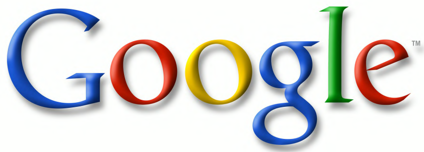
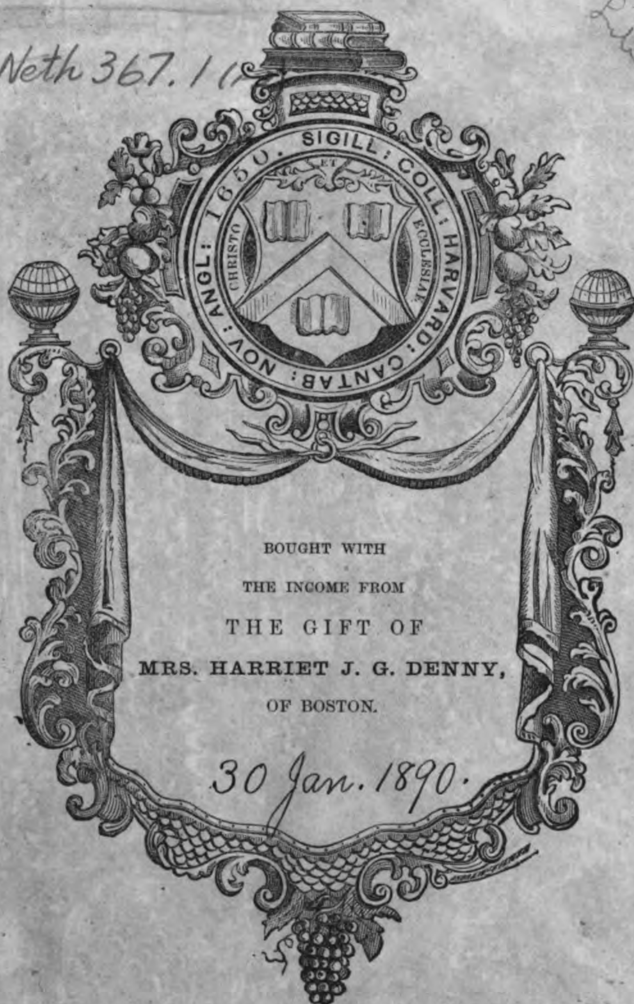

Google

SIGILL : COLL : HARVARD : CANTAB : NOV : ANGL : 1650.
CHRISTO ET ECCLESIAE

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

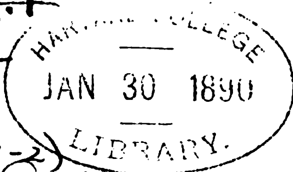
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

EERSTE JAARGANG.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1881.

REDACTIE

DE LEDEN DER COMMISSIE VOOR TAAL- EN LETTERKUNDE
BIJ DE MAATSCHAPPIJ:

P. J. COSIJN.

W. J. A. JONCKBLOET.

H. KERN.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

INHOUD.

REINAERDIANA,

DOOR

J. VERDAM.

Er is geen dier, dat zich vleien kan het onderwerp eener uitgebreider literatuur te zijn, of, om met Willems te spreken, er is geen dier, waarop meer door geleerden wordt jacht gemaakt dan de looze Reinaard. De »Vos Reinaert" van het dieren-epos is in een groot gedeelte van Europa bekend geworden, het verhaal zijner lotgevallen en streken is in verscheidene talen overgezet [1]), en nog steeds neemt de belangstelling in het onderwerp toe; de prophetie van Baldwin is vervuld: de Reinaert-fabel is gebleken te zijn

> opus quod non delere vetustas
> Impia nec poterit rumpere livor edax [2]).

En hoogst aangenaam is het voor ons gevoel, dat die onsterfelijkheid voor een groot deel een gevolg is van de voortreffelijkheid der bewerking van onzen »Willem die den Madoc maakte". De voortreffelijke keuze, door hem uit den overvloed der Fransche »branches" gedaan, de juiste opvatting van het karakter der dieren, die in het epos handelend optreden, de fijne ironie, de ondeugende toespelingen op de geestelijken van

1) Zie Gervinus, D. Dichtung I⁴, bl. 230; Willems Inl. XLVII—LVII.
2) Reinardus Vulpes (ed. Knorr), vs. 1836.

zijnen tijd, de zuivere taal en de geestige détails, door hem aan zijn Fransch model toegevoegd, maken dit gedicht tot een kunstwerk, waaraan de aandacht en de critiek der geleerden uitstekend besteed is.

Nadat Grimm door de uitgave van zijn *Reineke Fuchs*, Willems door zijn *Reinaert de Vos* en Gervinus door zijne uitvoerige beoordeeling van den Reinaert een nieuw tijdperk voor de studie van dit werk hebben voorbereid, is, zooals ik reeds zeide, de belangstelling in het onderwerp steeds toegenomen. De eer der diepzinnigste en tevens scherpzinnigste studie op dit terrein komt toe aan Jonckbloet, die in de uitvoerige inleiding zijner uitgave »Van den Vos Reinaerde" en in zijne tegen Fransche geleerden gerichte »Étude sur le Roman de Renart" de verhouding van den mnl. tot den Franschen tekst aan een nauwkeurig onderzoek heeft onderworpen, den tijd der vervaardiging met groote waarschijnlijkheid heeft bepaald, en den naam van den dichter van het geestigste deel uit den Reinaert-cyclus (Pierre de St.-Cloud) heeft aan het licht gebracht. Na hem heeft opnieuw een Duitscher, door de lauweren van Grimm geprikkeld, zich met Reinaert-studiën beziggehouden, en wel Dr. Ernst Martin, Hoogleeraar te Straatsburg, op het terrein van Germaansche en Romaansche literatuur met roem bekend. Deze heeft den eersten en tweeden Reinaert (den eersten naar de beide bewerkingen) uitgegeven en van eene inleiding, aanteekeningen, grammatica en glossarium voorzien, doch voor de critiek, althans van den eersten of eigenlijken Reinaert, weinig nieuws gegeven. Ook is in deze uitgave niet genoeg gebruik gemaakt van hetgeen Jonckbloet voor den tekst had gedaan, en de verhouding van Martin's tekst tot de vroegere uitgaven niet overal duidelijk uitgedrukt. En het is niet te ontkennen, dat hier en daar in de aanteekeningen onjuistheden voorkomen, ontstaan door gemis aan fijnere kennis van mnl. en ndl. Doch met dat al zou het te bezien staan, of een onzer ndl. geleerden in staat zou zijn, eene even goede uitgave te bezorgen van een der mhd. gedichten, en heeft de uitgave vele en groote

verdiensten, vooral voor de zuiverheid der grammaticale vormen, welke door Jonckbloet al te zeer als bijzaak beschouwd werden. In dit opzicht kunnen wij van onze hd. naburen veel leeren, al is het niet te ontkennen, dat zij soms wat al te doctrinair zijn en daardoor in strijd geraken met de werkelijkheid.

In den laatsten tijd heeft weder een Duitscher zich met den Reinaert en wel met de historia literaria er van beziggehouden, nl. Dr. Friedrich Prien, die zich te Leipzig den doctorstitel verworven heeft met een Acad. proefschrift over dit onderwerp, getiteld: *Vorgeschichte des Reinke Vos.*

Men ziet, de »geleerde vossenjacht" is nog niet geëindigd, en de volgende bladzijden zullen het bewijs leveren, dat er ook voor de critiek van den tekst, zelfs van den eersten Reinaert, nog het een en ander te doen over was. Het zal mij waarschijnlijk niet gelukken, alle meer of minder bedorven plaatsen volkomen te herstellen, maar veel zal er toch, hoop ik, voor den tekst van het meesterstuk onzer mnl. letterkunde niet te doen overblijven. Ik zal de uitgave van Jonckbloet tot leiddraad nemen voor het mededeelen mijner opmerkingen of verbeteringen [1]).

Vs. 95—97. — In deze regels, die in het Hs. en in de uitgaven van Grimm en Willems aldus luiden:

> Ne ware mijns wives lachter
> Ne mach niet bliven achter
> No onverswegen no onghewroken,

heeft Jonckbloet zeer te recht *onversweghen* veranderd in *onghebetert*, welke emendatie door de lezing van *Rein.* II, vs. 107:

> Noch *onghebetert* of onghewroken

werd aan de hand gedaan. Het *achterbliven* (vs. 96) is reeds = *onvermeld blijven* (vgl. *Mnl. Wdb.* 23): dit begrip behoeft dus in den volgenden regel niet nog eens te worden uitgedrukt.

1) De zuiver grammaticale verbeteringen heb ik laten rusten; die komen bij eene nieuwe uitgave te pas, en kunnen ook meestal uit Martin's editie worden aangebracht; voor de volledigheid zal ik enkele emendaties van anderen, die of vroeger gemaakt of mij welwillend medegedeeld zijn, aan de mijne toevoegen.

Bij Jonckbloet en in *Rein.* II wordt nu zeer te recht aan deze verklaring toegevoegd de verzekering, dat de schending van Isengrijns huiselijke eer òf van den kant van den beleediger moet *geboet*, òf (anders) van de zijde van den beleedigde zal *gewroken* worden. Zooals Dr. De Vries, *Mnl. Wdb.* t. a. p. reeds heeft opgemerkt, moet dus vs. 97 gelezen worden:

No onghebetert no onghewroken,

of liever nog, daar de twee handelingen elkaar uitsluiten (met *b*):

No *onghebetert of* onghewroken.

Reinke en het Lat. wijken hier af [1]).

Vs. 105 vgg. — Het winderige hondje Cortois heeft, nadat door Isengrijn de reeks beschuldigingen tegen Reinaert is geopend, zijn moed voelen aanwakkeren om ook een duit in het zakje te werpen, en komt voor den koning met eene belachelijke in het Fransch gestelde aanklacht, welke nog comischer wordt door hetgeen Tibert er tegen inbrengt. Wij lezen daar (vs. 100):

(Het) claghede den coninc in Fransois,
Hoet so aerm was, wilen ere,
Dat alles goets en hadde mere
In enen wintre in enen vorst,
Dan allene ene worst,
Ende hem Reinaert, die felle man,
Die selve worst stal ende nam.
Tibert, die cater, hi wert gram;
Aldus hi sine tale began
Ende spranc midden in den rinc
Ende seide, *enz.*

Men zal bemerken 1°. dat er tweemalen achtereen een onzuiver rijm in deze regels voorkomt, of liever, dat er 4 regels

1) Martin is in zijne uitgave tot de oorspronkelijke lezing *onverswegher* teruggekeerd, zonder zelfs van de verbetering van Jonckbloet melding te maken. Toch vindt men in zijn glossarium (bl. 485): *onghebetert* 97 (welk cijfer alleen op *Rein.* I kan slaan), *ungebüszt*. Wie reimt sich das zusammen?

zijn met denzelfden rijmklank, waaronder twee assonancen, en daarvan zal men te vergeefs Jonckbloet, Inleiding XXIV vg. een tweede voorbeeld zoeken.

2°. dat vs. 108 eene onwaarheid bevat, want Tibert begint zijne redevoering eerst vs. 110, *nadat* hij zich in het midden der vergaderde rijksgrooten heeft geplaatst. Men zou geneigd zijn, een derde bezwaar te zien in de woorden: »Reinaert, die felle *man*", doch dat zou zonder grond zijn; immers ook vs. 263 leest men: R. es een gherecht *man*; vs. 773: aerm *man* Brunen; 1719: (Reinaert) Onsalich *man!* 1819: aerm *man* Tibert, en 2470: arm *man* Reinaert es die blare. Maar reeds de twee eerstgenoemde bedenkingen zijn gewichtig genoeg, om achterdocht tegen de tekstredactie te koesteren. Vergelijken wij nu de tweede bewerking (Martin vs. 112 vgg):

Dattet alles goets en had niet meer...
Dan allene een cleine worst,
Ende hem Reinaert *die selve nam.*
Tibert die cater doe voert quam
Al toornich ende spranc in den rinc
Ende seide,

dan blijkt duidelijk, dat deze hier de zuiverste lezing heeft bewaard. In den mnd. *Reinke* (ed. Lübben), vs. 74 vgg. vinden wij bijna dezelfde woorden als in *Rein.* II. Er blijft dus geen twijfel over, of er moeten twee regels worden geschrapt (nl. vs. 106 en 108) en men moet *Rein.* I, 104—110 aldus lezen:

Dan allene ene worst
Ende hem Reinaert, die felle, *nam.*
Tibert die cater hi wart gram
Ende spranc midden in den rinc,
Ende seide.

Ende in vs. 105 heeft de kracht van een pron. relat., zooals meermalen (vgl. *Taalk. Bijdr.* I, 129 vg.), en dit heeft misschien den afschrijver in de war gebracht. — Met het oog op den lat. tekst, die vs. 56 heeft: »vulpes me spoliavit *et hac*", zou men misschien (zooals Dr. Franck opmerkt) met *b die selve* kunnen lezen in plaats van *die felle*.

Vs. 124. — Het ww. *ontberen* is hier met het oog op vs. 127 ongetwijfeld het ware, doch dat is in 't mnl. altijd sterk. *Rein.* II, 132 heeft dan ook *ontboren*, eene lezing, welke door Martin te recht in den tekst is opgenomen. De lezing van C. *onberecht* zal de ware wel niet zijn, al is het niet te ontkennen, dat ook zij een goeden zin geeft: »het is billijk, dat er in deze zaak geen uitspraak wordt gedaan (*eene claghe berechten*), of in onze taal, dat er om deze zaak geen rechtsingang tegen Reinaert wordt verleend. Maar 1° wordt *ontberen* dringend gevorderd door vs. 127, daar Pancer, in woede ontstoken over de laatste woorden van Cortois, die eigen woorden van het keffertje herhaalt en aan de kaak stelt, en 2°. wordt het metrum door de lezing *onberecht* in gevaar gebracht. Het woord *recht* in denzelfden regel zal wel de oorzaak zijn der verkeerde lezing; de klank daarvan zat den »clerc" zeker nog in het oor.

Vs. 182. — Dit spreekwoord vindt men behalve in de *Prov. Communia* 766 ook *Malegijs* 367 (*T. en Lettb.* VI, 125).

Vs. 212. — Het rijm is in de war [1]); bovendien heeft *b* (*Rein.* II) vs. 216 eene geheel andere lezing, nl.

Daer gi selve mede *aset.*

Het ww. *asen* is ongetwijfeld het hier vereischte woord. Het komt ook elders als intr. voor, gezegd van dieren in de bet. van *eten*, *voedsel gebruiken*, nl. *Nat. Bl.* III, 1612; V, 70. Doch vooral *Rein.* II, 5050 is voor deze plaats belangrijk:

Als si swelghen moghen ende *asen*
Die vette morseel ende die goede spise.

Het komt daar voor als syn. van *swelghen*, en in dien zin zal het ook hier op te vatten zijn. Men zal dus wel moeten lezen:

Doe ghi daer ane hadt *gheaset*,

toen gij u daaraan te goed hadt gedaan, *er van gezwolgen hadt.*

---

1) Over de weinige onzuivere rijmen van *Rein.* I, zie bl. 8 vg.

Vgl. Lat. vs. 102: Quamvis his nimium tu saturatus eras.

Vs. 258. — Het Hs. heeft *onrecht*, waarvoor Grimm, en met hem Jonckbloet en Martin, leest *om recht*, doch deze verbetering is niet juist. Hetgeen later in het mnl. *mit recht* genoemd werd (*Rein.* II, 270, *Reinke* 262), heette in zuiver mnl. *over recht* (zie Dr. De Vries in *T. en Lettb.* II, 282—291) en zoo moet ook hier gelezen worden. Er stond *ou' recht*, en nu is de komma (de verkorting van *er*) vergeten en voor de *u* (*v*) eene *n* gelezen, en zoo is het woord *onrecht* ontstaan en in den tekst geslopen.

Vs. 279. — Het Hs. en Martin hebben:

Bleec es hi ende magher van pinen,

waarin men te vergeefs naar een zuiver metrum zal zoeken. J. leest:

Hijs bleec ende magher vander pine,

doch hij wijkt daardoor willekeurig van den tekst af, die *pinen* en *carinen* heeft. Men leze dus liever met omzetting van de woorden:

Hi es magher ende bleec van pinen.

Ook elders moeten metri causa dergelijke omzettingen plaats hebben, zoo b. v. leze men vs. 753:

Hoe mochte hi onteert sijn meer?

vs. 1332: Die coninc langher niet ne (of *niene*) spaert.

vs. 1348: Daer hi af vor den coninc.

vs. 1539: Dat men vant in al dat lant.

en vs. 2587: Daer onder leghet die scat begraven.

Vs. 347. — Liepen si na. (J. en M.). Men leze:

Liepsine na met haerre cracht.

Het obj. mag hier niet ontbreken.

Vs. 361. —

Doe ic die letteren lesen began,
Dochte mi ghescreven daeran.

De ellips van den inf. in den laatsten regel is m. i. niet

gerechtvaardigd. Men kan den subjectszin, dien men verwacht, nl. *dat daeran ghescreven was*, wel door een beknopten zin *ghescreven wesen* vervangen, maar dan moet ook de inf. worden uitgedrukt. De lezing van Grimm en Martin:

Doe ic die letteren began lesen,
Dochte mi daeran ghescreven wesen,

komt mij daarom aannemelijker voor. Men volgt dan ook de traditie van het hs., en behoeft slechts *wesen* in te vullen, zooals reeds Grimm gedaan heeft.

Vs. 378. — Ik herinner hier aan de schoone verbetering van Dr. De Vries, die *scole* veranderd heeft in *stole*. Zie *Taalg.* IX, 198 en Martin op *Rein.* 378.

Vs. 432 vg. — In vs. 433 is het mij niet mogelijk een goed metrum te ontdekken. Ook Martin heeft dit gevoeld, en leest daarom met *b*:

Ter eerden met groten eren.

Doch er is geen overwegende reden om de woorden *den lichame* uit den tekst te verwijderen. Ik lees daarom deze beide regels aldus:

Daerna sullen wi (of *sulwi*) ter eerden bringhen
Den lichame met groter eren.

Vs. 450—460. — Ik geloof dat er in deze regels geknoeid is, en wel vooral om het onzuivere rijm *graf*: *was*, dat den dichter van den Reinaert onwaardig is. In *Rein.* I komen bijna geen onzuivere rijmen voor, en in 't algemeen geloof ik met Dr. De Vries te mogen zeggen, dat de meeste onzuivere rijmen bij goede dichters in den regel door eenvoudige emendaties verwijderd kunnen worden. Jonckbloet heeft *Inl.* XXIV de onzuivere rijmen uit *Rein.* I bijeengebracht, doch laten wij eens nagaan, welke bij nader inzien daarvan overblijven:

Vs. 105 vgg. *man : nam*; *gram : began* vervallen, zie boven bl. 5.

Vs. 211 vg. *uplaset : versadet* is vervallen, zie bl. 6.

Vs. 795 vg. *swinghen : vingheren.* Hier heeft *Rein.* II *slingheren* : *vingheren*, hetgeen wel de ware lezing zal zijn.

Vs. 2101 vg. *Isengrijn : rijm*, lees *Isengrijm.* Zooals men weet, luidt aldus oorspronkelijk de naam van den wolf, lat. *Isegrimus*; hd. *isegrim* (Grimm IV², 2181; Weigand I, 862), en ook bij ons is het woord nog bekend als naam voor een barschen, gemelijken kerel. Van dezen vorm kan de dichter voor het rijm gebruik maken. Vgl. mnl. *bem* en *ben.*

Vs. 2129: *Hersinde: kindren;* lees *Hersinden: kinden.* Het mv. *kinde* (dat. pl. *kinden*) komt o. a. voor: *Rein.* II, 6602, 6634; *Wap. M.* II, 152; *Esopet* bl. 79 en Aant.; *Partonop.* 6522; *Rijmb.* 2417, 8707; *Sp.* II⁵, 22, 2; *Serv.* I, 81; 2482; 2927.

Vs. 3359 vg. *trac: dat*, reeds door Jonckbloet verwijderd, evenals vs. 3431 *verbijt: dit*, waarvoor J. te recht leest *verbit: dit.* Voor den 3en pers. sing. met verkorte stamvocaal, vgl. *wit* van *witen*, *T. en Lett.* V, 38 vg.

Vs. 2851 vg.: *omberen: varen;* lees: *ombaren*, dat men ook vindt vs. 5128.

Vs. 2913 vg.: *snoeren*: *voren* vervalt; zie beneden op dat vers.

Vs. 3027: *voeten: grote* kan men verwijderen op de wijze van Jonckbloet, of door te lezen *pote: grote. Poot* komt in *Rein.* II herhaalde malen voor, zie Martin Gloss.

Van al de door J. verzamelde onzuivere rijmen blijft er dus, behalve op de plaats in quaestie, slecht één over, en wel 2113:

Ende als wi delen souden doe
Ic was in hoghen ende vro.

Al erken ik, dat er tegen het rijm *o: oe* in 't mnl. geen bezwaar kan worden ingebracht, daar het geduld en tallooze malen toegepast werd (vgl. slechts *Melib.* 1826, 1836, 2608, 2920, 3004, 3014), zoo komt toch deze plaats mij verdacht voor, om *doe*, dat hier geheel misplaatst is; men zou *dan* verwachten. In elk geval, al ware hier het rijm in orde, men zou daaruit toch niet tot de mogelijkheid kunnen besluiten van andere onzuivere rijmen dan *o: oe.*

Daar nu in vs. 450 vg. het onzuivere rijm *graf: was* geheel

alleen staat in den *Rein.*, zoo geloof ik het te moeten wantrouwen. Daarbij komt nog, dat de regels sterk afsteken bij het overige van den tekst, wat gemakkelijkheid van dictie en vloeiendheid van stijl betreft. Vooral is dit het geval met 455—460:

Die lettren, die men *daer ane* sach,
Ane den sarc, die *daer up* lach,
Deden *ane tgraf* bekinnen
Wie daer lach begraven binnen.
Dus spraken die boecstave
Anden sarc upten grave.

De lezing der omwerking (II, 477—486) wijkt sterk af, zoo ook *Reinke* 429—436. Ook het Lat. is veel beknopter, 191 vgg.:

Exequiis factis, tilia sub amena, Copita
Ponitur in tumulo, condita sarcophago;
Marmor par vitro tumulo superadditur alto
Insculptumque gerit istud epitaphium.

Wat de dichter geschreven heeft, zou ik niet durven zeggen, maar dat de tekst de oorspronkelijke redactie bewaard heeft, kan ik moeilijk gelooven.

Vs. 493. — *An den dulsten sijn*, d. i. *er het ergst*, *het slechtst aan toe zijn.* Het beste bewijs, dat *dul* werkelijk de bet. van *erg*, *slecht* hebben kan, levert *Rijmb.* 855:

Daer brochte Cayn *tarechtste* coren,

waar Hs. C., ongetwijfeld een der beste, zoo niet het allerbeste, heeft: sijn *dulste* coren.

Vs. 502. — J. en het Hs. hebben:

Dor *den keer* van enen woude,

waarin *keer* dan *wending*, *draai* moet beteekenen, hetgeen mogelijk is. Doch de lezing van Martin en *b*:

Dor dat *donker* van enen woude,

wordt gesteund door het Lat., dat vs. 215 heeft:

Sic per *opaca* ruit nemorum.

Vs. 612. — »Hi wilde wesen over al." Men leze met Martin:

Hi wilde *hem* wesen overal.

De bepaling, die anders door een pron. poss. wordt uitgedrukt, mag niet ontbreken.

Vs. 699 vgg. — Martin en het Hs. hebben:

Ende sach comen Lamfreide
Die up sinen hals brochte beide
Een scaerpe aex ende ene baerde.

Jonckbloet heeft te recht opgemerkt, dat Lamfreit slechts één wapen op zijn schouder had (*Rein.* II, 750: enen scerpen haec hi met hem brochte; I, 735: met ere scaerper aex; 816: met ere scerper bilen; *Reinke* 648: ein scharp bîl; 656 mit deme bile) [1]). Doch tegen de wijze waarop hij den tekst verbetert, heb ik bezwaar, en wel voornamelijk tegen *onsochte*, dat hij in den tekst heeft gebracht. Al komt *onsochte* in den *Rein.* voor, zoo bewijst dit nog niet, dat *onsochte* in den zin van *snel*, *vlug* kan gebruikt worden. In 't mnl. heet dit *sere*, en in dien zin kan *onsochte* niet worden gebezigd. *Onsochte* bet. *ruw*, *hard*, *wreed*, *zonder teerheid*, *pijnlijk*. Ik stel daarom voor aldus te lezen:

Ende sach Lamfroit comen *geslegen*
Die up sinen hals brochte *gedregen*
Een scaerpe aex, ene baerde.

Slaen als intr. bet. *zich snel bewegen* (vgl. Lat. 293: Lanfreidum *celerem*). Men *slaet* in den wijch, in die porsse, in die viande enz., en hoewel men het meestal van ruiters zegt (hi quam geslegen, *Limb.* IV, 1752; *Alex.* IX, 335), zoo zijn er ook voorbeelden, dat het van een niet-ruiter gezegd wordt, en dus eene snelle beweging in 't algemeen aanduidt. Zie *Lsp.* Gloss. — Voor *gedregen bringen* vgl. mijn *Tekstcr.* bl. 80.

Vs. 704. — Eene zeer vernuftige verbetering is op dit vers gemaakt door Dr. De Vries, die mij vergund heeft haar hier

---

1) De Lat. tekst, die „*securi et dolabra*" heeft, bewijst niet, dat *ende* in vs. 701 juist is, maar alleen, òf dat de interpolatie van *ende* zeer oud is, òf dat de lat. dichter den tekst niet goed verstond.

mede te deelen. Volgens den tekst bespot Reinaert zijnen oom met de volgende woorden:

»Oom Brune, vaste gaet mineren!
Hier comt Lamfroit, ende sal u scinken,
Haddí gheten, so soudi drinken."

Het is duidelijk, dat de hoon voornamelijk gelegen is in de dubbele opvatting die het woord *scinken* toelaat. Reinaert doet het voorkomen, alsof Bruun, al dien tijd dat hij bekneld had gezeten in den boom, niets anders had gedaan dan honig eten, daarvan een geweldigen dorst gekregen had en nu zeer verlangde naar *drinken*. »Nu", zegt R. »dat drinken zal Lamfroit u wel brengen; ik zie hem daar al aankomen; L. zal u een drank klaarmaken, het wordt tijd, dat gij eens gaat drinken, nu gij zooveel gegeten hebt" (men leze daarom in vs. 706 niet *Haddi*, maar *Hebdi* geten, so soudi drinken). De andere, figuurlijke opvatting van *scinken* is die van *afranselen*, *iemand lichamelijke kastijdingen toedienen*. Vgl. Martin op *Rein.* 705 en vooral *Segh.* Gloss. op *drincken* (dat ook fig. in den zin van *ondervinden*, *lijden* gebruikt wordt) en de daar aangehaalde voorbeelden van *scinken* in fig. zin. Men kan daaraan nog toevoegen *Rein.* 1220:

Hi souder u saeuse maken toe,

nl. eene saus, om bij de muizen te gebruiken: een soortgelijk beeld en een even bijtende spot tegen Tibert, als R. hier tot Bruun richt; en *Ferg.* 3228:

Doe sloech Ferguut die hant ten swaerde
Ende ghinc houwen ende *schinken*.

Wat beteekenen nu bij vs. 705 vg., die duidelijk en geestig gezegd zijn, de woorden uit den eersten regel:

Oom Brune, *vaste gaet mineren*?

Is het *graven van eene mijn*, *het aanleggen van eene loopgraaf* (Grimm, Martin) of *het zich verbergen in een gegraven opening* (Jonckbloet) een begrip, dat met de overige woorden te

rijmen is? En, gesteld dat het woord hier al te pas kwam, zou daarin eene geestigheid liggen? Beide vragen zullen wel door niemand bevestigend worden beantwoord. Reeds Willems kon zich met *mineren* in deze bet. niet vereenigen, en al is ook zijne verklaring van het woord (= *verminderen* (!)) geheel en al verkeerd, den zin der woorden geeft hij goed weer, als hij ze vertaalt door: *hou toch wat op!* Als Reinaert dit op de eene of andere ironische wijze tegen Bruun zeide, dan zou hij in de volgende regels daarmede in overeenstemming spreken. Welnu, met geringe verandering heeft De Vries deze gedachte in de woorden weten terug te brengen door in plaats van

vaste gaet mineren

te lezen:

Oom Brune, *vasten gaet numere!*

»Oom Bruin, ga nu toch eens even vasten, houd nu toch eens even met eten op, en drink ook eens. Ginds komt Lanfroit al met een dronk voor u aan: hets goet, dat men die spise net (*Rein.* II, 764)". *Numere*, hd. *nunmehr*, is in het mnl. overbekend en hier het juiste woord. Deze opvatting wordt door de Lat. vertaling volkomen bevestigd, indien men ook daar eene verkeerde lezing uit den tekst verwijdert. Vs. 295 vg. zegt daar R.:

Gaude, manduca, mi Brune! tuus venit ecce
Lanfreidus, fundet pocula nempe tibi.

Indien men met De Vries in plaats van het dwaze *Gaude, manduca* leest *Caute manduca*, is de zin der Lat. woorden volkomen dezelfde als in onzen tekst, die door de verbetering van De Vries eene geestigheid te meer bevat.

Vs. 753. — Zie op vs. 279.

Vs. 786. — De *verboorde cloet*, waarmede Lottram Lancvoet tegen Bruun in het strijdperk treedt, is tot heden op zeer verschillende wijzen verklaard. Grimm vertaalt het adj. door *verflucht, verwünscht;* Willems en met hem Jonckbloet, door *verbeurd, verboden. Rein.* II heeft (823) *enen verheven cloot*,

de prozavert. verklaart het adj. door *ghegoten*. Martin onthoudt zich van eene verklaring en zegt eenvoudig van *verboort:* »mir zweifelhaft", en te recht, want het woord is niet in orde. Dr. De Vries is zoo gelukkig geweest het ware woord te ontdekken, en wel door middel van de woorden der Lat. bewerking (vs. 334) *contus cornutus*. Martin op *Rein*. 786 verklaart deze woorden door *gebogene stange*, en het is niet te ontkennen dat *cornutus* soms in 't Lat. de bet. heeft van *de gedaante van een* hoorn *hebbende*, zoo b. v. bij Amm. Marcellinus *luna cornuta*. Doch de gewone opvatting was *met een hoorn voorzien*, en dit kon later worden *van hoorn voorzien* of *met hoorn beslagen*. Wij zullen dus hier te doen hebben met »een langen stok met eenen hoornen punt", gelijk eene *cloet* meestal met de eene of andere harde zelfstandigheid beslagen voorkomt. Zie Kil. 301, i. v. kloete, kloetstock. Met eene geringe verandering is dit begrip in het onverstaanbare *verboort* terug te brengen, wanneer men leest *verhoornt*, of zooals het in de Hss. geschreven werd *verhoor̄t*. In het mnl. komt dit woord niet voor, doch het is zuiver gevormd (vgl. *verzilverd*, *verstaald*, *verguld*, *vertind*, *verglaasd* enz., en vooral *Rijmb*. 28767: een boom *verisert* voren) en ook het mhd. kent het. Zie Ben. I, 716: verhürne, *versehe*, *umlege mit horn*.

Vs. 783. — Lees met Martin *hieu* voor *sloech*, en vgl. Lat. 331 »hic *ferit*, ille jacit". Ook *L. o. Heren* 2165 en 2347 komt de verbinding *sloech ende hieu* (op beide plaatsen *hief* geschreven) voor.

Vs. 795. — Zie boven bl. 9.

Vs. 974. »Als hi dus moede waert." Lees met M. en *Rein*. II 998.

Als hi *des* moede waert.

Vs. 1075. — Deze regel, welke reeds door J. mistrouwd werd, en die in 't Hs. luidde: »Bi Gode, dat jan ic u wale" is door M. te recht uitgeworpen. Er is dus geene lacune en de woorden van Reinaert eindigen met *vrome*. Dat de inter-

polatie evenwel al oud is, leert ons *b*, die den regel ook heeft, doch met eene kleine wijziging (vs. 1099). Op dezelfde wijze moet, met M., vs. 1086 uit den tekst worden verwijderd, en in vs. 85 met *b* gelezen worden *gawi* in plaats van *wilwi*. Eindelijk moet vs. 88 in overeenstemming met het Hs. *alle mine*, niet *allen minen* (verg. *Mnl. Wdb.* 1, 171 vlg.), en tot herstel van het zuivere rijm *maghe* gelezen worden in plaats van *maghen*.

Vs. 1126. — *Eene pape* schijnt niet in het Hs. te staan, althans bl. 180 zegt Jonckbloet: *eene* l. *een*. Doch dat *eene pape* eene zeer goede lezing zou zijn, leeren ons de volgende plaatsen: *Rein.* 294: *ene* hane; *Ferg.* 222: *ene* coene deghen. Vgl. verder *Taalk. Bijdr.* I, 58 en *Theoph.* 496 en 714.

Vs. 1332 en 1348. — Zie op vs. 279.

Vs. 1392 vgg. zijn door Jonckbloet niet juist opgevat, anders zou hij voorzeker niet twee geheel onnoodige veranderingen gemaakt hebben in de uitstekende lezing van het handschrift. J. leest nl. vs. 94 *Dat* voor *dan*, en vs. 96 *nochtan* voor *maerghin*. Martin heeft zich hier zeer te recht aan de lezing van het Hs. gehouden. Het is eene eenigszins moeilijke plaats, welke ook in *b* verknoeid is, doch ook *b* leest vs. 1408 *dan*. *Reinke* 1306 heeft den zin tamelijk goed weergegeven:

Ju is wol êr schên (= gesciet) up einen dach
So grôt aventur alse dit mach sîn.

Ook het Lat. 598 vertaalt goed:

tibi contigit usque
Maior fortuna difficilisque magis,
Quam coram cunctis per iussum regis *abires*
Cras liber causis in quibus argueris.

De bedoeling van den zin is blijkbaar deze: Meermalen is u een nog grooter geluk ten deel gevallen, dan (*het zijn zou, indien*) gij morgen nog op bevel van den koning en zonder door iemand bemoeilijkt te worden, het hof mocht verlaten. *Sciet* is dus impf. Conj. (voor *sciedet*) en zóó is er volstrekt geen bezwaar

het met *morghen* te verbinden, waartegen J. blijkbaar heeft opgezien [1]).

Vs. 1415. — *Gaerdeline*. Lees met J. (gloss. bl. 143) *gaerneline*. Vgl. Ndl. Wdb. op *garnaal*; Martin op *Rein*. 1410; Weigand I, 718 op *granne*.

Vs. 1482 vgg. — De tekst heeft hier niet de ware lezing bewaard, blijkens het Lat. en *Rein*. II, die overeenstemmen. *Rein*. II, 1518 vgg. lezen wij:

Noch heb ic, dat segghic di,
Isengrine meer bedroghen
Dan ic soude segghen moghen.
Dat icken oom hiet, dat was verraet,
Isengrine die mi niet en bestaet.

Lat. 646:

Ac Isengrinum plus quam tibi dicere possum
Decepi totiens, nec suus exsto nepos;
Hunc patruum dixi, quod per mendacia finxi.

Men leze dus (*Rein*. I, 1482 vgg.):

Ooc hebbic, Grimbert, dat segghic di,
Isengrine meer bedroghen,
Dan ic u soude gheseggheu moghen.
Dor al dat hi mi niet *en* bestaet,
Hiet *ickene* oom, dor baraet.

Wij worden op deze wijze bevrijd van de woorden *liede mee*, die hier volstrekt niet te pas komen, en ten tweede van den hinderlijken stoplap *dat verstaet*, vs. 1485, die den dichter onwaardig is.

Vs. 1539. — Zie op vs. 279.

Vs. 1689. — Lees met J. (Verbet. en Bijv. bl. 180):

Bescedenlike hem soude gheneren.

— Na vs. 1826 moeten, naar de juiste opmerking van

1) Het beroep van J. op *Reinke* 1308, waar *noch* staat, doet minder af, daar *noch* niet hetzelfde beteekent als *nochtan*; en bovendien staat het in een ander gedeelte van den zin, dat in *Rein*. I niet voorkomt.

Dr. Franck, eenige regels uit *b* worden ingevoegd, en moet men aldus lezen:

oft mijn here Brunen
Noch al bloedich es die crune,
Here coninc, wat bestaet mi dat,
Of hi Lanfreits honich at
Ende hem die dorper lachter dede?
Noch heeft Brune so starke lede,
Was hi teblouwen oft versproken, enz.

Ook het Lat. vs. 846 heeft:

Si rapuit Brunus Lanfreidi mella, quid ad me?
Si Lanfreidus ei dedecus intulerit,
Ex hoc vindictam potuit sumpsisse priusquam
Fugerat in fluvium, si foret ille valens.

Vs. 1949 vgg. — Dr. Franck merkt te recht op, dat het eerste vers onmogelijk goed kan zijn, daar Reinaert den volgenden raad niet aan den koning moet geven, maar aan Bruun en Isengrijn. Hij stelt voor vs. 1949—53 aldus te lezen:

Doet *Tiberde* mede gaen:
Hi mach *wel* clemmen, *hi sal saen*
Updragen sonder uwe pine
Ende cnopen an dat hout die line.

Deze lezing is in overeenstemming met het Lat. vs. 926 (*b* wijkt hier af):

Scandere Tibertus bene scit; vestra sine poena
Annectet ligno concito funiculum.

Vs. 2049. — Op dit vers is eene zeer goede emendatie gemaakt door Verwijs. Hij leest nl. *te hovede* in plaats van *te hove*. Vgl. *T. en Lettb.* V, 125; Martin, *Einl.* LI.

Vs. 2101. — Zie op vs. 450.

Vs. 2113. — *Doe* komt hier niet te pas, men verwacht *dan*; bovendien is het rijm in de war, en eindelijk heeft *b* eene geheel andere lezing, in overeenstemming met den lat. tekst, nl. (*Rein.* II, 2134):

Dat wi creghen, dat was ghemene
Ende ooc niet ghemene also.

Lat. 1002: Et quae furamur communia sunt, ego parva
Furor et hic magna; publica sunt tamen haec,
Nec sic publica sunt quin laetor, si mihi posset
Illorum minima cedere particula.

Het zal dus raadzaam zijn, met Dr. Franck de lezing der omwerking te volgen en te lezen:

Ende ooc niet ghemene also,

doch met toevoeging eener kleine verbetering; men leze nl. in het volgende vers *In was* in plaats van *ic was*, in overeenstemming met lat. *quin* en de lezing van *b: en was* (Mart. bl. 163 varr.).

Vs. 2129 vg. — Zie op vs. 450.

Vs. 2131 vg. — Het Hs. en Martin hebben hier:

Sone mochtic cume dene hebben
Van den alreminsten rebben
Die sine kindre hadden gecnaghet.
Dus nauwe hebbic mi bejaghet.

Jonckbloet is zeer te recht van oordeel, dat *bejaghet* fout is: hij leest daarvoor *bedraghen. Hem bedraghen* = *in zijn onderhoud voorzien*, *vitam sustentare* is in 't mnl. zeer gewoon. Zie b. v. *Rein.* 2654, 2694, Oudem. I, 358; De Jager, *Lat. Versch.* 170, *Lsp.* Gloss. Doch de tweede verandering, die hij maakt, nl. in vs. 2133, is de ware niet. In plaats van

Die sine kindre hadden gecnaget

leest hij:

Die sine kindre en wouden cnaghen.

J. verontschuldigt zich in de noot op bl. 82 voor deze willekeurige verandering met de opmerking: »ik durfde daarop (op *bedraghen*) niet laten rijmen het part. *gecnaghen*, zooals de omwerking doet (*Rein.* II, 2150)." Toch is het part. *gecnaghen* de ware lezing. Ook *Reinke* 2028 lezen wij:

Nochtan . . . .
Hadden se dat vlêsch al *afgegnagen*:
Dar mit moste ik mi vordraghen.

Cnaghen, ten nauwste verwant aan het hd. *nagen*, was oorspronkelijk een sterk ww., zooals de oudere verwante talen ons leeren, ohd. *kinakan*, *ginagan*, *gnagan*, *chnagan*, praet. *kinuoc* (*pikinuoc*), part. (*bi*)*gnagan* (Graff II, 1014; Weigand II, 190); ags. *gnagan*, comp. *begnagan* en *forgnagan* naast *nagan*, *nôh*, *nôgon*, *nagan* (Ettm. 233 en 438); mhd. *nagen* en *genagen* (Lexer I, 852; II., 18) praet. *nuoc*; mnd. *gnagen*, *knagen*, st. en zw. ww., praet. pl. *gnogen*, deelw. *gegnagen* (in *Reinke*). Het hd. *nagen* had nog in de 16e eeuw het st. praet. *nueg* (Weigand t. a. p.). Omtrent het onl. *cnagan* valt niets te beslissen, daar het slechts in praesensvormen (*cnagit*, *kanagit*) voorkomt (Heyne, *And. Denkm.* 143). Thans is hd. *nagen* evenals ons *knagen* uitsluitend zwak, doch in 't mnl. komt nog hier en daar de sterke vervoeging voor, b. v. *Vad. Mus.* I, 316, 74:

die boem moet vallen saen,
Als hi over (l. overal?) es *gecnaghen*.

Clerc u. l. Landen 163: Die levende kinder... zogen der doder moeder borsten, ende hadden hem die spenen *ofgeknagen*. Bij Matth. *Anal.* III 208 staat in hetzelfde verhaal in plaats van *ofgeknagen* de vorm *afgeknaven* van het st. ww. *knaven*, bijvorm van *knagen*, welke ook in 't ags. bestaat, nl. *gnafan* (Ettm. t. a. p.), hd. *knaben* (Grimm *Wtb.* V, 1312), eng. *knab*, de. *gnave*, zw. *gnava* (praet. *gnov*, aldaar). Vandaar ons freq. *knabbelen* [1]), eng. *knapple*, hd. *knappern*. Vgl. *bibberen* van *beven*, *stribbelen* van *strijven*, *kibbelen* van *kijven*, enz. Een tweede bijvorm, niet met den vorigen te verwarren, met *w* als slotcons. van den stam, is ons *knauwen*, één in oorsprong met *knagen*. Voor de afwisseling van eene keelletter en *w* vgl. *naken* en *nauw*, *graken* en *grauw* (*T. en Lettb.* III, 151), *ruw* en *ruig*, *spuwen* en *spugen*, enz.

Vs. 2146. — Het Hs. heeft hier:

Gaf hi Reinaerde *felle* antworde.

---

1) Het simplex *knabben*, dat De Jager, *Freq.* I, 275 opgeeft, kan worden geschrapt.

J. meent te recht, dat *fel*, d. i. *boosaardig*, hier bij de »bloote nieuwsgierige vraag" niet te pas komt, en leest daarom *selke* voor *felle*. Doch men moet niet vergeten, dat volgens *Rein*. II bij de quasi losweg geuite mededeeling van Reinaert »den coninc sijn bloet begon te roeren" én dat dus een woord, dat meer uitdrukt dan *selke* hier volstrekt niet ongepast zou zijn. De aandacht verdient daarom zeer de voorslag van Martin, om in overeenstemming met het Lat. vs. 1022: »Rex respondet ad haec *festinans*", te lezen:

Gaf hi Reinaerde *snelle* antworde.

Vs 2174 vgg. — Een der ergst bedorven plaatsen van het gedicht. Met de hoop de plaats met volkomen zekerheid te herstellen, mag ik mij niet vleien, maar ik meen althans eene poging te kunnen doen, om de corruptie te doen verdwijnen. Vs. 2176:

Uphief in groten (l. groter) ongherede

is volkomen onbegrijpelijk. Vooreerst moet er geen impf. staan maar een futurum, evenals vs. 2178, *Rein.* II, 2188 *sel verderven* en Lat. 1034 *tradet;* en dan is *ongerede*, dat niet *ongeluk* beteekent, zooals J., of *misgeschick*, zooals M. in 't gloss. beweert, maar *behoefte*, *gebrek* (zie mijne aant. op vs. 3140) hier volstrekt niet het vereischte woord. — Ik geloof dus, dat wij dezen regel die ook Jonckbloet verdacht voorkomt, en waarvan noch in *Rein.* II noch in 't Lat. een spoor wordt teruggevonden, zonder verlies kunnen schrappen. Wij verliezen daardoor den rijmregel op vs. 2175, doch laten wij eerst de volgende verzen beschouwen. Ook vs. 77 komt mij bedorven voor, 1° om *vete*, waarvoor de zuivere vorm in 't mnl. *vede* is[1]). 2° omdat de uitdr. *enen in ongheval bringhen jeghen enen* geen gezonden zin heeft. Men kan iemand bij (*jeghen*) een ander in *ongenade*, *wangunst*, *slechte verstandhouding*, *vijandschap* brengen, maar niet in *ongeluk*, omdat dit een begrip is, tot welks vol-

1) Dat *vete* in *Rein.* II (zie Martin, Gloss. i. v.) meermalen voorkomt, bewijst niets, want die is van veel jonger dagteekening

tooiing niet de onderlinge verhouding van *twee personen* vereischt wordt. Ik verplaats dus de woorden *ongheval* en *vede* en lees:

Ende hoe hi buten haerre sculde
Isengrijn ende Brune [1]) bede
In ongheval ende in veden
Jeghen den coninc bringhen sal.

De rijmregel van vs. 75 is door de omzetting teruggevonden, en nu moet voor vs. 78 nog een rijmvers gezocht worden, dat ten gevolge der vergissing, in vs. 77 door den copiist begaan, was verloren geraakt, gelijk tevens vs. 76 daaraan zijn ontstaan te danken heeft: de copiist heeft op hoogst ongelukkige wijze de vergissing, waarschijnlijk reeds door een vorigen afschrijver begaan, trachten te herstellen. Wij kunnen den verloren regel natuurlijk slechts ex conjectura aanvullen. Hij kan b. v. geluid hebben:

Opdat hi hevet goet gheval.

De uitdr. *goet gheval* vinden wij ook vs. 617 en 1059; doch ook kan de verloren regel den zin hebben weergegeven der Lat. woorden (1035) »hosque necare volens".

Vs. 2251. — Toen Reinaerts vader den schat van koning Ermelinc gevonden had, werd hij in korten tijd volgens den tekst

So overdadich ende so fier,
Dat hi veronwerde alle dier.

Overdadich is in 't mnl. een ander en ruimer begrip dan tegenwoordig, evenals het subst. *overdaet* zelf. Het bet. in 't algemeen de eigenschap van iemand, die op welke wijze ook de maat te buiten gaat in zijne daden, die meer doet dan hij voor zijn geweten kan verantwoorden, en het subst. *overdaet* is dus gelijk aan het fr. *forfait*: het grenst aan *misdaad.* Dit is niet de eigenschap van Reinaerts vader, welke hier bedoeld is:

---

1) Aldus om het metrum te herstellen voor »B en I. bede."

hij werd eenvoudig *onverdraaglijk pedant*, *trotsch*, *overmoedig*, *opgeblazen*, *hoovaardig*. Men leze dus vs. 2251:

So (*h*)*overdich* ende so fier.

Deze lezing wordt bevestigd 1° door *Rein.* II, 2266:

Dat hi mit sijnre groter *hoveerde*
Alle dieren veronweerde.

en 2° door Lat. 1069:

sicque *superbus* erat
Et sic elatus, similes sibi despicit omnes.

Vs. 2308 Var. vgg. — Hoe Martin er toe gekomen is, om de 33 geinterpoleerde verzen, welke door J. met volle recht uit den tekst waren verwijderd, er weder in te brengen, is mij onverklaarbaar, te meer daar hij zelf toegeeft (bl. 377), dat de fabel den samenhang verstoort en niet eens goed bij het verhaal past, »indem die verschworenen thiere nicht frei sind wie die frösche, und nur einen neuen herscher haben, nicht aber überhaupt zum ersten male beherscht sein wollen." Hij is tot dezen terugtred waarschijnlijk genoopt door al te grooten eerbied voor de »handschriftliche überlieferung." Dat ook de omwerking en het Lat. de fabel hebben, behoeft immers niet meer te bewijzen, dan dat de interpolatie zeer oud is, zooals ook reeds Jonckbl. heeft gezegd. — Ook de stijl van de fabel verschilt merkelijk van dien van het overige deel des Reinaerts, en daar Martin dit verschil niet erkent, wil ik mijn oordeel met bewijzen staven.

1°. vs. 2 »so beclaechden *hem si*" is leelijk gezegd, voor *si hem*. De dichter van den *Reinaert* behoeft zooveel moeite niet te doen om een rijm te vinden.

2°. »Tenen tide vanden jare" (vs. 11) kan voor den zin best gemist worden; bij den dichter zelven zal men bezwaarlijk een regel vinden, die zoo geheel zonder doel is.

3°. De interpolatie bevat verscheidene herhalingen, in den trant van den dichter van den *Theophilus*. Zoo vinden wij twee malen *daer hise vant* (vs. 14 en 16); twee malen *Het was te spade*, vs. 19 en

20; zoo wordt vs. 28 in 29 nog eens met andere woorden herhaald, — alles geheel tegen de schrijfwijze van den dichter, die alleen daar herhalingen aanbrengt, waar de gemoedstoestand der personen die vereischt. (Vgl. vs. 2158—64). Hier doen zij niets af, zijn zonder kunst aangebracht en verraden dus eene andere hand.

4°. Verder wijs ik op de onbeduidende toevoeging *ic segghe u twi* in vs. 19; op *voren* (vs. 20), dat in den regel in 't mnl. niet van *tijd* wordt gebruikt; op de onnauwkeurige uitdr. in vs. 26 en 27:

> Ic vruchte ooc dies ghelike,
> Dat nu van u soude ghevallen,

voor: Ic vruchte, dat ooc dies g. nu van (?) u soude ghevallen; op het onverstaanbare *doe* in vs. 28 en op het hoogst gebrekkige metrum in vs. 29.

Vs. 2412. —

> Mijn vader liep in al dat lant.

In dezen regel is eene fout: *in* is hier nl. geheel misplaatst; de bedoeling is *door*, vgl. *Rein.* II, 2454:

> Doe liep mijn vader al *door* dat lant.

Men leze dus:

> Mijn vader liep al dat lant.

Al heeft in 't mnl. de bet. van eene praep. aangenomen met de bet. van *overal door* of *door het geheele* —, hoewel het oorspronkelijk volstrekt niet voor praep. bestemd was. Vgl. *Sp.* II[1], 6, 23:

> Ende voer *al* dlant van der Moreien.

Heelu 1281:

> Alsoe maecte hi hem bekint
> *Alt* Dietsche lant.

Kausler, *Denkm.* III, 196, 15:

> Het es gesayt *al* Kerstenrike.

Velth. IV, 68, 47:

> Om dit trac in Vlaendren mijn Her Jan
> Van Namen tallen steden dan......

Ende begarde tfolc gerede
Al Vlaenderen.

Een soortgelijk gebruik wordt ook nu nog van *al* gemaakt in het Westvlaamsch. Zie De Bo 46.

Vs. 2413. — *Des Brunen*, lees met M. *Ser Brunen* en vgl. vs. 2441.

Vs. 2416. — Na dit vers ontbreken in den tekst een paar verzen, die moeten weergeven hetgeen in II, 2458—60 aldus wordt uitgedrukt:

Ja, al had hem moghen vromen
Al die werelt uten gronde
Hien had daer niet enen penninc vonden.

Vgl. Lat. 1170:

Ex his tres obolos quod non reperire valeret.

Misschien hebben de beide verloren regels aldus geluid:

So dat hi in corten stonden (vgl. 2250)
Daer niet enen penninc hadde vonden.

Ook in de volgende verzen zijn fouten. *Ontginnen* bet. *beginnen*, *een begin met iets maken*, doch wordt in 't mnl. gebruikt in den bepaalden zin van *een scherp werktuig*, b. v. *zwaard*, *spade*, *mes*, *schaar*, *degen*, ook *tanden*, *in iemand of iets zetten*. Zoo zijn al de volgende plaatsen op te vatten: *Limb.* VI, 2007; *Rein.* 2087; *Nat. Bl.* III, 2634 Var.; *Boerden* IX, 27; *Renout* 1225; *Rose* 7430; *Ovl. Lied. e. Ged.* 27, 43; *Lsp.* I, 24, 17 (die aerde *o.* = *het ploegijzer er in zetten*); *Ferg.* 3461; 3565; *Rincl.* 43; 181; Praet 3907; *Edew.* 549 (= *Brab. Y.* V, 4019). Fig. wordt het opgevat *Vl. Rijmk.* 10301: *een treytet* (= *traité*) *o.*, alsof men zeide *een verdrag entameeren*. Verder komt *ontginnen* bijna niet in het mnl. voor. Waarop steunt dan de verklaring in het gloss. van Jonckbl. door *opdelven?* Zij heeft geen anderen steun, dan de waarschijnlijke bedoeling van den zin, doch men moet voor eene goede verklaring meer verlan-

gen. — Wij kunnen verder gaan, en beweren dat hier geen woord in den tekst kon staan, dat meer in strijd is met de bedoeling van den dichter, dan juist het ww. *ontginnen*. Immers dit zou hier alleen kunnen beteekenen *een begin met iets* (hier dan *het graven*, *het zetten van de spade in den grond*) *maken* en wij moeten hebben een ww., dat beduidt: *zóó geheel uitputten*, *dat iemand geen penning overblijft*. Ik verwerp op dezen grond de lezing en stel er voor in de plaats:

En ware die scat *hem* niet *ontnomen*,
Hi hadder met die stat van *Romen*
Al te gader moghen copen.

Het rijmwoord *ontnomen* komt ook in *Rein.* II voor, en de vermelding van *Rome* in dit verband komt mij veel natuurlijker en waarschijnlijker voor dan van *Londen*. Vgl. o. a. *Beatr.* 784:

- Ic e hadde u niet begheven
Om al tgoet, dat *Rome* heeft binnen.

De Lat. tekst beslist noch ten gunste der eene, noch der andere stad, want die heeft (vs. 1171):

Quamvis his *tota Flandria* posset emi.

Eindelijk moet òf in vs. 2420 *Dus* veranderd worden in *Dit*, aangezien het het obj. van *wan* moet zijn, of aangenomen worden, dat na *dus* een woord is uitgevallen.

Vs. 2587. — Zie op vs. 279.

Vs. 2661 vgg. —

Vergave God, waerdi nu hier,
Ghi sout toghen weder dese dier
Met uwen sone, waers te doene,
Dat enz.

In vs. 2662 stond in het Hs. *wee desen dier*, dat onzin is, doch ten onrechte heeft Grimm van dat *wee* het woord *weder* gemaakt. De ware lezing, die 1° door den zin wordt vereischt en 2° graphisch beter te rechtvaardigen is, is, zooals Dr. Franck te recht opmerkt, *vore dese dier*. — In het volgende vers heeft

J. ten onrechte de lezing van het Hs. gehandhaafd, behalve dat hij den eigennaam *Rine* heeft uitgeworpen. De personen uit de dierenwereld, die in den Reinaert optreden, zijn natuurlijk toegerust met allerlei menschelijke eigenschappen en begaafdheden, en tot op zekere hoogte doen zij de menschen na ook in hunne zwakheden. Zoo wordt Cortois als een windbuil voorgesteld (vs. 100); zoo is Belijn zeer verguld met de gedachte, dat hij voor een geleerde zal worden gehouden (vs. 3281 vgg., 3340 vgg.). Niets belet dus den dichter, Rijn den hond met aanleg voor dichten toe te rusten. — Men leze daarom met M. »*met sconen rime,* waers te doene", met het oog op *Rein.* II, 2698: *in sconen rime* en Lat. 1318: *per rhythmica verba.*

Vs. 2851. — Zie op vs. 450.

Vs. 2913. — *Syn scoen snoeren* is, zooals Dr. Franck te recht opmerkt, niet de ware lezing. Met het oog op *Rein.* II, 2921.

Dede Reinaert sijn schoen smeren,
Die Isegrijns te voren weren,

en Lat. 1456:

Iam Reinardus adest, soleis indutus *inunctis.*

leze men:

Dede Reinaert sine scoen *smaren*
Die Isengrijns te voren waren.

Zoo verdwijnt tevens het onzuivere rijm. *Smaren* is een meer voorkomende vorm, waarvan men bewijsplaatsen vinden kan *Nat. Bl.* IX, 631 var.; *Vrouwen ende M.* VIII, 2, *Rek. d. Graf.* 3, 204; Vgl. Oudem. VI, 357 vg.

Vs. 3027. — Zie op vs. 450.

Vs. 3086. — Na dit vers moet men met Dr. Franck de beide verzen *Rein.* II, 3099 vg. invoegen:

Ic was, sprac hi, int hof ghevaen
Maer die coninc liet mi gaen,

want het is niet te ontkennen, dat het antwoord van Reinaert niet sluit op de vraag van zijne vrouw Hermeline, en de 4 gelijke rijmklanken zijn geen bezwaar tegen de juistheid der invoeging. Vgl. Jonckbl. *Inl.* XXV.

Vs. 3140. —

Dier so nes uiet ongerede.

☞ Hoewel het subst. *ongherede* in het mnl. zeldzaam is [1]), zoo kunnen wij toch met zekerheid zeggen, dat het hier volkomen juist is gebruikt, en dat de bet. moet zijn *gebrek*, *afwezigheid*. Het is nl. het tegenovergestelde van *gereede* (vr. en onz.) dat *voorraad* beduidt, en dat o. a. voorkomt *Parth.* 457:

groot *ghereede*
Van vleesce ende van visschen beede,

en 545:

Van etene grote *ghereede*.

Zoo ook *Limb.* I, 2613; Velth. I, 26, 139; *Fl. en Bl.* 1847. Op al deze plaatsen wordt het woord, evenals het tegendeel hier in den *Rein.*, gebruikt van eten en drinken. Jonckbl. vat evenwel het woord ten onrechte op als een adj., = *onghereet*, blijkens zijne verklaring in het gloss. Het Hs. en M. hebben *die so* enz., hetgeen alleen dan mogelijk was, indien het adj. *onghereet* volgde. Men leze:

Ende *daer* so nes niet onghereede.

Dier, dat J. in den tekst heeft opgenomen, zou alleen op een vr. enkv. kunnen slaen, en kan geen betrekking hebben op de twee meervoudige subst. in den vorigen regel. De lezing *daer* is in overeenstemming met *Rein.* II, 3155: *daer* is *planteit* (= *gereede*) van goeder spisen, met *Reinke* 2914: Helpe, *dar* is so sote spise, en met Lat. 1603:

densi frutices et bonus accubitus,
Copia (= *gereede*) nobilium *quo* noscitur esse ciborum.

Vs. 3160 vgg. —

Mi seide een goet man hier te voren,
In rade dat hijt mi riet,
Bedi neghene trouwe diet. (Hs. diedet niet)

De laatste regel is in den tekst van Jonckbloet volstrekt

1) Vgl. vs. 2176, waar het te onpas was aangebracht.

onverstaanbaar, en de verbetering van M. op dit vers even schoon als eenvoudig. Hij leest:

Bedwongene trouwe ne diedet niet,

daartoe geleid door de lezing van *Rein* II, 3209:

Dat *bedwongene ede* en duden niet.

Zie Mart. op vs. 3184. Het Lat. vs. 1615:

Non fore servanda *foedera facta metu*

bevestigt deze verbetering volkomen.

Ook de woorden *in rade* (vs. 3161) zijn door J. verkeerd opgevat. In het Gloss. verklaart hij ze door *in het geheim*, terwijl zij beteekenen: *in een consult*, *dat ik bij hem nam*. Vgl. *Rein.* II, 3208:

In rade, daer ic mi mede beriet,

en vooral Lat. 1614:

Consultus prudens... mi dixerat olim.

Dat in vs. 3161 is op te vatten als de voorlooper van het subj. Vgl. Mart. op *Rein.* 3475. Of men leest *hi* of *hijt* is vrij onverschillig.

— Vs. 3359 vg.

Alse hi dat hovet vort trac,
Botsaert, ende sach dat.

Aldus het Hs.; *Rein.* II, 3377 heeft:

Als hi dat hooft daer uut trac,
Doe hijt sach, wel saen hi sprac.

Blijkbaar moeten, ook om het rijm te herstellen, de woorden *hi sprac* in vs. 3360 worden ingevoegd, zooals Jonckbloet, Martin en Willems ook doen. Jonckbloet leest verder *ontsach*, in plaats van *ende sach*, doch voor deze willekeurige verandering is geen genoegzame grond aanwezig. Nu blijft er nog éene fout in den tekst over, nl. in vs. 3359.

Het ww. *vorttrac* moet natuurlijk beteekenen *voor den dag haalde*, maar daarvoor is in 't mnl. *voorttrecken* of *voorttreken* het juiste woord niet. *Voorttreken* (—*trecken*, —*trucken*) is in

't mnl. òf trans. òf intrans. en beteekent 1° *meesleepen*, *sleuren* *Rijmb.* 16836, 30753; 2° *opvoeden* (cf. *optrecken*) *Teest.* 1387; 3° *bekendmaken* (cf. *vertrecken*), *Ovl. Ged.* III, 116; *Teest.* 521; ook *uitleggen*, *Parth.* 7519; 4° *verheffen*, *iemand eer bewijzen* (cf. ons iem. *voortrekken boven* een ander), *Wrake* I, 1225; 1960; *St. Am.* I, 201; II, 1910, 1923; Stoke V, 453, en eindelijk als intr. *vooruitkomen*, *vorderen*, *voortgaan*, *Wal.* 107, 112. Verder komt het woord, zoover mij bekend is, in het Mnl. niet voor. Doch het hier vereischte woord is met eene zeer geringe verandering te herstellen. Men leze nl. *voort-rac.* *Voort-reken* bet. mnl. *voor den dag halen.* Men vindt het b. v. *Wal.* 3312:

> Doe ghinc die coninc daert (*het zwaerd*) lach
> Met enen pellele beworden,
> Ende *reket voort* ten selven stonden.

C. en El. 722:

> Doe began die coninc *reken*
> 't Couter *vort* van den ploech.

Ook hier hadden de beide Hss. *trecken* en *tricken*, en het mag ons dus verwonderen dat de uitgever in den *Rein.* verzuimde de verbetering aan te brengen, welke hij in den *C. en El.* (in overeenstemming met *Karlmeinet* 590, 38: *recken*) heeft gemaakt. — Nog ééne tegenwerping moet worden besproken, en wel van hen, die zouden willen beweren, dat *reken* (met het oog op *Wal.* 3314 (*reket* = *rekedet*) een zw. ww. is. Ook de sterke vormen kwamen in het mnl. voor, b. v. *Lsp.* III, 3, 1064 (*rac*) en 1042 (*raken*).

EEN OUDE KENNIS UIT HET GOTISCH TERUGGEVONDEN.

Men zal zich herinneren, dat Dr. De Vries in een keurig artikel in *Taalk. Bijdr.* II, 27—32 heeft trachten aan te toonen, dat het subst. *kelder* in onze uitdr. *Hansje in den kelder* hetzelfde woord is als het got. subst. *kilþei* d. i. *moederlijf.* Ik voor mij geloof, dat men hoogstens denken mag aan eenigen invloed van een vorm van het woord, dat aan got. *kilþei* beantwoordde, op de keus van het woord *kelder* in deze volksuitdrukking, doch dat de overeenkomst verder bloot toevallig is. Doch het Got. *kilþei* bestaat in een ander nl. woord ook nog heden, en wel in het vr. subst. *kil*, bekend b. v. in »*de Dordsche kil*", bij Van Dale verklaard als »waterdiepte tusschen twee zandbanken of hoogten, (oudt.) stroomend water, bed eener rivier, water." Voorbeelden van het vroegere gebruik van dit woord vindt men Hoogstraten, *Geslachtl.* bl. 245; *Uitl. Wdb.* II, 153; Weiland II, 491. Bij Kiliaen: k i l l e, j. *diepte.* Ook in het mnl. komt het woord voor, en wel o. a. *Clerc u. l. Landen* 161: Enen waerdt, die inden Lecke daer lach, daer an die zide tot Culenburchwaert een diepe *kylle* voir ginc; *Keurb. v. Brielle* 60, 1: So wye zellinge (eene ankerplaats, nog als zeeterm bekend, zie Van Dale i. v.) in die havene maict ende aerde off woese (l. *waese*? = graszoden, hd. *wazen*, fr. *gazon*;) in die *kille* werpt; *ald.* 2: Te Maerlant in die havene in zellingen boven der *killen*; 120, 30. Behoudelic die *kille* ruym te wesen tusschen den tween bruggen. — Ook in het WVlaamsch is het woord bekend; het luidt daar *kel*, *kelle.* De Bo, bl. 508, haalt bij dit woord het hd. *quelle*, het de. *kilde* en het zw. *käld* aan. Indien werkelijk deze beide laatste woorden (onr. *kelda*, Moe-

bius 228) met ons *kil* één in oorsprong zijn, en niet dissimilaties voor een woord van den stam van het hd. *quelle* [1]), dan maken zij mijne verklaring nog waarschijnlijker. *Kilpei* moest regelmatig worden *kilde*, *kille*, *kil*. De *d* heeft zich aan de *l* geassimileerd, zooals in *hellen* voor *helden*, *tellenaar* voor *teldenaar*, *mellen* (17e eeuw) voor *melden*, enz.

Wat de beteekenis betreft, merke men op, dat allerlei namen van lichaamsdeelen op het water worden toegepast. Men spreekt van een arm *van de zee* of een *zee*arm, fr. bras *de mer*, mnl. braes, b. v. *St. Joris braes* of *arm* (= de Dardanellen); lat. brachium *maris*, b. v. *Metam.* I, 13:

> nec *bruchia* longo
> Margine terrarum porrexerat Amphitrite.

Men spreekt van een *zee*boezem, lat. sinus; van een *golf*, fr. *golfe*, afkomstig van het Gr. κόλπος d. i. boezem. Zoo zegt Helmers, *Holl. Natie* 81:

> Rust ongelukkigen, rust zacht in 't hart der baren.

Zoo spreekt men van eene *land*tong, een *zee*hoofd of *haven*hoofd, van *De* Hoofden; van een kaap, fr. cap. it capo, sp. cabo, v. lat. *caput* = hoofd. Zoo is kust, fr. côte, hetzelfde woord als lat. costa, d. i. rib (en *zijde van het lichaam*); zoo spreekt men van den mond eener rivier, fr. *embouchure*, en het woord ham in *inham* is hetzelfde woord als *ham* (mv. mnl. *hamen*) d. i. *achterschenkel*, *bil* en vervolgens *ronding*, *bocht*. Eindelijk kent ieder eene uitdr., welke voor mijne verklaring van het hoogste gewicht is, nl. »den schoot der baren, der wateren". Daar nu voor »de diepte der wateren" ook het woord *schoot* gebruikt wordt, zoo is het even natuurlijk, dat in onze taal uitsluitend de beteekenis van *diep water* heeft aangenomen een woord, dat oorspronkelijk *schoot*, *moederschoot* beteekende, nl. Got. *kilpei*. Ook de declinatie der beide woorden komt over-

---

1) Dat natuurlijk niets met ons *kil* te maken heeft. Het bet. het *opborrelende* (kokende) *water*.

een; blijkens *Keurb. v. Brielle* 60, 2 werd *kille* zwak gedeclineerd, evenals got. *kilþei*, en beide woorden zijn vrouwelijk; alleen Hooft gebruikt het ten onrechte manl.

Amsterdam, Juli '80.

J. VERDAM.

BIDDEN.

In den Heliand treffen wij aan de uitdrukking *fallan* of *hnígan an kneobeda*. Van de drie Wijzen uit het Oosten, die den jonggeboren Heiland hunne hulde komen bieden, wordt 20, 14 (Schmeller) gezegd: »thea wrekkion fellun, te them kinde an kneobeda, endi ina an cuningwîsa, gôdan grôttun". Elders, 145, 3, heet het van Christus op den Olijfberg dat hij in kniebede nederzonk: »iak imu thô selbo gihnēg, sunu Drohtines, craftag an kniobeda, kuningo rîkeost, fordward te foldu". Schmeller vertaalt den term met *adoratio* en *genuflexio* (glossaar onder *beda* en *cnio*). Hoewel beide Latijnsche woorden geen verkeerde vertaling mogen heeten, missen ze toch al het schilderachtige van 't oorspronkelijke, zoodat wij beter doen met het Nederlandsche *kniebede* te gebruiken, waarnaast, volgens Kiliaen, ook *kniegebed* in zwang was, Mnl. *cniegebede* [1]).

Eenen vierden vorm vertoont het Oudnoorsch in *falla á knébeð*, en het daarbij behoorende substantief *knébeðja-fall*. In 't Oxfordsch woordenboek wordt *knébeðr* als mannelijk opgegeven. Hoe men dat geslacht heeft kunnen opsporen, is mij onbe-

1) De aanwijzing van verscheidene plaatsen, waar 't Mnl. woord voorkomt, heb ik aan de welwillendheid van Dr. De Vries te danken. Ze volgen hierachter.

kend; vermoedelijk heeft men het geslacht opgemaakt uit dat van ON. *beðr*, een bed, dat ook, zonderling genoeg, mannelijk is. Ter wille der etymologie wordt aan *knébeðr* in 't Oxf. Wdb. in navolging van E. Jonsson's Oldnordisk Ordbog, de zin toegekend van »a knee cushion", waaruit zou volgen dat iemand niet *á knébeð* zou kunnen vallen, tenzij hij zoo'n kussen of bidmatje bij zich droeg. Het is duidelijk dat de etymologiseerende vertaler de uitdrukking niet recht begrepen heeft.

Ofschoon ik niet weet of *kniebede* enz., behalve in 't O.-S., Nederlandsch en Noorsch, ook in andere Germaansche talen voorkomt — ik heb er trouwens niet naar gezocht —, houd ik de uitdrukking voor overoud, want het overeenkomstige adjectief agentis komt voor in 't Oudindisch in den vorm van *jñubâdh*. In *Rgweda* 6, 1, 6 worden o. a. deze woorden tot den vuur- en lichtgod Agni gericht:

tán twâ wayám dáma â' dîdiwâ'nsam
úpa jñubâ'dho námasâ sadema

Dit kan men ongeveer aldus vertalen:

»U dan willen wij, u die in de woning (en: in den haard) straalt, op de knie liggende met hulde (of: met verschuldigden eerbied, met geneigden hoofde) naderen (en: onze opwachting maken, bidden)". Het hoofdbegrip dat men met *jñubâdh* verbond, komt duidelijk genoeg uit; de eigenlijke beteekenis zal wel geweest zijn »de knie drukkende (tegen den grond)" of »op de knie biddende". De Indische commentator Sâyana-Mâdhawa omschrijft het met »de knie buigende", waaruit blijkt dat hij het woord erkende als synoniem van het meer gewone *jâ'nu â'cya* of *jânw-âkná*, hetwelk letterlijk »met gebogen knie" uitdrukt [1]).

Naverwant met het agens *bâdh* in de beteekenis, welke in

1) De vertaling van H. Grassmann, die de verklaring des Indischen commentators in dezen gevolgd is, I, bl. 230, luidt:
„Drum wollen wir um dich, der strahlt im Hause,
die Knie beugend demuthsvoll uns setzen".

jñubâ'dh op den voorgrond treedt, is het substantief *bâdhas*, dat wij alleen kennen uit het samengestelde *sa-bâ'dhas*. Dit is een adjectief, dat gewoonlijk voorkomt in den acc. neutr., bijwoordelijk gebruikt. Op veel plaatsen — die men in 't Petersburgsche woordenboek opgegeven vindt — laat zich dit bijwoordelijke *sabâ'dhas* heel wel vertolken met »dringend", zooals in 't woordenboek geschiedt; etymologisch is het klaarblijkelijk »met aandrang". Doch soms is »dringend, met aandrang" toch niet het rechte woord; bijv. *Rg*weda 7, 53, lezen wij:

prá dyâ'wâ yajñaíh prthiwî' námobhi*h*
sabâ'dha î*l*e brhatî' yájatre

D. i. ten naastenbij: »Met verschuldigde eerbewijzen breng ik in dringenden gebede lof aan Hemel en Aarde, die groote, vereerenswaardige" [1]). De analogie dezer plaats met die, waarin *jñubâdh* voorkomt, is niet te miskennen.

Eenmaal komt *sabâ'dhas* als zelfstandig gebruikt adjectief of als agens voor, in *Rg*weda 5, 10, 6:

nû' no Agna ûtáye sabâ'dhasaçca râtáye

Dit wordt door Grassmann 1, bl. 170 aldus vertaald:

»Nun, Agni, sei zur Huld bereit,
Zu schenken dem, der dich bestürmt."

Zonder twijfel is Grassmann dichter bij de waarheid dan 't Petersburgsche woordenboek, waarin als vermoedelijke beteekenis van *sabâ'dhas* (nomin. *sabâdhâs*) wordt opgegeven »bedrängt", want dit laatste past niet recht bij *râti*, gunstbewijs, schenking. Ook kan de gen. sing. *sabâdhasas* wel als gecoördineerd met het in vorm meervoudige voornaamwoord *nas*, ons, gedacht worden, want het behoeft nauwelijks opgemerkt te worden, dat een enkelvoudig subject meermalen, van zich zelven spre-

1) Grassmann 1, bl. 342, vertaalt:
»Mit Opfern ehr ich *eiferfoll* in Demuth
die hohen heil'gen Himmel und die Erde".

kende, het meervoudige voornaamwoord gebruikt. In de oude glossenverzameling, de Nighantu's, wordt het mannelijk *sabâdhas* dan ook met *rtwij*, d. i. dienstdoende priester, omschreven. Dat nu in de boven aangehaalde plaats het woord op den dienstdoenden priester slaat, lijdt weinig twijfel, want in de volgende halfstrophe wordt de zegen van Agni afgesmeekt op de heeren die de plechtigheid bekostigen. Het zal dus niet ver mis zijn, als wij vertalen:

»Wij vertrouwen zeker[1]), Agni, dat (gij) ons ter wille (ten gunste, ten nutte, ter bescherming) en den smeekende (of: mij die u bid, smeek) ten gunste (zult zijn)".

De afleiding van *sa-bâ'dhas* kan niet twijfelachtig wezen; het is gevormd als *sa-práthas*, ruim, uitgestrekt, van *sa*, met, en *práthas*, ruimte, uitgebreidheid; dus eigenlijk »uitgebreidheid, ruimte bezittende". Eene andere beteekenis heeft zulk eene samenstelling als de klemtoon op *sa* valt, bijv. *sá-hûti*. Dit beteekent »gemeenschappelijke aanroeping". Een woord *sábâdhas* — hetwelk evenwel niet voorkomt — zou dus beteekenen: gemeenschappelijke aandrang, gemeenschappelijk gebed; *sabâ'dhas* echter is »met aandrang, dringende", d. i. biddende.

Bâdhas behoort bij den werkwoordelijken stam *bâdh* (*bâdhate*), drukken, dringen, *premo* en *opprimo*. De afleidingen en samenstellingen die bij dezen stam behooren zijn zóó talrijk en welbekend, dat ze niet behoeven vermeld te worden. Alleen wil ik, om de ware beteekenis van *bâdh* te doen uitkomen, opmerkzaam maken op *sam-bâdha*, drukte (bijv. op straat), gedrang. Er is een vers in *R*gweda 3, 3, 30, waar *bâdhitá* met »dringend gebeden" zou kunnen vertaald worden. Na uitgeweid te hebben ovcr de onbegrijpelijk groote macht van Indra zegt de dichter:

yád ugró dhâ' bâdhitó mártieshu
kúa tyâ' te, wrshabha, wîríâni

1) Dit begrip van vast vertrouwen ligt in *sú*.

D. i. »Waar hadt gij, o stier (Indra)! die krachten [2]) dat gij, op 't dringend gebed, machtig (genoeg waart om) ze (d. i. die in verschijningsvorm overgegane krachten, als regen en anderszins) onder de stervelingen te brengen (of: den stervelingen mede te deelen)". Grassmann 1, 76 heeft:

»Wo sind, o starker, deine Heldenkräfte,
dass du, o Stier, *bestürmt* den Menschen Gut schenkst?"

Dit komt, zooals men ziet, vrij wel op hetzelfde neer.

De vorm *bâdh*, die in 't Sanskrit als werkwoordelijke stam optreedt, kan niet als de eenvoudigste beschouwd worden, want het intensief, dat »bedrukken, benauwen, samendrukken" beteekent, heeft tot stam *badbadh*. Even als naamwoorden in zwakkere en sterkere vormen voorkomen en met elkaar in de verbuiging wisselen, zoo ook de werkwoorden. Soms is van de naamwoorden de zwakke stam verdwenen, bijv. het klassiek Sanskrit kent alleen *dwâr* en *dwâra*, poort, deur, terwijl in den Weda alleen nog de accus. pl. *duras* voorkomt, zoodat de zwakke vorm hiervan reeds vroeg aan 't kwijnen was. Wat de werkwoorden betreft, is zelfs in den Weda niets meer van het oorspronkelijke *ap*, Latijn *ad-ipiscor*, *aptus*, enz. in de conjugatie overgebleven; alleen *âpnoti*, *âpta* (Latijn *aptus*) heeft het veld behouden; in naamwoordelijke afleidingen is *ap*, bijv. in *apas*, enz. niet zeldzaam. In dezelfde verhouding als *âp* tot *ap*, staat bijv. ook ons *oefenen* tot Noorsch *efna*, Zweedsch *ämna*, enz.

Wat de reden is van die heersshappij der *â* in sommige werkwoorden in 't Sanskrit, behoeft hier niet onderzocht te worden. Het blijkt voldoende uit het Indisch zelf dat als eenvoudigste stam moet beschouwd worden *badh*, d. i. Arisch *bhadh*. Dit nu is 't Germaansche *bed-an*, *bedian*, Gotisch *bidjan*, ons *bidden*. De eigenlijke beteekenis van *bidden* is dus »dringen"; *jñubâdh* is »de knie drukkende", een symbool van het dringen, aandringen bij eene bede.

---

2) Platter uitgedrukt: »waar haaldet gij ze van daan".

Het woord *bed*, Gotisch *badi*, enz. komt van denzelfden stam en is »dat wat gedrukt wordt", met andere woorden »dat *waarop* men ligt". Uit den aard der zaak kan *bed* ook opgevat worden als kussen of bolster.

GENEZEN.

Een ieder weet dat *genezen* (transitief) en *heelen* synoniem zijn. In 't Gotisch is *ganisan* uitsluitend intransitief, terwijl als transitief optreedt het zoogenaamde causatief *nasjan*. Het eerste strekt ter vertolking van *σώζεσθαι*, 't laatste van *σώζειν*. Dat de Goten den Heiland *nasjands* noemen, terwijl andere Germanen *hēliand*, *hēland; hǣlend; heiland* kozen, is licht verklaarbaar en tegelijk een bewijs dat zoowel in *nasjan* als in *hailjan* en overeenkomstige vormen de begrippen van heelen, redden, lagen opgesloten. Niemand heeft trouwens hieraan getwijfeld.

Het werkwoord welks Germaansche vorm *nesan* is, komt etymologisch volkomen overeen met Oudindisch *násate*, dat »samenkomen, zich vereenigen met" beteekent. Het regeert den accusatief, evenals in menig geval 't Latijnsche *convenire*, waarmede *nasate* in beteekenis overeenstemt. Zonder merkbaar verschil van opvatting wordt *sán-nasate* gebruikt en wel met den instrumentaal; ook dit zou men in 't Latijn met *convenire*, vooral in den zin van »zich koppelen" kunnen vertalen.

In *nas* moet dus 't begrip liggen van eene vereeniging, en wat is heelheid anders dan eene eenheid der bestanddeelen? Wij zouden dus reeds op grond van 't voormelde recht hebben om *ganisan* met *nasate* of nog nauwkeuriger met *sannasate* te vereenzelvigen. Maar wij willen nog verder gaan en pogen te betoogen dat *nasate*, althans in afleidingen, ook den zin van

genezen (intr.) moet gehad hebben. Een rechtstreeksch bewijs ontbreekt; daarom zullen wij het beoogde doel zijdelings moeten bereiken.

Een der namen van de Açwins in 't Indisch is *nâ'satya*, een woord handtastelijk afgeleid van *nasati*, evenals *âditya* van *aditi*, en alleen dáárom niet herkend, omdat dit *nasati* toevallig verloren is gegaan. *Nasati* is gevormd van *nas*, op volkomen gelijke wijze als bijv. *wasatí*, verblijf, woning, van *was*, *wásati*, logeeren, enz. Eén van de beteekenissen van *nasati* moet geweest zijn: *genezing*. Zulks mag men met goeden grond opmaken uit het feit dat de Nâsatya's zijn: de goddelijke *geneesheeren*. Vergelijkt men deze uitkomst met de gegevens omtrent *nesan* in de Germaansche talen, dan kan ze slechts bevestigd worden.

Het naamwoord *nasati* moet in de eerste plaats beteekend hebben: vereenigingspunt, voeg, verbinding, of met een Sanskrit. woord: *sandhi*, of ook wel *sandhâna*. De drie *sandhi*'s der zon in haren jaarlijkschen loop zijn: nachteveningspunt der lente, zonnestand op 21 Juni en herfstnachteveningspunt. De Açwins, of Nâsatya's, zijn twee sterren in den Ram, die gedurende een bepaald tijdperk — laten wij zeggen: 't Wedisch tijdperk — bij den aanvang des jaars om 21 Maart aan den oostelijken gezichteinder zichtbaar waren bij 't morgengrauwen vóór zonsopgang. Daarom heeten zij de voorgangers van Zijne Majesteit, die weldra in allen luister Zijne regeering zal aanvaarden. Na drie maanden vertoonden zij zich na zonsondergang ongeveer in den meridiaan, want het verschil in lengte tusschen hen en de zon was dan ± 90 graad. Na nog eens drie maanden, dus bij de nachtevening van den herfst, zag men de Açwins kort vóór zonsopgang aan de westerkim. Zij worden derhalve in mythologisch-rhetorischen stijl, geboren — want geboren worden is te voorschijn komen — op de 3 Sandhi's, de 3 Nasati's der Zon, zijn dus de kinderen van den Sandhi, van de Nasati, en heeten daarom Nâsatya. Nu zou men kunnen beweren dat reeds 't begrip *sandhi* licht tot den mythe van 't geneesheerschap

der Açwins aanleiding kon geven, en als het gansche woord *nâsatya* en 't Germaansche *genezen* niet bestonden, zou men ongetwijfeld aan het *begrip* genoeg hebben, maar nog veel gemakkelijker is die mythe te verklaren, indien èn 't begrip èn 't woord zelf aanwezig waren [1]).

NASCHRIFT OP BIDDEN.

(Uit een schrijven van Prof. M. de Vries).

Zooals hierboven in de Noot op blz. 32 vermeld is, heeft mijn vriend De Vries mij eene menigte plaatsen, waar 't Mnl. *cniegebede* voorkomt, medegedeeld. Daar niemand het woord opzettelijk behandeld, noch de plaatsen aangewezen heeft, laat ik het schrijven van De Vries hieronder grootendeels volgen.

Deer Walewein, die jonghelinc,
Hi viel in cnieghebede terre waerf.
Wal. 291.

Mettien beetti van den paerde,
Vore Waleweine uptic aerde
Viel hi neder in cnieghebede.
4303.

Bij de geboorte van 't kind Jezus in de krib:

Die esel liet daer sijn eten staen,
Ende viel in knieghebede saen.
Leven O. H. 383.

---

1) Terloops zij opgemerkt dat de Grieksche tegenhangers der Açwins Castor en Pollux zijn, de Tweelingen. De Indische naam is Punarwasû, „de twee wedergeborenen, opnieuw lichtenden". Deze worden inderdaad in verband gebracht met de Açwins, en daar zij ook, in een bepaald tijdperk, bij een Sandhi der Zon stonden, is het natuurlijk dat Punarwasu als mythische geneesheer voorkomt. Er is reden om te veronderstellen dat de Indische, reeds Wedische, Açwins in veel ouderen tijd met de Punarwasu's en dus met Castor en Pollux identisch waren, maar later, toen de feiten aan den hemel niet meer met de rol, aan de Açwins toegekend, strookten, verplaatst werden. De Grieken zouden dan bij 't oude gebleven zijn. Indien men ongeveer 8 duizend jaar verder teruggaat, zal natuurlijk alles wat van de verschijning der Açwins gezegd is, toepasselijk zijn op Punarwasû.

Als onse here kerstijn was gedaen,
Hi viel in kniegebede saen.
Daer hi *lach*, hi weende tranen.
Ald. 961.

Onse here viel in kniegebede dan.
1974.

weder gevolgd door *al daer hi lach*, en *daer hi lach op derde*. Evenzoo:

Onse here viel in kniegebede saen.
Daer hi *jeghen derde lach*,
Hi suchte dicke al dat hi mach.
2978.

In *Carel ende Eleg.* vs. 1258 (bij Jonckbl. 1287) heet het *cnien-*:

Hi bete neder in dat gras,
Ende viel in cnienghebede.

Merkwaardig vooral is de uitdrukking zonder *in*: *een cniegebede vallen*, waaruit blijkt, dat het eene bepaalde godsdienstige verrichting was, die men zich bij boetedoening als taak oplegde. Zoo bij Maerlant, *Sp.* IV[2], 84, 91:

Naect ginc hi clagen ende caermen,
Ende viel *menech zwaer* kniegebede
Uptie steenen daer ter stede.

waar Vincentius heeft: »frequentibus genuflexionibus".

H. KERN.

HÊLIAND 2477.

»So an themu lande duot that korn, thar it gikrund habad endi imu thiu wurð bihagod. C liest gigrund, was nicht alliteriert. Dagegen ist gikrund zwar dem Reime genügend, aber meines Wissens noch nicht erklärt.... Der erste Theil des Satzes muss ebenfalls aussagen, dass die Stelle dem Wurzelfassen, dem Wachsthum günstig gewesen." Aldus Behaghel in de Germ. XXI, 151, en voortreffelijk! Maar zijn conjectuur *gi kruma* is mijns inziens minder gelukkig. In een zoo „verzweifelte" plaats een gissing te wagen die stout is, zal wel verschooning vinden. Ik sla daarom voor te lezen *kîgrund*, grond voor de ontkieming van het zaad geschikt. Een bezwaar tegen deze conjectuur is natuurlijk de *n*, die het os. ww. *kînan* niet uitsluitend in het praesens, maar ook in de overige tijden bezigt, zoodat voor het taalgevoel van den dichter, die dat znw. vormde, de stam *kîn-* moet geweest zijn. Dat zulk een compositum tot de volkstaal behoorde als een overblijfsel van de periode, waarin men nog *kînan*, *kai* vervoegde en de stam *ki* was, daaraan is geen denken. In dit geval zouden de afschrijvers het woord ook niet verminkt hebben. Ergo *kîngrund* (abbrev. *kĩgrund*)? Voor de vorming van dergelijke woorden zie Grimm Gr. II, 680. Dat men in het „Urgermaansch" geen verbalen stam met een subst. samenstelde, bewijst natuurlijk niets tegen de mogelijkheid van zulk een compositum in de negende eeuw.

Leiden, 20 Dec. '80.

P. J. COSIJN.

POOT, POTIG.

In den *Warenar* van Hooft komt het woord *poot* tweemaal voor op eene wijze, die een hedendaagsch lezer vreemd moet schijnen. Eerst in het gesprek van Rijkert met Geertruid, als de eerste zijne zuster verzoekt de zaak, waarover zij hem onderhield, niet langer aan te roeren, omdat zij niets zeggen kon dat hem „meer verdroot." Zij wil voortgaan, en zegt „Luister!" maar hij snijdt haar het woord af met den uitroep (bl. 12):

Zoo mennigen woort daer of, zoo mennigen stien veur mijn *poot.*

En later, als Warenar den kok Teeuwes,* wien hij reeds een pak slagen had toegediend, nogmaals bekijft (bl. 32):

Waer't dat je jou allien emoeit hadt mit de kooken,
Ik hadd' je mit de kneppel de kop niet ebrooken.
Staet of, zegh ik je, en komt me de drumpel niet te nae,
Of wilje dat ik je voort de *poot* in slae?

Toen ik, nu bijna veertig jaren geleden, den *Warenar* uitgaf, heb ik op dat *poot* niets aangeteekend, en het dus blijkbaar met ons hedendaagsch *poot* verward. Die beteekenis komt hier echter niet te pas. Op de eerste plaats zou zij nog eenigermate kunnen gelden; maar op de tweede zou zij geheel misplaatst zijn, want *inslaan* is geen woord dat ooit van een *been* kan gezegd worden. Men slaat iemand de beenen stuk, maar wat men *inslaat*, dat is alleen het *hoofd.* Het is dus duidelijk, dat de dichter hier met *poot* niets anders dan het *hoofd*, den *kop* kan bedoeld hebben. Te recht heeft Leendertz dit reeds

ingezien, die in zijne uitgave van Hooft's *Gedichten* het woord beide keeren door *voorhoofd* verklaarde (D. II, bl. 279 en 298). Nog juister ware het geweest, eenvoudig den *kop* te zeggen, want dàt is het eigenlijk, wat *poot* te kennen geeft. Het woord is, hoe merkwaardig ook, tot nog toe zoogoed als onopgemerkt gebleven, en verdient dus wel eene nadere opheldering, die ik, als een onmisbaar toevoegsel tot mijne aanteekeningen op den *Warenar*, niet nalaten mag te geven.

Omtrent de beteekenis van *poot* kan geen twijfel bestaan. Zoo al de beide plaatsen van Hooft niet duidelijk genoeg spraken, dan zou de Westfriesche volkstaal voldoende zijn om de zaak te beslissen; want nog heden is in Noord-Holland *poot* in den zin van *hoofd* bekend, en hoort men niet zelden iemand, die aan hoofdpijn lijdt, zich beklagen dat hij »zoo'n pijn in zijn *poot* heeft." Geen wonder dat te Amsterdam, welks oude spraak zooveel Westfriesche eigenaardigheden vertoonde, ons woord ook in die opvatting in gebruik was. En dit wordt nader bevestigd door een anderen Amsterdammer, L. Meyer, die in zijn *Woordenschat* uitdrukkelijk *poot* door „*hoofd*, *kop*" verklaarde: eene aanwijzing, die ik in 1842 voorbij heb gezien, juist omdat ik destijds het oude woord met ons hedendaagsche verwarde en er dus niet verder op lette.

Zoo hebben wij dan *poot* erkend als eene Westfriesche uitdrukking voor *hoofd*, *kop*. Doch het woord stijgt in belangrijkheid door de opmerking, dat het reeds in het Oud-Friesch voorkomt. In een eedformulier in het landrecht van Eemsgoo (bij Richthofen, bl. 246) leest men: »*buppa fon there* pota *al thore litteca thane*," d. i. boven van de *poot* tot aan den kleinen teen, m. a. w. wat wij thans zeggen: „van het *hoofd* tot de voeten," of »van *top* tot teen." Met *pota* werd dus het *hoofd*, bepaaldelijk de *kruin*, de *schedel* bedoeld.

Ook elders wordt het woord aangetroffen. Uit een Oud-Engelsch handschrift haalt Halliwell (bl. 640) de woorden aan: »*the* potte *of the hede*," waarmede »de *schedel* van het hoofd" wordt aangeduid. En in het Zweedsche *Dialekt-Lexikon* van

Rietz (bl. 509) vindt men *pottå* opgegeven en door »*skalle*, *hufvud*," d. i. *schedel*, *hoofd* verklaard. In de Duitsche talen in den engeren zin, het Nederduitsch en Opperduitsch, heb ik er nergens een spoor van gevonden. Het schijnt dus tot de noordelijke Germaansche talen (Friesch, Oud-Engelsch, Zweedsch) beperkt te zijn geweest. Uit de Friesche en Zweedsche vormen blijkt, dat het van 't vrouwelijk geslacht was en reeds daardoor zich van ons *poot*, als een geheel verschillend woord, kenlijk onderscheidde.

Hoe *poot* aan de beteekenis van *schedel* (want dat is blijkbaar de oudste opvatting) gekomen is, kan wel niet twijfelachtig zijn. Evenals Lat. *testa*, een steenen pot, in het Italiaansch en Fransch de gewone benaming van het *hoofd* werd; evenals wij van *kop* en van hersen*pan* spreken, omdat men den gebogen schedel wegens de overeenkomst in vorm met een *pot*, *kop* of *pan* vergeleek: evenzoo is *poot* (*pota*, *potte*, *pottå*) blijkbaar een bijvorm van *pot* [1]). Dit laatste, nog heden in onze taal en in 't Fransch gewoon, en evenzeer in 't Engelsch, Deensch, Zweedsch enz. bekend, is al van oude dagteekening. In 't Middeleeuwsch Latijn treft men het reeds in de 6de eeuw aan, t. w. bij Venantius Fortunatus, uit wiens *Vita S. Radegundis* Du Cange (V, 383 *b*) de woorden aanhaalt: »Missorium, cochleares, cultellos, cannas, *potum* et calyces," en uit het *Vita S. Martini* het vers:

Vix discernendis crystallina pocula *potis*.

Het kan zijn, dat de dichter het woord uit de taal der Franken in zijn Latijn overnam. Het is echter ook mogelijk, dat het reeds vroeger in de Latijnsche volkstaal bestond en van

1) Op dezelfde beeldspraak berust Eng. *pate*, voor *hoofd*, door wegvalling der *l* ontstaan uit *plate*, plaat, schotel. Zie Skeat, *Etym. Dict. of the Engl. Lang.* 425 *b*. Ik stip dit hier even aan, om meteen de vraag af te snijden, of dit *pate* wellicht met ons *poot* kon samenhangen. De beide woorden hebben etymologisch niets met elkander te maken.

daar in de Germaansche talen doordrong, of wel, dat het vanouds aan beide taalstammen gelijkelijk behoorde. Vooralsnog laat zich daaromtrent niets bepalen. De woorden in de Nederduitsche, Friesche en Noorsche talen met eene *p* beginnende, bieden velerlei zwarigheden aan, die nog niet behoorlijk zijn opgelost. Onmiskenbaar zijn daaronder ettelijke woorden in onverschoven vorm, wier *p* derhalve met die van de Romaansche talen overeenstemt. Nadere onderzoekingen zullen moeten leeren, in hoeverre hier òf aan overneming, òf aan oorspronkelijke identiteit te denken valt.

Doch ik mag van ons *poot* niet afstappen, zonder te wijzen op een afleidsel, dat nu eerst — nu wij het hoofdwoord in zijne ware beteekenis herkend hebben — zich in het volle licht vertoont. Men vindt het bij Hooft in zijne *Nederl. Hist.* bl. 145, waar hij verhaalt dat de Prins, op weg naar Nassau, »van zyn' gemaalin de dochter van Saxe, een wyf *pootigh* uit der maate, en ongereegelt van leeven, wel smaadelyk bejeeghent werd." Wij verstaan door een *pootig wijf* eene vrouw met krachtige handen aan 't lijf, en die ze weet te gebruiken wanneer zij 't op iemand gemunt heeft. Doch dit komt hier natuurlijk niet te pas. Zoo ver was 't met Anna van Saksen niet gekomen! Maar zij was bekend om hare eigenzinnigheid, en dat bedoelde Hooft, toen hij haar een *potig*, d. i een *hoofdig*, *koppig* wijf noemde. De verklaring in het *Uitl. Wdb.*: »die met sterke *pooten* zich weert, niet te genaken is, onzacht, onhandelbaar," is eene wanhopende poging om het woord met ons hedendaagsche *poot* in verband te brengen. Neen, het is een geheel ander woord dan ons *pootig*. Het is eene afleiding van *poot* in den zin van *hoofd*, *kop*, en staat geheel met ons *koppig* gelijk. Dat getuigde ook reeds Meyer in zijn *Woordenschat*, die *pootigh* door *hoofdig*, *koppig*, *wargeestig* verklaarde. En het blijkt nog nader door het znw. *pootigheid*, dat Hooft bezigt in de woorden: »Bet stondt te schuwen de *pootigheit* van zommighen, waar door geterght moght worden 't gemoedt" (*Tac.* 433). Het is de vertaling van Lat. *pervicacia*, en Hooft

zelf geeft er de uitlegging van door er bij aan te teekenen: »'t met hun *hooft* deur willen." In denzelfden zin zegt hij ook in de *Nederl. Hist.* bl. 338: »Zoo men de braafste soldaaten... uit puure *pootigheit* liete verlooren gaan."

Wij schrijven *pootig*, met de scherplange *o*, als afleiding van *poot* (*pooten*). Doch het oudere woord, als afgeleid van het andere *poot*, dat met *pot* afwisselt en in 't Oud-Eng. *potte*, in 't Zweedsch *pottå* luidt, behooren wij met de zachtlange *o* — *potig* — te schrijven. Het is echter licht mogelijk, dat de beide woorden in nader betrekking tot elkander staan dan men oppervlakkig meenen zou. Sprak men eertijds van een *potig wijf*, waar men een *koppig* vrouwspersoon bedoelde, in lateren tijd begreep men wellicht die uitdrukking niet meer, bracht ze onwillekeurig met ons *poot* in verband en hechtte er nu de beteekenis van *sterk* aan. Het zou mij niet verwonderen, dat ons geheele *pootig* op die wijze — bij metamorphose — uit het oude *potig* ontstaan was.

Meyer vermeldt nog eene andere afleiding van *poot* in den zin van *kop*, t. w. het ww. *pooten*, dat hij door »*bollen*, *kuissen*" verklaart, d. i. (een os b. v.) *den kop inslaan:* een woord van gelijke vorming als *bollen*, voor den kop slaan, van *bol*, en *nekken*, den nek breken, van *nek*. Doch een voorbeeld van dit *pooten* — of liever *poten*, zoöals het thans zou moeten luiden — is mij tot dusverre niet voorgekomen.

M. DE VRIES.

HET BRANDT-VONDEL VRAAGSTUK.

Pieter Cornelisz. Hooft, de beroemde Drost van Muiden, was den 21en Mei 1647 in den Haag ontslapen, en den 27en te Amsterdam begraven. Den volgenden dag sprak Adam Vangermez [1]) »een der welsprekendste tooneelspeelderen zijner eeuw" (Brandt), in den Amsterdamschen schouwburg, »ten aanhooren van een ongelooffelijk getal van menschen," eene lijkrede op den Drost uit. Zij was door den twintigjarigen Brandt vervaardigd, zooals hij voorgaf; maar eigenlijk was het eene onbeschaamde letterdieverij, daar het geheele stuk, voor zoover mogelijk, letterlijk was vertaald naar de *Oraison funèbre* van Ronsard, door den (lateren) Kardinaal Du Perron opgesteld. Slechts enkelen waren met deze omstandigheid bekend, en bijna allen juichten de lijkrede toe. Zoo zij hen »opgetogen" deed staan, 't was omdat, zooals Anslo het uitdrukte:

»Zijn tong kon harten treffen."

Onder de toehoorders bevonden zich Huygens, Van Baerle, Vondel en Anslo. Deze laatste haastte zich aan zijn vriend Brandt te melden, hoe »des Amstels treurpoëet" [2]) in den lof des jongen lofredenaars had uitgeweid. Hoe, had vondel gevraagd,

---

1) Zie over deze schrijfwijze van den naam, die gewoonlijk *Van Sjermes* luidt, J. A. Alberdingk Thym, *Portretten van Vondel*, bl. 134—135.

2) Van Lennep schrijft, *Vondel*, V D., bl. 469: *Keurpoëet*.

»Hoe eer ik best voor Amstels lofaltaar
Met lof en dank haar' eersten redenaar,
Die vry van taalgebreken
Haar 't schoonste Duitsch leert spreken?....
Dat nu de ziel van Muidens grooten Drost,
Ontbonden en van 's lichaams pak verlost,
Mogt met haar hemelsche ooren
Haar' eigen lyklof hooren!
Zy waar' verheugt. Dees heeft Natuur te baat,
Het zy hy schryft op maat, of zonder maat.
Zyn oordeel is ervaren!
't Verstant quam voor de jaren." [1])

Hoe die lof voor Vondel pleit! Hij had moeten aanhooren, dat de spreker met de „beroemde naamen" van „den wyzen Zuilichem" en den „schrandren Barlaeus, Hooft der Latijnsche Poëeten," zijne rede eindigde, en hem, Vondel, met stilzwijgen voorbijging! Hij had moeten aanhooren, dat Hooft de „Hooft-poëet der Hollanders" genoemd werd; „dat de Hollantsche Poësie, die met den Ridder Hooft geboren was, ook met hem gestorven is;" dat de Drost „d' eenige Poëet (was), die d' Amstel heeft voortgebracht," „d' eenige Fenix der Dichters;" dat „zijn lofgerucht den roem van al de Poëten zijner tijdt in zijn leeven te booven ging."

Wat was de reden van die miskenning, die grievende behandeling? Zij wordt niet verklaard door de gissing, dat Brandt alleen *uit kieschheid* Vondel hier geheel zou verzwegen hebben, zooals door een talentvol geleerde beweerd is. [2]) „De verhouding van Vondel en Hooft — dus schreef hij ten betooge van die stelling — was in de laatste jaren niet zoo geweest, dat allen beider naam samen konden hooren noemen zonder daaraan te denken. En in een Lijkrede zou toch Brandt gaarne elken wanklank willen vermijden." Het eerste gedeelte dezer redeneering moge volkomen waar zijn, het slot verklaart noch het dood-

1) Anslo's *Poëzy*, bl. 265.
2) Dr. G. Penon, *Historische en Bibliographische Beschouwing van Vondel's Hekeldichten*, bl. 182.

zwijgen van een man als Vondel, noch de voor dezen kwetsende verklaring, dat Hooft de eenige Dichter was, dien Amsterdam had voortgebracht. Te minder, daar andere levenden, die ook onder des sprekers gehoor zaten, met lof vermeld werden, waardoor de zaak eerst ergerlijk werd. Dubbel ergerlijk, daar voor hen, die de verhouding kenden, Vondel juist werd voorgesteld als Hooft's vriendschap niet waardig. Immers eenmaal, zegt de lofredenaar, zou Hooft zijne geliefden weerzien: „dan zal hy bereit staan om met oopen armen t' ontvangen, *al die zijn vriendschap waardig waaren* .... Onder deeze verdienen d' eerste plaatzen, gy, o wijze Zuilichem! en gy, schrandre Barlaeus, Hooft der Latijnsche Poëten! die d' uitgang des doorluchtigsten Drost, de laatste eer beweest: gedoogt dat ik met uw beroemde Naamen mijn Reeden eindig!" Men ziet daaruit, dat het niet aangaat, Brandt van alle hatelijk opzet vrij te pleiten op grond, dat hij het oorspronkelijk Fransch op den voet zou gevolgd zijn. Dat deed hij hier en daar juist niet [1]). Daaruit volgt dan ook, dat het in 't geheel niet opgaat, wat Dr. Matthes beweerde, [2]) dat men uit die lijkrede „geen besluiten aangaande Brandt's .... verhouding tot Vondel mag trekken."

Nog eens, wat mag de reden geweest zijn, dat de jonge schrijver zoo heftig tegen Vondel optrad?

Het is bekend, dat er gedurende zekeren tijd tusschen beiden „verwijdering" heeft bestaan; maar van wanneer dagteekent ze, en waardoor is zij veroorzaakt geworden? Het antwoord op deze vragen is niet gemakkelijk te geven: men moet zich voor een groot deel met veronderstellingen behelpen. De hier volgende komen mij voor eene groote mate van waarschijnlijkheid te bezitten.

---

1) De lijkrede is, met den Franschen tekst van Du Perron daar tegenover, in 1874 gedrukt door Dr. J. C. Matthes, achter zijne uitgave van Brandt's *Leeven van Hooft*. Hoe ook geneigd om veel op rekening van het fransche origineel te stellen, moet Dr. Matthes toch herhaaldelijk bekennen, dat Brandt er zich niet altijd aan hield. B. v. bl. X: „Dat durft Brandt zoo niet over te nemen;" en bl. XIII: „Hij wijzigde natuurlijk, wat met het oog op den Hollandschen dichter verandering behoefde."

2) T. a. pl. *Inleiding*, bl. XV. Ook bl. 101. „De *Lijkreeden* bewijst niets."

De eenige, hoezeer ook weinig duidelijke aanwijzingen, die ons ten dienste staan, zijn van Brandt zelf afkomstig. In zijn *Leven van Vondel* zegt hij, [1]) dat deze „weleer ten aanzien van de dichten zyner [Brandts] jeught, en de lykrede op den Drost Hooft, met lof en gunst sprak. Doch (zoo gaat hij voort) de verscheidenheit van Godtsdienst, en *eenigh ander geschil*, elders gemeldt, veroorzaakte *sedert* wat verwydering, vermindering van genegenheit, en een langduirigh zwygen: tot dat d' oude liefde, toen hem Brandt in zynen hoogen ouderdom somtydts bezocht, weêr boven quam."

Sedert: op welken tijd ziet dit? Blijkbaar na 1647, en waarschijnlijk geruimen tijd daarna, althans wat de „vermindering van genegenheit" van den kant van Vondel betreft, want in Brandt's boezem was de vijandschap al veeleer ontbrand. De „verscheidenheit van Godtsdienst," was bij dezen misschien al vroeger in het spel: bij Vondel begon zij misschien eerst levendig gevoeld te worden toen in 1657 Brandt's boeksken, getiteld *Verlaet uw eigen Vergaederinge niet*, werd uitgegeven. Zooveel is zeker, dat in 1652 beiden nog niet openlijk van elkander vervreemd waren, want in dat jaar maakte Vondel nog een gedicht op het portret van Brandt's bruid [2]). Wij weten ook, dat Brandt den 24en November 1654 nog vriendschappelijk met Vondel omging en toen zekere verklaringen omtrent zijne hekeldichten uit zijn mond opschreef. [3]) Dit wordt ons bevestigd door een brief van Antonides aan Oudaen van 20 Maart 1673, waarin hij zegt, dat toen de beteekenis der toespelingen in den *Palamedes* van Vondel niet te vernemen waren, „alsoo se zijn E. door den hoogen ouderdom meest ontvallen en zijne uitleggingen daervan raedsels zijn. Doch (zoo vervolgt hij) Ds. Brandt

1) Uitgave van Verwijs, bl. 105.

2) Van Lennep's *Vondel*, VI D., bl. 118. Dezelfde opmerking had Matthes reeds gemaakt, *Leeven van Hooft*. bl. 101, maar hij haalt er de onjuiste gevolgtrekking uit, dat Brandt toen Vondel's vriend was.

3) Verg. Dr. G. Penon, *Historische en Bibliographische Beschouwingen van Vondels Hekeldichten*, bl. 180.

heeft een *Palamedes*, die van regel tot regel, *in het beste van Vondels tijt*, uit zynen mondt is aengeteikent en alles op de rechte geschiedenis toegepast." Evenwel was hij, naar Brandt's eigen getuigenis, drie jaar later nog in staat dezen belangrijke mededeelingen te doen; want, zegt hij, ofschoon zijn geheugen verzwakte „heeft hy echter, op myn vraagen, verscheide dingen openhertig gemelt, die hy voor henen plagh te bedekken: rondt uit bekennende dat *het Hanekot*, het liedt van *den Otter*, en *Reyntje de Vos*, met verscheide andere gedichten, in voortyde zonder naam gedrukt, pylen uit zyn kooker waaren." In dat jaar 1676 verklaarde Brandt dan ook, dat hij van plan was van den „inhoudt en bediedenis" van het Treurspel eerlang te spreken [1]). Dat hij aan dit plan althans een begin van uitvoering gegeven heeft, en dat uit zijn nagelaten handschrift de aanteekeningen, bij de z. g. Amersfoortsche uitgave gedrukt, zijn voortgesproten, heeft Dr. Penon in het vierde hoofdstuk van zijn aangehaald werk bewezen.

Tot in 1654 was Vondel Brandt's vriend: in 1676 wederom. Tusschen die twee datums schijnt het tijdperk van verwijdering te vallen. Zien wij of wij daaromtrent iets naders kunnen vaststellen.

In 1644 waren Vondel's verspreide kleine gedichten verzameld en gedrukt onder den titel van *J. v. Vondels Verscheide gedichten*, waarin echter de hekeldichten niet voorkwamen. In Januari 1647 werd te Rotterdam een zoogenaamd *tweede deel van Vondel's Poëzy*, zonder diens voorkennis uitgegeven [3]). Daarin vond men „verscheide dichten, die de Dichter naa zyn afwyken tot het Pausdom verwierp, en liefst hadde gesmoort" (Brandt). Aan dat deel was eene voorrede toegevoegd, waarin

1) Dr. Penon, t. a. pl., bl. 164.

2) *Leven van Vondel*, bl. 94.

3) *J. v. Vondels Poesy, ofte Verscheide Gedichten. Het tweede Deel. Tot Schiedam, gedruckt voor den Autheur*, 1647. Zie over beide uitgaven den *Catalogus der Vondel-Tentoonstelling*, n°. 154 en 155.

Vondel in de grievendste taal werd over den hekel gehaald „over syne verandering in den Godtsdienst, van 't Mennist tot het Remonstrantsch, en van 't Remonstrantsch tot het Paapsch." Tevens werd hem te laste gelegd, dat hij bij het uitgeven van het boeksken, getiteld *Grotius Testament*, „in 't by een stellen en vertaalen niet ter goeder trouwe hadt gehandelt," „dewyl hy uit de Groots schriften alleen hadt getrokken 't geen hem meê, en verzweegen 't geen hem tegen ging: dat hy zommige plaatsen, 't zy uit onkunde, of uit drift en yver voor zyne kerke, quaalyk hadt vertaalt, verdraait of vervalscht." [1]).

Wie was de schrijver dier voorrede, welke met eene *P.* was geteekend? Vondel, wien dit alles „smertelyk viel," ried er te vergeefs naar. Eerst verdacht hij er Pieter de Groot van, later weer anderen, „zonder den rechten man te konnen vinden."

Brandt geeft ons eene aanwijzing, die, ofschoon niet volkomen helder, toch doorschijnend genoeg is. „'t Was (zegt hij) een jongeling van twintig jaaren, dien hy korts te vooren, op verkeert aanbrengen, t' onrecht en scherp hadt bekeven, en die dat ongelyk, door een ander voort gaande gemaakt, met zulk een Voorrede hadt willen wreeken. Maar ik weet dat hy, tot meer jaaren gekoomen, en de zaak van achteren inziende, aan verscheide vrienden, ook aan Vondel zelf, heeft betuight, hoe leedt hem was dat hy zulk een', vermaarden man zoo schendig hadt doorgestreeken." [2])

Mij komt het bijna onmogelijk voor, hier niet met van Lennep en Eelco Verwijs aan te nemen, dat Brandt daarmee „eene bekentenis omtrent zich zelven" heeft afgelegd. Hij was in 1646 juist twintig jaar.

Wat de aanleiding geweest is, dat Vondel den jongen man „scherp bekeven" had, ligt in 't duister. Men heeft de volgende gissingen in 't midden gebracht: In 1645 had Vondel zijne *Altaer-geheimenissen* uitgegeven. Daarover werd hij hevig aange-

1) Brandt *Leven van Vondel*. bl. 71, 72.
2) T. a. pl., bl. 73.

vallen door Westerbaen in een gedicht, getiteld *Kracht des Geloofs van den voortreffelijken ende vermaarden Nederduytschen Poeet Joost van Vondelen, te speuren in de Altaer-geheimenissen*, waarin hem ook al de hekeldichten, die een geheel anderen geest ademden, werden voor de voeten geworpen en „ieder woord als wapen wordt gebruikt, en de dichter met zijne eigene woorden wordt gehekeld." [1]) Daarachter had een onbekende, die zich P. teekende, het volgende puntdicht doen drukken, dat eene toespeling bevatte op Vondel's spreuk *Justus fide vivit:*

»Zoo een rechtvaerdig mensch door het Geloove leeft,
Hoe zeeker gaet gy dan, Heer Vondel, boven and'ren!
Gij hebt straks weer een nieuw, als u het oudt begeeft,
De beesten dyen best, die veel van wey verandren."

„Kan nu ook, zegt Verwijs, [2]) aan Vondel zijn aangebracht, dat de jonge Brandt hiervan de maker was, en hierop de scherpe lichtgeraakte man den jongeling, dien hij wegens zijne talenten zich had aangetrokken, duchtig hebben doorgehaald? Brandt ontkende de aantijging ten sterkste.... Hierop diep gekrenkt zinde hij op wraak, en meende geene betere te kunnen vinden dan een tweede deel van Vondels Poëzie uit te geven, waarin" enz. .... „Brandt, ten onrechte door Vondel bestraft over het puntdicht, waarvan hij de maker *niet* was, onderteekende nu de Voorrede met dezelfde letter P., om den dichter geheel en al van het spoor te brengen."

Dit is zeker vernuftig uitgedacht, maar alles behalve bewezen. Deze gissing rust op eene andere: namelijk, dat Westerbaen's gedicht vóór de uitgave van het *Tweede deel van Vondels Poëzy* het licht zag, en dat is in 't geheel niet uitgemaakt, of liever, het tegendeel staat vast.

De *Altaer-geheimenissen* heeten gedrukt te zijn *Te Keulen in de Nieuwe Druckerye.* Westerbaen's gedicht heeft op den titel

---

1) Dr. G. Penon, *Hist. en Bibl. Beschouwing van Vondels Hekeldichten*, bl. 93.
2) In zijne inleiding op Brandt's *Leven van Vondel*, bl. XV.

Tot Schiedam, in de Oude Druckerye. De qualificatie der drukkerij is natuurlijk eene tegenstelling met die van Vondel's werk; maar vanwaar de plaatsnaam? Is die ontleend aan den titel van het *Tweede deel van Vondels Poëzy*, dat terzelfder plaatse uitgegeven heet, hoewel Brandt in het *Leven* Rotterdam noemt? of is niet juist het tegendeel het geval? Westerbaen's gedicht werd eerst afzonderlijk uitgegeven. Van die uitgave zijn mij twee exemplaren bekend, het eene, blijkens den *Catalogus der Vondel-Tentoonstelling* (n⁰ 417), in 't bezit van den Heer A. C. Löffelt te 's Hage; het andere, verdwaald in het eerste deel van 1658 der *Bibliotheca Duncanniana* van de Kon. Boekerij te 's Hage, waarin het werd ontdekt door den Heer J. H. W. Unger. Het is een 4⁰ boekje van 16 bladzijden. De *Kracht des Geloofs* loopt tot bl. 13: op de volgende pagg. leest men de toevoegsels door Van Lennep vermeld, *Vondel*, IV D., bl. 614—615, onder anderen het vierregelig puntdicht met P. geteekend. Maar het merkwaardigste is, dat men op bl. 13 aan den voet van het hoofdgedicht, deze vier regels leest:

„Getrocken uyt de Registers van de Besoignes by droomen ende in-beeldinge, voor-vallende op den Berg Helicon, Fol. o *ende gesonden aen den uytgever van het Tweede Deel van Vondels Poëzy*, door last van de H. Vergadering."

Dr. Penon had daarop al min of meer de aandacht gevestigd, schrijvende, [1]) dat in den herdruk van Westerbaen's gedicht van 1651, in de *Verscheiden Nederduytsche Gedichten*, de volgende noot voorkomt: „gezonden aan den uitgever van het Tweede Deel van Vondels Poëzy."

Dat er met beide uitgaven een gelijk doel werd beoogd is reeds elders opgemerkt [2]), en er is tusschen beiden blijkbaar connexiteit. [3]) De *P* uit het eene stuk schijnt mij dezelfde als de

1) Dr. G. Penon, *Bijdragen tot de Geschiedenis der Ned. Letterkunde*, I. D., bl. 58.

2) Dr. G. Penon, *Vondels Hekeldichten*, bl. 98: „De Hekeldichten worden (door Westerbaen) tegen den vervaardiger zelven gewend, en de uitgave van het *Tweede Deel van Vondels Poëzy* had dan ook alleen deze bedoeling."

3) Brandt's geraaktheid was, toen Vondel hem had bekeven, „door een ander

P uit het andere; en dat achter die P. de jonge Brandt schuilde, die er van hield zich achter andere letters te verbergen,[1]) schijnt mij niet voor redelijke tegenspraak vatbaar. Hetgeen mij in die meening versterkt, is de opmerking, dat een Latijnsch puntdicht van omstreeks 1650, en waarvan men Brandt voor den dichter houdt, geteekend is met het woord *Prudenter*,[2]) dat geheel Brandt's karakter uitdrukt, en welk woord ik meen terug te vinden in de *P*, waarmee hij elders onderteekende.

Maar hoe dit ook zij, 't is hoogst onwaarschijnlijk, ja onmogelijk, dat de oorzaak van 't geschil in het puntdicht moet gezocht worden, en daarmede valt Verwijs' vernuftige gissing. Wij weten nog altijd niet, wat aanleiding tot Vondel's bestraffing heeft gegeven. Zeker is het, dat Brandt voortging met Vondel slecht te behandelen. Weinige maanden na de uitgave der *Voorrede* schreef hij de *Lykreeden op Hooft*, waarin ik de uiting van kwalijk bedwongen wrevel niet kan voorbijzien. En het bleef daar niet bij. In 1651 deed Brandt een nieuwen aanval op zijn ouden vriend. In dat jaar verscheen het eerste deel van de *Verscheyde Nederduytsche Gedichten*, en na het betoog van Dr. Penon in zijne *Bijdragen* kan niemand er aan twijfelen, of Brandt was van dien bundel de hoofdverzamelaar en uitgever. Men weet, dat de schilder G. Pz. van Syl een portret van zijne aanstaande, Susanna van Baerle, had geschilderd en hem ten geschenke gegeven: welnu, de opdracht, waarin de schrijver zich »de uitgever" van het boek noemt, luidt aan dien Schilder, en daarin heet het, dat hij gaarne deze gelegenheid aangrijpt »om uw E. Gedichten voor schildery en woorden voor verwen aan te bieden. Dit zijn de *Verscheyde*

---

voort gaande gemaakt." Was die ander ook de Heer van Brandwijck? Er is, dunkt mij, heel wat te zeggen voor eene bevestigende beantwoording dier vraag.

1) Dr. G. Penon, *Bijdragen*, I D., bl. 36.

2) In den *Catalogus der Vondel-Tentoonstelling* lees ik onder n° 8. »Portret van Vondel, vermoedelijk van omstreeks 1650.... Ets door J. Lievensz., met onderschrift „J. Livius deliniavit" en een vierregelig Latijnsch vers door „Prudenter" (waarschijnlijk G. Brandt) uitgegeven bij A. de Wees."

Dichten die ik u opdraegh, en onder uwen naem den dagh laet sien: niet soo seer om al wat Neêrduytsch spreekt genoegen en vermaek te geven, als om niet ondankbaer te schijnen by uw beleeftheyt." En hij was het, die een exemplaar van het pas verschenen werk met een vers aan zijne Susanna zond, terwijl in den bundel zelf al een paar gedichten, aan haar gericht, zijn opgenomen.

Welnu, in dien bundel werd niet alleen Westerbaen's *Kracht des Geloofs* opnieuw afgedrukt, maar natuurlijk ook de daaraan toegevoegde, daarmee samenhangende gedichten: onder anderen de *Copye van eenige Veerzen, by de E Heer Joost van den Vondel voor dezen uitgegeven, ende gebracht in een gedicht dat hy gemaekt heeft op de Doodt van Koning Henrik de Groote.* Het zijn namelijk zestien regels, die de Katholieke Kerk en kerkleer hekelen. Nu leert ons Dr. Penon [1]), dat Vondel's gedicht *Uitvaert van Henricus de Groote* voor het eerst gedrukt werd in *De Vernieuwde Gulden Winckel*, van 1622, »maar daar ontbreken de bedoelde zestien regels." »In den tweeden druk van het [door Brandt bezorgde] Tweede Deel van Vondels *Poësy* komt het geheele gedicht *Uitvaert* enz. voor, en DAAR vinden we de zestien besproken regels." Vóór dezen tweeden druk van het Tweede Deel *Poëzy* en vóór Westerbaen's *Kracht des Geloofs* was de *Uitvaert* slechts ééns gedrukt, in 1622, en in dien druk ontbreken de zestien regels. In 1650 nam Vondel de *Uitvaert*, schoon met veranderden titel, in zijne *Poësy* op: maar ook daar ontbreken die verzen. Blijkt uit dit alles niet, dat ze niet van Vondel zijn, maar hem door Westerbaen-Brandt toegedicht enkel om hem met zichzelf in tegenspraak te brengen en hem te krenken? Wanneer Westerbaen's gedicht en de bedoelde verzen, met de bijvoeging, dat ze door Vondel »voor dezen uitgegeven [waren], ende gebracht in een gedicht dat hy gemaekt heeft op de Doodt van Koning Henrik

1) *Bijdragen*, I D., bl. 59.

de Groote," in 1651 weder worden afgedrukt, dan is de bedoeling niet twijfelachtig: men wilde op hetzelfde aanbeeld slaan als vroeger, en met het oog op de uitgaaf van Vondel's *Poësy* van het vorige jaar, was dit als het ware eene insinuatie dat deze NU de bedoelde verzen eenvoudig had weggelaten.

De onvriendelijke houding van Brandt tegenover Vondel ook nog in 1651 is duidelijk, maar op hetzelfde oogenblik bijna geeft Vondel door zijn gedicht op het portret van Susanna van Baerle het bewijs, dat hij van die kwaadaardige aanvallen Brandt niet verdacht hield, die dan ook alles gedaan had om zijne betrekking tot de *Verscheide Gedichten* te verheimelijken. En drie jaren later verkeert hij met den ouden man op denzelfden vertrouwelijken voet en komt in het geheim van de toespelingen, door hem in zijne hekeldichten bedoeld! Dit alles werpt geen schitterend licht op het karakter van Geerard Brandt. Hoe geheel anders had men zich de zaak voorgesteld! Hooren wij Verwijs [1]): »Na het schrijven der Voorrede hield Brandt zich natuurlijk verre van Vondel: den man toch te zoeken, dien hij, onder een masker verborgen, had weten te treffen, kon hij niet van zijn hart verkrijgen. Vondels naam werd in zijne Lijkrede opzettelijk verzwegen; want maakte hij van hem gewag, het moest met lof en roem zijn. Vondel, — dien Verwijs zich reeds als op Brandt vergramd voorstelde — Vondel zoude dan zeker den jongen kunstbroeder de hartelijke vriendenhand weder hebben toegestoken, en kon, mocht Brandt die aannemen met de schuld der Voorrede op zijn geweten? Juist de lof, door Vondel den jongeling toegezwaaid, moest den rechtgeaarden Brandt nog huiveriger maken voor nadere aanraking, en geen wonder dus dat hiervan »verwijdering, vermindering van genegentheit en langdurigh zwijgen" tusschen beide mannen het gevolg was."

Hoe bezadigd, hoe »recht geaard" Brandt zich later getoond heeft, in zijne jongelingsjaren liet hij zich door wrok en on-

1) *Brandts Leven van Vondel*, Inleiding bl. XVI.

verdraagzaamheid verleiden tot eene onwaardige houding tegenover Vondel. Hoe lang heeft dit geduurd? Totdat Brandt „tot meer jaaren gekomen" was. Alvorens te onderzoeken aan welken tijd wij daarbij moeten denken, dient eerst de vraag beantwoord: van wanneer dagteekent de „verwijdering", dat wil zeggen de verbolgenheid van Vondel, en wat was hare eigenlijke oorzaak? Ik stel mij de zaak zóó voor. Het beter ik was eindelijk bij Brandt boven gekomen, hij schaamde zich zijner dubbelhartigheid, had er berouw over, en bekende toen aan Vondel wat er was gebeurd. Ligt het nu niet geheel in Vondel's karakter om vertoornd te zijn, meer nog over de huichelarij dan over de kwaadaardige aanvallen? Dat hij niets meer van Brandt weten wilde, hem zijn huis verbood, zal geen verwondering baren, en dat dit lang duurde nog minder, daar Brandt zelf getuigt (bl. 106), „dat hy 't misnoegen, eens opgevat, langsaam afleî, en 't gewaande ongelyk niet licht vergat." Dat alles had plaats na 1654, misschien wel na 1657, wellicht eerst omstreeks 1665, toen Brandt op het standpunt gekomen was, geschilderd in zijn *Vreedzame Christen*, in dat jaar uitgegeven [1]). Dan bleef er nog tijds genoeg over om de klove lang te doen gapen, want eerst in Vondel's »hoogen ouderdom" werd het geschil bijgelegd, en dat wijst wel naar het jaar 1676, waarin wij boven zagen [2]), dat de oude vriendschap hersteld was.

Ofschoon Brandt zich dus, naar onze opvatting, in de drift zijner jeugd zwaar tegen Vondel vergrepen had, heeft hij, eenmaal man geworden, mannelijk zijn ongelijk erkend en bekend, zoowel aan Vondel zelf als aan diens vrienden. Dat de oude Dichter zich ten slotte met zijn aanrander verzoend heeft, was zeker daaraan toe te schrijven, dat hij overtuigd werd van de innigheid van Brandt's berouw, die na des Dichters dood, in 1683, door zijn *Leven van Vondel* ruimschoots het lang verleden en reeds vergeven misdrijf geboet heeft.

---

1) Verg. Verwijs, *Brandt's Leven van Vondel*, Inleiding bl. XVII.

2) Bl 50, 51.; en verg. *Brandt's Leven*, bl. 93.

Dat hij daarbij het gebeurde in een zekeren nevel hulde en alleen verstaanbaar wilde zijn voor hen, die van de zaak af wisten, zal niemand hem euvel duiden. Vandaar dan ook de onzekerheid omtrent de eigenlijke toedracht der zaak, waarin men zoo lang verkeerde. Heb ik licht in dien schemer ontstoken? Ik geloof ja; maar toch, voor hoe waarschijnlijk ik ze ook houde, ik hèb niets anders kunnen neerschrijven dan veronderstellingen.

Den Haag, December 1880.

JONCKBLOET.

DE INVLOED
DER SPAANSCHE LETTERKUNDE
OP DE NEDERLANDSCHE
IN DE ZEVENTIENDE EEUW,

DOOR

J. TE WINKEL.

I.

Hebben in deze eeuw verschillende onderdeelen der wetenschap zich tot zelfstandige vakken verheven, zoodat het meer en meer onmogelijk wordt ze als een aanhangsel van een of ander hoofdvak te beschouwen, en in verloren oogenblikken als bijvakken te beoefenen, ook de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde heeft zich eene plaats veroverd in de rij der wetenschappen. Al bestaat er ook nauw verband tusschen haar en

hare beide zusterwetenschappen, die der taal en die der beschavingsgeschiedenis, en al is het ook niet wenschelijk, dat zij daarvan worde losgerukt, toch kan zij niet meer als een onderdeel van eene van beide worden beschouwd. De uitbreiding, die het veld harer beoefening meer en meer krijgt, verbiedt dat. Toch is dat veld nog niet overal genoegzaam ontgonnen; integendeel op menige plaats ligt het nog braak. Menige leemte in vorige onderzoekingen moet nog aangevuld, menige bijzonderheid nader onderzocht, menig verschijnsel in helderder licht geplaatst worden. Zoo hebben wij bv. voor de geschiedenis der rederijkers in de 15de en 16de eeuw wel reeds vrij wat bouwstoffen, maar eene uitvoerige, aaneengeschakelde uiteenzetting van hunne werkzaamheid ontbreekt bijna geheel. Ook is in den regel de prozalitteratuur minder grondig onderzocht, dan de voortbrengselen der dichtkunst in onze letterkunde, terwijl de 18de eeuw het aan haar gebrek aan dichterlijke verheffing te wijten heeft, dat de beoefenaars onzer letterkunde zich niet in de eerste plaats, en dus ook zonder veel toewijding met haar hebben beziggehouden. Met de zeventiende eeuw is het beter: onze groote dichters uit dat tijdvak zijn door de werkzaamheid van velen als herleefd, en de geringste bijzonderheid uit hun leven wekt belangstelling. Toch valt ook voor die eeuw nog veel te onderzoeken, op veel de aandacht te vestigen. Zoo is bv. — en daarbij wensch ik mij voor het oogenblik te bepalen — nog niet genoeg opgemerkt, welk een belangrijken invloed de Spaansche letterkunde gehad heeft op de Nederlandsche in de zestiende, maar vooral ook in de zeventiende eeuw. Dat onze letterkundigen niet enkel aan den leiband der classieken liepen, weet men, al wordt het ook wel eens te veel over het hoofd gezien. IJverige studie van de dichtwerken uit den Muiderkring heeft reeds lang doen zien, hoe groot de invloed der Italiaansche letterkunde op de onze is geweest. Ook de invloed der Engelsche letterkunde is in den laatsten tijd meer in het oog gevallen, sinds men zich beijverd heeft, de sporen van de Engelsche tooneelisten hier te lande zooveel moog-

lijk te volgen [1]). Zelfs is ten minste van één stuk, *De dolle bruiloft* van A Sybant, bewezen [2]), dat het zoo goed als letterlijk, zij het ook met wat meer woorden dan de oorspronkelijke dichter noodig had, vertaald is uit het Engelsch van Shakespeare, en wel eene vertaling is van zijn *Taming of the Shrew.* Daarentegen wordt niet dan terloops hier en daar over den invloed der Spaansche letterkunde gesproken, niettegenstaande die toch zeker meer dan driemaal zoo groot is geweest als die der Italiaansche, om van dien der Engelsche niet eens te spreken.

Vanwaar dat verschijnsel? Misschien is het te wijten aan Willem de Clercq, die, in zijne, voor zijnen tijd zoo hoogst verdienstelijke, verhandeling over den invloed der vreemde letterkunde op de onze, van de Spaansche letterkunde ter nauwernood melding maakt, vermoedelijk omdat hij in eene tamelijk vergeeflijke dwaling verkeerde, toen hij zonder bewijs zeide: »wij hebben op dit oogenblik betere gelegenheid, de heldendichten der Hindous, of de volkszangen der Bergschotten te leeren kennen, dan er toen (d. i. in de 17de eeuw) was, om met de werken van Calderon of Camoëns bekend te worden." [3]) Uitgaande van die stelling, kwam hij er toe, te betwijfelen, of »men bij ons *vele* sporen van navolging van Lopez de Vega en Calderon zal vinden, ofschoon C. Questiers en Isaac Vos

---

1) Ik behoef slechts te wijzen op de stukken van Mr. de Witte van Citters in den *Algemeenen Konst en Letterbode* van 1855 en 1856 en den *Ned. Spectator* van 1873, evenals op die van A. C. Loffelt in den *Ned. Spectator* van 1868 en 1870; op de verhandeling van Dr. H. E. Moltzer, *Shakspere's invloed op het Nederlandsch tooneel der zeventiende eeuw*, Groningen 1874; op Dr. J. A Worp's *Jan Vos*, Groningen 1879, bl. 41—53; en op de werken der buitenlanders Albert Cohn, *Shakespeare in Germany in the 16th and 17th centuries: an account of English actors in Germany the same period*, 1865 en Rudolph Genée, *Geschichte der Shakespeare'schen Dramen in Deutschland*, 1870.

2) Door Dr. J. A. Worp in den *Ned. Spectator* van 1 Mei 1880.

3) W. de Clercq, *Verhandeling over den invloed der vreemde letterkunde*, 2de druk, Amsterdam, 1826 bl. 135.

eenige blijspelen van den eersten vertaald hebben." [1]) »Een Lopez de Vega, de *familiaar der Inkwisitie*," meende hij, »kon nimmer een geliefd dichter voor den *hervormden* Nederlander worden" [2]). Dat hij nog eenige sporen van navolging der Spanjaarden aan te wijzen heeft, moet hem dus zelf wel verwonderd hebben, evenals van bekendheid der Spaansche taal aan onze geleerdste landgenooten [3]). Als hij bij Pels de titels van drie uit het Spaansch vertaalde stukken vindt, zegt hij: »toch schijnt de navolging van dit tooneel niet belangrijk genoeg geweest te zijn, en bleef derzelver invloed zich bij eenige uit het Spaansch vertaalde stukken bepalen" [4]).

Snellaert was degeen, die meer in 't bijzonder op den Spaanschen invloed wees, maar hij doet het daarbij al te veel voorkomen, alsof het hoofdzakelijk alleen jonkheer Frederico Cornelio de Conincq was, wiens stukken op de kamer der Violieren te Antwerpen vertoond werden, die »de Spaensche komedie in alle hare schakeeringen bij ons wilde overbrengen; hiertoe geleid waerschijnlijk door het denkbeeld van eene gelijkslachtige letterkunde voor alle de Spaensche landen te helpen bevorderen, waeraen Kastilië den toon zou geven" [5]). Daar nu de drie bekende stukken van De Conincq vertoond zijn in 1635, 1636 en 1638, kan er alleen op de Zuidelijke Nederlanden gedoeld worden, en bewijst deze opmerking niet veel voor het eigenlijk Nederlandsch tooneel. Verder merkt Snellaert van hem op, »dat hij de voetstappen van Lopez de Vega drukt, en gelijk de Spaensche schrijver zijne stukken bestendig in drie *jornades* of dagen (al duurde de handeling jaren aen een) scheidde, zoo onze Antwerpsche dichter zijne *comediën* in drie *deelen* of

1) W. de Clercq, t. a. p. bl. 182 noot.
2) W. de Clercq. t. a. p. bl. 183:
3) W. de Clercq. t. a. p. bl. 184.
4) W. de Clercq. t. a. p. bl. 246.
5) Zie F. A. Snellaert in het *Belgisch Museum* IX (1845) bl. 385.

actus schikt''[1]). Deze opmerking nu is het, waartoe men zich gewoonlijk bepaalt, als men van den invloed der Spaansche letterkunde op de onze spreekt[2]).

Wel heeft Dr. Jan ten Brink hier en daar opmerkzaam gemaakt op bekendheid van onze dichters met de Spaansche roman- en tooneel-litteratuur, en heeft Dr. Jonckbloet terloops gesproken van »stukken uit de Spaansche romantische school overgenomen," en dan drie zulke stukken opgenoemd; maar hoe groot gevaar men loopt zich den toestand van ons tooneel, of wat dan ook, verkeerd voor te stellen, wanneer men een onderwerp aanroert, dat nog niet genoegzaam is onderzocht, bewijst de opmerking van Dr. Jonckbloet zelf, die van één der drie aangehaalde stukken, *de beklaeglijcke dwang* van Isak Vos zegt, dat het »een verzet tegen de vertalingen uit het Fransch beoogde" [3]), iets wat het misschien had kunnen doen, wanneer het inderdaad in 1707 berijmd was. Het was echter reeds den 30sten Maart 1648 op het Amsterdamsche tooneel vertoond[4]) en in hetzelfde jaar uitgegeven, en beleefde in 1707 den achtsten druk. Veeleer is het omgekeerde waar: de Fransche school, meer en meer door de aanbeveling der leden van Nil Volentibus Arduum ingevoerd, beoogde een, zij het dan ook gematigd, verzet tegen de Spaansch-romantische school, die in de zeventiende eeuw op het Amsterdamsche tooneel heerschte, naast de classieke, het is waar, maar stellig niet als de tweede in

---

1) F A. Snellaert, t. a. p. bl. 333. Dit, en wat hij verder over De Coninck zegt, evenals dat „Strijpen, Van den Brande en Van Engelen zich aen eene wijze hielden, die veel van Calderon had," nam hij later bijna letterlijk over in zijne *Schets eener Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, 3de druk, Gent 1855, bl. 142 vlgg.

2) Ik vind die aangehaald bij Dr. Jan ten Brink, *Gerbrand Adriaensen Brederoo*, Rotterdam 1871 bl. 130 noot 3; bij Dr. Eelco Verwijs in zijne uitgave van *G. Brandt's Leven van Vondel*, Leeuwarden 1866, bl. 90 noot 4; en bij Dr. W. J. A. Jonckbloet, *Geschiedenis der Ned. Letterkunde*, 2de druk, Groningen 1874, II bl. 229.

3) Dr. Jonckbloet, t. a. p. bl. 274.

4) Zie C. N. Wijbrands, *Het Amsterdamsche Tooneel van* 1617—1772, Utrecht 1873 bl. 259.

rang, en die eerst verdrongen is door haren eigen kweekeling, het Fransch tooneel.

Het komt mij voor, dat tot nog toe de geschiedenis van ons tooneel beschouwd is van een al te eenzijdig standpunt, hetwelk wij tegenwoordig, nu de studie onzer letterkunde grooteren omvang heeft genomen, vaarwel moeten zeggen. Toen Jeronimo de Vries en Siegenbeek optraden met hunne eerste, hoogst verdienstelijke proeven eener geschiedenis van onze letterkunde, die vóór hen nog niet bestond, konden zij niet voor alles oog en oor hebben; uit de massa bouwstoffen, die hun ten dienste stonden, maar in eene chaotische verwarring dooreen lagen, moesten zij eene keuze doen. Zij hadden tijd noch kracht, daarbij den maatstaf van geschiedkundige belangrijkheid aan te leggen, en deden al veel, toen zij de werken der beroemde dichters uit de 17de eeuw, die op de namen na vergeten waren, opnieuw bekend maakten en in eere brachten. Dat was bovendien hun hoofddoel. Zij wilden het beste uit onze letterkunde van den ondergang redden en deden alzoo voor hunnen tijd ook zeker het nuttigste, wat zij doen konden. Massa's onder 't stof begraven dichtwerken rakelden zij op en lazen zij. Nog steeds kan men zich niet genoeg over hunnen ijver en hunne belezenheid verbazen. In hunne geschiedenissen konden zij echter alleen het beste van 't geen zij gevonden hadden behandelen. Zij moesten immers uitlokken tot nadere kennismaking, en konden niet meer doen dan de eerste bouwstoffen bijeenbrengen, waardoor het later mooglijk zou worden eene *geschiedenis* in den eigenlijken zin des woords te schrijven. Nu was dat beste, waarop zij wezen, toevallig grootendeels uit de classieke school: Hooft, Vondel, Huygens en hunne navolgers. Sinds dien tijd heeft zich te onrechte bij ons de meening gevestigd, eerst alsof de classieke school bij ons de eenige, later of zij ten minste de alles overheerschende geweest is. Nadere kennismaking met Brederoo, Starter, ten slotte ook met Rodenburg, heeft het tegendeel bewezen, zoodat de Geschiedenis, door Dr. Jonckbloet van onze letterkunde gegeven, een veel meer

gelijkend beeld der werkelijkheid levert, dan De Vries en Siegenbeek konden doen, en de letterkundige werkzaamheid van Dr. Jan ten Brink, niet alleen wat Brederoo betreft, den invloed der romantische richting in een helderder licht heeft gesteld. Toch blijft men dikwijls nog te veel hangen aan de traditie van het begin dezer eeuw, dat de classieke richting hier te lande de hoofdrichting was, en terwijl men aan de werken van die richting gewoonlijk de langste beschouwingen wijdt, geeft men daardoor willekeurig of onwillekeurig een valsch beeld van den toestand onzer letterkundige ontwikkeling in de zeventiende eeuw. Dat geschiedt vooral als men voortgaat met de meeste aandacht aan het voortreffelijkste te wijden en bijna alleen het oorspronkelijke te behandelen: zoo toch krijgen wij, dunkt me, geene ware geschiedenis, geen juist begrip van hetgeen men in de zeventiende eeuw las en bewonderde, in één woord geen juist begrip van den letterkundigen smaak der 17de eeuw, niet eens van den smaak der meest beschaafden in dien tijd.

Om nu het een en ander bij te brengen, dat strekken kan tot het verkrijgen van een ruimer inzicht in de nog te weinig bekende geschiedenis onzer letteren in haar gulden tijdperk, ga ik er toe over, een kort, helaas te oppervlakkig! overzicht te geven van den invloed der Spaansche letterkunde op de onze, waarover een afzonderlijk werk zou kunnen geschreven worden, maar waarover ook zelfs de korte mededeeling van hetgeen ik niet meer dan aanteekeningen wil noemen, welkom moge zijn, het weinige in aanmerking genomen, dat men er tot nog toe over lezen kan.

Zeer juist is de opmerking van Witsen Geysbeek: »In de zestiende en zeventiende eeuw was de Spaansche taal in ons vaderland bijna zoo gemeenzaam als tegenwoordig de Fransche" [1]).

---

1) P. G. Witsen Geysbeek, *Biographisch Anthologisch en Critisch woordenboek* III (1822) bl. 475 noot 5.

Natuurlijk was dat het gevolg van de overheersching der Spanjaarden. Zelfs het bestuur van Karel V kon niet zonder eenigen invloed geweest zijn, daar wij immers weten, dat deze vorst een beschermer der Spaansche letterkunde was [1]), en zelfs het Fransche gedicht *Le Chevalier délibéré* van Olivier de la Marche — eene allegorische voorstelling van het leven van Karel den Stouten behelzende — in Spaansch proza vertaalde, welke vertaling hij ter beschaving en overbrenging in Spaansche verzen ter hand stelde aan Fernando de Acuña, als wiens werk het uitkwam onder den titel *El Cavallero determinado*, en in eene halve eeuw zeven uitgaven beleefde [2]).

Het verblijf van Philips II, die alleen Spaansch sprak [3]), maakte gedurende de jaren, die hij in de Nederlanden doorbracht (1555—1559), de Spaansche taal te Brussel tot de hoftaal [4]). Onder de landvoogdes Margareta van Parma werd het niet veel beter: de dichters noemden elkaar, in navolging van de Spanjaarden, vernuftige geesten, *ingenios*, zooals wij bv. zien uit een, in 1564 verschenen, werkje van den Antwerpschen factor Frans Fraet, getiteld *'t Palais der gheleerder In-*

---

1) Zie I. P. Arends, *Algemeene Gesch. des Vaderlands* II. 4 (Amst. 1851) bl. 48.

2) Zie de *Lettres sur la vie intérieure de l'empereur Charles Quint par Guillaume van Male, Gentilhomme de sa chambre, publiées pour la première fois par le Baron de Reiffenberg*, Bruxelles 1843, waar men in den VIden brief (van 13 Januari 1551) leest: „Caesar maturat editionem libri cui titulus erat Gallicus *Le chevalier délibéré*. Hunc per otium a seipso traductum tradidit Ferdinando Acuñae, Saxonis custodi, ut ab eo aptaretur ad numeros rythmi hispanici; quae res cecidit felicissime. Caesari, sine dubio, debetur primaria traductionis industria, quum non solum linguam sed et carmen et vocum significantiam mire expressit."

3) Motley, *The rise of the Dutch republic* (ed. Leipzig 1858) I p. 181: „He spoke not a word of any tongue but Spanish, although he had a slender knowledge of French and Italian, which he afterwards learned to read with comparative facility." Ook Hooft had reeds van hem gezegd: in de *Nederlandsche Historiën* (uitg. 1656) bl. 4, dat hij een man was, „nocht meêwaarigh, nocht gespraakzaam, niet kennende dan de Spaensche tael en wat gebrooken Walsch."

4) Motley, t. a. p. p. 182: „The court was organized during his residence at Brussel on the Burgundian, not the Spanish model, but of the one hundred and fifty persons, who composed it, nine-tenths of the whole were Spaniards."

gienen, oft der constiger gheesten [1]), waarin een honderdtal emblemata met even zoovele rijmpjes gevonden wordt.

Toen Alva met zijne Spaansche legermacht de Nederlanden bezette, drong overal het Spaansch door, en werd het zeer gemakkelijk, met de Spaansche letterkunde vertrouwd te raken. Zelfs werd geen gering aantal Spaansche werken te Antwerpen en ook wel te Brussel herdrukt, zooals o. a. een gedeelte der tooneelpoëzie van Lope de Vega, en men mag veilig aannemen, dat waar ze gedrukt werden ze ook koopers en lezers vonden. Toen in 1585 met den val van Antwerpen alle Zuidelijke Nederlanden onder Spanje terugvielen, was de heerschappij van het Spaansch als hoftaal dáár voorgoed gevestigd, en werden er, ten minste in de 17de eeuw, werken uitgegeven om zich het Spaansch eigen te maken, bv. een te Antwerpen gedrukt woordenboek met spraakkunst van A. de la Porte [2]). De Belgische dichters begonnen zelfs hunne voornamen van Spaansche uitgangen te voorzien, zooals Frederico Cornelio de Conincq, Petro Antonio Kimpe, Antonio Francisco Wouthers, Guillian (men zou Guillen verwachten) Van Nieuwelandt en anderen, en van velen zal wel gegolden hebben, wat Brederoo zijnen held Jerolimo tot diens knecht doet zeggen, wanneer hij zich op zijne adellijke afkomst beroemt, niettegenstaande zijne moeder maar de vrouw van eenen pasteibakker was, die echter de vlaas en amandeltaarten aan de Spaansche officiers bezorgde:

»Voorwoor, Robbert, de Spanjers is een magnifycke nacy,
Al ghelijcken wij Brabanders ons moeyers t' eenemael,
Wij spreken ghemaynelijck perfeckt ons vayers tael" [3]).

Wel werden door de beroemde krijgsbedrijven van Maurits

---

1) Den volledigen titel kan men vinden bij J. F. Willems, *Verhandeling over de Nederduytsche Tael en Letterkunde*, Antwerpen 1819 I bl. 256.

2) *Den nieuwen dictionaris oft Schadt der Duytse en Spaensche talen. Met eene Spaenschen Grammatica*, Antwerpen 1659, 4°.

3) Zie Brederoo's *Spaensche Brabander* (uitg. 1644, 8°) bl. 52.

de Spanjaarden uit het Noorden verdreven, waar zij zich nog maar alleen in de grensstreken dreigend bleven vertoonen, en was er dus voor al te grooten invloed van het Spaansch bij ons niet meer te vreezen, maar de oorlog verhinderde niet, dat de handelsbetrekkingen tusschen Spanje en de Nederlanden voortduurden, zooals eenmaal ook tal van Nederlandsche jongelingen op Spaansche kantoren den handel op de Indiën kwamen bestudeeren [1]).

Bovendien waren er niet weinig verspaanschte Zuid-Nederlanders hierheen overgekomen, die zelfs belangrijken invloed op onze letterkunde kregen, »eerbare jongelingen, uit Brabant hier gekomen," die te Amsterdam o. a. twee rederijkerskamers oprichtten, het Vijgenboomke en de Witte Lavendelbloem [2]). Toch is onder den naam van Spaanschen Brabander, zooals zij genoemd werden, het meest bekend, daar op hem die spotnaam van Brederoo misschien meer in het bijzonder is toegepast, een van de voornaamste leden der kamer In Liefde Bloeyende, die haar later tegen Coster's Academie in stand hield, de Amsterdamsche ridder Theodoor Rodenburg [3]), die zeven talen sprak [4]) en drie jaar (1610—1613) te Madrid aan het hof des konings doorbracht [5]), volgens de zeer waarschijnlijke gissing van Dr.

---

1) Zie R. J. Fruin, *Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog*, Amst. 1861, bl. 243 vlg., waar uit de levensbeschrijving van Coornhert aangehaald is: „hij is in sijne jonckheydt naer ghewoonte dezes Landts om wat te besoucken, in Spangien en Portugael gheweest."

2) Zie over deze en andere Brabantsche of Vlaamsche kamers in Noord-Nederland Dr. G. D. J. Schotel, *Geschiedenis der Rederijkers in Nederland*, Rotterdam 1871 II bl. 20 vlgg.

3) Men zie over hem A. C. Loffelt, in den *Ned. Spectator* van 1873 en in den *Gids* van 1874 III bl. 108 vlgg.; en verder Dr. Jonckbloet, *Geschiedenis der Ned. Letterkunde*, II bl. 3—46.

4) Brederoo zegt, bij monde van Robbeknol, van de Brabanders (zie *Spaensche Brabander*, bl. 14):

„Ghij luy hebt de Fransche, de Spanjers en d' Italianen vrij wat of ekeken.
De Brabanders slachten de Enghelsche of de spreeuwen, sij kennen van elcks wat."

5) Zie Theodore Rodenburgh, *Eglentiers Poëtens-Borstweringh*, Amst. 1619, bl. 129 vlgg.

Jonckbloet als zaakgelastigde van prins Maurits. In vlugheid en vruchtbaarheid aan de Spaansche tooneeldichters gelijk, toont hij ook in zijne talrijke werken, dat hij vrij wat aan hen ontleend, hun de kunst goed afgezien heeft, en wij zouden daarom alleen reeds kunnen gissen, dat hij met het werkje van Lope de Vega: *Arte nuevo de hazer comedias en este tiempo*, bekend was geweest, als hij dat zelf niet had te kennen gegeven door het met ingenomenheid aan te halen [1]). Dat werkje nu, in 1609 geschreven op verlangen van eenen letterkundigen kring te Madrid, is, hoe slordig en vluchtig het ook opgesteld schijnt, karakteristiek voor het Spaansche drama, dat ook op het Nederlandsche zulk eenen belangrijken invloed heeft geoefend, en daarom moge het niet ongepast geoordeeld worden, als ik er een kort overzicht van geef [2]).

Lope de Vega begint met te verklaren, dat hij de rechte niet is om over het tooneel te schrijven. Wie zelf weinig tooneelstukken geschreven heeft, verstaat beter de kunst om er over te schrijven dan hij, die er zoovele heeft gemaakt tegen alle kunstregels in. Of hij die regels dan niet kent? O ja, reeds als schoolknaap heeft hij ze ingestampt, maar het publiek wilde nu eenmaal geene stukken naar de regels, en zoo heeft hij dan maar den smaak van dat publiek gevolgd, en, als hij een tooneelstuk wilde schrijven, de wetboeken der kunst weggesloten en Plautus en Terentius uit zijne studeerkamer verbannen. Het ware drama, zegt hij, heeft, als iedere soort van poëzie, een bepaald doel, en dat is, de handelingen der menschen na te bootsen en de zeden van den tijd te schilderen. De tragoedie onderscheidt zich van de comoedie alleen hierdoor, dat de laatste alledaagsche, plebeïsche, de eerste verheven, koninklijke handelingen voorstelt. Wanneer men echter begint met zijn onderwerp te kiezen, sluite men niets van zijne

1) Zie Rodenburgh, t. a. p. bl. 47.

2) Ik volg daarbij het overzicht, gegeven door A. F. von Schack, *Geschichte der dramatischen Literatur und Kunst in Spanien*, II (Berlin 1845) p. 216—229.

keus uit. De vermenging van het tragische en het comische, van Seneca en Terentius, is wel het voortbrengen van eenen tweeden Minotaurus, maar die afwisseling vermaakt, en de natuur, die juist door zulk eene afwisseling schoon is, geeft ons daarin een goed voorbeeld. In een tooneelstuk mag maar ééne handeling voorkomen. Episoden, die met het hoofdonderwerp in geene betrekking staan, mogen niet voorkomen: geen stuk mag er uit gelicht kunnen worden, zonder dat het den samenhang stoort. Dat de handeling niet langer dan éénen dag zou mogen duren, zooals Aristoteles aanraadt, wil hij niet vorderen; met Aristoteles heeft hij immers, zooals hij zegt, toch reeds gebroken door het comische met het tragische te vermengen; men dringe echter de handeling in zoo korten tijd samen als men kan, en heeft de dichter eene geschiedenis gekozen, die jaren duurt, of waarin de held op reis gaat, dan plaatse hij die reis tusschen de bedrijven in. De kunstrechters keuren dat wel af, maar zij behoeven immers niet naar den schouwburg te gaan als zij niet willen; en een Spanjaard, die in den schouwburg zit, is nu eenmaal niet tevreden, als hij in twee uur niet alles ziet, wat er van de schepping af tot het jongste gericht toe voorvalt. Als dat aan de toeschouwers behaagt, waarom zou men hun dat dan onthouden? Is het onderwerp gekozen, dan schrijve men het stuk eerst in proza, en deele het in drie bedrijven, waarbij men moet zorgen, dat de handeling van ieder bedrijf niet langer dan éénen dag duurt (dat zijn dus de bekende *jornadas*). Vroeger, zegt Lope de Vega, toen het tooneel nog in zijne kindsheid was, liep het op vier voeten, als een kind, d. i. had het stuk nog vier bedrijven. Den knoop legge men reeds bij het begin van het stuk, en de ontknooping verschuive men tot het laatste bedrijf; want weet het publiek reeds van te voren, hoe het stuk afloopt, dan stelt het er geen belang meer in. Het tooneel mag nooit leêg blijven, want zulke pauzen maken het publiek ongeduldig.

Wat nu de taal aangaat, bij huiselijke tooneeltjes, als het daaglijksch gesprek wordt weêrgegeven, zij men beeldrijk noch

verheven. Toch zijn spreuken en bondige opmerkingen niet ongepast, als de eene persoon den ander moet trachten te overreden. Ieder spreke volgens zijn karakter: de koning met waardigheid, de grijsaard met ernst, de verliefde met levendigheid en gevoel. In de alleenspraken moet de sprekende persoon zich zelf vragen en antwoorden. De vrouwen moeten steeds vrouwen in hare manieren blijven, en alleen als mannen verkleed opkomen, wanneer er goede reden voor is, want dan pleegt zoo iets bijzonder goed te bevallen. Onmogelijkheden vermijde men; alleen het waarschijnlijke mag ten tooneele gevoerd worden.

Ieder spreke naar zijnen stand: bedienden mogen niet over dingen spreken, die boven hunnen gezichtskring liggen; maar niemand mag in tegenspraak zijn met zich zelf. De karakters moeten goed volgehouden worden. De tooneelen moeten met eene spreuk, eenen treffenden zin en bevallige verzen eindigen, opdat de tooneelspeler bij het verlaten van het tooneel eenen goeden indruk achterlate. In het eerste bedrijf moet de expositie gegeven worden, in het tweede moet de handeling meer en meer verwikkeld worden, zoodat men tot in het midden van het derde nog maar ter nauwernood de uitkomst kan voorzien.

De verzen moeten in overeenstemming zijn met de stof. Dubbelzinnige uitdrukkingen, waardoor de waarheid gezegd wordt, maar zóó dat zij ook misverstaan kan worden, maken steeds een goed effect. Als onderwerpen zijn aanbevelenswaardig zaken van eer, daar zij de menschen in vervoering brengen; en deugdzame handelingen, daar de deugd overal geliefd is. In de satirieke gedeelten zij men niet al te plomp: men geve wel steken; maar onder water en zonder kwaadaardigheid.

Wat de kleeding betreft, verwijst Lope de Vega naar anderen; alleen merkt hij op, dat het op het tegenwoordig Spaansch tooneel eene groote ketterij is, wanneer men eenen Turk doet verschijnen met eenen halskraag als een Christen, en eenen Romein laarzen aantrekt.

Niemand echter, zoo eindigt hij, verdient grooter ketter te

heeten, dan ik, die mij onderwind regels te geven, welke in strijd zijn met de kunstwetten, en mij door den bijval van het publiek zoozeer laat meêsleepen, dat men mij in Frankrijk en Italië eenen domkop noemt. Doch hoe kan het ook anders, daar ik, met dat mede, hetwelk ik in deze week heb voltooid, vierhonderd drie-en-tachtig tooneelstukken heb geschreven, die alle, met uitzondering van zes, vol vergrijpen tegen de kunstregels zijn. Ten slotte moge ik nog de wijze, waarop ik schrijf, hiermeê verdedigen, dat mijne stukken, naar een ander systeem vervaardigd, misschien beter zouden zijn, maar niet dien bijval zouden hebben ingeoogst, dien zij nu verworven hebben, daar immers zeer dikwijls juist dat, wat tegen de regels indruischt, om diezelfde reden in den smaak valt.

Lope de Vega's nieuwe kunst van tooneelstukken schrijven kan veeleer eene geestige satire tegen schoolsche kunstwetgeving genoemd worden, dan zelf een wetboek voor kunst heeten. Het is een, niet op zich zelf staand, verzet van den gevierden kunstenaar tegen de aanmatiging der »stuurlieden, die aan wal staan." Dat neemt echter niet weg, dat er vele practische opmerkingen in voorkomen, waarmeê ook nu nog de tooneelschrijvers hun voordeel kunnen doen, en dat er ook veel in gevonden wordt, dat van bekendheid met Aristoteles en Horatius getuigt. Hoofdzakelijk echter heeft het werkje voor ons waarde als teeken des tijds, als kenschetsing van de stukken uit de Spaansche school, wanneer men die ten minste maar niet alle letterlijk naar de voorstelling van Lope de Vega beoordeelt, en er bij in aanmerking neemt, dat hij niet in de eerste plaats aestheticus was, zelf betere stukken heeft geleverd, dan zijne handleiding zou doen vermoeden, en dat, wie uit zijne werken een wetboek van dramatische dichtkunst zou willen opmaken, zooals Aristoteles dat deed uit de stukken van Sophokles, iets veel volledigers en diepzinnigers zou kunnen leveren, dan de dichter zelf deed. Toch zou ook zulk een wetboek, evenmin als ieder ander, den tooneelschrijver juist dat kunnen leeren, waarin de hoofdbeteekenis bestaat van mannen

als Sophokles, Lope de Vega, Shakespeare, Molière — en ik wil er ook Vondel bijvoegen —, dat oorspronkelijke, frissche, geniale, dat alle navolgers missen, zoodat zij gevaar loopen de caricatuur van hun voorbeeld te worden, en de richting der groote mannen in minachting te brengen.

Doch keeren wij nu terug tot den invloed, dien het Spaansche tooneel op het onze oefende. Hoeveel Spaansche stukken hier vertaald en met grooten bijval van het publiek vertoond werden blijkt al reeds genoeg uit de bekende mededeeling van Gerard Brandt, dat men Vondel's stukken minder begon te achten dan men gedaan had, omdat »men met der tijdt andere speelen, meest uit het Spaensch vertaelt, invoerde, die door 't gewoel en veelerley verandering, hoewel'er somtijdts weinigh kunst en orde in was, den grooten hoop (zich aan 't ijdel gezwets en den poppentoestel vergaapende) zoo behaagden, dat men kooper boven goudt schatte, en Vondels treurspeelen achter de bank wierp" [1]). Vondel zelf zal ook wel niet hoog geloopen hebben met de Spaansche letterkunde, waarmeê hij trouwens wel alleen door vertalingen zal bekend geweest zijn; doch zijne vrienden waren er geene vreemdelingen in, al stelden zij dan ook de Italiaansche letterkunde hooger, en al vertegenwoordigden zij ook juist de classieke richting tegenover de romantische, die hoofdzakelijk bij de Spanjaarden ter school ging. Huygens toch heeft 98 zijner sneldichten aan het Spaansch ontleend [2]), met de verklaring:

»Mij dunckt de Spaensche Tael is mannelick om hooren" [3]).
Bovendien vertaalde hij nog 1309 spreuken uit Spaansch proza onder den titel van *Spaensche Wijsheit.*

Wat Hooft aangaat, reeds is opgemerkt [4]), dat er groote

1) Zie G. Brandt, *Het Leven van Joost van den Vondel,* bl 68 (in de uitgave van Dr. E Verwijs, Leeuwarden 1866, bl. 90).

2) Zij maken een deel uit van het XVde boek zijner *Korenbloemen.*

3) Zie Huygens' *Korenbloemen* (uitg. 1672) II bl. 83.

4) Door N. G. van Kampen in zijne verhandeling *Over het onderscheidend verschil tusschen de klassische poëzij der ouden en de dus genaamde romantische poëzij*

overeenkomst bestaat tusschen de wijze, waarop hij aan het eind van zijnen *Geeraardt van Velzen* den Vechtstroom doet optreden om den toekomstigen bloei van Amsterdam te voorspellen, en het optreden van den Duero in het tweede tooneel, eerste bedrijf, uit het treurspel *La Numancia* van Cervantes (1583), wanneer die stroom het jammerende Spanje over de verwoesting van Numantia door Scipio troost met de voorspelling van betere tijden, die eerst de Goten als wrekers zullen verwekken, vervolgens den connétable de Bourbon en den hertog van Alva, waarna ten slotte eene verheerlijking van Philips II het eerste bedrijf besluit[1]). Men zou evenwel ook kunnen denken aan navolging van Guarini's *Pastor fido*, waarin evenzoo een stroomgod, de Alfeo, optreedt.

Grooten invloed heeft de Spaansche letterkunde over het algemeen op de dichters van den Muiderkring, die zulke ijverige aanhangers van het classicisme waren, niet gehad. Op het tooneel heerschte het Spaansch huns ondanks, en hoe algemeen het bewonderd werd, blijkt zelfs hieruit, dat de woordvoerder van het genootschap Nil Volentibus Arduum, Mr. Andries Pels, die toch de Fransche richting schier bij uitsluiting in de dramatische dichtkunst wilde gevolgd zien, het niet onvoorwaardelijk durft afkeuren, maar zeggen moet:

»En wat zal schorten aan veel' fraaye Spaansche spelen,
En Engelsche, als men wèl wil letten op 't verdeelen
In Handelingen, en Uitkomsten, dat men die
Zo lief niet, als de Fransche, of ligtlijk liever zie,
Om hunne veelheid van voorvallen, en hunn' volheid
Van Vindingen! Aanschouw 't Verwarde Hof, de Dolheid,

---

der nieuweren, in de Werken der Hollandsche Maatschappij, VI (Leyden 1823) bl. 287 aanteekening.

1) Zie A. W. von Schlegel, *Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur*, Heidelberg 1811, II 2 p. 345; George Ticknor, *History of Spanish Literature*, New-York en London 1849, door mij nu, en verder steeds, aangehaald in de Hoogduitsche vertaling van N. H. Julius, getiteld *Geschichte der schönen Literatur in Spanien*, Leipzig 1852, I p. 495. Zie verder J. L. Klein, *Geschichte des Drama's* IX (Leipzig 1872) p. 317 vlgg.

Lowies de Vargas, het Veranderlijk Geval;
Van schikking zijn zij wild, in Plaats, en Tijd; maar all'
De waereld prijst de stof, geleerde, en ongeleerde;
Zij zijn niet fraai door onbetaam'lijke, of verkeerde
Opppronkingen; maar door zeer leerzaame aardigheên.
Men ziet 'er trouwe Liefde en Staatzucht in 't gemeen
Malkand'ren tegengaan; men hoort'er loflijk spreeken
Ter gunst van pligt, en eer, ten ongunst van gebreken:
Zo dat ze, al zijn ze juist niet in den winkelhaak,
Daardoor den hoorderen aanbrengen groot vermaak" [1]).

Hoeveel opgang de Spaansche tooneelstukken ook, en zeker wel vooral, bij het volk maakten, blijkt verder hieruit, dat te Amsterdam in 1707 door eenige Hoogduitsche Joden »op de oude schans in zeker packhuys aldaer was gemaekt een formeel Theater met verandering van toneelen; dat op het voorsz. toneel driemael in de week, namentlijk Saturdagh, Sondagh en Woensdagh avonds vertoont werden verscheydene soo treur- als blijspelen, te weten: *Titus*, *Genoveva*, *de Dwang*, *Don Jeronimo*, *De gedwongene Vriend*, *Don Louis de Vargas*, *Pefroen*, *Crispijn medicijn*, *de Vegter*, etc. alle stucken dagelijcx op de schouwburg wordende vertoont, en sulcx in toneelkleederen, ten deele in de Hoogduytsche taele, doch en ten deele oock in de Nederduytsche taele, dat de *spelers* ook gelt van de inkomende menschen hadden genomen, als van twee tot twaliff stijvers ijder, die oock in grooten getale tot 200, 300 en meer van alle soorten en onder deselve ook Christenen aldaer verschenen waeren, dat oock selfs tegens de speeldagen door haer met affixie en uytdeeling van gedruckte Biljetten de spellen door haer te spelen wierden bekent gemaeckt." De regenten van het wees- en oudemannenhuis verzochten nu, uit vrees dat dit voorbeeld navolging zou vinden, aan de Amsterdamsche regeering, om die voorstellingen te verbieden; en in het begin van 1708 kwamen zij weder met een dergelijk verzoek

---

1) A. Pels, *Gebruik en Misbruik des tooneels*, 3de druk, Amst. 1718 bl. 41.

voor den dag aangaande voorstellingen van Spaansche en Portugeesche Joden, omdat, zooals zij zeggen, »het spelen in de Spaensche taelen door de Jooden in 't geheel strijdig soude wesen met het Interest der godshuysen, soo omdat daerdoor gelegentheyt soude werden gegeven aen andere, om 't selve weder in de Franse en andere taelen te doen, alsook omdat daardoor 't grootste gedeelte van de Joodsche natie van den Schouwburgh souden werden affgetrocken en affgehouden".

Blijkens die opmerkingen werden dus de Spaansche stukken in het Spaansch zelf vertoond. Het verzoekschrift der Joden aan de regeering, om met hunne vertooningen onverhinderd te mogen voortgaan, luidt aldus: »Aan de Ed. Groot Agtbaere Heeren Burgemeesteren der stad Amsterdam, Geven met onderdanige eerbiedigheyt te kennen eenige liefhebbers in de Spaensche comediën, dat sij Supp^ten al omtrent negen jaeren langh hebben goëxerseert d'Spaensche comediën op een Camer off Pacqsolder te verthoonen off speelen, en dat eens in de week naementlijck alle Woensdagen, als wanneer op 't Schouburgh niet en woort verthoont nogh gespeelt, en sulx in geenderdeelen tot naedeel van de voorn^e Schouburg; dat vervolgens zij Suppl^ten niet alleen de eer en gnnst hebben gehad, dat d'Heeren Regenten van de voorn^e Schouburgh d'voorn^e Spaensche Comedie hebben comen sien verthoonen, maar selfs de Suppl^ten bevolen off versogt op seker bequamen dagh op 't Schouburg te willen comen speelen, soo als sij comp^ten dienvolgends eenige reysen hebben gedaen tot nut en voordeel van de harmen. 't Is nu sulx dat sij Suppl^ten sijn verbooden dese exersitie verder te exerseren, ende dewijle de Supp^ten behoefdige en genessiteerde menschen sijn en meest alle de Nederlandsche taele niet en spreken nogh verstaen; soo ist, dat sij haer toevlugt nemen tot UED. Groot Aghtb. met uytgedruckte sugten te bidden en versoeken dat UED. Aghtb. dese saeke met bermartige oogen gelieven aen te sien en aen de Supp^ten gratis te gedogen om d'voorn^e Spaensche Comedie eens ter week te mogen exerceeren, offereerende haer telkens daertoe

versogt off gelast sijnde de voorne Spaensche Comedie op de Schouburgh tot voordeel van d' harmen te verthoonen en te speelen" [1]).

Belangrijk is deze bijzonderheid, omdat wij er uit zien, dat de Spaansche stukken, door voortdurend op den schouwburg vertoond te zijn, de liefde hadden gewonnen van het publiek, dat ze zelfs nog op pakzolders ging kijken, toen het bestuur van den Schouwburg de meeste van het tooneel had verbannen en ook de andere langzamerhand voor stukken uit de Fransche school wilde doen plaats maken.

II.

Niets misschien is geschikter om een juist beeld te geven van den invloed, dien de Spaansche letterkunde op de Nederlandsche heeft gehad, dan eene opgave van de Spaansche werken, van het eind der zestiende tot het begin der achttiende eeuw in het Nederlandsch vertaald. Tot eene volledige opgave echter ben ik niet in staat. Men neme daarom voor lief wat ik kan mededeelen, en verwachte de aanvulling van anderen.

Een van de werken, die het allervroegst uit het Spaansch in het Nederlandsch zijn vertaald, is een tooneelstuk in proza,

---

1) Deze officiëele stukken zijn medegedeeld door J. van S. Mulder in het *Nederlandsch Israëlitisch Jaarboekje* voor 1852, en daaruit overgenomen door Mr. de Witte van Citters in den *Ned. Spectator* van 1867 bl. 141 vlg., die er bijvoegt: „Van belang zijn die stukken voor de geschiedenis van ons tooneel onder anderen, omdat er uit blijkt, dat eene poging is aangewend om den Spaanschen vorm van tooneelspel hier ingang te doen vinden even als door de engelsche comedianten voor den hunne, doch met even weinig vrucht gedaan was. Het Fransche classicisme was te sterk. — Bijna het eenige echt Spaansche stuk, dat hier te lande ooit opgang gemaakt heeft, is „Vida es sueño" van Calderon" Deze woorden bewijzen weder, hoe verkeerd men zich den gang der gebeurtenissen te dezen opzichte gewoonlijk voorstelt. In 1707 en 1708 werd niet eene eerste poging gedaan, integendeel. De Spaansche stukken hadden meer dan eene halve eeuw op het tooneel geheerscht, en vertegenwoordigden in onze tooneelletterkunde eene vroegere, vrij lange periode, die aan die van het Fransch classicisme voorafging, en zich daartegen na vijftig jaar nog trachtte te handhaven.

maar zóó uitgebreid, dat het onmooglijk vertoond kon worden, misschien niet eens daarvoor bestemd was, de *Celestina*, *tragicomedia de Calisto y Melibea* [1]). Het bestaat uit een-en-twintig bedrijven, ieder van eene meer dan gewone lengte. Het eerste, verreweg uitgebreidste, bedrijf is waarschijnlijk het werk van Rodrigo Cota van Toledo, terwijl de andere twintig bedrijven geschreven zijn door Fernando de Rojas van Montalvan, die het, als baccalaureus te Salamanca, gedurende zijne vacantie, in veertien dagen voltooide. De eerste bekende uitgave is van 1499, maar sinds dien tijd is het werk meer dan dertig maal in het Spaansch herdrukt, o. a. driemaal te Antwerpen [2]). Later werd het voortgezet en meermalen nagevolgd; vertalingen er van bezit men in de voornaamste Europeesche talen, in het Engelsch, het Hoogduitsch, drie in het Italiaansch, drie in het Fransch en ook eene in het Latijn, vervaardigd in 1624 door Kaspar Barth, met den merkwaardigen titel *Pornoboscodidascalus*, die kenmerkend is voor den inhoud. In onze taal verscheen er eene in 1550 in octavo bij Hans de Laet onder den titel: »*Celestine ende is een Tragicomedie van Calisto en Melibea.* Nu eerst nieu getranslateert wt den Spaensche in onser gemeynder Duytscher spraken, seer oorboorlijck om lesen, ende mach wel te rechte geheeten worden den Spiegel der Verdoolder amoreuser Joncheyt, enz" [3]).

Van geheel anderen aard, en lang niet zoo beroemd als de Celestina, was een ander werk, dat eenige jaren later vertaald werd, getiteld *Relox de principes o Marco Aurelio* [4]), in 1529

---

1) Zie daarover Friedrich Bouterwek, *Geschichte der schönen Wissenschaften* III (Göttingen 1804) p. 129—133; Dr. J. G. Th. Gräsze, *Lehrbuch einer Literärgeschichte der berühmtesten Völker des Mittelalters*, Dresden en Leipzig 1842, II 2 p. 1180 vlgg..; Von Schack, t. a. p. I p. 156 vlgg.; Ticknor. t. a. p. I p. 214 vlgg.; Klein, t. a. p. VIII p. 921 vlgg.

2) In 1539 8°, 1545 12°, 1599 8°. Zie Gräsze, t. a. p. II 2 p. 1181.

3) Ook Gräsze vermeldt die vertaling, t. a. p. II 2 p. 1182, maar in eenen druk van 1616.

4) Zie daarover Ticknor, t. a. p. I p. 421 vlg.

in het licht gezonden door den bisschop Antonio de Guevara († 1545)): eene romantische levensbeschrijving van keizer Marcus Aurelius, met zedelijke strekking, die de schrijver voor zuivere geschiedenis wilde doen doorgaan, en nog steeds daarvoor bleef uitgeven nadat de onwaarheid van die voorstelling in 1540 door Pedro de Rua was aangetoond. De Nederlandsche vertaling verscheen onder den titel: »*'t Gulden Boeck van het Leven ende Zeyndbrieven van den welsprekenden orateur ende keyser Marcus Aurelius*, in de welcke veel schoone Leeringen ende Sententiën begrepen zijn, seer nut ende bequaem allen Menschen." De vertaler was Cornelis van Beresteyn, en blijkens onderschrift van de laatste bladzijde werd het »bij den vertaelder uyt Spaensch in Nederlandsch voleyndt, Anno 1562." In 1563 werd aan Ameet Tavernier, lettersteker ende boecverkooper, het privilegie gegeven om het te mogen drukken, doch ik heb geene oudere uitgave vermeld gevonden dan van Andr. Verschout te Amsterdam, 1589 [1]).

Grooten roem heeft in geheel Europa ingeoogst de uitstekende roman, die voor de letterkunde een geheel nieuw veld opende, dat der landloopers en bedelaars, de *Lazarillo de Tormes* [2]), in 1553 te Antwerpen (voor 't eerst, naar 't schijnt) uitgegeven, doch reeds vroeger geschreven door Diego Hurtado de Mendoza (geb. te Granada 1503 † 1575). Behalve in verschillende andere talen werd deze roman ook in het Nederlandsch vertaald, en wel onder den titel van »*De Ghenuechlijke ende cluchtighe Historie van Lazarus van Tormes wt Spaingen;* in de welcke ghij eensdeels meucht sien ende leeren kennen de manieren, condiciën, zeden ende schalckheyt der Spaingnaerden. Nu eerst nieuwelijcx int licht brocht ende overgheset in onse taele. Te Delft bij Niclaes Pieterssen, ende men vintse te coope t' Antwerpen bij Heyndrick Heyndricsen in de Lelie-

1) Zelf bezit ik er eene van 1625 bij Matthijs Bastiaensz te Rotterdam, en verder bestaat er nog eene, die in 1640 te Amsterdam verscheen.

2) Zie Bouterwek, t. a. p. III p. 203 vlgg; Ticknor, t. a. p. I p. 399 vlgg.

bloeme 1579, 12°" [1]). Brederoo heeft zich dus niet van eene Fransche vertaling behoeven te bedienen, zooals Dr. Jan ten Brink meende [2]), toen hij in 1617 zijn meesterstuk *de Spaensche Brabander* schreef, en de inhoudsopgave van zijn spel aldus begon: »Onder de weynigh uytstekende of gheestighe Spanggjaerts en is de maker van Lazarus de Tormes nergens na de minste, maer (mijns oordeels) een van de meeste te houden, want hij seecker en bedecktelijck de gebreecken sijner lantslieden aanwijst en straft. Desen ist die wij volghen in sijn eerste boeckje, daer hij de hooverdije (die haerlie schijnt ingheboren te zijn) levendigh afbeelt in sijn kale Joncker: nu alsoo wij gheen Spangjert en hadden, of om dattet de ghemeene man niet en souw hebben kunnen verstaen, hebben wij dese namen, de plaetsen en de tijden, en den Spangjaert in een Brabander verandert, om dies wille dat dat volckjen daer vrij wat na swijmt." Met hoeveel vrijheid Brederoo zich overigens van den Spaanschen roman heeft bediend, valt bij eene vergelijking terstond in het oog.

Een voortreffelijk navolger van de Mendoza was Mateo Aleman, van wiens *Vida y hechos del picaro Guzman de Alfarache* [3]) in 1599 te Madrid het eerste deel verscheen, en, voorafgegaan door een onecht tweede deel, in 1605 het tweede. Het beloofde derde deel verscheen nooit, maar toch maakte het werk grooten opgang. Niet alleen beleefde het eerste deel in 1599 reeds drie uitgaven, maar binnen zes jaar was het zes-en-twintig maal gedrukt. Er verschenen vertalingen van in het Latijn, Italiaansch, Portugeesch, Hoogduitsch, Engelsch en zelfs vier in het Fransch. Van eene vertaling in het Nederlandsch zag in 1658 te Rotterdam bij Abraham Pietersz de

---

1) Eene latere uitgaaf is van 1669 te Amsterdam bij Baltes Boekholt,

2) Zie Dr. Jan ten Brink, *Gerbrand Adriaensen Brederoo*, Rotterdam 1871 bl. 457, noot 2, die echter bl. 452—457 eene uitstekende beschouwing over Mendoza's roman heeft geleverd.

3) Zie Bouterwek, t. a. p. III p. 452 vlg. en Ticknor, t. a. p. II p. 212 vlgg.

derde druk het licht onder den titel van: »*Het leven van Guzman d'Alfarache*, 't afbeeldsel van 't menschelijk leven, onder de gedaente van een Spaenschen landlooper en bedelaer; waerin de alderghcslepenste fielterijen ende schelmstucken ijder een tot nut werden ontdeckt". Evenals Brederoo bij zijnen *Spaenschen Brabander* den roman van De Mendoza tot voorbeeld nam, zoo werd deze roman van Aleman de bron, waaruit in 1693 Thomas Asselijn de stof putte voor zijn blijspel *Gusman de Alfarache of de doorsleepene bedelaers.*

In geheel anderen trant dan De Mendoza en Aleman schreef Francisco Gomez de Quevedo y Villegas (geb. te Madrid 1580 † 1645). Van zijne werken zijn het meest bekend geworden de *Sueños* [1]), die eerst afzonderlijk uitkwamen, maar die te zamen voor 't eerst verschenen in eene verzameling zijner satirische geschriften, in 1635 te Barcelona uitgegeven onder den titel *Juguetes de la fortuna.* Al zeer spoedig werd in de uitgaven van Quevedo's zes droomen nog een zevende opgenomen, namelijk *La casa de los locos de Amor*, die echter niet van hem is, maar van zijnen vriend Lorenzo van der Hammen, een Spaansch schrijver van Vlaamsche afkomst. Reeds in 1641 werden zij in het Fransch vertaald door Genest, en van die vertaling schijnt ook een zeer ruim gebruik gemaakt te zijn door den kapitein Haring van Harinxma te Emden, die er in hetzelfde jaar eene Nederlandsche vertaling van liet drukken te Leeuwarden onder den titel »*Seven wonderlijcke Ghesichten* van Dom Francisco de Quevedo, Villegas, ridder van St. Jaques Ordre, in welcke alle de Gebreken deser eeuwe, onder alle Staten van Menschen, vermaecklijck en oock stichtelijck, werden bestraft, ende als in een schilderije naectelijck vertoont". In die vertaling zijn de zeven droomen opgenomen, 1° van een besetene deurwaerder ofte algoüazil, 2° van de doot ende sijns rijcks ghebiedt, 3° van het laeste oordeel, 4° van het huys der verliefde sotten, 5° van de werelt in sijn binnenste, 6° van

1) Zie Bouterwek, t. a. p. III p. 473 vlg. en Ticknor, t. a. p. I p. 644 vlgg.

de helle, 7° van het helsche oproer. Ofschoon de vertaler zijne opdracht aan den schilder Wijbrandt de Geest reeds van den 1sten Januari 1641 dateert, heeft hij toch de Fransche vertaling gekend, en ofschoon hij blijkbaar in 't midden wil laten of hij het Spaansch zelf heeft overgebracht, zou het mij niet zeer verwonderen, als hij alleen uit het Fransch had vertaald [1]). Immers in zijne »waerschouwinge voor de lesers" zegt hij: »Ghij hebt hier seven wonderlijcke Gesichten ofte Dromen, eerst door eenen Spagniaert in 't Spaensch beschreven, waerin hij de meeste Gebreken en Ondeughden van alle Staten der Menschen, gheleerdelijck, vermakelijck, en oock stichtelijck, bestraft; die daer na, uyt het Spaens in 't Frans overgheset zijnde, wij mede goetgevonden hebben in onse Nederlandtsche Tale te vertolcken". Verder waarschuwt hij zijne lezers dan »datse haer oock niet laten voorstaen, dat, noch d'Autheur en Eyghenaer van 't oorspronckLijcke werck, noch beyde de Tolcken desselven, op eenich Persoon ter werelt, yets gheladen hebben, om yemandt in sijn Naem te brandmercken"; dan spreekt hij ook verder een paar maal van de *tolken*, en van de begeerte om te verbeteren, die »den brandende ijver van den vuyrigen Spaengiaert ontsteecken heeft, ende met een vuyr van Naijver, om hem te volgen, sijn Franse en Neerduytse Tolken uyt gelijcke Liefde tot haer Landsluyden gaende gemaeckt".

Verder verschenen nog te 's-Gravenhage in 1667 *Eenige stichtelijcke tractaatjes van Don Francisco de Quevedo*, ridder van de orde van St. Jacop, uyt het Spaans vertaalt door J. D. B. (d. i. Jer. de Bosch) [2]), en zijn nog te Amsterdam zonder jaartal, maar in de 18de eeuw, uitgekomen bij J. van Septeren en H. Bosch: »*De vol-Geestige werken van Don Francisco de Quevedo*

1) Men kan nauwelijks denken, dat hij voor Spaansch heeft willen doen doorgaan de Italiaansche woorden *signor e fratello mio carissimo*, waarmeê hij in de opdracht zijnen vriend aanspreekt.

2) Zie Mr. J. I. van Doorninck, *Bibliotheek van Nederlandsche anonymen en pseudonymen*, No. 4440.

Villegas, *Spaans Ridder*, op nieuws' vertaalt en met nieuwe Figuuren verrijkt". De twee deelen van dit werk, volgens de in leiding van den onbekenden vertaler, die zelf bekent geen Spaansch te verstaan, nauwkeurig overgebracht uit het Fransch van de Brusselsche vertaling, behelzen: »de wonderlijke Avonturen van Don Lucifuge, of den Waaghals bij Nacht; de Historiën van den koddigen Buscon, neffens veele vreemde gevallen hem in sijn leven ontmoet; en de schrandere Brieven van de Ridder van de Spaarpot; alsook de seven gesigten van den selven Autheur, namentlijk, de beseten Deurwaarder, 't Gesigt van de Dood, 't laatste Oordeel, de verliefde Dwaasen, de wereld in sijn binnenste, de Helle en sijn hervorming". Verder heb ik nog eenige afzonderlijke werken van Quevedo, als tusschen de jaren 1700 en 1738 vertaald, vermeld gevonden [1]).

In 1657 gaf Joannes van den Cruyck te Antwerpen een mystisch werkje uit, dat hij uit het Spaansch had vertaald, getiteld »*De verholen minnensanck tusschen de ziel en Christus haren bruydegom door Guilielmus Bolognino* met eenige gheestelijcke liedekens".

Alles behalve mystisch waren de twaalf *novelas exemplares* [2]) van Miguel de Saavedra Cervantes (geb. 1547 † 1616), waarvan ten minste sommige in het Nederlandsch werden overgebracht nadat zij in 1613 voor 't eerst in éénen bundel waren uitgegeven. De bekendste en zeker ook aantrekkelijkste *La*

---

1) Bij Dr. G. D. J. Schotel, *Vaderlandsche Volksboeken*, Haarlem 1874, II bl. 199 noot. Dat Quevedo hier lang gelezen en geliefd is geweest, blijkt o. a uit de uitgave van Focquenbroch's *Min in 't Lazarushuis* van 1783, waar, in een voorbericht, gezegd wordt: „Don Quevedo heeft in zijn Spaansche Droomen, te zijnen tijdt, al lang een huis van verliefde zotten opgerecht, zodat het zo ongehoorden zaaken niet en is, dat onzen Poëet hier Cupido zulken slechten troon in 't Lazarus-huis toegestelt heeft." Toch heeft Focquenbroch's blijspel met den droom van Lorenzo van der Hammen niets gemeen, evenmin als het blijspel van J. Lemmers, *Het gasthuis der Gekken*, Amst. 1688 8°.

2) Zie Bouterwek, t. a. p. III p. 342 vlg. en Ticknor, t. a. p. I p. 505 vlgg. en over de daaraan ontleende Spaansche tooneelstukken Von Schack t. a. p. I. p. 332, Klein, t. a. p. IX. p. 272.

Gitanella de Madrid werd door Jacob Cats in zijnen *Proefsteen van den Trouringh* vertaald onder den titel *Selsaem trougeval tusschen een Spaans edelman en een Heydinne.* Op die tooneelstukken, die hunne stof aan deze novelle van Cervantes ontleenden, komen wij later terug. Van de andere novellen, *El zeloso Estremeño*, *Ilustre fregona*, etc. verscheen in 1645 te Delft eene vertaling onder den titel *Jaloerschen Carizale ende doorluchtighe dienstmaagd*, waaruit J. van Meekeren de stof voor zijn, in 1714 te Amsterdam verschenen, blijspel *De doorluchtige dienstboden* putte. Niet onbelangrijk is de voorrede voor dat blijspel, waarvan ik dan ook niet aarzel een groot gedeelte hier in te voegen:

»Miguel de Cervantes Saavedra is geweest een der berugste schrijvers zijner eeuw; 't is dezelve aan wie dat Spanje niet alleenig, maar ik mag zeggen de gansche wereld zig verschuldigd vind, wegens het schrijven en in het licht geeven van de zo vermaarde Heldengeschiedenis van den doorlugtigen en dapperen Ridder *Don Quichot de la Mancha*, zijnde een stuk werks dat deurwrogt is vol vermaakelijke, doch met eenen ook deursleepenste hekelingen als ooit, behalven de werken van *François Rabbelais*, in 't licht zijn gekomen."

»Dit vrijmoedig oordeel durf ik vellen, die het spoor der gedagten heb opgevolgd van den bekenden en vermaarden *William Temple* uit zijn *Miscellanea*, schrijvende van de hedendaagsche geleerdheid, in het welke de twee vorensgenoemde doorlugtige Schrijvers boven alle anderen in eere werden opgevijzeld".

»Met deeze eerbiedige gedachten ingenoomen zijnde, viel mij op zeekere tijd in de hand een boekje in Duodecimo, draagende op het voorhoofd de naam van *Jaloerssen Carrisale*, *de Doorluchtige Dienstmaagd* en andere *Geschiedenissen* meer, welke vertaald waren door F. V. S. (moogelijk *Felix van Sambix*, die den Drukker is geweest der Vertalinge) uit de schriften van *Miguel* of *Michel de Cervantes Saavedra*".

»'t Behaagde mij het tweede stukje te verkiezen, oordeelende

het zelve tot een Tooneel-stoffe bekwaam te zijn: Inzonderheid, wanneer de vrijheid wierd overgelaaten, om een schikkinge en verandering daar in te mogen maaken, met welke nogtans, met eerbiedigheid gesprooken, de eere des schrijvers niet heb trachten te verkorten, maar integendeel tot voordeel heb willen doen gedijjen, om voldoeninge aan het Tooneel te geeven."

Uitvoerig vertelt de dichter dan verder, hoe hij de namen van sommige personen heeft veranderd, ofschoon hij ze Spaansche namen heeft laten behouden, en dan eindigt hij aldus: »Ziedaar de veranderinge, die ik over mij heb genomen, niet denkende hierin misdaan te zullen hebben; ook niet, dat ik dit blijspel op de nieuwe wijze der Spaanschen in drie *Journadas*, dat zijn bedrijven, heb verdeeld, en daarin de zo bekende *Lopez de Vega* als eerste verbeteraar van de Spaanse Schouwburg kom na te volgen."

't Spreekt vanzelf, dat ook hier te lande Cervantes zijnen grootsten roem te danken had aan zijn hoofdwerk, waarvan het eerste deel in 1605 te Madrid uitkwam onder den titel *El Ingenioso Hidalgo Don Quixote de la Mancha*, en in 1616 het tweede, nadat twee jaar te voren een onecht tweede deel van Alonso Fernandez de Avellaneda verschenen was [1]). Hier te lande was het de bekende Dordsche rector Lambert van Bos of Silvius, die het groot aantal vertalingen in allerlei talen, welke er reeds van dezen roman bestonden, nog met ééne, eene Nederlandsche, vermeerderde. »Meest al de volkeren van Christenrijk hebben het selve met hunne moederlijke tale vereert, en wij souden te groote onbeleeftheyt toonen, indien wij U dit stuk wilden onthouden," zegt L. V. B. (want alleen die initialen prijken op den titel) in het voorbericht van »Den verstandigen, vroomen Ridder, Don Quichot de la Mancha, geschreven door Miguel de Cervantes Saavedra, en nu uyt de Spaensche in onse Nederlandtsche Tale overgeset;" in het jaar 1657

1) Zie Ticknor, t. a. p. I p. 520 vlgg.

te Dordrecht van de pers gekomen en sinds dien tijd verscheidene malen herdrukt. [1]).

In 1746 verscheen te 's Hage van Jacob Campo Weyerman (geb. 1677) »De Gevallen van Don Quichot door Picard den Romein en andere voorname meesters, in 31 kunstplaten naar de schilderijen van Coypel beschreven, en met gedichten ter verklaring van iedere kunstprint, en met het leven van Miguel de Cervantes de Saavedra naar het Spaansch verrijkt."

Talrijk waren de tooneelstukken, die hunne stof aan den Don Quichot ontleenden, niet alleen in Spanje en Frankrijk [2]), maar ook hier te lande. In hoeverre nu die Nederlandsche stukken bewerkingen of vertalingen van de Spaansche en Fransche zijn, of in hoeverre zij regelrecht aan den roman zelf zijn ontleend, weet ik niet. Ik moet mij bepalen tot het opgeven van de titels. J. Soolmans dan gaf in 1681 te Amsterdam uit *De verzierde ontoovering van de gravin Trifaldi, door de dolende ridder Don Quichot de la Mancha, en sijn schildknaap Sancho Pance, potsspel*, geput uit het tweede deel, hoofdstuk 36—41. In hetzelfde jaar ontleende S. van der Kruyssen, evenzoo aan het tweede deel (hoofdstuk 44—53), de stof voor zijn blijspel *Het gouvernement van Sanche Panche, op het eiland*

---

1) De tweede druk is van 1670, de derde verscheen in 1696 te Amsterdam in twee deelen, de vijfde (door G. van Broekhuyzen) in 1699 te Amst., de zesde in 1707, de zevende te Amsterdam in 1732.

2) Guillen de Castro en Calderon schreven ieder een stuk onder den titel *Don Quijote de la Mancha*, en Francisco de Avila schreef in 1617 *Los invencibles hechos de Don Quijote*. Eene episode, die hoofdstuk XX en XXI van het tweede deel inneemt, werd door Melendez Valdes tot een blijspel bewerkt onder den titel *Las Bodas de Comacho*, terwijl de novelle, die het eerst in den Don Quichot (1ste deel, hoofdstuk XXXIII vlgg.) was opgenomen, maar later afzonderlijk in de novelas exemplares werd uitgegeven onder den titel *El curioso impertinente* door Guillen de Castro tot een tooneelstuk met denzelfden titel werd omgewerkt. In het Fransch gaf Guérin de Bouscal een stuk in twee deelen, getiteld *Don Quichotte de la Manche;* Du Fresny schreef er een onder den titel *Sancho Pança*; Dancourt leverde er een *Sancho Pança Gouverneur*, terwijl de reeds genoemde novelle de bron was, van twee stukken, beide onder den titel *Le curieux impertinent*, het een van De Brosse, het andere van Destouches. Zie Von Schack, t. a. p. I. p. 332, Klein, t. a. p. IX p. 280.

Barataria [1]), en in 1682 verscheen te Amsterdam van Cornelia Wils *Den grooten en onverwinnelijcken Don Quichot de la Mancha oft den ingebeelden ridder met sijn Schiltknaep Sance Panche.* Het meest bekend hier te lande echter is geworden eene episode uit het tweede deel (hoofdstuk 20 en 21) door het blijspel van Pieter Langendijk, *Don Quichot op de bruiloft van Kamacho*, voor 't eerst in 1712 verschenen, en sinds dien tijd verscheidene malen, vooral ook in onze eeuw, herdrukt [2]). Ten slotte verscheen ook nog in 1723 te Rotterdam een blijspel van J. van Hoven, getiteld: *Don Quichots verlossinge uit Sierra Morena*, getrokken uit het eerste deel, hoofdstuk 28 vlgg. Het schouwburgpubliek van het einde der zeventiende en het begin der achttiende eeuw had dus ruime gelegenheid om met de wonderlijke avonturen van Don Quichot kennis te maken, als het die al niet uit den roman zelf had leeren kennen.

Terloops maak ik nog melding van een mij alleen bij name bekend werk in twee deelen in 1665 te Amsterdam uitgekomen: *De kluchtige Biscajer uit het Spaens door C. D. B.;* om vervolgens over te gaan tot de vermaarde romans, die door Cervantes zoo geestig zijn gesatiriseerd, maar ook te onzent nog tal van lezers bleven vinden, lang nadat de Don Quichot het licht had gezien, ik bedoel de in onze taal uit het Fransch overgebrachte *Amadisromans*, die tot de eerste voortbrengselen der Spaansche letterkunde behooren, welke hier, evenals elders, zoo gretig verslonden werden, dat wij aan ons zelf zouden kunnen gaan twijfelen, als wij de lezing er van met den besten wil van de wereld niet anders dan eenen Herculesarbeid kunnen noemen. Zóó veranderen de tijden en wisselt de smaak der menschen af!

Eigenlijk is de eerste Amadisroman niet een voortbrengsel

1) De eerste druk te Amsterdam is van 1681 8°, de tweede te Amsterdam van 1694, 8°; ook is er nog eene uitgave van 1709, Amst. 8°.

2) Het eerst herdrukt in 1721, in het eerste deel van Langendijk's *Tooneelpoëzij* en gelijktijdig in het tweede deel van zijne *Gedichten;* vervolgens te Amst. in 1736 8°; Amst. 1800 8°; Amst. 1819 8°; Rotterdam 1829 (in het eerste deel van Langendijk's *Dichterlijke werken*); Schiedam 1854 12°.

van de Spaansche letterkunde, maar van de Portugeesche, gelijk de even beroemde *Diana*, die het werk van den Portugees Jorge de Montemayor was. De eerste drie boeken toch van den *Amadis de Gaula* zijn, zooals tegenwoordig zoogoed als uitgemaakt is, op het eind van de veertiende eeuw in het Portugeesch geschreven door Vasco de Lobeira (†1403), die daarvoor zijne stof uit Britsche sagen putte. Dat oorspronkelijke werk echter is verloren gegaan, ofschoon het in 1750 nog te Lissabon in handschrift moet bestaan hebben, waar het dan door de aardbeving van 1755 zou vernietigd zijn. In zijnen oorspronkelijken vorm is het werk dan ook niet beroemd geworden: zijnen grooten naam heeft het te danken aan Garcia Ordoñez de Montalvo, die het tusschen 1492 en 1504 met tamelijk groote vrijheid in het Spaansch vertaalde, er nog een vierde boek bijvoegde en *Los quatro libros del muy esforcado cavallero Amadis de Gaula* misschien reeds tusschen bovengenoemde jaren, maar stellig in 1510 liet drukken, ofschoon het oudste exemplaar, dat er nog van bestaat, in 1519 te Salamanca het licht zag. Aangemoedigd door den bijval, dien de roman al spoedig vond, gaf De Montalvo waarschijnlijk reeds in 1521, ofschoon de oudste nog bestaande druk van 1526 is, een vooraf aangekondigd oorspronkelijk werk als vijfde boek uit onder den titel *Las sergas* (d. i. het Gr. ἔργα, daden) *de Esplandian*, *hijo de Amadis de Gaula*. Langzamerhand groeide het aantal Amadisromans aan door de vele vervolgen, die verschillende Spaansche schrijvers er op leverden. In 1526 verscheen van zekeren Paez de Ribera een zesde boek, waarin vervat zijn *los grandes hecos de Florisando*, *principe de Cantara*; daarop volgde het zevende boek, getiteld *Lisuarte de Grecia y de Perion de Gaula*, en het achtste, dat dezelfde stof behandelt, maar door Juan Diaz op andere wijze is bewerkt. Filiciano de Silva voegde er nog drie boeken bij, als negende boek de *Amadis de Grecia*, als tiende en elfde de vier deelen van zijnen *Don Florisel de Niquea*. Eindelijk verscheen nog als twaalfde boek in 1549 de roman, die de heldendaden bevatte van *don Silves de la Selva*.

Daarmeê werd, ten minste in Spanje, de reeks van Amadisromans besloten, die in de meeste Europeesche talen werden overgebracht: het eerst, naar het schijnt, in het Fransch. In 1540 kwam te Parijs uit *Le premier livre d'Amadis de Gaule, mis en françois pas le seigneur des Essars Nicolas de Herberay.* Van denzelfden vertaler verscheen in 1541 het tweede, in 1542 het derde, in 1543 het vierde en in 1544 het vijfde boek, doch de beide laatste niet zoo getrouw als de eerste drie, alle in 1561 en 1573 te Antwerpen herdrukt. Het zesde boek sloeg hij over, evenals het achtste, maar als zesde boek vertaalde hij het zevende van *Lisuart de Grèce*; terwijl hij het negende, de *Amadis de Grèce*, in twee deelen verdeelde, en als zevende en achtste boek in het licht zond. Herberay stierf omstreeks 1552, en zijn werk werd voortgezet door Claude Colet, die de beide deelen van het tiende boek vertaalde als negende en tiende boek der Fransche verzameling; door Jacques Gohory, die als elfde boek de vertaling der eerste helft van het elfde, en door Guillaume Aubert, die als twaalfde de vertaling der tweede helft van het elfde boek in het licht zond. Ook het twaalfde boek der Spaansche verzameling werd door Gohory als dertiende en veertiende van de Fransche overgebracht. De zeven boeken, die daarop in de Fransche verzameling nog volgen en de geschiedenis van *Spheramond* behandelen, zijn ook wel uit het Spaansch vertaald, maar bestaan tegenwoordig in die taal niet meer [1]). De laatste drie boeken, die het dubbel dozijn in de Fransche verzameling vol maken, kunnen wij voorbijgaan, omdat zij bij ons geenen vertaler schijnen gevonden te hebben, zooals wel het geval was met de een-en-twintig andere, die alle echter niet uit het Spaansch, maar uit het Fransch in onze taal zijn overgebracht en dan ook in dezelfde volgorde als de Fransche boeken voorkomen. Reeds in 1546 moet er te Antwerpen eene Nederlandsche ver-

---

1) Zie over de Amadisromans Gräsze, t. a. p. III 1 p. 397—421, Ticknor, t. a. p. I p. 179—191.

taling verschenen zijn [1]), die denkelijk wel niet meer dan de eerste vier of vijf boeken zal bevat hebben. In elk geval zag eene vertaling der eerste vier boeken te Antwerpen in 1568 en 1574 het licht, terwijl de andere boeken achtereenvolgens tot 1624 op verschillende plaatsen, maar vooral te Rotterdam, werden gedrukt [2]).

Wanneer wij de populariteit in aanmerking nemen, die de Amadisromans genoten, dan behoeft het ons niet te verwonderen, dat ook verscheidene tooneeldichters er hunne stof voor tooneelstukken aan ontleenden. Zoo deed ten minste Jan Jansz. Starter, de bekende dichter van den *Frieschen Lusthof*, die het twaalfde boek van de Fransche en Nederlandsche vertaling, de *vrijagie van Agesilan van Colchos metter princesse Diane*,

---

1) Vermeld door Gräsze, t. a. p. III 1 p. 406.

2) 't Is moeilijk na te gaan, of alle uitgevers, van wie wij exemplaren van één of meer boeken bezitten, ze ook alle hebben uitgegeven. De opgave van Dr. Schotel, *Vaderlandsche Volksboeken* II bl. 6, waar o. a. ook vermeld wordt, dat in 1608 te Amsterdam een-en-twintig boeken in acht deelen verschenen, zou ik wel nader bevestigd willen zien. De volledige verzamelingen, die bewaard zijn, bevatten exemplaren van verschillende uitgevers en verschillende jaren bij elkaar gebonden in vijf of meer deelen. Zoo heeft de Bibliotheek van Letterkunde te Leiden in vijf deelen de 21 boeken in exemplaren, die tusschen 1598 en 1624 gedrukt zijn te Leiden, Rotterdam, Amsterdam en Utrecht. De Academische bibliotheek te Groningen heeft eene verzameling van de volgende boeken: Het eerste boec van Amadis van Gaule, sone van den Koninc Perion ende der Koninghinne Helizene, uit de Fransoysche in onze nederd. Tale overgeset, Rotterdam bij Jan van Waesberghe 1619. Het tweede boec van A. v. G. Rotterdam 1619. Het derde boec van A. v. G. Amsterdam bij Hendrick Barentz 1613. Het vierde boeck, Rott. 1619. Het vijfde boeck, inhoudende in deele de heerlijcke ende vrome daden van Esplandian, Amst. 1628. Het zesde boec van Lesuart van Griecken, Rott. 1615. Het zevende boec van Amadis uyt Grieckenlant, Amst. 1613. Het achtste boec, Rott. 1617. Het negende boec, verklarende de vrome feyten van Joncheer Florisel van Niquee. Met de Historie van de zeer vrome Anaxartes ende Alastraxares, Rott. 1613. Het tiende boec, vervolg, Rott. 1617. Het elfste boec, inhoudende de feyten van Rogel van Greciën en Agesilan van Clolchos (Colchos) in 't langh vrijen van Diane, Amst. 1613. Het twaalfde boec, vervolg, Amst. 1616. Het 13de boec, bevattende: feyten van wapenen van den edelen ridder Sylves de la Selve, Amst. 1607. Het 14de boec, vervolg Amst. 1620. Het 15de, dat, evenals de volgende, de daden van Don Speramonde vertelt, Amst. 1621; het 16de, Amst. 1622; het 17de, Amst. 1612; het 18de, Amst. 1615; het 19de, Rott. 1625; het 20ste, overgeset door H. F., Utrecht 1623; het 21ste en leste boeck, Rott. 1624.

dramatiseerde onder den titel van *Daraïde*, den 25sten Febr. 1621 op Coster's Academie vertoond, en in hetzelfde jaar gedrukt [1]). Daarna verscheen in 1633 de *Griecxsen Amadis* door Sal. Davidsz. Questiers, en in 1687 *Amadis*, treurspel in maatgezang naar het Fransch door T. Arendsz. Uit het Engelsch van J. J. Heidegger vertaalde K. Elzevier een ander treurspel, getiteld: *Amadis en Oriane, of proef van standvastige liefde.*

Evenals de Amadis was oorspronkelijk ook een Portugeesch werk de *Palmerijn van Olive*, geschreven door de dochter van eenen timmerman te Burgos, maar ook weêr, evenals de Amadis, in het Portugeesch verloren en alleen beroemd geworden in de Spaansche vertaling, die er in 1511 te Salamanca van verscheen onder den titel *Palmerin de Oliva y sus grandes hechos*, al spoedig in verschillende andere romans werd vervolgd en, behalve in het Italiaansch en Engelsch, ook vertaald werd in het Fransch. De Fransche vertaling, die wij bezitten — de tweede, naar 't schijnt — kwam in 1546 te Parijs uit onder den titel *L'histoire de Palmerin d'Olive, fils du roi Florendos de Macedone, et de la belle Griane, traduit du Castillan en françoys par Jean Maugin* [2]); en dat Fransch nu was het, waarvan in 1602 en in 1613 te Arnhem eene Nederlandsche vertaling verscheen onder dezen uitvoerigen titel: »Een seer schoone ende genoechelijcke historie van den allervroomsten ende vermaersten ridder Palmerijn van Olive, sone van den koninck van Macedoniën, ende van de schoone Griane, dochter van Remicius, keyser van Constantinopelen, dewelcke vele wonderlicke avontueren in haren leven ghehadt hebben, seer ghenoechelick ende playsant om te lesen. Eerst overgezet uyt het Castiliaens in Françoys, ende nu ghetranslateert uyt het Françoys in onse ghemeyne Nederlantsche sprake."

Zooals bekend is, heeft Brederoo aan dezen roman twee zijner

---

1) Zie Dr. Jan ten Brink, *Gerbrand Adriaensen Brederoo*, bl. 264 vlg.

2) Zie over den Palmerijn Gräsze, t. a. p. III 1 p. 421 vlgg.; Ticknor t. a. p. I p. 192 vlgg.

tooneelstukken ontleend, vooreerst zijne *Griane*, »eerst gespeelt t' Amstelredam (op de kamer in Liefde Bloeyende) sondaeghs voor kermis, 't jaer 1612, doch ghedruckt vier jaren nae dattet ghespeelt is"; en vervolgens zijnen *Stommen Ridder* (d. i. Palmerijn zelf), den 8sten Juni 1618, drie maanden vóór zijn' dood voltooid, na zijnen dood, doch nog in hetzelfde jaar, voor 't eerst vertoond op Coster's Academie, en in 1619 in druk verchenen.

Behalve de romans van Amadis en Palmerijn werden er nog enkele andere Spaansche werken uit de Fransche vertaling in het Nederlandsch overgebracht, zooals van den Jezuïet Baltasar Gracian (geb. 1601 † 1658 [1]) »De konst der wijsheit, getrocken uyt de Spaensche schriften van Gracian, in 't Fransch gebragt door Amelot de la Houssaie en nu vert. door M. Smallegange," 's Grav. 1696, herdrukt in 1700.

Eindelijk vermeld ik nog den door Le Sage in 1707 als *Le diable boiteux* omgewerkten roman van Luis Velez de Guevara (geb. 1570 † 1644), namelijk den *Diable cojuelo*, in 1641 in het licht gegeven [2]), die in 1732 ook te Amsterdam verscheen onder den titel: »De kreupele duyvel op eene aardige en belagchelijke wijze de hedendaegsche buitensporigheden, dewelcke in de Hoven der Vorsten, kerkelijke en wereltlijke bedieningen, als mede in de burgerlijke omgangen voorvallen, ontdekkende en bespottende. Doorgaans met seltsaame en wonderlijke liefdesgevallen doormengt, om zijne aardigheit uit het Spaans vertaald".

Als men nu bedenkt, dat bijna al deze werken hier grooten opgang maakten, dat sommige verscheidene uitgaven beleefden en de stof voor gevierde tooneelstukken leverden, dan zal men mij geen ongelijk geven, wanneer ik beweer, dat de invloed van de Spaansche letterkunde hier te lande allesbehalve gering mag geacht worden.

(*Wordt vervolgd.*)

1) Zie over hem en zijnen gemaniëreerden schrijftrant Bouterwek t. a. p. III p. 536 vlgg.; Ticknor, t. a. p. II p. 311 vlg.

2) Zie Ticknor, t. a. p. II p. 251 vlg.

III.

Op geen gebied was de invloed van het Spaansch grooter, dan op dat van het tooneel. Geene andere Spaansche werken zijn hier meer vertaald, dan tooneelstukken. Men vergunne mij eene reeks van zulke treur- en blijspelen op te geven, maar houde het mij ten goede, dat ik ook nu weder op volledigheid geene aanspraak kan noch wil maken. Ik was toch tot niet veel meer in staat, dan tot het vergelijken van een zeker aantal Nederlandsche tooneelstukken met de inhoudsopgaven, die men van de Spaansche vinden kan bij Von Schack, Ticknor en Klein, en zal bij mijne opsomming menig werk achterwege moeten laten, dat kennelijk uit het Spaansch was overgenomen, maar waarvan ik dat niet kon bewijzen, of anders dan door het karakter van het stuk in het licht te stellen, waarschijnlijk kon maken. Aan anderen zij het overgelaten door bestudeering van de Spaansche tooneelstukken zelf, die echter lang niet alle gemakkelijk te krijgen zijn, het vele, dat nog ontbreekt, aan te vullen.

Dat van de Spaansche tooneeldichten, die hier vertoond werden, Lope de Vega Carpio (geb. 1562 † 1635) het grootste deel zal geleverd hebben, kunnen wij wel vooraf vermoeden, en wordt ook bij nader onderzoek bevestigd. Zijn stuk *Guardar y guardarse* werd reeds den 10den Febr. 1642 op het Amsterdamsche tooneel vertoond, als wij ten minste daarvoor mogen houden, wat onder den titel *Mendosse* opgegeven staat [1]; in elk geval werd in 1708 de vertaling er van door „Constantia et Labore" uitgegeven onder den titel van *Don Felix de Mendoza of de verwarde argwaan* [2]. Zijne *Laura perseguida* [3])

---

1) Bij C. N. Wijbrands, *Het Amsterdamsche tooneel van* 1617—1772, Utrecht 1873 bl. 257; tenzij daar misschien de dramatiseering van eene der novellen uit Telle's *Tragedische ofte klaechlijcke Historien* bedoeld wordt.

2) „Blijspel, gevolgt na het Spaansche van Don Lopes de Vega Carpio, Amst. 1708. 8°."

3) Zie Von Schack, t. a. p. II p. 359; Klein, t. a. p. X p. 497.

werd in de vertaling van A. Karels van Germez of Zjermez onder den titel van *Vervolgde Laura*, blij-eindig treurspel [1]), den 13den Maart 1645 ten tooneele gebracht [2]).

Zeer veel opgang maakte de, den 3den Mei 1646 voor 't eerst vertoonde [3]), *Gedwongen Vrient* van Isak Vos [4]), eene vertaling van Lope de Vega's *El amigo por fuerza*, die door Dr. Lodewijk Meyer te lang wordt gevonden voor het tooneel, daar zij ongeveer 2500 verzen groot is en volgens hem een tooneelstuk niet langer behoort te zijn dan 2000 en niet korter dan 1500 versregels [5]). Het stuk had verkort kunnen worden door weglating van een groot gedeelte uit het eerste bedrijf, „daar", zooals Andries Pels zegt, „Astolfo veel van 't voorige geschiede verhaaldt, dat om de Geschiedenisse, die vertoond wordt, te weeten niet noodig is." [6]). Nog een ander stuk heeft Isak Vos uit het Spaansch van Lope de Vega vertaald, namelijk *La fuerza lastimosa* [7]), onder denzelfden titel: *De beklaeglijcke dwang*, blij-eyndende Treurspel, dat den 30sten Maart 1648 voor het eerst op den schouwburg werd vertoond [8]) en minstens dertien uitgaven heeft beleefd [9]). Dat Vos evenwel het Spaansch niet machtig was, maar veeleer de berijmer dan de vertaler kan genoemd worden, blijkt uit de opdracht aan Jonker Adriaan Boelens, waarin hij zegt: „Dit spel is voor mij, door den Heer

1) Uitgegeven te Amsterdam 1645 8°, 3de druk. Amst. 1679 8°; 4de druk Amst. 1679. 8°; Leiden 1716 8°.

2) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 258.

3) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 258.

4) Gedwongen vrient, naar Lope(z) de Vega Carpio, Amst. 1646 4°; 2de druk, Amst. 1649 4°, Amst. 1678 8°; Amst. 1704 8°; Amst. 1743 8°.

5) Zie het *Naauwkeurig onderwijs in de Tooneelpoëzij*, van het kunstgenootschap Nil Volentibus Arduum, Amst. 1765 bl. 194.

6) Zie *Naauwkeurig onderwijs in de Tooneelpoëzij* bl. 105.

7) Zie Von Schack, t. a. p II p. 351; Klein, t. a. p. X p. 394.

8) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 259.

9) De eerste is van 1648 te Amsterdam; vervolgens 2de druk Amst. 1655 8°; 3de druk Amst. 1661; Amst. 1669 8°; Amst. 1677 8°; 6de druk Amst. 1694 8°; 8ste druk Amst. 1707; laatste druk Amst. 1707 8°; laatste druk Amst. 1720 8°; laatste druk Amst, 1729. 8°; Amst. 1764 8°; 10de druk Dendermonde 1780. 8°.

Barokes, uit het Spaans vertaald, en van mij in Neerduits Rijm gebragt." Uit naam van Nil Volentibus Arduum wordt er door David Lingelbach van gezegd, dat het »onordentlijk gesteld" is [1]).

Beter wordt door Pels geoordeeld over het hofspel het *Verwarde Hof* door Leonard de Fuyter [2]), vertaald uit het Spaansch van Lope de Vega, *El palacio confuso* [3]), en voor het eerst den 19den September 1647 te Amsterdam vertoond [4]), al wordt het dan ook door Dr. Reinier van Diephout, een weinig bekend lid van N. V. A., gerekend tot die stukken, welke alleen kunnen boeien door »de vreemde en aangenaame voorvallen, die 'er in de Geschiedenisse zijn" [5]).

Een ander stuk van Lope de Vega, *La pobreza de Reynaldos* [6]), aan eenen roman van L. Dominguez ontleend [7]), werd vertaald door Cornelis de Bie (geb. 1627) [8]), onder den titel: *Armoede van den graeve Florellus*, *oft lijden sonder wraeck*, in 1671 te Antwerpen uitgegeven. Dezelfde Zuid-Nederlandsche dichter vertaalde ook van Lope de Vega *El Gran Duque de Moscovia* [9]) onder den titel »*Den grooten hertoghe van Moskovien oft gheweldighe heerschappije*, Blij-eyndich Treurspel; op het tooneel gebrocht tot Lier 1672" en later te Antwerpen uitgegeven [10]). Ook is ten minste één van de zoogenaamde *autos sa-*

1) Zie *Naauwkeurig onderwijs in de Tooneelpoëzij*, bl. 115.

2) De tweede vermeerderde en van veel fouten verbeterde druk verscheen te Amsterdam in 1656 8°; andere drukken zijn: Amst. 1665 8°, Amst. 1671 8°, Amst. 1679 8°, Amst. 1699 8°, Amst. 1740 8°.

3) Zie Von Schack, t. a. p. II p. 369.

4) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 259.

5) Zie *Naauwkeurig onderwijs in de Tooneelpoëzij*, bl. 305.

6) Zie Von Schack, t. a. p. II p. 329; Klein, t. a. p. X p. 493.

7) Namelijk *Libro del noble y esforzado caballero Reynaldos de Montalvan* por L. Dominguez, Sevilla 1525.

8) Men zie over hem J. F. Willems in het *Belgisch Museum* IV (1840) bl. 268—297, V (1841) bl. 460 vlg. en F. A. Snellaert, *Belg. Museum* IX (1845) bl. 304—308.

9) Zie Von Schack, t. a. p. II p. 326; Ticknor, t. a. p. I p. 597 en Klein, t. a. p. X p. 492.

10) Ook gedrukt onder den titel »Gheweldighe Heerschappije van den onrechtveerdighen Boris, ghedempt ende ghestraft door den jongen prince Demetrius, erfgenaam

cramentales van Lope de Vega, namelijk *El hijo prodigo* [1]), door Cornelis de Bie vertaald en wel onder den titel: *Den verloren sone Osias oft bekeerden sondaer*, vertoond te Lier in 1678, uitgegeven te Antwerpen 1689. Van de vijf-en-veertig stukken door De Bie geschreven, die meest alle nog bestaan, terwijl van sommige nog maar alleen de titel bekend is, zullen wij spoedig nog een paar als vertalingen uit het Spaansch leeren kennen, maar ik twijfel niet, of bij nader onderzoek zouden bijna alle in het Spaansch kunnen weêrgevonden worden. Dat geldt ook van de stukken van De Bie's landgenoot Antonio Francisco Wouthers, die echter minder vruchtbaar was. Zijn treurspel *De verliefde stiefmoeder, of de Gestrafte bloedschande*, in 1655 te Antwerpen uitgegeven, is de vertaling van Lope de Vega's *El castigo sin venganza* [2]).

Een van de bloedigste, men zou bijna kunnen zeggen onooglijkste stukken van Lope de Vega, *La Reyna Juana de Napoles* [3]), is door H. de Graef — en van wien kon men dat ook eerder dan van hem verwachten, zouden de leden van N. V. A zeggen — vertaald onder den titel *Joanna, koningin van Napels of den trotzen dwinger*, treur-blij-eyndspel, den 17den Januari 1664 voor het eerst op den Amsterdamschen schouwburg vertoond [4]), en in 1669 voor de tweede, denkelijk ook laatste maal te Amsterdam gedrukt.

Verder worden opgegeven als uit het Spaansch van Lope de Vega vertaald het blijspel *Den geheymen minnaar*, den 18den Januari 1655 voor het eerst vertoond [5]) en in hetzelfde jaar

---

van het groot hertoghdom van Moskoviën," Antw. z. j. Eene andere vertaling is die van Antonio Francisco Wouthers, onder den titel: Den Moscoïtschen Knets, dat is, den grooten hertog van Moscoviën, blij-eindig treurspel, Brussel bij Pieter Dobbeleer, 8°. Zie *Belgisch Museum* IX bl. 303.

1) Zie Ticknor, t. a. p. I p. 572.

2) Zie Von Schack, t. a. p. II p. 321; Ticknor, t. a. p. I p. 598; Klein, t. a. p. X p. 303.

3) Zie Von Schack, t. a. p. II p. 327, Klein, t. a. p. X p. 492.

4) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 262.

5) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 260.

gedrukt; en *Casimier of gedempte hoogmoet*, een blijspel, dat den 16den October 1656 voor het eerst werd vertoond [1]) en in hetzelfde jaar in druk verscheen: beide het werk van de in haren tijd zoo gevierde dichteres Katharina Questiers; en eindelijk »*De mislukte liefde en trouw van Rugero, prins van Navarren*, Spaensche comedie door E. D. S. M. overgeset uyt Lope de Vega Carpio", te Amsterdam in 1674 uitgegeven.

Voorheen werd te onrechte ook aan Lope de Vega toegeschreven en in 1617 onder diens werken gedrukt [2]) het *entremés* of tusschenspel *Los dos habladores*, waarin *de twee pochers* Roldan en Sarmiento optreden, en dat tot de negen tusschenspelen van Miguel de Saavedra Cervantes behoort. Ook Cornelis de Bie, die het onder den titel *Roelant den Klapper, oft Hablador Roelando* vertaalde, schreef het aan Lope de Vega toe [3]).

Het waren echter niet alleen stukken van Lope de Vega, of die aan hem werden toegeschreven, welke men vertaalde. Het komt mij voor, dat het stuk van J. C. Meyvogel, *Thamar's ontschakingh of de verdoolde liefde van Ammon* [4]), eene vertaling is van *La Venganza de Tamar* [5]), geschreven door Tirso de Molina (geb. ± 1570 † 1648), tenzij wij te denken hebben aan eene latere navolging van dat stuk, geleverd door Calderon in zijn *Cabellos de Absalon* [6]).

Stellig waren vertalingen van *Reinar despues de morir* [7]), door

---

1) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 261.

2) Zie Klein, t. a. p. IX p. 405 vlg. 410.

3) De eerste druk verscheen te Antwerpen, 1673, 4°, de tweede aldaar in 1702 4°. Waarom De Bie in plaats van den Spaanschen naam Roldan te gebruiken aan den Nederlandschen eenen vreemdschijnenden uitgang gaf, en daardoor een woord vormde, dat in geene enkele taal te huis behoort, begrijp ik niet. Was het niet voor zeker bekend, dat hij Spaansch verstond, dan zou men daarin aanleiding kunnen vinden om het te betwijfelen, en te denken aan het berijmen van de door een ander gemaakte vertaling, zooals er, wij zagen het reeds, meer voorkwamen.

4) Gedrukt te Hoorn, 1646 4° en te Leeuwarden 1660 8°.

5) Zie Von Schack, t. a. p. II p. 598.

6) Zie Von Schack, t. a. p. II p. 600, III p. 180; Ticknor, t. a p. II p. 47; Klein, t. a. p. XI 2 p. 544.

7) Zie Von Schack, t. a. p. II p. 487; Klein, t. a. p. X p. 723.

Luis Velez de Guevara († 1644) geschreven, de beide stukken, die in 1701 te gelijk uitkwamen onder den titel *De gekroonde na haar dood*, het eene van Constantia et Labore, het andere van Van Heulen [1]). Reeds veel vroeger was een ander stuk van De Guevara vertaald, namelijk *La nueva era de Dios y Tamorlan de Persia* [2]), en wel door den Schouwburg-regent Joh. Serwouters onder den titel *Den grooten Tamerlan met de doodt van Bayaset I, Turks keizer.* Het stuk werd den 1sten Febr. 1657 op den Amst. schouwburg vertoond [3]), en in de opdracht van zijn werk aan J. Hinlopen zegt de dichter zelf, dat hij »ten deele heeft gevolgt de Spaansche Poëet Luys Veles de Guevarra." Het was zóó geliefd, dat er ten minste elf uitgaven van verschenen [4]).

Ook van Juan Perez de Montalvan (geb. 1602 † 1638) werden tooneelspelen vertaald, zooals *Los amantes de Teruel* [5]) door Leonard de Fuyter, dien wij reeds als vertaler van een stuk van Lope de Vega leerden kennen. Zijne vertaling werd onder den titel *Stantvastige Isabella* den 14den Maart 1652 te Amsterdam ten tooneele gevoerd [6]), nadat zij reeds in 't vorige jaar was gedrukt. Waarschijnlijk is ook het stuk van denzelfden dichter *El Mariscal de Viron* [7]) het origineel van H. Roelandt's treurspel *Biron*, dat reeds in 1629 in het licht verscheen [8]) en den 2den Januari 1639 op den Amsterdamschen schouwburg

---

1) De laatste bewerking werd te Amsterdam ook nog in 1738 en in 1740 uitgegeven.

2) Zie Klein, t. a. p. X p. 725.

3) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 261.

4) De eerste druk verscheen te Amsterdam in 1657 4°; 2de druk Amst. 1661 4°; 3de druk Amst. 1662 8°; Amst. 1665 8°; Amst. 1671 8°; Amst. 1672 8°; Amst. 1678 8°; Amst. 1685 8°; Amst. 1719 8°; Amst. 1736 8°; Amst. 1745 8°.

5) Zie Von Schack, t. a. p. II p. 546; Ticknor, t. a. p. I p. 665.

6) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 262.

7) Zie Ticknor, t. a. p. I p. 668.

8) Op den eersten druk, Amst. 1629; 4°, volgde er een te Rotterdam 1631 4°, en verder Amst. 1634 4°, Amst. 1651 4°, Amst. 1661 8°, Amst. 1694 8° en Schiedam 1700 8°.

werd opgevoerd [1]) De geschiedenis, die er het onderwerp van uitmaakt, namelijk de samenzwering van den maarschalk de Biron tegen Hendrik IV, en zijne terechtstelling in 1602, lag, toen Roelandt zijn stuk schreef, nog tamelijk versch in het geheugen en was door de uitvoerige beschrijving van Hooft [2]) aan ieder beschaafd en geletterd Nederlander bekend.

Wat tegenwoordig vaak in Frankrijk gebeurt, had in de zeventiende eeuw ook in Spanje plaats: verscheidene tooneelstukken werden gemaakt door de samenwerking van twee of drie schrijvers, *dos* of *tres ingenios*. Eén dezer stukken, *cuantas veo tantas quiero* [3]), het gemeenschappelijk voortbrengsel van Sebastian de Villaviciosa en Francisco de Avellanada, werd in 1705 vertaald onder den titel: *De wispeltuurige minnaar*, een blijspel van E. Krook, die zich teekent met het motto *Door ijver bloeid de kunst*. Ook hij was niet zelf de vertaler, maar alleen de berijmer, en zegt in zijne opdracht „aan den vertaalder" o. a: „wij achten het onzen schuldigen pligt te zijn, dese wispeltuurige Minnaar aan UE. op te draagen, die in het Spaansch, op de zinspreuk van *alle vrouwen*, *die ik zie*, *bemin ik*, gemaakt door de Heeren Sebastiaan de Villa Viuzioza en Francisco Avallhaneda, nu zo kunstig door UE. uit die Taal in ons Nederduitsch overgebragt is, en geschikt naar ons Tooneel, hedendaagschen tijd, en gebruik van spreeken, behoudende echter zijne Spaansche aartigheid."

Het spreekt vanzelf, dat ook Pedro Calderon de la Barca (geb. 1600 † 1681), die zoo vruchtbare en beroemde tooneeldichter, stukken heeft geleverd, welke bij ons op het tooneel werden gebracht, en wel in de eerste plaats zijn *La vida es sueño* [4]). Het verscheen door de zorg van Schouwenbergh onder den ti-

1) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 256.

2) In zijn *Henrik de Gróte*, Amst. 1626, bl. 165—192.

3) Te vinden in het XXVste deel (1666) van de *comedias nuevas*, die van 1652 tot 1704 te Madrid werden uitgegeven. Zie Von Schack, t. a. p. III p. 534.

4) Zie von Schack, t. a. p. III p. 145; Klein, t. a. p. XI 2 p. 445.

tel: »*Het leven is maer droom*, Blij-eyndig treurspel, vertoont in de wonderlijcke opvoedinghe van Sigismundus, prince van Polen, door de vrije liefhebbers der rijmerkonste binnen Brussel 1647, 12° [1]), werd den 18den Mei 1654 voor het eerst te Amsterdam ten tooneele gevoerd en bracht, toen het, den 6den Aug. 1658 weder vertoond werd, de belangrijke som van *f* 317,5 op, als bewijs, hoezeer het in den smaak van het publiek viel [2]). Zijne aantrekkelijkheid ontleende het stuk volgens Reinier van Diephout alleen aan de »vreemde en aangenaame voorvallen in de geschiedenisse" [3]).

Het stuk van Calderon *El mayor encanto Amor*, 't eerst uitgegeven in 1637 [4]), en ontleend aan de Odyssee [5]), werd ten minste tweemaal in 't Nederlandsch vertaald: vooreerst door Claude de Grieck onder den titel *Ulysses in 't eylandt van Circe*, *oft geen grooter tooverij als liefde*, hofspel, Brussel, 1668; en vervolgens door Adriaan Bastiaansz Leeuw onder den titel: *De toveres Circe*, treurspel [6]). In de voorrede leest men, dat »dit Treurspel uit de Spaansche Taale van den beroemden dichter Don Pedro de Calderon getrokken en door A. Leeuw kunstig verschikt en berijmd, met nieuw gemaakt Muzijk, nieuwe Balletten, enz. versierd" is. Ook wordt daar opgemerkt: » De ge-

1) Later werd het uitgegeven onder den titel: *Sigismundus*, *princevan Poolen*, *of't leven is een droom*, Blij-eyndig treurspel, Amst. 1654; 2de druk Amst. 1662; 3de druk Amst. 1668 8°; 7de druk 1695; 9de druk Wed. de Groot en A. van Dam, Amst. z. j. 8°; laatsten druk Amst, 1705 8°; Amst. 1738 8°; Amst. 1767 8°; doch in den laatst opgegeven druk veranderd en opnieuw berijmd door N. W. op den Hooff. Het stuk van Th. Rodenburg, *Sigismund en Monvella*, blij-eyndespel, kan geene vertaling van Calderon's stuk genoemd worden, al behandelt het dan ook hetzelfde onderwerp, daar aan Rodenburg de prioriteit toekomt.

2) Zie daarover J. H. Rössing in *Het Nederlandsch Tooneel*, IIIde jaargang, 1874 bl. 55—58.

3) Zie *Naauwkeurig onderwijs in de Tooneelpoëzij*, bl. 305.

4) Zie von Schack, t. a. p. III p. 190; Ticknor, t. a. p. II p. 55; Klein, t. a. p. XI 2 fl. 335.

5) *Odyssea* X 135—574, XII 8—141.

6) De uitgaven, die mij daarvan bekend zijn, zijn die van 1670 te Amst. 8°, en die van 1690, evenzoo Amst. 8°.

lukkige uitslag, die Medea van Jan Vos voor eenige maanden (d. i. 26 Mei 1662) gehad heeft, is een groote beweegreden geweest, om een werk van zo moeyelijken omslag met lust bij der hand te neemen, en met ijver uit te voeren." Het muntte dan ook door »konst- en vlieghwerken" uit, en was vol van herscheppingen in allerlei dieren, waarom Reiner van Diephout het afkeurt, daar volgens dat lid van N. V. A. alleen zulke gedaanteverwisselingen goed te keuren zijn, als »dienen of om den Knoop te leggen, of om dien te ontbinden," en de meeste in dit stuk van Leeuw noodeloos kunnen genoemd worden, vooral die van Klarijn, Ulysses' knecht, in eenen aap: eene vertooning, die als zij den toeschouwer niet begoochelt, hem doet lachen of verdrietig maakt [1]). Inderdaad is die gedaanteverwisseling zóó belachelijk, 'k zou zelfs zeggen zóó grappig, dat ik mij niet kan begrijpen, hoe zij kan voorkomen in een stuk, dat den naam van treurspel op den titel voert.

Als vertalingen uit het Spaansch van Calderon worden nog vermeld het treurspel van Leonard de Fuyter: *Don Jan de Tessandier*, dat in 1655 te Amsterdam werd gedrukt [2]), nadat het den 23sten Maart van dat jaar op den schouwburg vertoond was [3]); en vervolgens het bekende stuk van Dirck Heynk Pietersz, *Don Louis de Vargas of edelmoedige wraak*, het eerst gedrukt te Amsterdam in 1668 [4]). Het werd zelfs door Pels tot de beste

---

1) Zie *Naauwkeurig onderwijs in de Tooneelpoëzij*, bl. 318 vlgg. Eigenlijk had Van Diephout, gedachtig aan de afkeuring, die de verandering van Progne in eenen vogel, van Cadmus in eene slang, bij Horatius en diens vertaler, Pels, had gevonden, onvoorwaardelijk alle dergelijke tooverijen, en niet alleen die, welke in de *Medea* van Vos en de *Circe* van Leeuw voorkomen, moeten veroordeelen, als in strijd met de mooglijkheid; maar de vriend van Lodewijk Meyer, dichter van het *Ghulden Vlies*, kon een werk van den hoofdman des genootschaps niet op gelijke lijn stellen met de stukken van Vos en Leeuw, hoe weinig het daarvan dan ook verschilde.

2) In 1716 is het te 's Hage herdrukt onder den titel *Don Jan of de gestrafte ontrouw*.

3) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 260.

4) Latere uitgaven zijn Amst. 1701 8°, Amst. 1707 8°; Amst. 1725 8°; Amst. 1729 8°; Amst. 1762 8°; Dendermonde 1783 8°.

stukken uit het Spaansch gerekend, maar door Reinier van Diephout alleen om den inhoud aantrekkelijk geheeten [1]), door David Lingelbach „onórdentlijk gesteld en zonder kunst" geoordeeld [2]) en door Lodewijk Meyer veel te lang genoemd [3]).

Een Spaansch tooneeldichter van den tweeden rang, Antonio de Solis (geb. 1610 † 1686), ontleende in 1632 zijn stuk *La Gitanella de Madrid* aan eene novelle van Cervantes met denzelfden titel, en aan Montalvan's *Gitana de Menfis* [4]). Binnen zes jaar verschenen bij ons *De Spaensche heidin*, blijspel, Amsterdam 1643, 4° [5]), den 14den Juni 1644 voor 't eerst op den schouwburg vertoond [6]) en berijmd door M. Gansneb Tengnagel; vervolgens een blijspel met denzelfden titel, van C. van Dusart Verwers, te Amsterdam in 1644 gedrukt en den 13den Sept. 1649 voor het eerst vertoond [7]), en *La Gitanella*, *blij-eindig treurspel van Constantia dochter* enz., *genoemt het Spaensch heidinnetje*, door Geeraerd van den Brande, Antwerpen 1649 8° [8]).

Een ander dichter, Agustin Moreto y Cabaña (geb. 1618 † 1669), ontleende zijn *Licenciado vidriera* aan eene andere novelle van Cervantes, die denzelfden naam draagt [9]). Vermoedelijk is de klucht, getiteld *De glasen doctoor* [10]), die den 1sten Maart 1663 ten tooneele verscheen [11]), daarvan eene vertaling. In het kluchtspel van C. de Bie, *Het lichtveerdigh Pleuntjen en Gijs Snuffeleer, oft d'occasie maeckt den dief*, te Antwerpen uitgegeven, mogen wij gewis ook eene bewerking zien van Mo-

1) Zie *Naauwkeurig onderwijs in de Tooneelpoëzij*, bl. 305.
2) Zie *Naauwkeurig onderwijs in de Tooneelpoëzij*, bl. 115.
3) Zie *Naauwkeurig onderwijs in de Tooneelpoëzij*, bl. 194.
4) Zie Von Schack, t. a. p. III p. 390; Ticknor, t. a. p. II p. 73, 74.
5) Herdrukt te Amst. 1671. 8°; Leyden 1718 8°; Amst. 1753. 8°.
6) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 258.
7) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 259.
8) Zie *Belgisch Museum* IX bl. 294.
9) Zie Klein, t. a. p. IX p. 272.
10) Uitgegeven te Amst. 1663 8°, en herdrukt te Amst. in 1678 en 1679 8°.
11) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 262.

reto's *La ocasion hace al ladron*, dat zelf eene omwerking en gedeeltelijke overname is van Tirso's *Villana de Vallecas* [1]). Nog bezitten wij een stuk van E. Krook, waarvan de titel luidt: »*Spiegel der wanschikkelijke tooneelstukken*, Potzig blijspel uit het Spaansch van Moretto, Amsterdam 1715." 8°.

Vertalingen uit het Spaansch zijn verder nog, al mocht het mij ook niet gelukken den Spaanschen titel, noch zelfs den naam van den vervaardiger op te sporen: »*Zabynaja of vermomde loosheid*, potsspel uit het Spaens door G. Schaep Pietersz. en in Nederduitze vairzen door J. Zoet, met een uitkoomst vermeerderd en op veel plaatzen verbeterd," te Amsterdam in 1648 uitgegeven, en den 2den Maart van dat jaar op den schouwburg opgevoerd [2]); en *Voorzigtige dolheit*, hofspel door Joris de Wijze [3]), den 25sten Januari 1649 vertoond [4]), en door Pels tot de beste Spaansche stukken gerekend, evenals het blijspel *Veranderlijk geval of stantvastige liefde* van Dirck Heynk [5]), den 12den Maart 1663 voor 't eerst ten tooneele gevoerd [6]), nadat den 28sten Maart 1650 van denzelfden dichter reeds eene andere vertaling uit het Spaansch vertoond was [7]), namelijk *De gestrafte kroonzught*.

Van J. Dullaert zag men den 16den Juni 1653 op het tooneel [8]) het treurspel *Alexander de Medicis of 't bedrooge betrouwen* [9]), terwijl van Thomas Asselijn's treurspel: *Den grooten*

---

1) Zie Von Schack, t. a. p. III p. 352.
2) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 259.
3) Uitgegeven te Amst. 1650 4°; 2de druk Amst. 1659 8°; 5de druk Amst. 1701 8°; Amst. 1729 8°.
4) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 259.
5) Uitgegeven te Amst. 1663 4°; Amst. 1669 8°; Amst. 1696 8°; 2de druk Amst. 1697 8°; Amst. 1701 8°; Amst. 1709 8°; Amst. 1722 8°; 3de druk, Amst. 1733 8°, met eenen nadruk van hetzelfde jaar.
6) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 262.
7) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 259.
8) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 260.
9) Uitgegeven te Amst. 1653 4°; 2de druk Amst. 1661 8°; Amst. 1679 8°; Amst. 1685 8°; Amst. 1713 8°.

Kurieen of Spaanschen bergsman [1]) den 24sten Sept. 1657 vertoond [2]), door Dr. Lodewijk Meyer gezegd wordt, dat de rijmer „dat Spel den onweetenden voor 't zijne in de handt steekt, verzwijgende, dat het uit het Spaansch is, doch dat hij moogelijk de vertaaling betaalt heeft, en het daarom voor 't zijne reekent" [3]); zoodat wij ten minste reeds een kleine veertig stukken uit het Spaansch vertaald kunnen aanwijzen, waarbij men bij nader onderzoek nog wel een even groot getal zal kunnen voegen.

Niet alleen echter hier te lande, ook in Italië, in Engeland en vooral in Frankrijk heerschte het Spaansche drama. Te recht acht Blasius [4]) het van algemeene bekendheid, „dat veel Fransse, ja verre de meeste, Tooneelspeelen uit het Spaans overgeset zijn." Boileau moge dan met minachting van Lope de Vega spreken als van „un rimeur de là les Pirénées" [5]), tegenwoordig weet men maar al te goed, dat verreweg de meeste Fransche tooneeldichters vóór Racine, tot zelfs Corneille, zoo al niet letterlijk hunne stukken uit het Spaansch hebben vertaald, dan toch hunne stof aan de Spaansche drama's hebben ontleend, en ze dikwijls veeleer hebben verminkt dan verbeterd, wanneer zij die dwongen in het enge keurslijf van Aristoteles, en daarmeê alleen genoeg meenden gedaan te hebben, om ze hun eigendom te kunnen noemen en den naam van den oorspronkelijken dichter te mogen verzwijgen. Uit de vergelijking van menig Fransch stuk met het origineel blijkt, hoe weinig de Spaansche stukken onder de handen der Fransche bewerkers hun oorspronkelijk karakter hadden afgelegd en hoe door en door Spaansch zij gebleven waren, zoodat wij nog gerust kunnen spreken van den invloed der Spaansche school op onze letter-

1) Uitgegeven Amst. 1657 8°; 2de druk Amst. 1669 8°.
2) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 261.
3) Zie *Antwoordt op het voor- en naberícht bij de Antigone gevoegt*, enz. (door Nil. Vol. Ard.) Amst. 1670 bl. 29.
4) Zie *De Edelmoedige Vijanden*, 3de druk (1671) opdracht.
5) Boileau, *l'Art poétique*, chant III vs. 39.

kunde, wanneer wij het oog hebben op die stukken, welke uit Spanje, door het Fransch heen, naar ons tooneel zijn overgebracht.

Ook van die treur- en blijspelen zal ik er eenige opnoemen, waarvan mij de herkomst met zekerheid bekend is, en ik zal ze Spaansche stukken blijven noemen, trots de leden van Nil Volentibus Arduum, die in hunne blinde ingenomenheid met het Fransch tooneel ze aanzagen voor meesterstukken, wier gelijken nog niet waren gezien vóór Richelieu de Academie oprichtte, die aan hunnen klub tot model strekte. Hoe uitbundig wordt door Pels de *Cid* van Corneille geprezen, ja schier het eenige boeiende en te gelijk naar de regels der kunst opgestelde stuk genoemd, dat op het Nederlandsch tooneel was vertoond vóór Nil Volentibus Arduum ter hervorming van het tooneel optrad, zelfs niettegenstaande de gebreken, die hij zelf erkennen moet dat het ontsieren,

»En schoon het juist in taal en stijl en rijm zo net
En zuiver, als 't behoort; niet over is gezet."

Toch prijst hij ook deze vertaling, die inderhaast door Johan van Heemskerck, den schrijver der *Batavische Arcadia*, in 1641 werd vervaardigd [1]), den 2den Mei van dat jaar ten tooneele gevoerd werd [2]), en zich daarop tot het eind der achttiende eeuw wist te handhaven. Ondanks de boven aangehaalde afkeuring zegt Pels er van:

»En echter is het noch verachtelijk, noch slecht.
Neen zeker; want, zo slechts ter vlugt vertaald, en jagtig,
Is 't heel natuurlijk, klaar, verstaanlijk, en zeer krachtig,
Ja zo, dat niemant ligt zou durven onderstaan
De hand aan 't schaaven, en veranderen te slaan;

1) *De verduytste Cid*, blij-eynd-treurspel, Amst. 1641 4° (ook Hoorn 1641 8°); Amst. 1650. 4°; Amst. 1662 8°; Amst. 1670 8°, Amst. 1697 8°; Amst 1725 8°; Amst. 1732 8°; Amst. 1736 8°; Amst. 1760 8°. Later vertaalde Jan Nomsz de *Cid* nog eens.

2) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 257.

Of die het waagde zou 't van veel voornaame gaaven,
Daar 't nu meê pronkt, misschien berooven, door 't verschaaven" [1]).

Nu is het bekend, dat de *Cid*, die in 1636 verscheen, eene vrije bewerking is van het tooneelspel van den Spaanschen dichter Guillen de Castro (geb. 1569 † 1621), getiteld *Las Mocedades del Cid* [2]), maar toch niet zóó vrij, of de beide stukken kunnen schier tooneel voor tooneel met elkaar vergeleken worden, waarbij de vergelijking dan niet altijd ten gunste van het Fransche stuk uitvalt [3]).

Van Lope de Vega werd het uitstekende blijspel *El mayor imposible* [4]) in 1653 vertaald door Boisrobert onder den titel *La folle Gageuse ou les Divertissements de la comtesse de Pembroc*, van welk Fransch stuk hier te lande weder in 1671 twee vertalingen verschenen, de eene van Mr. Joan Blasius, getiteld *De malle wedding*, de andere van N. V. A. onder den titel *De malle wedding of gierige Geeraardt* [5]). Verder werd van Lope de Vega *La hermosa Alfreda* [6]) door Rotrou (geb. 1609 † 1650) vertaald onder den titel van *La belle Alfrède* [7]), en die Fransche vertaling werd weer in onze taal overgebracht als droef-eyndend tooneelspel *Alfreda* door P. A. Codde [8]), en den 18den Maart 1641 voor 't eerst te Amsterdam vertoond [9]).

Veel meer naam dan dat stuk heeft gemaakt de tragi-comedia

---

1) Zie A. Pels, *Gebruik en Misbruik des tooneels*, 3de druk, Amst. 1718 bl. 39.

2) Zie Von Schack, t. a. p. II p. 430; Ticknor, t. a. p. I p. 656 en Klein, t. a. p. X p. 653.

3) Eene uitvoerige vergelijking leverde W. Bilderdijk in de *Mnemosyne*, Dordrecht III (1817) bl. 109—162, IV (1817) bl. 157—207, later overgedrukt in de *Bijdragen tot de Tooneelpoëzy* door Mr. Willem Bilderdijk, Leyden 1823.

4) Zie Von Schack, t. a. p. II p. 374 vlgg. en Klein, t. a. p. X p. 23—54.

5) Het stuk van N. V. A., ofschoon minder goed dan dat van Blasius, hield zich alleen op den schouwburg staande. Het werd uitgegeven te Amst. 1671 8°; 2de druk, Amst. 1679 8°; 3de druk Amst. 1681 8°; 4de druk Amst. 1713 8°; Amst. 1727 8°; Amst 1750 8°.

6) Zie Von Schack, t. a. p. II p. 358.

7) Zie Von Schack, t. a. p. II p. 683.

8) Uitgegeven te Amsterdam 1641 4°; 2de druk Amst. 1658 8°.

9) Zie Wijbrands t. a. p. bl. 257.

famosa *El honrado Hermano* van Lope de Vega, die door Pierre Corneille omgewerkt, en inderdaad ook verbeterd is in zijn stuk *Les Horaces*, dat in 1639 het licht zag [1]). Van dat stuk van Corneille nu zijn bij ons verscheidene vertalingen verschenen. De eerste, uitgekomen in 1647, was het werk van den beroemden staatsman Jan de Witt, meer politiek, dan letterkundig tegenstander van Frankrijk [2]). Eene tweede vertaling gaf J. Schröder met den titel *Horace* in 1709 te Leiden uit; eene derde van J. Stamhorst verscheen onder den titel *Horatius* te Amsterdam in 1753, en onder denzelfden titel vertaalde G. Visscher het stuk in 1768, nadat in 1751 te Brussel was uitgegeven *Den Rooms-moedigen Horatius, verwinnaer der Albaenen*, door J. F. Cammaert [3]).

Van Tirso de Molina zijn ten minste twee stukken door het Fransch heen in het Nederlandsch overgebracht, vooreerst: *La Celosa de si misma* [4]), waarvan de Fransche vertaling, bezorgd door Boisrobert, *La jalouse d'elle-même*, comédie en 5 actes et en vers, Paris 1650, bij ons in 1678 werd bewerkt door P. de la Croix onder den titel: *De minnenijdige van haar selve* [5]); en vervolgens *El burlador de Sevilla y combidado de piedra* [6]). Beroemd is de Fransche prozabewerking, die Molière daarvan in 1665 gaf in zijn *Don Juan ou le festin de Pierre*, en die door Thomas Corneille weder in verzen werd overgebracht. Bij ons kwamen van Molière's stuk ten minste vijf vertalingen uit. De eerste was die van Adriaan Peys, getiteld: *De maeltijt van Don*

1) Zie Klein, t. a. p. X p. 313.

2) Van zijn stuk *Horace en Curace* verscheen de eerste druk in 1647 met de initialen J. J. Z. D. W. D. J. (d. i. Johan Jacobs Zoon de Witt, Doctor Juris); een tweede druk is van 1699 (Amst. 8°) en de derde druk Amst. 1700 8°.

3) Een stuk van R. Olivier van Zonhoven, *'t Gevecht der drij Horatiën ende Curiatiën, ende de Zustermoord Horatii*, enz. Blij-eind-treurspel, dat reeds in 1616 werd uitgegeven, kan dus geene vertaling van Corneille zijn.

4) Zie Von Schack, t. a. p. II p. 578, 685.

5) Uitgegeven te Amst. 1678 8°; Amst. 1679 8°; Amst. 1725 8°.

6) Zie Von Schack, t. a. p. II p. 592; Ticknor, t. a. p. I p. 672; Klein, t. a. p. XI 1 p. 161.

Pedroos geest, of de gestrafte vrijgeest, Amst. 1699; de tweede van G. van Maater, getiteld: *Don Jan of de gestrafte vrijgeest*, Haarlem 1719; de derde van F. Zegers, *De gestrafte vrijgeest*, treurspel, Amst. 1720; de vierde van F. Rijk: *Don Pedroos geest, of de gestrafte baldaadigheid*, tooneelspel, Amst. 1721; en de vijfde van J. van Rijndorp, *Gestrafte vrijgeest*, zinnespel, Leiden 1721 (herdruk 1736).

Zeer bekend is ook het blijspel van Alarcon *La verdad sospechosa* (1621)[1]) door de vertaling, die Pierre Corneille er in 1642 van gaf onder den titel *Le Menteur*, in de verkeerde meening, dat hij een stuk van Lope de Vega had omgewerkt. Het behoort tot de eerste stukken uit de Fransche school, die bij ons ten tooneele verschenen, want de vertaling, die Dr. Lodewijk Meyer er van leverde onder den titel: *De looghenaar*[2]), werd den 8sten April 1658 vertoond[3]). In de opdracht aan Mevr. Anna van Hoorn, gemaalinne van mijnheer Kornelis van Vlooswijk, zegt de dichter zelf: »'t Is een Loogenaar, die in Spanjen gebooren zijnde, en Vrankrijk doorreist hebbende, nu ook Nederland voor heeft te bezichtigen;" — en verder: »'t Is bijna zes jaar geleden, dat hij ze (d. i. de Ned. taal) van mij geleerd heeft; en speurende, dat hem, in Vrankrijk komende, geen kleene bevalligheid bijgezet was, door de verwisseling van zijne Spaansche zeden en naam in Fransche, en door zijne verhuizing van Madrid tot Parijs, heeft hij met eenen, op mijn aanraaden, zich met een Duitsche naam verzien, zijne woonplaats in den Haag aan 't hof genomen, en na 's Lands wijs zijne reden en zeden gevormd, om bij den Inboorlingen behaaglijker te zijn." Wij zien dus, dat het stuk juist niet vertaald, maar vrij bewerkt was. De dichter zelf houdt het voor eene fout bij Corneille, dat deze op het eind van het stuk de

1) Zie Von Schack, t. a. p. II p. 624; Ticknor, t. a. p. I p. 681; Klein, t. a. p. XI 1 p. 87.

2) Dit blijspel werd uitgegeven te Amst. 1658 4°; 2de druk Amst. 1667 8°; Amst. 1699, 8°; Amst. 1721. 8.

3) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 261.

ondeugd niet gestraft heeft, maar den leugenaar doet zegevieren [1]), evenals ook Pels gezegd had: »hoe mort

Men op den Loogenaar, dat zijn bedrog niet wordt
Gestraft in 't einde; maar onaangezien zijn liegen,
En Juffers, Kameraads, ja Vader zelfs bedriegen,
Het alles nitvalt naar zijns harten wensch, en lust.
Hoe 't wordt ontschuldigd bij Corneille, is ons bewust;
Maar wordt zijn reden van verschooninge aangenomen
Voor overreeding? neen, 't wil in den man niet komen;
Wij zien te graag, dat hij, wien we onrecht geeven, lijdt" [2]).

Die, door de leden van Nil Volentibus Arduum zoo sterk afgekeurde, fout in eenen dichter, dien zij overigens schier afgodisch vereeren, is, merkwaardig genoeg, alleen aan de omwerking door Corneille te wijten. De Spaansche leugenaar, die trouwens minder hinderlijk bedrieglijk is dan die van Corneille, ontgaat de verdiende straf niet [3]).

Door de samenwerking van Sebastian de Villaviciosa en Juan de Zavaleta kwam tot stand het blijspel *La dama corregidor* [4]), dat door Montfleury vertaald werd onder den titel *La femme juge et parti.* Door Adriaan Peys nu werd van het Fransche stuk weder eene vertaling geleverd, getiteld: *De vrouw rechter en partij van haar man* [5]).

Ook de werken van Calderon zijn door de Franschen ijverig vertaald of bewerkt. Van zijn treurspel *La gran Zenobia* (1635) [6]) leverde Montauban in 1650 eene bewerking, getiteld *Zenobie, reine d'Arménie*, die weder bij ons in 1667 werd overgebracht door Claude de Grieck als *Zenobia*, *treurspel met de doodt van*

1) Zie *Naauwkeurig onderwijs in de Tooneelpoëzij*, bl. 223.

2) Zie A. Pels, *Gebruik en Misbruik des Tooneels*, 3de druk Amst. 1718 bl. 48.

3) Zie Klein, t. a. p. XI p. 48 vlgg.

4) Te vinden in het XIIde deel (1658) van de verzameling *comedias nuevas*, die te Madrid verscheen. Zie Von Schack, t. a. p. III p. 528 en Nachträge p. 105.

5) Er bestaan uitgaven van te Amst. in 1746 en 1781 8°.

6) Zie Von Schack, t. a. p. III p. 183, Nachträge p. 104; Ticknor, t. a. p. II p. 47; Klein, t. a. p. XI 2 p. 365.

kaizer Aureliaen. Calderon's *La dama duende* (1629) [1]) werd o. a. door d'Ouville bewerkt onder den titel *l'Esprit follet*, en van dat stuk bezitten wij in onze taal twee vertalingen, van welke de eerste, door Adriaan Peys in 1670 bezorgd, *De nachtspookende juffer*, door Nil Volentibus Arduum gecritiseerd werd door middel van de »narijming", die Lodewijk Meyer er van gaf onder den titel *Het spookend weeuwtje* [2]). In de voorrede (vóór den druk van 1713) spreekt Meyer van de verschillende verbeteringen, die er zijn aangebracht, en van »de zorg door ons genoomen omtrent de wanschikkelijkheid der Fransche stelling van l'Esprit Follet, te verschikken, en ons spel in alles te vormen tot een gevoeglijk Tooneelstuk, dat het hooren en zien der kenneren mogt verdienen."

Het blijspel van Calderon, *El Alcaide de si mismo* [3]), werd in 1655 vertaald door Thomas Corneille als *Le geolier de soi-même*, en dat laatste verscheen weder in 1678 te Amsterdam als *De sipier van zich zelven* uit de pen van P. van Geleyn [4]). Calderon's *El mayor monstruo los zelos* [5]) is het origineel der *Marianne*, welk stuk door F. Tristan l'Hermite in 1636 werd uitgegeven, en in 1685 onder den titel *Herodes en Mariamne* door Katharina Lescailje werd vertaald [6]). Calderon's *Encanto sin encanto* [7]) werd in 1660 vertaald door Lambert onder den titel *Magie sans magie*, en dat weêr door J. van Meekren in 1690 als: *De toverij zonder toverij.*

Zooals tegenwoordig voorgoed is uitgemaakt, kan ook de Heraclius (1647) van Pierre Corneille niet op oorspronkelijkheid

1) Zie Von Schack, t. a. p. III p. 447; Ticknor, t. a. p. II p. 41; Klein, t. a. p. XI 2 p. 34.

2) De 2de druk verscheen Amst. 1677 8°; verdere uitgaven zijn: Amst. 1697 8°; Amst. 1706 8°; 3de druk, Amst. 1713 8°; 4de druk Amst. 1715 8°; Amst. 1720 8°.

3) Zie Von Schack, t. a. p. III p. 217, 447.

4) Uitgegeven te Amst. 1678 8°; Amst. 1679 8°; Amst. 1705 8°; Amst. 1737 8°.

5) Zie Von Schack, t. a. p. III p. 178, Nachträge p. 104; Ticknor, t. a. p. II p. 31.

6) Uitgegeven te Amst. 1685 8°; Amst. 1730 8°; Amst. 1731. 4° (in het derde deel van hare *Mengel- en Tooneelpoëzij*); Amst. 1757 8°; Amst. 1791 8°.

7) Zie Von Schack, t. a. p. III p. 243, 447.

bogen, maar is het stuk eene bewerking van Calderon's werk, getiteld *En esta vida todo es verdad y todo mentira* (1622) [1]. Frans Rijk was het bij ons, die in 1695 het stuk van Corneille vertaalde [2]. Een ander stuk van Calderon, *El Astrologo fingido* [3], vond, behalve in anderen [4], ook in 1648 eenen vertaler in Thomas Corneille, wiens blijspel *Le Feint Astrologue* weêr in het Nederlandsch vertaald werd door J. F. Cammaert onder den titel: *Den Valschen Astrologant*, blijspel met sangen van de uytvinding van F. Krafft, Brussel 1763; terwijl wij wel eene andere vertaling zullen te zien hebben in *Don Ferdinand oft Spaenschen Sterrekijker*, vertoond op de zaal van het St. Lucasgild te Antwerpen, den 21sten October 1714, en met meer recht aan Barbara Ogier [5], dan aan haren vader Guilielmo toegeschreven [6], daar deze reeds den 20sten Febr. 1689 overleed.

Men heeft nagegaan, dat het stuk van Antonio Hurtado de Mendoza († 1644), getiteld: *El marido hace muger*, de bron is geweest voor Molière's *Ecole des maris*, ofschoon dat stuk ook bekendheid verraadt met Lope de Vega's *Discreto enamorado* en diens *El mayor imposible* [7]. Bij ons nu zijn de *Steiloorige Egbert, of de twee ongelijke broeders*, door P. Verloove in 1690 te Amsterdam, en *Het school van de mannen*, door A. van Bulderen uitgegeven, beide vertalingen van Molière's blijspel.

Vier stukken van Francisco de Rojas (geb. 1607) kwamen, door het Fransch heen, bij ons op het tooneel: vooreerst zijn, in 1640 te Madrid uitgekomen, *Obligados y ofendidos* of *Gorron de Sa-*

---

1) Zie Klein, t. a. p. XI 2 p. 483.

2) Uitgegeven te Amst. 1695 8°; Amst. 1735 8°, Amst. 1762 8°; Amst. 1782 8°

3) Zie Von Schack, t. a. p. III p. 246, 247; Ticknor, t. a. p. II p. 40.

4) O. a. in Dryden, die het in het Engelsch vertaalde onder den titel *An Evenings Love or the Mock Astrologer.*

5) Door Snellaert, *Belgisch Museum* IX bl. 308.

6) Door J. F. Willems, *Verhandeling over de Nederduitsche Tael- en Letterkunde*, Antwerpen 1819 II bl. 130.

7) Zie Von Schack, t. a. p. Nachträge p. 104.

lamanca, in 1654 vertaald en omgewerkt door Scarron onder den titel *L'Escolier de Salamanque ou les généreux ennemis*, waarvan Blasius zijne vertaling, *De edelmoedige vijanden*, den 28sten Nov. 1658 ten tooneele bracht [1]). Ook een ander door hem in 1640 te Madrid uitgegeven stuk, *Donde hay agravios no hay celos* [2]), werd door Scarron in 1645 vertaald, en wel onder den titel *Jodelet ou le Maître Valet*, en naar dat laatste bewerkte Joh. Kommelijn Kaspsz, ook blijkens zijne voorrede, in 1683 zijn *Jodelet of de knecht meester en de meester knecht* [3]). Een derde stuk: *No hay padre siendo rey* [4]) werd door Rotrou vertaald onder den titel *Venceslas*, en uit het Fransch in 1686 weêr overgebracht als *Wenseslaus, koning van Poolen*, door Katharina Lescailje [5]). Het vierde eindelijk, *Entre bobos andu el juego* of *Don Lucas del Cigarral* [6]), in 1650 door Thomas Corneille vertaald als *Don Bertrand de Cigarral*, zag bij ons in 1712 als *Don Bertran de Cigarral* te Amsterdam het licht.

Van Agustin Moreto y Cabaña vertaalde Scarron in 1653 *El Marques del Cigarral* [7]) onder den titel *Don Japhet d'Arménie*, welk stuk weder het origineel is van Claude de Grieck's in 1657 te Amsterdam verschenen en daar den 23sten April van dat jaar vertoond [8]) blijspel *Don Japhet van Armeniën*. Eindelijk kunnen wij nog opmerken, dat het stuk van de gebroeders Diego en Jose Figueroa, *Dama capitan* [9]), door Montfleury onder den titel *Fille capitaine* in het Fransch werd vertaald, en daaruit in 1707 tweemaal werd overgebracht in het Nederlandsch

1) De eerste druk is van 1659 te Amst. 4°, een derde van 1671 Amst. 8°.
2) Zie Von Schack, t. a. p. III p. 324; Klein t. a. p. XI 1. p. 230.
3) Uitgegeven te Amst. 1683 8°; Amst. 1720 8°; Amst. 1771 8°.
4) Zie Von Schack, t. a. p. III p. 309; Klein, t. a. p. XI 1 p. 187.
5) Uitgegeven te Amst. 1686 8°; Amst. 1715 8° en Amst. 1731 4° (in het derde deel van hare *Mengel- en Tooneelpoëzij*).
6) Zie Von Schack, t. a. p. III p. 322; Klein, t. a. p. XI 1 p. 187, 211.
7) Zie Von Schack, t. a. p. III p. 354, 448.
8) Zie Wijbrands, t. a. p. bl. 261.
9) Zie Von Schack, t. a. p. III p. 405, 448.

onder den titel *De juffer kapitein*, door Frans Rijk [1]) en door Ph. Malfait de Jonge [2]).

Ongeveer dertig stukken ten minste zijn dus, zooals wij zagen, bij ons uit het Fransch vertaald, die eigenlijk Spaansche stukken kunnen genoemd worden. Van de zeventig tooneelstukken, die ik aanhaalde, zijn er veertig reeds vóór de tijdelijke sluiting van den schouwburg in 1672, waar zij bijna alle vertoond werden, m. a. w. vóór de overwinning door Nil Volentibus Arduum behaald, geschreven, en wel tusschen 1637 en 1672; de andere, grootendeels uit den Franschen koker gekomen, kort na dien tijd of in de eerste helft van de achttiende eeuw. De invloed van het Spaansch tooneel kan dus allesbehalve gering genoemd worden, te minder wanneer men bedenkt, dat ook in vele niet vertaalde stukken de Spaansche geest heerscht, en vele andere geput zijn uit romans, die oorspronkelijk ook weder uit Spanje hierheen overkwamen. Wanneer het dus geldt eene verklarende geschiedenis te geven van de Nederlandsche letterkunde in het algemeen, en het Nederlandsch tooneel in het bijzonder, mag men den invloed van het Spaansch evenmin over het hoofd zien, als dien van het Latijn, den invloed van Lope de Vega evenmin als van Seneca. Meer dan de Engelsche en Italiaansche letterkunde, meer zelfs dan de Fransche romans en de overleveringen der middeleeuwen, welke laatste belangrijker bijdragen hebben geleverd tot onze letterkunde in de zeventiende eeuw, dan men gewoonlijk aanneemt, heeft de Spaansche litteratuur er het hare toe bijgedragen, om het romantisme hier te lande krachtig te doen leven tegenover en dikwijls ook naast het classicisme. Eerst door het volle licht op dat romantisme te laten vallen begrijpt men het streven der mannen uit de classieke school, begrijpt men de

---

1) Uitgegeven te Amst. 1707 8°, en 2de druk, Amst 1720.

2) Uitgegeven te Amst. 1707 8°. Het was reeds met geringe afwijking in 1706 verschenen onder den titel *Krispijn Kapitein*, blijspel, en werd onder dien titel in 1741 te Amst. herdrukt.

eigenaardige plaats, die Vondel onder de letterkundigen niet alleen van Nederland, maar van geheel Europa inneemt. Terwijl de romantische richting in de zeventiende eeuw eigenlijk de richting van den tijd was, en zeker ook de meest populaire, heeft Vondel de richting der zestiende eeuw, waarin hij geboren werd, die der zoogenaamde tweede renaissance, gevolgd tot den hoogsten top. In geen ander land heeft de geest der rederijkers zich zoo stout verheven als hier door het genie van Vondel, maar zijn lang leven maakte hem jaren vóór zijnen dood reeds tot eene hoog vereerde, maar weinig gevolgde, antiquiteit. Leefde hij nog lang genoeg, om ook het romantisme te zien bestrijden door eene nieuwe richting, die van het Fransch classicisme, het was eene dwaling van hem, toen hij meende daarin de herleving van zijne eigene denkbeelden te mogen zien. Tegenover zijne levende poëzie steekt het koude proza van Nil Volentibus Arduum jammerlijk af; aan zijn idealisme is het halfbakken realisme der Fransche school al even weinig verwant, als het grillig romantisme. Vandaar dat Antonides, die zoowel bij Vondel als bij de Franschen ter school ging, zich van één van beiden moest losrukken, en de zijde van zijnen oudsten leermeester bleef houden, wiens laatste leerling van beteekenis hij was. Doch ook het romantisme moest voor den al te verstandigen geest der achttiende eeuw wijken, om alleen nog maar omstreeks het begin der negentiende eeuw onder anderen vorm voor korten tijd het hoofd weder op te steken; en dat zal het zeker ook later nog wel eens weêr doen, als de psychophysiologische bellettrie van onzen tijd eens haren tijd zal hebben gehad.

Groningen, Mei 1880.

J. TE WINKEL.

EEN NIEUW HOOFDSTUK DER TWEEDE PARTIE

VAN DEN

SPIEGEL HISTORIAEL.

Hoe algemeen bekend de *Spiegel Historiael* van Maerlant, met de vervolgen van Utenbroeke en Velthem, in de 14de eeuw geweest is, blijkt uit het groot aantal fragmenten van verschillende handschriften, die allengs te voorschijn zijn gekomen. Ook na de voltooiing van onze uitgave der Tweede Partie kwamen alweder nieuwe bladen voor den dag. Vooral werd, eenige maanden geleden, eene belangrijke vondst gedaan door Mr. N. De Pauw, Procureur des Konings te Brugge, wiens *Bijdragen tot de Geschiedenis der Middelnederlandsche Letterkunde in Vlaanderen* reeds het bewijs hadden geleverd, hoeveel merkwaardigs bij ijverige nasporing nog in de Vlaamsche archieven kan worden ontdekt. Ook zijn onderzoek naar de overblijfselen van den *Spiegel*, die nog wellicht te Brugge mochten schuilen, werd met eene gewenschte uitkomst bekroond. In het Stads-Archief mocht het hem gelukken drie perkamenten bladen te vinden, in groot-folio, met vier kolommen op elke bladzijde, elke kolom van 76 a 80 regels, en dus kenlijk afkomstig van het kolossale handschrift, dat eenmaal al de vijf partieën van den

Spiegel moet hebben bevat, en waarvan tot dusverre reeds 13 geheele en 2 halve bladen elders waren teruggevonden [1]).

De gedeelten van hetzelfde handschrift, die indertijd door den heer Van der Haeghen werden ontdekt en gewoonlijk de *Gentsche* fragmenten genoemd worden, moesten eigenlijk de *Brugsche* heeten; want ook deze waren van Brugge afkomstig, waar zij als omslagen van erfboeken dienst hadden gedaan. De drie nieuwe bladen, nu door Mr. De Pauw in het Archief van Brugge gevonden, en mede in tweeën gevouwen om tot hetzelfde oogmerk te dienen, dragen de volgende opschriften van eene latere hand: »*Ommelooper van de goederen in Maldeghem, de anno* 1559"; »*Cohier of beterdynghe der prochie van Litteweghe, de anno* 1694"; »*Beterdynghe van de .... landen onder deselve heerelijchede*, 1699, 1700"; en »*Ommeloopere van de Coopmanspoldere* (*toebehoorende J. B. Maelstaf*), *anno* 1717." Het blijkt derhalve, dat het handschrift in de 16de eeuw uiteengescheurd is, om de bladen tot omslagen voor de rekeningen enz. van verschillende gemeenten te gebruiken. Daar de genoemde dorpen alle in de omstreken van Brugge gelegen zijn, en een ander blad in het Archief van St. Anna-ter-Muiden gevonden werd, is het niet onwaarschijnlijk, dat in en rondom Brugge nog wel meer bladen verscholen liggen. De Vlaamsche letterkundigen zullen, naar wij hopen, geene moeite sparen om er onderzoek naar te doen. Van een zóó onschatbaar handschrift moet elk overblijfsel opgespoord en aan de wetenschap dienstbaar gemaakt worden.

Van de drie nieuwgevonden bladen behooren er twee tot de Eerste Partie. Het eene loopt van C. XXVIII, vs. 34, tot

---

1) T. w. in de eerste plaats de zoogenaamde Gentsche fragmenten, te zamen 10 geheele en 2 halve bladen, en vervolgens: 1° het blad uit het Zevende Boek der Eerste Partie, onder letter H vermeld in de Inleiding op *Sp. Hist.*, bl. XCII; 2° het blad uit het Eerste Boek der Tweede Partie, vermeld in die Inleiding, bl. LXV, n° 1; en 3° het blad uit het Zesde Boek der Tweede Partie, dat, uit de verzameling van wijlen Prof. Serrure afkomstig, thans in de boekerij onzer Leidsche Maatschappij berust (zie Inl. 2de P., bl. XI).

C. XL, vs. 12, van het Zesde Boek; het andere bevat een gedeelte van het Achtste Boek, en wel van C. XLII, vs. 37, tot C. LIV, vs. 30. Van een en ander had Mr. De Pauw de goedheid mij eene collatie te zenden. Wat de varianten voor de critiek van den tekst belangrijks opleveren, hoop ik bij eene latere gelegenheid mede te deelen. Thans bepaal ik mij tot de Tweede Partie, van welke het derde — verreweg merkwaardigste — blad een tiental hoofdstukken bewaard heeft.

Het fragment begint met de drie laatste verzen van C. X van het Derde Boek, welk hoofdstuk in ons tekst-hs. ontbreekt. Daarna loopt het geregeld door tot het eerste vers van C. XXI, en bevat dus gelukkig ook het geheele 20[ste] hoofdstuk, waarvan in het Weener hs. slechts de vier eerste verzen voorkomen, terwijl voor de rest naar den *Breviarijs* wordt verwezen. Doch behalve deze aanwinst van een verloren hoofdstuk levert het fragment ook bruikbare bijdragen voor de critiek van C. XI—XIX, o. a in C. XII een zestal verzen, die in het tekst-hs. bij vergissing waren overgeslagen De lezingen van het fragment, ofschoon niet altijd zuiver, zijn toch meermalen boven die van het Weener hs. te verkiezen. Op sommige plaatsen worden onze emendaties er door bevestigd, op andere nieuwe verbeteringen aangewezen.

Ik laat hier de collatie volgen, voor zooverre althans de belangrijkste varianten betreft, en ten slotte den tekst van het nieuwgevonden hoofdstuk, met die aanhalingen uit Vincentius, die tot recht verstand onmisbaar zijn.

C. X. *De drie laatste verzen van dit cap., dat in het Weener hs. geheel ontbreekt, luiden aldus:*

Int jaer ons Heren, heb ic verstaen,
CC ende X werf drie:
Wie so wille, geloves mie.

C. XI. *vs.* 3 *en* 4. *De omzetting van deze beide verzen wordt bevestigd.* 6. Ciricuse. 7. Tarsen. 14. *De woorden* Dat si kersten was *ontbreken te recht.* 15. Enten sone (*blijkbaar de ware*

lezing). 20. brocht dare (*zonder* nare). 25. hem emmer weder. 32. kerker heeft mense g. 37. Moghe geven (*de ware lezing*). 38. Gaderde weder die sticken mit eren. 39. so ict bekende.

C. XII. *vs.* 19. liede *ontbr.*, *te recht.* 21. al bloot. 22. Ende Apolijn twine troest hi die sine. 24. Doe *ontbr.*, *en te recht*, *want nu blijkt dat de ware lezing is:* Die hier sterven bi hem?" Te hant Sprac uten b. d. v. 35. Daer hi voer, grote deemsterhede (*de ware lezing*, *blijkens Vinc.*: Unde vero proficiscebatur, tenebre videbantur). 48. Achte ware. *Ook bij Vinc.* octo. 52. si M. God anevaen. 71. saen. 106 *vlg. Deze beide verzen ontbr.*, *terwijl* 105 *en* 108 *aldus' luiden:* Die haer misdaden clene no groot, Maer een liebaert heeft gedoot. 111. *Onze verbetering wordt bevestigd.* 113. speersde. 114. daer *ontbr.* *Tusschen* 116 *en* 117 *ontbreken in het Weener hs. zes verzen*, *die hier teruggevonden worden en aldus luiden:*

116 Mittien die keyser geboot
Dat men haer thaer ofscere,
Als offer an laghe hare were.
Ende si sprac ten keyser dare:
»Also alstu mi nemes mijn hare,
So sal di nemen dijn rike God."
Doe was si na skeysers gebod
117 In Seus tempel geleit ter stede.

De inhoud van die verzen komt ook bij Vinc. voor. De afschrijver van het tekst-hs. heeft zich blijkbaar vergist, *doordien zijn oog van* die keyser geboot *op* skeysers gebod *afdwaalde.* 121. sderden dages. 126. An M. heefti gesproken. 131. hem *ontbr.* 143. tijt oec w. 145. Ypolijt. 148. Dat nut mach geven.

C. XIII. *vs.* 5. CC ende XXXVII mede. 8. haddi den cure. 14. *Onze verbetering* betrapen *wordt bevestigd.* 19. .Was dese van Rome gheboren. 24. Van Puppine.

C. XIIII. *vs.* 4. VI jaer was hijt int r. 8. stichte. 12. Teropompus. 18 *vlg. Onze verbeteringen worden bevestigd. De beide verzen luiden aldus:* Dattene buten Rome der stede Philip, een

groot here, versloech. 22. Te Rome een groot here voor desen, *maar de lezing van het Weener hs. is natuurlijk de ware. Bij Vinc. heet Philippus* prefectus pretorii.

C. XV. *vs.* 8. voor den tiden. 17 *en* 18. *In omgekeerde volgorde.* 20. Dese keyser ontfinc kerstenhede (*De ware lezing. Achter vs.* 18 *behoort eene komma*, *achter vs.* 19 *eene punt te staan*). 21. Bi P. 22. sprake an.

C. XVI. *vs.* 15. te verderven. 18. Dan si die vrucht b., *doch de lezing van het Weener hs. is de ware.* 19 *en* 20. Dan daer bi die dinc gescieden, Die si den pape hoorde bedieden (*blijkbaar de ware lezing*). 24. Een knapelijn kint. 25. Wil si. 28 *en* 29. An onse kint en sellen wi Ons besmetten niet. 31. liet. 34. het *ontbr.* 35. het *ontbr.* 36. int getal. 37. Daert. 42. Stoet hi ende. 43. dien loven dese k. 44. Bringe mi. 45. staen. 46. die woorde. 47. Ponciaen (*zoo ook vs.* 55 *en* 67). 53. Vragede wat ware. 54. Die si daer h. h. s. 61. sijn meester. 64. Alse hi gisteren was tenen male. 68. hem dat d. 71. gaen. 76. an hem gegaen. 85. Poncius om hem beraden. 86. Hoe sijt met meesten love gedaden (*de ware lezing*). 87. h. doe d. m. 90. Gaf hi dese a. 94. Ende si seiden: daer om wilwi. 97. En weest hier of meer misraect. 98. Ens — die. 105. vingen. 112. also *ontbr.* 113. Ende wart so k. e. h. 114. Ende cranete kerstijnheit sere.

C. XVII. *vs.* 8. Ter keysere onwarde. 9. So — slaen. 10. Waer d. m. kerstine c. bevaen. 11. De *ontbr.* 12. die *ontbr.* 14. F. wi n. h. 18. van hogen (*aldus te lezen* [1]). 23. de *ontbr.* 24. E. in der w.

C. XVIII. *vs.* 2. Denijs (*zoo ook vs.* 11). 4. Alse m. hare vulre partien. 7. Hoe p. om m. h. dus sere. 9. ghichte. 10. gedichte. 16. bescreef. 17. Die passie van vele m. 21. tide *ontbr.* 22. maecte die heidine. 27. tormenten. 28. si grote p. 29. Me-

---

1) Alweder een nieuw bewijs van hetgeen boven (bl. 8) door Dr. Verdam werd opgemerkt omtrent de onzuivere rijmen. Ons tekst-hs. had *gevlogen: van boven.* Maar nu komt uit het fragment de ware lezing voor den dag: *van hogen.*

trinus (*bij Vinc.* Metranus). 31. tlijf stucken. 32. Dat en. 33. hem *ontbr.* 36. nam hi. 37. slepedense. 38. si dat lijf. 40. stont. 41. niene voeget. 42. geloeget. 45. diet al g. 48. Si togen haer uut. 52. w. daer die dinc. 54. te pinen mach b. 55. ontfesten (*bij Vinc.* ut ei omnes iuncturas membrorum prorsus solverent).

C. XIX. *Opschrift.* Van Novate den buggere. Vs. 1. Luttel kende die quaet. 3. desen stonden. 4. hoeftsonden. 6. Hem *ontbr.* 7. Om geen berou no om ghene. 11. tegen dese. 16. in was ontmaect. 21. screver (*aldus te lezen*). 22. Mits die. 25. toget. 26. D. h. menich h. besmet. 27. twereltlike. 28. Dat al mit banden bint. 29. si ghene d. 32. Neen, si besurent sware. 34. Ende niet heren van den gewinne (*eene lezing, die met het Latijn van Vinc. beter overeenstemt*).

En nu volgt het 20ste hoofdstuk, dat in het Weener hs., op de vier eerste verzen na, ontbreekt. Het luidt aldus:

Van sint Aechten. XX.

Vinc. B. XII. c. 42.

Ene [1]) van zeden, scone, utevercoren
Was Aechte, ene maget welgeboren
Van Cathanense. Nu quam van hare
Voor Quintiane die niemare,
Diese te wive hebben woude,
Dat si node loven soude,
Die baeliu was van den lande.
Maer als hise kerstijn bekande,
Doe dedise mit enen wive,
Die was van onsuveren live
Ende vele der werelt hadde geplogen,
Of sise yet soude mogen bogen
Tsinen wille in enigher wise.
Dit wijf hiet Affrodise,

1) Het Weener hs. heeft te recht: *Reene*.

Diese niet verkeren mochte.
Doe deetmense in den kerker onsochte
Vinc. B. XII. c. 43. Een stic, ende doe vragede men hare
Wat si woude; al openbare
Seide si dat si ware kerstine [1]).
Doe ghinc men haer doen pine.
Men hincse in eculio,
Een torment dat heet also [2]),
Daer si of seide dat haer bequame
Alsof sire goede niemare of vername [3]);
Want si seide, die maget fine,
Dat men dade menige pine
Aen dien tarwe, dit grene goet,
Eer men in den spiker doet [4]).
Doe dede men haer die borst ofsniden.
Te Quintiane sprac si tien tiden:
»Du souds te rechte gevroeden bet,
Dan te quetsen dat let
Dattu zoges an die moeder dijn".
Doe was gedaen dat magedijn
In den kerker van felre wise,
Sonder dranc ende sonder spise.
Nachts quam sinte Pouwels te hare,
Als oft een aersater ware,
Ende hi seide hi woutse genesen.
Si seide, dan soude niet wesen
Dat si genase bi eertsche saken.

1) De vertaler heeft hier en elders het verhaal vrij wat bekort. Bij Vinc. is alles breeder uitgewerkt en daardoor duidelijker.

2) Vinc. iussit eam suspendi in eculeo et torqueri.

3) Vinc. Tunc Agatha ait: Ego in his penis delector, sicuti qui bonum nuncium audit.

4) Vinc. Scio enim quia oportet flabellari triticum, antequam reponatur in horreum. — Met de woorden: *dit grene goet* bedoelt de vertaler: *dat goede graan*, en *grene* staat dus voor *grein*. In den *Cod. Dipl.* achter D. I van de *Brab. Y.*, bl. 725, vindt men *grenien*. Doch daar zal wel *greinen* moeten gelezen worden.

Hi loech; doe wildi haer cont maken,
Dat hi van Gode gesent daer was.
Hi voer wech ende si genas
Ende si heeft onsen Here gelovet.
Van vare worden si al verdovet
Van den lichte dat si daer sagen,
Also dat si haer gewagen
Dat si wech ghinge, worde sijs te rade.
Si seide dat sijs niene dade [1].
Vinc. B. XII. c. 44.
Des vierden dages wart die heilige maget
Voor den baeliu gebrocht, die vraget
Wie dat se hevet genesen,
Of si tsinen wille sal wesen.
Si seide: »Daer en helpt niet om gehaect."
Doe dedise wentelen al naect
Op glceyende colen ende scerve gemanc [2].
Doe wart daer eertbeve dranc [3].
Een deel des muers viel van der poort,
Ende heeft ij. grote heren vermoort.
Doe riepen die liede alre meest,
Dat daer gesciede dat tempeest
Dor donrecht dat men an hare dade.
Hierom wart men te rade,
Dat mense ten kerker dede gaen.
Ende als sire in quam, also saen
Viel si neder in die gebede,
Ende gaf Gode die ziele ter stede.
Die kerstine namen den lichamen
Ende gaven hem sepulture tsamen.

---

1) Vinc. Cum ergo tota nocte ex immenso lumine territi custodes aufugerent et carcerem apertum relinquerent, rogabant eam quidam ut fugeret. At illa: Absit, inquit, ut fugiam.

2) Vinc. Et iussit testas fractas spargi et carbones ignitos submitti et ibi nudam Agatham volutari.

3) Lees: *stranc*. Vinc. Quod cum fieret, ecce, subito terremotus factus est *magnus*.

Doe quam daer een enghel rene
Ende gaf ene tafel van stene,
Daer men dit in bescreven siet,
Na dien dat tLatijn bediet:
»Si hadde enen heiligen sin,
Ghewillich ende haers dancs daer in,
Altoes in die ere van Gode,
Verlossigge haers lants van node" [1]).
Hierna die baeliu Quintiaen
Die is in een scip gegaen,
Van peerden geslegen over boort,
Verdronken ende verdreven saen voort,
Dat men niet geweten can
Dat hi oyt vonden was, die man [2]).
Alst getide quam van den jare,
Dat seg ic u voor ware,
So wart gesien daer comen voort
Uut enen berghe bider poort
Groot vier, dat liep ter poorten waert
Alse dat water loopt ter vaert.
Ende alsmen geware wart daer ave,
Liepen die heidine ten grave
Ende namen tdecsel so daer mede
Jegen tfier, ende daer ter stede
Daer sijt gemoeten ist gecisseert,
Datten menigen heeft bekeert [3]).

Hierna volgt nog het opschrift van C. XXI met het eerste vers van dat hoofdstuk, evenzoo luidende als in onze uitgave.

1) Vinc. Mentem sanctam habuit, spontaneam se obtulit, honorem Deo dedit, et patrie liberationem fecit.

2) Vinc. Quincianus autem pergens investigare divitias eius, cum esset in navi, duobus equis calcitrantibus in flumen proiectus est, et corpus eius nusquam potuit inveniri.

3) Vinc. Tunc multitudo paganorum de monte descendit et fugiens ad sepulchrum eius arripuit cortinam, qua erat opertum, et opposita igni eum protinus refrenavit.

Het opschrift echter is niet gelijk. Het luidt: *Van den seven slapers.* En werkelijk is dat opschrift het ware, als blijkt uit de lijst der hoofdstukken van het Derde Boek, in onze uitgave bl. 131.

Mochten weldra nog andere bladen van het groote handschrift aan het licht komen en nieuwe bijdragen leveren tot aanvulling der nog ontbrekende gedeelten van den *Spiegel Historiael.*

M. DE VRIES.

DIETSCHE VERSCHEIDENHEDEN,

DOOR

J. VERDAM.

XXVII [1]). MELLIJC.

Zij die den voor een paar jaren uitgekomen *Seghelijn van Jherusalem* hebben gelezen, of ook zij die slechts van het daaraan toegevoegde glossarium kennis hebben genomen, zullen weten, dat het woord *mellijc* d. i. *klein*, eerst sedert korten tijd aan de taalgeleerden bekend is. Wel was het reeds vroeger in een der vele Varianten van Maerlant's *Naturen Bloeme* te vinden geweest, maar het is geen wonder, dat het, in zulk een hoekje verscholen, aan de aandacht ontsnapt was. Toen het nu in het Hs. van *Segh.* werd gevonden en de Variant uit *Nat. Bl.*, welke door mijn over-

1) N. I—XXVI te vinden in *Taalk. Bijdr.* I en II. Er zal zeker wel geen bezwaar tegen bestaan, dat ik, ten einde den titel te kunnen behouden, de nommering laat doorloopen.

leden vriend Verwijs in zijn woordenboeksapparaat was opgeteekend, tot bevestiging kon dienen, was het bestaan van het woord geconstateerd, en kon men al van te voren voorspellen, datzelfde woord ook wel elders te zullen vinden, nu eenmaal daarop de aandacht was gevallen. En werkelijk heb ik daarna eene nieuwe bewijsplaats voor het woord gevonden, of liever, ik kan bewijzen, dat het woord in den oorspronkelijken tekst van den *Carel en Elegast* moet hebben gestaan, en daaruit verwijderd is door een afschrijver, die het woord niet meer verstond. Wij zullen trachten het woord zijne plaats in den tekst terug te geven.

In vs. 762 van den tekst van Jonckbloet zijn de beide tochtgenooten voor het kasteel van Eggeric aangekomen. Nu begint Elegast gebruik te maken van tooverij, waarin hij zeer bedreven was. De dichter verhaalt ons dat op de volgende wijze, volgens Hs. A, dat hier de beste lezing heeft:

Elegast conste behendichede
Die hi proefde te menigher stede,
Die was minlic ende mate.
Hi nam een cruut uut enen vate
Ende staect binnen sinen mont.

Jonckbloet heeft in zijnen tekst de lezing van H. opgenomen, die aldus luidt:

Elegast conde behendichede
Die hi dede te menigher stede,
Hi nam een cruut uut enen vate,
Dat daer na was te ghemate
Ende deet binnen sinen mont.

Hij zegt van deze lezing zeer te recht het volgende: (bl. 196). „De lezing van H. komt mij daarom minder aannemelijk voor, omdat Elegast waarschijnlijk het wonderkruid in „enen vate" bij zich droeg, en niet moest afwachten, of het al dan niet „na te ghemate" zou zijn. Ik beken evenwel, dat vs. 794 daarmede in strijd schijnt: schuilt daarin óók eene schrijffout?"

Deze redeneering is volkomen juist, doch éene vraag ligt voor de hand: Indien J. zelf de lezing van H. minder waarschijnlijk acht, waarom neemt hij haar dan op in den tekst? Hij zegt op dezelfde bladzijde· „Ik heb de lezing van A en B uit den tekst verbannen, omdat ik geen weg wist met den regel „Die was minlijc ende mate." En zeer zeker kan de regel in dezen vorm hier niet de ware zijn. Maar zou het toch niet beter zijn geweest, dien regel in den tekst op te nemen, omdat die volgens hem zelven, het zij dan bedorven, dichter bij den oorspronkelijken tekst staat? Laten wij nu zien, wat *Karl Meinet* heeft. Aldaar lezen wij bl. 592, vs. 13 vgg.:

Eligastes behendicheide,
De hey provede zo mencher stede
Id en was neit cleyne dan maesse.
Hey brachte cruyt us eyme vasse
Ind dede id in synen munt.

Te recht zegt J. alweder: „Blijkbaar is de lezing, waarnaar dit werd verbroddeld, de ware: zij stond ook in 't voorbeeld van A en B.

Men ziet, had J. tijdens zijne bewerking het woord *mellijc* gekend, dan zou hij met den verworpen regel weg geweten en waarschijnlijk de ware lezing gevonden hebben. Immers na al het gezegde is het duidelijk, dat men moet lezen:

Elegasts behendichede,
Die hi proefde te menigher stede,
Die *en* was *mellijc no ghemate.*
Hi nam een cruut uut enen vate
Ende deet binnen sinen mont.

Minlijc ende mate in A en B; *cleyne dan maesse* in K.: men ziet het, mijne lezing moet de ware zijn. Ook *Segh.* 8989 komt *mellijc* voor in verbinding met *ghemate*, en in *Nat. Bl.* III, 3350 is *melleec* eene Var. van *ghemate.* Elegast behoeft dus het tooverkruid niet ergens in de nabijheid te vinden maar kan het bij zich dragen, hetgeen ook werkelijk alleen waarschijnlijk is. *Vat* bet. mnl. hetzelfde als hd. *gefäsz* en kan dus een

potje, een kokertje of iets derg. zijn. Maar nu vs. 794, waarop J. reeds de aandacht heeft gevestigd; is dat met de uiteengezette feiten niet in strijd? Zeer zeker, maar het is fout, en het verwondert mij, dat J., die *Karl Meinet* zoo trouw heeft gebruikt, niet heeft gezien, dat het laatste werk ook hier de ware lezing heeft bewaard. In plaats van 793 vg:

Ende stac den coninc in den mont
Een cruut *dat daer* vor hem stont,

heeft *K*. 593, 3:

Hey stach dem konyng in synen munt
Eyn kruyt, *da hey* vur eme stont.

Indien men deze lezing overneemt, en daarnaar onzen tekstregel verandert in

Een cruut, *daer hi* vor hem stont,

is het laatste bezwaar vervallen en de oorspronkelijke tekst alzoo met volmaakte zekerheid hersteld.

Op nog enkele andere plaatsen van dit uitstekende gedicht wensch ik even de aandacht te vestigen.

De lezing van H. in vs. 520:

En can ghehelpen hare cnapen,

had J. m. i. niet in den tekst moeten opnemen, al heeft ook K. haar; of, indien hij haar beter vond, had hij *can* in *connen* moeten veranderen. Doch ook de lezing van A.

Daer icse can betrapen

geeft een uitstekenden zin, en dan behoeft men niets te veranderen.

In vs. 547 zou het, dunkt mij, de voorkeur verdienen te lezen:

Dits die man, *daer* ic begherde ....
Mede te varene op dese nacht.

„Dit is de man *met wien* ik dezen nacht het liefst van allen zou uitgaan."

Vs. 612 leze men:

> *Hem* mochte lettel deren dat.

De zin bij J. heeft twee subjecten.

Met de lezing van J. vs. 629 vg.

> In mochts niet wel ghenieden.
> Gotsat heb diet mi riede,

kan ik geen vrede hebben. Vooreerst zijn A., B. en K. eenstemmig in hunne tekstredactie, en ten tweede heeft fr. H., dat volgens J. de oorspronkelijkste lezing vertegenwoordigt, een paar regels, waarvan er één maar gedeeltelijk, en de tweede in het geheel niet te gebruiken is. Waarop steunt dan J.'s redeneering, dat dit de oudste redactie is? Bovendien heb ik een bezwaar tegen den door J. ingevoegden regel. *Riede* is daar niet juist: het zou *riet* moeten zijn, en geen conj., want het *was* hem *werkelijk* aangeraden in vs. 611 vgg. Om al deze redenen lees ik vs. 629 vg. met A. B. en K.:

> Ic mochts mi scamen voor Gode:
> Men mochts mi gheraden node.

De bekende emendatie van Jonckbloet op vs. 1206 is, niemand zal het ontkennen, geestig gevonden, maar er bestaat bij mij nog één bezwaar tegen de onvoorwaardelijke goedkeuring, en wel dit, dat de regel:

> bi alle dien
> Dies goet man soude plien

niet gedekt wordt door de voorbeelden, waarop J. zich beroept. Immers op de eene plaats wordt iemand bezworen bij „al dien, die ridderscaeps nu plien," d. i. *bij alle in leven zijnde ridders*, op de tweede „bi al dien, Die nu kerstendoems plien," d. i. *bij alle tegenwoordige kristenen*, en in *C. en El.* wordt E. volgens den tekst van J. bezworen bij *al datgene*, *wat tot den plicht van*

een leenman behoort. Bovendien verschilt de lezing aanmerkelijk in K, die hem laat bezweren „bi Gode ende bi sinen heigen gebode" [1]). Ik voor mij ben nog niet overtuigd, dat hier de waarheid reeds gevonden is.

XXVIII. BESLETTEN.

Het simplex van dit ww. is nergens te vinden; dit kan ons helpen om de afleiding op het spoor te komen. *Besletten* is nl. een denom.: het is afgeleid van *slet*, mnl. = *band*, *zwachtel*, *verband.* Men vindt het b. v. in die bet. in een gedicht bij Buddingh, Westl. 364:

Men bant zyn hendeken mit *sletten.*

en in een Incun. over Chirurgie naar Lanfranc 40 *r*: De etter is tay liic linnen *sletten.*

Besletten moet dus eig. beteekenen *omzwachtelen*, *omwikkelen* (vgl. *bemuren*, *bekransen* enz). Deze opvatting is overgegaan in die van *binden*, *verbinden*, *verstrikken*, *belemmeren*, zooals ons enkele voorbeelden zullen duidelijk maken.

De bet. *binden*, *verbinden*, *vereenigen* vinden wij b. v. Mieris II, 333 *b*: So wat lant dat nu dijc hout, dat en zal men niet vri vercopen, ten zel *beslet* bliven mitten dijc, diet na heeft. In dezen zin kan men *besletten* vergelijken met *bekommeren*, dat ook de fig. bet. heeft van *aan banden leggen.* Het *vri* dat bij Mieris voorkomt staat dus volkomen gelijk met *onbeslet*, dat meermalen in 't mnl. wordt gevonden (zie *Sp.* I^7, 66, 42 = *soluta a lege viri*; III^8, 8, 18; Mieris II, 295 *b*; *L. Keurb.* Gloss. op B e s l e t, en vooral Verwijs, *Stroph. Ged.* i. v. Vgl. de noot op *Sp.* III^6, 26, 96). In figuurlijke opvatting wordt dit *binden* toegepast op de laatstgenoemde plaats, waar wij lezen:

1) Uit het dial. der hannekemaaiers in 't mnl. overgebracht.

Dat vanden Wandelen bleef te live....,
Waren in Poelyenlaut gheset
Ende in eyghijndoeme *beslet.*

Ik meen, dat zelfde gebruik van het woord te vinden in eene corrupte plaats van *Beatr.*, nl. vs. 550:

Al waer hi in sonden *belet.*

Het komt mij voor, dat *belet in iets* geen zuiver begrip is. Men kan iemand *beletten* of *belemmeren*, of liever men kan belet of belemmerd of verhinderd worden *door* (mnl. *met* of *van*) iets, niet *in* iets (dat »verhinderd worden *in* zijn voornemen" een geheel ander begrip is, valt dadelijk in het oog). Zoo vindt men b. v. *Troyen* f° 227 *b: van* hongher *belet; Sp.* III[7], 50, 10: *met* evele *belet*, maar *belet in* = *door* is niet waarschijnlijk. Wij moeten hier lezen:

Al waer hi in sonden *beslet*,

en het bezwaar is opgeheven. *In sonden beslet* laat zich even goed denken als *in sonden gebonden* (vgl. ags. *synnum gesæled*), hetwelk men o. a. vindt *D. Lucid.* 1365:

Om of te doen smenschen sonden
Daer hi zwaerliken *in* was *gebonden.*

Op eene andere plaats vinden wij *beslet metten afgoden*, nl. *Sp.* III[8], 14, 21, waar *beslet* dezelfde bet. heeft als boven, nl. *verstrikt.* Vgl. mnl. *met sonden gebonden*, *Theoph.* 254, 865, 1084; *D. Lucid.* 1266, 1315. Vooral merkwaardig voor de bet. van het woord is *Sp.* II[3], 19, 26:

Dat hem de menege heeft *beslet*,
Die dwerelike goet so mint,
Dat het hen als *met banden bint.*

Eindelijk ontwikkelt *besletten* uit de bet. *belemmeren* die van *onnut plaats innemen.* Zoo b. v. *Ms. Lett.* 71, *Lucas* 13. Houwen op (*den boom*). Waertoe sal hi oec die eerde *besletten.* — Ghe-

lijcheit des onvruchtbarighen boems, die die eerde *besletten*, *Lucas Prol. ald.*

Het vl. ww. *besletten*, dat nog in gebruik is (De Bo 113) heeft zijne bet. van *beslaan*, *bedekken*, *vervullen*, fr. *occuper*, hieruit ontwikkeld.

XXIX. VOEREN.

Dat het mnl. *voeren* o. a. de bet. heeft van *behandelen*, is geen nieuws voor hen, die zich met mnl. studiën bezighouden. Doch er zijn een paar plaatsen in den *Lanc.*, waar in plaats van *voeren* of *vueren* het ww. *weren* gelezen wordt, en die dus licht aanleiding zouden geven tot eene verkeerde verklaring van dit laatste woord. Die beide plaatsen zijn II, 2041:

alse Joseph in den tor....
In vangnessen soude gaen,
Vragede Joseph twi menne *werde* soe.

en 10616:

Tgint sijn mine kinder,
Die mi *gewert* hebben onsochte.

Op beide plaatsen leze men *gevuert* of *gevoert;* de eerste vorm, die b. v. ook voorkomt 33414, staat het naast aan de lezing van den tekst, en verdient daarom de voorkeur [1]). Dat werkelijk eene waarschuwing tegen de lezing *werde* niet overbodig is, leert ons de corrector van het Hs., die op de eerste plaats verbetert (bl. 319) *vereerde* en op de tweede (321) *deerde*. De uitdr. *onsochte voeren* vindt men ook *Roel. fr.* I, 515.

Si namen hem sijn crone
Ende *voerdene onsochte:*
Elc sloeghene die mochte.

1) Er hebben meer vergissingen met dit woord plaats gehad. Zie Hild. Gloss. op *weren* en *Taalg.* VIII, 195 vgg. Een ander voorbeeld der verwarring van *w* en *uv* zie *Tekstcr.* 49.

Voeren is in deze bet. syn. van *begaden*, dat met allerlei adv. wordt verbonden en o. a. ook met *onsochte*. Zoo b. v. *Lanc.* III, 2235 en vgl. *T. en Lettb.* VI, 307 vg.

XXX. STOKEN.

In den *Ferguut*, waarvan in dit jaar de nieuwe uitgave van Verwijs in aller handen zal zijn, moet in eene corrupte plaats dit ww. in den tekst worden hersteld. Vs. 3588 lezen wij:

> Alse Ferguut quam den watre naer
> Wilden die rese daer in stoten,
> Maar Ferguut is heme ontbroken.

Al ware het reeds alleen om het rijm, zou men in plaats van *stoten* lezen moeten *stoken*. Bovendien is *stoten* in het mnl. niet volkomen hetzelfde begrip als in onze tegenwoordige taal (vgl. got., waar *stautan* dient ter vertaling van *τύπτειν*, en dus *slaan* beteekent); het woord, dat in 't mnl. volkomen aan ons *stooten* beantwoordt, is *steken*. Zie *Lsp.* Gloss. op Steken. Er zal dus wel geen bezwaar tegen zijn, om ook aan *stoken* dat van denzelfden stam is, dezelfde beteekenis toe te kennen. Vgl. *Rein.* I, 1197, waar *besteken* volkomen de bet. heeft van ons *bestoken*. Een paar voorbeelden zullen ten overvloede doen zien, dat mnl. *stoken* de bet. van *stooten* had, b. v. *Sp.* II[3], 36, 146 Doe hi quam sijn doerken *stoken*, *aan zijn deurtje stooten, kloppen*. Ruusbr. VI, 64 Des heylichs Gheests, die ons *stoect* ende drivet tote allen dogheden (*Stoken* hier, evenals op de volg. plaats in de fig. bet. van *stooten* d. i. *aanprikkelen*, *aanzetten*). VI, 217. Die gheest Gods *stoket* ende beweghet yeghewelken ... tot dien doechden; en in obscoenen zin *Boerden* 10, 24. In den zin van *aanvallen*, *aantasten*, *bestoken* kan men mnl. zoowel *stoten* (vgl. *wederstoot* b. v.) als *stoken* gebruiken. Vandaar dat zij wel meer verwisseld worden, zooals b. v. *Rijmb.* 26902 en Var.

Van het bovengenoemde *besteken* zou men meenen een tweede

voorbeeld te vinden *Grimb. O.* II, 113. Toch is dit niets dan schijn, want de lezing is daar corrupt. Wij lezen daar:

So laet ons sien om ons ghewen
Ende onse vianden so besteken,
Dat si nemmermeer orloges en reken,
Noch strijt noch onpeis en maken.

Voor de uitdrukking *sine vianden besteken* is het ww. *besteken* volkomen gepast (vgl. Kil.), maar wat zou dan *reken* beteekenen? Immers dat zou dan in de orde moeten zijn, omdat bij eene verandering van de vocaal het rijm verloren gaat. De zaak is, dat beide rijmwoorden bedorven zijn. Men leze:

Ende onse vianden so *besoeken*
Dat si nemmeer orloechs en *roeken.*[1])

Besoeken in den zin van *aantasten*, *aanvallen* vindt men b. v. *Rijmb.* 33270:

Ene romsce scare si *besochten*,
Die waenden si vinden sonder hoede.

Melib. 2540:

Die u huus anevochten
Ende met lederen *besochten.*

Limb. VII, 121:

Mijn here *besoucse* (*de stad*) morgen vrouch.

161:

(Doe) Voeren si die stad asselgieren
Ende *besouken* in meneghen manieren.

Wal. 6506:

Die gone diet (l. diene) teerst *besochte*,
Hi corte hem die been beneden enien.

(vgl. 6497.).

Roeken c. gen. bet. hier *willen*, *begeeren*, *lust hebben in*, lat. *lubet*. Men vindt het in deze bet. b. v. *Lanc.* II, 12212:

---

1) *Melib.* 1664 vg. vindt men dezelfde rijmwoorden.

u ne sal niet *roeken*,
Ene so arme joncfrouwe als ic bem
Te minnen.

33622:

sijn si niet soe hoge man,
Dat si des wissels willen *roeken.*

Segh. 6210:

Indien dat hi sijns lives *rochte*,
Hi mochten slaen.

10466:

so wat elc met herten *rochte*
Wasset visch ofte vleysch,
Daer hadde elc af sinen eysch.

Zie vooral *Segh.* Gloss., en vgl. *Lanc.* II, 20902; III, 5099; *Sp.* III[6], 23, 26.

Nog een enkel woord over eene andere plaats uit den *Ferguut*, nl. vs. 2309:

Al *hantharich* si opscoet,
Dede ane een hemde ende een sorcoet
Ende enen mantel van sindale.

Indertijd heeft Dr. De Vries (*Taalg.* IX, 182) uitvoerig gehandeld over *hantharich*, dat hij te recht bedorven verklaarde en waarvoor hij wilde lezen *hanthavich* in den zin van *snel*, *vlug*, *haastig*. Het woord was wel is waar tot heden in het mnl. niet gevonden, maar het bestaat nog in 't vl. in den zin van *behendig*, en het woord *maintenant* is volkomen op dezelfde wijze gevormd. Men kon dus vrede hebben met deze verbetering, totdat de Fr. tekst door Martin uitgegeven verscheen, over welk hulpmiddel Dr. De Vries nog niet kon beschikken. De woorden, welke de vertaler bij de bovenstaande regels heeft voor oogen gehad, luiden daar aldus (vs. 2915 vgg):

Et salt sus tote *eschevelee*
Ausi come feme dervee
Nue s'en ist del pavillon
Fort d'un mantiel de siglaton
Dont ot couvert son cors estroit,

d. i. *met loshangend haar*, als eene waanzinnige, komt zij uit de tent te voorschijn. Er blijft bij mij geen twijfel over, of deze trek, de *hangende haren*, heeft de vertaler bij zijne schildering der ontstelde schoone niet vergeten. Hij schreef:

Al *hancharich* si opscoet.

Zoo brengen wij den tekst meer in overeenstemming met het oorspronkelijk en voegen een bijna onmisbaren trek aan de teekening toe. En de verandering, die moet gemaakt worden, is bijna geen verandering, want eene *c* en *t* zijn vaak niet te onderscheiden [1]), en misschien staat er zelfs in het Hs. *hancharich*.

Het woord *hancharich* is tot heden in mnl. geschriften niet gevonden, doch dit was ook met *hanthavich* het geval. Indien het woord zuiver gevormd is, is er geen enkele reden, om het eene plaats te weigeren in den woordenschat van het mnl. Er zullen nog wel meer nieuwe woorden ontdekt worden. Men kan het adj. *hancharich* afleiden òf van het subst. *hanchaer* d. i. *haar dat hangt*, evenals b. v. *hangoor* bet. *een oor dat hangt*, *eene hanglip* = *eene lip die naar beneden hangt*, *hangklok* = *eene klok die hangt*, òf van een ww. *hancharen*, dat de bet. moet gehad hebben van *hangend haar hebben*. Vgl. mnd. *hangoren* (Schiller en Lübben II, 189) = *die Ohren hangen lassen* (*niedergeschlagen sein*).

XXXI. TER NEDER.

Wanneer men goed over deze thans zoo gewone uitdrukking nadenkt [2]), vindt men haar vreemd. Wat doet daar *ter*, en hoe komt daar de gen. of dat. fem. vóór een adverbium? Alles wordt helder, indien wij weten, dat de uitdr. verbasterd is uit *daerneder*. (Vgl. *daarboven*, *daaronder*, *hierbinnen*, *hierin* enz. enz.).

---

1) Zie mijn *Tekstcritiek* bl. 4—12.

2) Het ware inzicht in deze uitdr. dank ik aan eene opmerking van mijn vriend De Vries.

Deze opmerking wordt bevestigd 1° door het Hd., waar *danieder* nog in dagelijksch gebruik is, en wel juist bij al die ww., waarmede in het Ndl. *ter neder* wordt verbonden, nl. danieder *beugen*, *drücken*, *fallen*, *fällen*, *liegen*, *schlagen*, *schmeiszen*, *stecken*, *stoszen*, *stürzen*, *werfen* en andere die bij ons niet in gebruik zijn. Vgl. Grimm, *Wtb.* II, 725 vgg.; en 2° door de oudere verwante talen: ohd. *thâr nidare*, mhd. *dâ nidere*, *dernider;* mnl. *daerneder* (ook *hierneder*, hd. *hienieder*, komt voor, b. v. *Sp.* I[1], 27, 4), waarvan men voorbeelden vindt

Sp. I[7], 60, 95:

met fellen worden saen
Hiet hise *daer neder* gaen,

d. i. *naar beneden* (met een aanwijzend gebaar). Zoo is *terneervellen* volkomen hetzelfde geworden als *neervellen;* want de kracht van het aanwijzende *daar* wordt niet meer gevoeld.

Overzee 10 (Hs.):

Daer houdt dat Sarracijnsce diet
Die kerke onder sinen spiet
Daerneder.

Merlijn fr. 289:

die coninc Bohor sloegen weder
Dorden helm ene wonde, dat hi *daer neder*
Tumelen moeste.

Vgl. vs. 270:

Ende hi viel van den orsse *neder daer.*

Ovl. Lied. en Ged. 46, 187:

So waerdi vanden cruce weder
Daer gheleit ter eerden *neder.*

Z. ende Lich. 123:

hoe si ons bedwellen
Mochten *entaer* neder vellen.

Nat. Bl. II, 404:

Die beeste nemets ghenen goem,
Ende vallet met den boem *der neder.*

Uit de beide laatste voorbeelden kan men zien, wat tot het verbasteren der uitdr. heeft bijgedragen, nl. 1° de verscherping der *d* na andere consonanten, of de samensmelting der *d* van *ende* met de *d* van *daer* tot ééne *t*, en 2° de uitspraak van *daer* als *der*, zooals men het ook geschreven vindt, b. v. *D. Lucid.* 160 *der boven.* Ook droeg er toe bij het bestaan van adverbiale uitdr. met *te*, b. v. *te binnen*, *te buiten*, *te boven* enz. Werkelijk vindt men soms *te neder*, b. v. *Rose* 5824. Deze verbastering begon reeds in de Middeleeuwen, zooals enkele voorbeelden zullen bewijzen.

Ferg. 2354:

> Alse Ferguut *ter neder* sach.

Lanc. IV, 6574:

> dragende al *ter neder*
> Dat in sinen gemoet quam.

Ovl. Lied. en Ged. 21, 488:

> werpt mijn quaetheit so *ter neder*
> Dat ic dijn kint mach werden weder.

Sp. I[1], 53, 100:

> hoe sijn tempel wart gevelt
> Al *ter neder* met ghewelt.

Zoo ook I[2], 22, 13 enz.

Daer en *ter* beide vindt men *St. Am.* I, 549:

> een groot boom die valt *daer*
> Metten selven winde *ter neder.*

Der of *daer* en *ter* werden meer verward; het heeft b. v. plaats gehad *Ferg.* 2070:

> Hine weet welc es, so dach so nacht
> Ofte avont of *der* dagherake,

l. *ter* d.

Overzee 96:

> Ant einde of *daer* middenwaert,

l. *ter* m.

XXXII. MET GOEDE.

Op deze uitdrukking is, zoover ik weet, nog nooit opzettelijk de aandacht gevestigd. O. a. is zij in het uitvoerige Gloss. op *Moriaen* niet opgenomen. Slechts bij Oudem. II 705 en *Fragm. Lorr.* Gloss (ed Matthes) vind ik één voorbeeld opgegeven en goed verklaard. Ik wil enkele voorbeelden meer bijbrengen en tevens de uitdr. op een paar bedorven plaatsen herstellen.

Wij vinden de uitdr. *met goede*:

Mor. 1355:

Laet die joncfrouwe *met goede*,
Ofte sijt in uwer hoede.

Ferg. 821:

Die hoghe man ende die vroede
Hiet se beide sitten *met goede*.

4686:

Laetse *met goede*, so doedi wel.

Limb. I, 502:

ligt *met goede*
Ende slaept ties wi thuus comen.

IV, 1154:

vaert *met goede*, soe doedi wel.

Lorr. (fr.) I, 584 (ed. Matthes):

Nu segt mi, neve, wat hi doet
Ende Aalys, die vrouwe goet...
Tkint seide: si sijn *met goede*.

Uit al deze plaatsen blijkt, dat *met goede* synoniem is met de uitdr. *met gemake*, en dat de bet. is *met rust*, *met genoegen*, *met vrede*. Reeds in de Middeleeuwen werd de uitdr. niet altijd recht meer verstaan, zooals blijkt uit de verwarring van *goede* met *Gode* in deze uitdr. *Theoph.* 278 zegt de aartsbisschop na de hardnekkige weigering van Theophilus om bisschop te worden:

dit si *met Gode.*
Ic mane u bi uwer wet,
Dat ghi u bepenset bet.

Hij meent: Laat dat nu maar *met rust*, houd daar nu maar mede op, en er moet dus staan: dit si *met goede*. Ook het rijm (:*vroede*) wordt door de verbetering hersteld, al behoort ook een rijm van *o* op *oe* in 't mnl. onder de geoorloofde assonancen.

Sp. III[7], 21, 29:

Hi antworde: Nu vaert *met Goede*,

moet de groote *G* door eene kleine vervangen worden, want ook daar is de uitdr. *met goede* bedoeld, en niet *met Gode*, en eindelijk is dezelfde verbetering gemaakt *Troyen* 3949 vgg, door Dr. Franck, die te recht aldus leest:

Soe willic dat dit here kere
Ende laten my *in mine ere*
Ende onse vriende *met goede* (met de Var.) leven.

Ook in 't mhd. bestaat de uitdr. *mit guote* (Lexer I, 1125; Benecke I, 590), hoewel met eene eenigszins afwijkende beteekenis; doch dat de uitdr. ook daar dezelfde bet. hebben kan, blijkt duidelijk uit

Tristan 3201:

A bónéure, sprach daz kint
Mit guote, daz lât alsô sîn.

De interpunctie is in deze regels verkeerd; uit de vergelijking met het mnl. blijkt duidelijk, dat *mit guote* bij *daz lât sîn* behoort.

En 3375:

Mit guote, friunt, sprach Marke dô,
Diz ist gelobet, nu sî alsô.

d. i. *met genoegen*, indien de uitdr. op zich zelve staat, doch het is mogelijk, dat ook hier de woorden moeten verbonden worden met *nu sî also*, in welk geval wij hier eene uitdr. heb-

ben, geheel gelijk aan die uit *Theoph.* — *Goede* is natuurlijk de dat. van het als subst. gebruikte adj. *goet.*

XXXIII. — *Belg. Mus.* X, 55, 131.

In de bekende sproke »Van enen man die gherne dranc," waaruit Dr. De Vries in zijne *Taalzuivering* al een paar monstra heeft verwijderd (zie bl. 182—185, welk betoog later is aangevuld door Mr. Soutendam in *T. en Lettb.* I, 289), is nog veel te doen, vóórdat die in een leesbaren tekst zal zijn geschreven. Zoo ontbreken b. v. regels na 48 en 88, die men aldus zou kunnen aanvullen:

Dat ic doghe dese grote ellende,
Ic ende mijn kint te waren;

en

Haer dochte, dat sere te middernacht naecte,
Bedi dat hare sere vaecte.

Zoo worden *m* en *w* op verscheidene plaatsen verward, en leest men b. v. 81 en 116 *moert* voor *woert*, en 43 *woede* voor *moede.*

Ook vs. 63 is bedorven. De vrouw beklaagt zich, dat het nog zoo lang duren zal, voordat de koe zal kalven:

Si sal gaen tote Paeschen toe,
Dat wetic wel, eer si jongen sal,
En doe groet ongheval.

Zij moet juist het tegendeel zeggen, nl. »tenzij God en het noodlot ons bijzonder gunstig waren", of iets dergelijks. Men leze dus:

En doe *God ende goet* gheval.

Doch vooral hebben vs. 126—131 den critischen medicijnmeester van noode.

Toen de man, uit de taverne gekomen, bij zijn huis was aangeland en deemoedig smeekte binnengelaten te worden, antwoordt de vrouw:

God gheve u scande, wetti weer huus steet?
— »Ja ic," seit hi, scone wijf:
Grote coude heeft al mijn lijf;
Ghi doet mi leven in groten vare."
— »God gheve u," seit si, »vele quader jare.
Gheet u nu al folende af!
Ghine laet mi, seit si, stroe no caf,
No coren no melc no gelt te broede.
God gheve u scande uwen hoede!"

De eerste regel is ongetwijfeld ook corrupt, althans de laatste woorden. Misschien is de bedoeling: »Weet je nog waar het huis staat? Kunt ge het huis nog terugvinden?" Doch dan moet in elk geval *dhuus* gelezen worden. En dan vs. 130! Daarvan is niets te maken en de verklaring van Willems maakt de zaak nog duisterder: »Al gaat het u thans zoo liederlijk af. *Folen* is het fr. *fouler*, baldadig behandelen, rooven." Het zal niet noodig zijn, ons lang met dezen onzin op te houden. Men splitse eenvoudig een paar woorden en leze:

Ghi eet u nu al *vol ende* af,
Ghine laet mi, seit si [1]), stroe no caf, enz.

Dit is juist de klacht, die in den mond der verwaarloosde vrouw past. Ik ben er evenwel niet geheel zeker van, of men werkelijk in 't mnl. zeggen kon *hem af eten* voor *zich moe eten.* De uitdr. lijkt mij modern. Mogelijk heeft er oorspronkelijk gestaan:

Ghi eet u nu al vol ende *sat.*
Ghine laet mi, seit si, *dit no dat* enz.

Zoo zou tevens ook de tweede regel merkelijk beter worden, want het is niet te ontkennen, dat stroo en kaf geen geschikt voedsel voor menschen zijn. Doch die woorden kunnen ook eene kleinigheid in 't algemeen beduiden, en er zou dus maar één bezwaar overblijven, het gebruik van *af* in den zin van

1) In vs. 129 moet *seit si* worden geschrapt. De regel is te lang en het blijkt toch duidelijk genoeg, dat het woorden zijn der vrouw.

moe, *zat* De uitdr. *dit no dat* voor *niemendal* vindt men o. a. *Lsp.* I, 5, 4; *Wap. Mart.* I, 18; *Lat. Versch.* 141 vg.; *Rein.* II, 3722; *M. Loep* I, 24, 212. Vgl. Martin op *Rein.*, t. a. p. en *Sp.* I², 42, 42 *dit ende datte.*

XXXIV. NEMEN OP.

Bij bovengenoemde woorden heb ik het oog op de juridieke beteekenis, of liever de beteekenis, die deze uitdr. gekregen heeft ten gevolge van het gebruik, dat er van gemaakt werd in de rechtszaal. *Iets* nemen op *sinen eet*, de uitdr. die ik bedoelde, bet. eig. *aannemen om iets onder eede te bevestigen*, *op zich nemen om in de eene of andere zaak eenen eed te doen*. Men vindt haar b. v. Heelu bl. 546: *Nemen* si dat *op* haren eet, dat die gene sculdich es, dien si bedragen, so eest volle bedrach. Dierix, *Mém.* I, 337: *Nemen* dese dat oircontscip *up* hunnen heet. *Esopet* 4, 13: Die wuwe seide, *op* minen eet *Nemic* oec, dat ict wel weet (zie de Aant. van Clignett bl. 27). *Vr. ende Minne* VI, 2: Ic *neem* dat al *op* mijn eyt: *ik ben bereid onder eede te verklaren*. *Lorr.* II, 1510: Hi wilt *nemen op* sinen heet Dat hi nemmermeer ter stat En comt, hi en wilt betren dat.

Op in deze uitdr. bet. eigenlijk *op verbeurte van*. Men *neemt aan*, *zijnen eed te verbeuren*, d. i. de straf voor het zweren van den eed te zullen dragen, indien het blijkt dat hij valsch was. Dat werkelijk dit de bedoeling der uitdr. is, blijkt duidelijk uit eene soortgelijke zegswijze *Esopet* 61, 7: Nu hinc daer een dief vaste an Ane een galge den welken een man Te wachtene *op sijn hooft nam*, *op zich nam op verbeurte van zijn hoofd*. Langzamerhand evenwel geraakte de eigenlijke (juridische) beteekenis van de spreekwijze op den achtergrond, en werd *nemen op* ook met andere subst. verbonden, waarbij *op* niet altijd de beteekenis van *op verbeurte van* hebben kan; doch in de meeste uitdr. schemert de oorspronkelijke kracht nog door. Voor hen die in die tweede phase zich van de zegswijze bedienden, had zij geene andere kracht dan die van *betuigen*,

bezweren bij. Zoo vindt men *Limb.* I, 2703: Daer mense verdede, *Namense op hare kerstenhede*, Dat hem gene dinc meer en derde, Dan enz. III, 870: Nochtan *nam* die ghersoen *Op sine ziele*, dat loghene ware Vore alle die lieden openbare; IV, 1338: Dat *nemic .... op mijn lijf*, Dat van Limborch die goede hertoge Es hare vader. *Belg. Mus.* 6, 410, 36: Moye, dit en hebbic niet geseit Bi u, dat *neem ic op mijn lijf. Lanc.* III, 22316: Ic daert wel *nemen op mine trouwe*, Dat si hevet in haer bedwanc Drie coninge. *Wrake* III, 1762: Oec *nam* hijt *op sijn ziele*, Dat waer was al Dat ic u hier segghen sal.

In plaats van *op* vindt men ook *bi*, eene toenadering tot onze tgw. manier van zeggen. *Fl. en Bl.* 3739 Ic *neemt bi* gode ende miere wet (= kerstenhede) Dat mi dinct bet enz.

In het mhd. vindt men de oudere uitdr.: *nemen ûf sinen eit*, en daarnaast *nemen ûf sîn êre* en *ûf sîn wârheit* (d. i. *zijn eerewoord*, mnl. *manwaerheide*), zie Ben. II, 365, terwijl zij in het mnd. tot *nemen bi* is overgegaan, zie S. en Lübben III, 142 *nemen bi* sinem ede.

ANGLOSAXONICA

DOOR

P. J. COSIJN.

Elene 293. *Hwæt! gê þære snyttro unwîslice*
wrâðe wiðworpon.

Te recht verwerpt Zupitza Grein's latere lezing *wraðe*, die waarschijnlijk berust op een vermeende rectie van *wiðweorpan* met den accusativus, waarvoor geen enkel bewijs geleverd of te verwachten is. Ten Brink's gissing *ealre snyttro* is, als steu-

nende op den Latijnschen tekst *sed quia repellentes omnem sapientiam*, zeer verleidelijk. Behoudt men echter *þære*, dan moet *unwîslice* in *sâmwîslice* veranderd worden: *sâmwîs* is *hebes*, bot, synoniem met *medwîs*. Het woord komt evenwel bij Coenewulf niet voor, en *hwæt* moet dan als rijmstaf dienst doen.

Elene 547. *Weóxan word cwidum, weras þeahtedon*
On healfa gehwæne, sume hyder, sume þyder,
þrydedon and þôhton.

Het verbaast mij, dat nog niemand het onzinnige *weóxan word cwidum* heeft trachten te verbeteren. Grein vertaalt: da wuchsen im Reden Worte: es ratschlagten die Männer etc., alsof dit een goeden zin gaf! Het beraadslagen (*þeahtian*) geschiedt natuurlijk niet anders dan door het wisselen van woorden, dat in de bekende ags. formule *wordum wrixlan* heet. Synoniem met *word* is *wordcwide*. Daarom lees ik:

Wrixledan wordcwidum weras þeahtedon,

waarin *weras* *ἀπὸ κοινοῦ* gebruikt wordt. Maar hoe kan de fout ontstaan zijn? Ik denk doordien Coenewulf hier niet den vorm *wrixlan*, maar *wixlan* bezigde; ik heb van *wixlan* wel is waar slechts één voorbeeld aangetroffen, maar gelukkig in het Noordhumbrisch, dat we juist noodig hebben, omdat ons gedicht daarin geschreven was: vóór het Mattheusevangelie in de Cambridge-editie wordt pag. 2 *mutare* geglosseerd met *gecerde* l. *gevixla*. Dit *gewixlan* staat dus naast *gewrixlan* als *weccan* naast *wreccan*. Nog gemakkelijker zou de verklaring palaeographisch worden, indien men aannemen mag dat nevens *wixlan* een *weoxlian* bestond.

Elene 610. *Jûdas hire ongên þingode; ne meahte hê þâ*
[*gehþu bebûgan,*
oncyrran rex genîðlan: hê wæs on þære
[*cwêne gewealdum.*

Sievers stemt met Zupitza daarin overeen, dat in *rex* geen ags. woord schuilen kan en wijst op het gebruik van oudnoordsche handschriften van geestelijken inhoud, waarin »nichts häufiger [ist] als die anwendung lateinischer siglen für nordische worte z. b. *d̄n̄s̄* für *dróttinn*, *s̄c̄s̄* für *heilagr* u. s. f. (Anglia I, 580). Voor het Ags. herinnert hij aan *l* voor *oððe* en *d̄n̄s̄* voor *dryhten* in den Cottoniaanschen psalm L 17, 81, 99, 140, welke kleinigheden natuurlijk in een »critische" editie niet worden vermeld. Ergo zou hier het Latijnsche *rex* door het ags. *cyninges* vervangen moeten worden. Dat de koning hier niet te pas komt en het beter ware den »doch etwas fern stehenden kaiser" te vermijden, laat Sievers niet na op te merken. Het eenige wat dus overblijft is in plaats van *cyninges* te lezen *cyningan*, reginae. Dit woord in dezen casus vindt men in de Blickling Homilies pg. 13, r. 1: *æfter þǽre bysne þǽre hâlgan Godes cyningan*, i. e. Mariae. De copist meende *cyningas* te zien: *inde crux!*

Elene 627. *Judas maðelade (him wæs geômor sefa,*
hât æt heortan and gehwæðres wâ,
gê hê heofonrîces swa môde
and þis andweardæ ânforlête
rîce under roderum gê hê ðâ rôde tǽhte.

Bij het gebruik van dit *gê—gê* acht ik maar twee verba mogelijk, *ânforlête* en *tǽhte*, zoodat voor een vermoed *swâmode* geen plaats is. Met een kleine wijziging neem ik Zupitza's invoeging *hyht* over:

gê hê heofonrîces hyht samod
and þis etc.

Heofonrîces hyht is »de hoop op de hemelsche zaligheid", evenals Andr. 1054. Voor de uitdrukking *samod and* verwijs ik naar Grein's glossarium.

Elene 1003.

hêht hê Elenan hâl
abeódan beadurôfre, gif hîe brim nêsen
and gesundne sîð settan môsten,
hæleð hwætmôde, tô þǽre hâlgan byrig.

Grein maakt van *brim nêsen* één woord, met de verklaring »das glückliche Ueberstehen der Seefahrt"; in zijn dichterlijke vertaling wordt het door »Brandungsversuchung" weergegeven, een compositum waaraan de Duitsche lezer zijn hart kan ophalen. Voorzichtig merkt Sievers op, dat Zupitza's lezing *brim nesan* »sprachwidrig" schijnt te zijn. Ik merk op, dat in de eerste plaats *nesan* niet voorkomt en in de tweede plaats *genesan* nooit met zulk een object verbonden wordt: *gûðe genesan*, *gûðrǽsa fela genesan*, *wunda genesan*, *yfel genesan*, *nîða gehwane genesan* is volkomen in orde; *frêcennesse & yrmþo genesan*, *ðone ciéle genesan* eveneens. Maar wat zou *brim genesan* kunnen beteekenen? *brim* voor *zeevaart* is niet bekend. Toch is de lezing volkomen in orde. Ik verwijs naar Genesis 1339:

God gebiedt Noach zich met de zijnen en met de diersoorten, die behouden moeten blijven, in te schepen:

Swilce þû of eallum eorðan wæstmum
wiste under wǽgbord werodum gelǽde,
þâm þe mid sceolon mereflôd nêsan!

Hoe het mogelijk is, dat de voortreffelijke Grein in den tekst volkomen juist *nêsan* schrijft en dit in zijn glossarium tot het inepte *nesan* vervormt, begrijp ik niet recht. Juist dit *nêsan* met de noordhumbr. *ê* = *eó* d. i. *neósan*, adire, visitare, is het woord dat hier alleen kan staan, omdat Gods verzekering, dat de ark met haar inhoud gespaard zal blijven, overbodig is en de boven geciteerde woorden niets anders bevatten dan het bevel om van alle vruchten der aarde den noodigen voorraad aan boord te brengen om in het onderhoud van menschen en dieren te voorzien. In de plaats der Elene is *nêsen* de 3de ps. praes. conj. en de zinbouw paratactisch: in het Latijn zou de

eerste bijzin door een ablativus absolutus worden uitgedrukt. *Brim nêsan* is niet »de branding beproeven," *quod absurdum*, maar »de zee bezoeken," wat naar gelang van den samenhang deels »de zee bevaren" deels »op zee gaan varen" beteekent. *Brim* is natuurlijk ons *brem*, pekel (men denke aan *zout als brem*, verg. ags. *sê sealta brim*, de zoute zee, het zoute water), doch in den zin dien het woord in dichterlijke taal heeft als het neutrum is: het pekel = de zee.

Elene 1105. *leort ðâ tâcen forð, þǽr hîe tô sǽgon,*
fæder, frôfre gâst, ðurh fŷres bleó
up êðigean, þǽr þâ æðelestan
hæleða gerǽdum hŷdde wǽron
þurh nearusearwe næglas on eorðan.

Dit *êðigean* is nog altijd een *crux interpretum.* Zupitza vraagt »*êðigean*, wogen?" Grein verklaart het door *halare, spirare*, waarschijnlijk denkende aan noordhumbr. *oeðiga;* in de Vesp. Ps. dient *on-oeðunge* ter vertaling van *increpatio*, wat hier evenmin te pas komt. Noch *ŷðian*, noch *ǽðian*, als beide verba in het Westsaksisch zouden luiden, kunnen hier worden vergeleken. Sievers meent dat stellig *sîðigean* te schrijven is. Hiertegen is aan te voeren dat zoodoende een rijmstaf wordt opgeofferd en het verbum *sîðigean* van een *teeken* moeielijk gezegd kan worden. Slechts een ww. als *verschijnen* is hier op zijn plaats en andere verba zeer zeker te verwerpen. Alleen is de ware lezing te vinden, als men de *ð* door de doornrune *þ* vervangt en hiervan de bovenste streep verkort, met andere woorden van een *þ* de ags. *w* maakt. Eén van beide: òf het handschrift in Vercelli heeft òf de »vorlage" had het eenige verbum dat hier verwacht kan worden, nm. *êwigean*, intransitive, »zich vertoonen, verschijnen". Dat dit woord met adverbia, die eene richting ergens heen te kennen geven, verbonden wordt, blijkt b. v. uit den Crist 904:

þonne bearn godes
þurh heofona gehleodu hider óðýweð.

De infinitief op *igean* wordt volkomen gerechtvaardigd door de C. P., waar men b. v. 272, 4 en 5 (*ge*)*eowigen* in den 3 ps. pl. conj. leest. Vormen met *ê* vindt men èn in het oudste Westsaksisch èn in het Durhambook b. v. Joh. 10, 24; 21, 14; Mc. 1, 45; Mt. 3, 7 enz. Een en ander zal natuurlijk niet beletten, dat *êðigean*, als *geþawenian*, *anwlóh* etc. nog lang in onze ags. glossaren als merkwaardige woorden schitteren zullen. Nog een kleinigheid over *up*, eigenlijk *upp* en ook zeer vaak met een dubbele *p* geschreven. Waarom beweert Zupitza, *Elene* IV, Noot, dat oorspronkelijk de vocaal zeker lang was? Ags. en mnl. *upp*, *up*: ohd. *ûf* = got. en ags. *inn*: ohd. *în*, nhd. *ein*. Wie zou *înn* durven schrijven? Verder heeft *drŷge* ongetwijfeld een lange *ŷ*: verg. *adrŷgde*, abstersit, en is niet identisch met mnl. *droge*.

Versus gnomici 13 (Grein II, 346). Het Angelsaksisch bezit een sterk ww. *clîfan*, *clâf* in den zin *kleven*, *vast verbonden of gehecht zijn*, dat in de Cura Pastoralis voorkomt pag. 361, 16: *His flæsces lima clifað ælc on oðrum*, de vertaling van *membra carnium ejus cohaerentia sibi* (Sancti Gregorii Opera IV, 78). Het compositum *óðclîfan* leest men in den Crist, vs. 1267: *þær him* (den verdoemden in de hel) *sorgendum sâr óðclîfeð*; verg. mnl. *becliven* en *cleven*. Naast het sterke *clîfan* was het zwakke *clifian* in gebruik, ohd. *klebên*, juist ons *kleven;* aldus Boëthius (Fox) 54, waar het van de aardsche geneugten en de wereldsche macht heet, dat *hi willaþ clifian on þæm wyrstan monnum*, dat zij zich willen »hechten" aan de slechtste menschen. Met het oog op deze plaatsen zal men zeker wel de lezing

Weá bið wundrum clibbor. Wolcnu scrîðað.

kunnen en willen verdedigen. *Clibbor* door *onerosus* te vertalen gaat niet aan: het kan, en Grein behoefde het niet door een

vraagteeken als twijfelachtig aan te duiden, niets anders zijn dan *kleverig*, de eigenschap hebbende van te kleven, zich vast te hechten: verg. mndd. *klibber* bij Schiller-Lübben II, 482 en het analoge angelsaksische afleidsel *slidor*, *sliddor*, lubricus, van *slîdan*, labi. Is de lezing juist, dan beteekent de spreuk niets anders dan dat het ongeluk den mensch niet spoedig verlaat, bij uitstek »kleverig" is, hem lang bijblijft. Toch geloof ik, dat de tekst corrupt is en die gedachte, hare juistheid daargelaten, in het nuchter en helder brein van den spreukdichter niet zal zijn opgekomen. Veeleer is hier een *stof* bedoeld, wier kleverigheid zeer bekend was. En deze kan (de alliteratie in aanmerking genomen) bezwaarlijk een andere zijn, dan het *was*, dat ter verzegeling van documenten en brieven, om niet te spreken van waspleisters, algemeen gebruikt werd. Ik sla dus voor te lezen (wat ik niet zou durven, indien we met een dichter van onvolprezen diepzinnigheid te doen hadden):

Wex biđ wundrum clibbor. Wolcnu scrîđađ.

Absoluut zeker is mijn gissing niet; daarvoor geef ik ze trouwens niet uit. Gissen doet missen.

Gnomica III, 153. De lezing *Wrǽd sceal wunden*, *wracu heardum men* mist de noodige concinniteit, al is ze, taalkundig beschouwd, onberispelijk. Ik verkies althans *wrǽd sceal wundum*, *wracu heardum men.*

Gnomica II, 118. *Heán sceal gehnîgan*, *adl gesîgan.* »*Die Alliteration fordert* hadl", zegt Grein, met de vraag: *etwa* hađu, heađu? Ik acht Kern's conjectuur, die ik de onbescheidenheid heb hier mede te deelen, allergelukkigst: in plaats van *adl* leze men *hald* d. i. *heald*, hellend. Dat dit wel meest, maar niet uitsluitend in samenstellingen voorkomt, bewijst Bosworth. Ik wijs voorts op Boëthius (Fox) 84[27]: *þeah hi sien on þæt ofdæle asigen to yfele & þider healde*, volmaakt dezelfde vereeniging van begrippen. Door dit citaat geloof ik, dat Kern's gissing zoo goed als zeker is.

Judith 312. Evenals in middelnederlandsche handschriften,

worden in oudengelsche codices de *t* en *c* voortdurend met elkander verward en geven tot de dwaaste lezingen aanleiding. Een voorbeeld daarvan vinden wij in de Judith:

cirdon cynerôfe
wiggend on wiðertrod wæl scel on innan,
reócende hrǽw.

Dit *wæl scel* is natuurlijk één woord en dus aaneen te schrijven. Het is niets dan een slecht gelezen *wælstel*, beter *wælsteal(l)*, een synoniem van *wælstôw*, het slagveld met de lijken der gesneuvelden, als duidelijk uit het parallelle *reócende hrǽw* blijkt. Als ἅπαξ λεγόμενον is het zeker merkwaardig en daarom wel tot den huidigen dag miskend.

Crist 1683. Een wonderlijke fout vindt men in Grein's uitgave van den Crist (Exon.) 1683. In de schildering der hemelsche geneugten zegt de dichter van het lustoord der zaligen:

þæt sind þâ getimbru þe nô [1] *tydriað,*
ne þâm fore yrmðum þe þǽr in wuniað
lîf aspringeð: ac him bið lenge hûsel,
geoguðe brûcað and godes miltsa.

De »abendmahlsjugend" van Dietrich heeft Grein ongelukkig aan *hûsel* doen vasthouden en vertalen »ihnen ist das Abendmal bereit", waarschijnlijk met het oog op 1661! Men leze natuurlijk *ac him bið lenge hû sêl*, hoe langer hoe zaliger of beter. Vgl. *Gûðlâc* 109 *lenge hû geornor.*

Disticha Catonis, ed. dr. J. Nehab. De angelsaksische tekst dezer disticha is gerestaureerd volgens de regels, welke de uitgever meent dat de schrijver anno domini 1000 of daaromtrent in acht nam, m. a. w. van de gewone conservatieve d. i.

1) HS. *nu*. Ik ken alleen in het Noordhumbr. *un* voor *ân* (unus) en *lutva* (ducere) van *lâdteow* (dux).

rationeele wijze van uitgeven is afgeweken en de nieuwerwetsche critische methode is streng toegepast. Gemakshalve bezig ik hier den tekst van dr. Nehab; ik wensch eenige punten ter sprake te brengen, waarin m. i. de verdienstelijke uitgever minder gelukkig geslaagd is of zijn beoordeelaar in de Anglia gedwaald heeft. Tevens vestig ik de aandacht op de groote overeenkomst, die de taal van enkele disticha heeft met die van koning Aelfred, zonder daaruit te willen afleiden dat de spreuken in haar geheel van zijne hand zijn. Dat n°. 13 de constructie van *uncûð* gemeen heeft met de Cura Pastoralis, heeft dr. Nehab zelf opgemerkt. Dit is niet het eenige voorbeeld van een echt Aelfrediaansche zegswijze waarop gewezen kan worden, gelijk uit het volgende, naar ik hoop, overtuigend zal blijken. Natuurlijk volgt niet uit de door mij geciteerde plaatsen, dat juist *die* spreuken, welke woorden of zegswijzen met Aelfred's werken gemeen hebben, ook van Aelfred zijn. Sommige dezer waren algemeen ags., andere komen misschien *toevallig* alleen bij Aelfred voor. Slechts een nader onderzoek met statistische gegevens, waartoe ik thans geen lust heb, kan de questie uitmaken.

N°. 2. *Ne beó þû tô slǽpol ne tô îdelgeorn. Idelgeorn* ook in den Boëtius (Fox) 238, 30.

N°. 3. *Ðǽt wê cweðað þæt sîe betst ætforan gode, þæt mon sîe gescâdwîs and gemetgian cunne ǽgðer gê his sprǽce gê his swîgan.* Verg. Cur. Past. *Forðæm ure Dryhten gemetgode mid suigean his spræce*, 237, 11 enz.

N°. 7. *Ðǽr lyt gehâten byð, þǽr byð lyt lygena;* liever *lyt alogen. Aleógan*, zijn belofte of woord niet houden, o. a. Boëth. 90, 18, maar ook elders *his beót aleógan* enz. bij Grein.

N°. 8. *Ne beó þû tô ânwille, forþâm þê is gelîclicre, þæt þû sîe mid rihte oferstǽled, þonne þû oferstǽle óðerne mid wôge.* De lezing van *α* is *gerisenlicre*, van *β lihtlicre*. Vergelijkt men Boëth. 244[26]: *ne þuhte hit me nauht rihtlic ne eac gerisenlic, gif* etc., dan komt men vanzelf tot het vermoeden, dat het origineel òf *rihtlicre* òf *gerisenlicre* òf *rihtlicre & gerisenlicre* had; dit

is natuurlijk niet uit te maken. Vergelijk over de willekeurige vervanging van synonyma (*mægena* en *mihta*) N°. 23. Intusschen is de herhaling van *riht* in *rihtlicre* en *mid rihte* leelijk, en *gelîclic* kan de vader van eng. *likely* zijn. Ik heb het woord nog nergens gelezen.

N°. 11. *Ðeah þê mon hwylces yfeles onhlîge, and þû þé unscyldigne wite* cet., wanneer men u van iets kwaads beticht en gij u onschuldig weet enz. De plaats is ook aangehaald door Grein, lex. II, 86 onder *hlîgan*, dat hij door *anrufen* verklaart en opvat als **hlégan*, loeien. Zoowel de verklaring als de etymologie zijn onjuist. In de C. P. lezen we pag. 367, 18 [1]): (*hie*) *willað mid ðy gedón ðæt hie mon hlige wisdomes*, ter vertaling van '*doctrinae sibi opinionem faciunt*'. Hier regeert het ww. een acc. pers., evenals in den Daniël, en een gen. rei, terwijl in den Cato het verbum wel met een gen. rei maar daarentegen met *on* c. dat. pers. geconstrueerd is; verg. *leógan on* N°. 69 en Boëthius 108, 8; *secgan on* N°. 69 en Boëth. 108, 10 enz. Verkeerdelijk schrijft dus dr. Nehab *onhlîge* aaneen. De beteekenis is duidelijk: *iemand zekeren naam* (*hlîsan*) *geven*, in goeden zin *iemand zekere eigenschap toekennen*, in kwaden zin *i. i. te laste leggen*, *hem er van betichten*. Met *hlŷjan*, loeien, heeft het woord niets te maken, omdat het volkomen beantwoordt aan ofri. *hlîa*, mnl. *lien*, ons *belijden*. Dat het ags. ww. zwak was, bewijst de vorm, omdat anders de sterke conj. *onhleó* zou moeten luiden. Precies ons *belijden*, maar in een andere beteekenis, is ags. *bihlîgan*, dat men in de *Gnomica* (Exon.) I, 65 aantreft: *Fǽmne æt hyre bordan gerîseð: wîdgongel wîf word gespringeð; oft hŷ mon wommum bihlîð*, welke lezing door II, 101 bewezen wordt, terwijl *bilîhð* onjuist is. Terloops merk ik op, dat vs. 66 *oft hyre hleór abreóðeð* mij zeer verdacht voorkomt: *hligsa* of *hlîsa* »reputatie" is hier het ware, niet *hleór*.

1) In de citaten uit de zoogenaamde oncritische of niet genormaliseerde (d. i. niet met voorbedachten rade vervalschte) uitgaven schrijf ik geen andere accenten, dan in de handschriften staan.

N°. 14. Dr. Nehab teekent aan: »*tô miceles þances* A. scheint eine Vermischung von *tô þance* und *þances* adv. gen. »en beroept zich voor dit laatste op onzen Ettmüller, die eenige plaatsen van *þances* citeert, maar geen enkele, die Bosworth ook niet heeft [1]). *Tô þances* las ik C. P. 348, 8; *tô leánes* Leechd. III, 436; verder in Beda *tô ǽfenes*, *tô nônes;* en bekend zijn *tô þæs*, *tômiddes*. Dr. Schleich verwijst naar Koch § 425 en vat den gen. op als geregeerd door *tô*. Het voorbeeld uit de Gen. doet mij gelooven dat hij gelijk heeft. Met den instrumentalis ken ik *tô* in de volgende plaatsen: *to swæ micle mægene* Past. 312, 5; *to hwylce ende* Beda 5, 13 (Wheloc p. 414, *to hwylce dome* in den tekst); *to þis ilcan Ðeodrice*, Boëthius 48, 35.

N°. 19. *Uncûð hû him æt ǽhtum gesǽle: æt* hier in der Bedeutung »im Besitz von." Een vergelijking van de door Grein onder *æt* N°. 2 geciteerde plaats uit den Beówulf zal dr. N. wel tot andere gedachten brengen: *æt* beteekent hier *ten opzichte van*. Verg. ook de C. P. 425, 4: *Swa us bið æt Gode, ðonne we wið hine gesyngiað*.

N°. 21. *Becŷpan*, welches nicht bei Grein und Ettmüller zu finden, bedeutet wohl »vertauschen"; dann hiesse *on* »für, gegen". Natuurlijk is ruilhandel een koopen en verkoopen. Maar proprio sensu is *becŷpan* »verkoopen" en in dien zin zeer gewoon. Behalve de plaatsen in Bosw. vergelijke men nog Mt. 19, 21 en Luc. 12, 6. In gelijken zin geldt het *cŷpan* der varianten, benevens *bebycgan* met *on* —, dat wèl in Grein te vinden is en waarnaar dr. N. had kunnen verwijzen. Prachtig komt hier een beteekenis van *witod* uit, die het bekende *witodlice*, voorzeker, opheldert: namelijk die van *bepaald*, *zeker*. De zin is dus: verkoop of ruil niet het zekere tegen het onzekere, wat ge hebt tegen wat ge hoopt. *Wite mâran þanc* is evenals in N°. 7 »hecht meer aan".

1) Hoe Bosworth door Ettmüller zonder oordeel is vertaald, bewijst o. a. *lictún*, coemeterium, dat driemaal in Beda voorkomt en bij B. door *sepulchre* wordt verklaard, wat Ettm. in deftig Latijn naschrijft: *lictún*, sepulcrum!

N°. 23. *Gepyld byð mihta mǽst*, maxima enim morum est semper patientia virtus. Men verwacht *mægena mǽst; mihta* zal wel op rekening van den copist komen. Het onzinnige *middes eades* kan ontstaan zijn, doordat de schrijver *midmæst* meende te lezen en er op eigen handje een *eades* uit het voorafgaande *eáðe* bij fabriceerde.

N°. 25. *Wilnian tô*, heet het, staat noch in Ettm. noch in Grein. Dit laatste is onjuist. Verg. verder C. P. 371, 21: (*he*) *wilnað Gode to liciganne*, *nalles mannum*; 383, 28: *hwæt hie magon geðencean ðæt fugla briddas*, *gif hie ær wilniað to fleoganne*, etc. en veel andere plaatsen.

N°. 29. Het oude spreekwoord *hwîlum byð esnes tîd*, *hwîlum ôðres* kan juist zijn, indien *esnes* met *ânes esnes* gelijk staat. Ik kan alleen *from geate to oðrum*, van de eene poort naar de andere, citeeren, wat echter niet precies hetzelfde is. Ags. *esne* is hier *vir* en niets anders, maar wie zal dit met *anes* verwarren? *Enes* kan moeilijk in 't origineel gestaan hebben, omdat *ân* alleen *ǽ* (*ê*) heeft in as. *ǽnne* en is. *ǽne*.

N°. 30. Dr. Schleich vraagt, hoe dr. N. zijn opvatting van *hliét* als identisch met got. *hlauts* kan bewijzen. Ik meen hiermede: 1° dat de nom. sg. *hliet*, *hlŷt*, niet *hlyte*, luidt; 2° omdat ook de C. P. *hliete*, niet *hlyte*, in dativo heeft. De overgang tot de ja-stammen in den pluralis is niets bijzonders: men denke aan *mete*; de gen. plur. kan de eenige casus geweest zijn, die tot de verwarring aanleiding gaf.

N°. 37. *Ealoð* is zeer zeker het ware en niet *drince;* maar lees vooral niet *ealoðe*, omdat het woord tot de consonantische stammen behoort: *hie hie selfe mid ealoð oferdrencton*, Or. V, 3, 2 en verder vele plaatsen in de charters. Dat *ǽlce dæg* een dativus is, betwijfel ik; bovendien is deze uitdrukking reeds bij Aelfred aan te wijzen en stellig overoud. Wat pag. 24 verder van de dativus-*a* gezegd wordt, geldt zeker niet van Aelfred: *eard* is een *u*-stam; *earda* leest men ook nog Boeth. 134, 24. Het substantief *druncen* komt buiten compositie in Aelfred niet voor: wel *druncenwille* Past. 121, 13; anders *druncennes*,

dronkenschap. Of stond er in plaats van *on þîn druncen* het bekende *oferdruncen?*

No. 38. Het distichon is door dr. N. valsch verklaard en gelezen. *Yfel ellen* is evenmin *desire to evil* als »übler Sinn, Verzweiflung"; *hwylc unwilla* is onzin, er moet staan *hwylcun* (i. e. *hwylcum*) *willa.* Men leze: *Nafa þû tô yfel ellen* (jaloerscheid), *þeáh þe hwylcun willa on becume; oft brincð seó wyrd þone willan, þe eft byð andergylde.* Met *andergylde* wist dr. N. niets aan te vangen, en veranderde het daarom in »het gewonere" *andgylde.* Weet dr. N. dan met dit laatste iets te beginnen? Zoo vervangt men een goed woord door een vox nihili. *Andergilde* ken ik uit den Boëthius 38, 1: *Geðenc nu hwæt þines agnes seo ealra þissa woruldæhta & welena: oððe hwæt þu þær on age unandergildes, gif þu him gesceadwislice æfterspyrast*; ter vertaling van: *Age enim si iam caduca et momentaria fortunae dona non essent, quid in eis est, quod aut uestrum umquam fieri queat aut non perspectum consideratumque uilescat.* Ergo *unandergilde* = non vilescens, *andergilde* = vilescens, in waarde verminderend, waardeloos wordende, eigenlijk *van andere waarde* (gild). Dat *ander* identisch met *ôðer* is, acht ik zeer waarschijnlijk; het adjectief is dan een bahuwrîhi met het suffix *-ja;* de wet van Verner toepassende vinden we dus dat het oorspronkelijk accent niet op *ôðer* lag, zoodat na den overgang van *þ* tot *d* de *n* gespaard bleef. Ergo een geheel ander resultaat dan dat van Kluge Beitr. VI, 394 omtrent *fyðerfête* (in Orosius L *feowerfête*, II, 4, 2 *bis*, *feowerscyte* II, 4, 6, en zoo ook in C). Wat daaraan ligt, dat composita met numeralia anders behandeld zijn dan die met adjectieven.

No. 41. Volkomen juist is de opmerking, dat *bisnian* »ein Beispiel geben" beduidt, gelijk te vinden is in Ettm., die alweer Bosw. c. loco afschrijft; nog een voorbeeld komt in Beda pag. 168 voor. Uit de C. P. ken ik het woord ook in den zin van »een voorbeeld nemen" deels met *on* c. dat. rei, deels met *be* c. dat. pers.; 't laatste juist als in onze spreuk: *ðonne ðæt folc bisenað on hira unðeawum, nals on hira lare* 31,

6; *ðeah he self nan yfel ne dó*, *ðæt he ðeah gesyngað ðurh ða ðe be him bisniað* 451, 28; *ðylæs ða úntruman be him bisneden*, 451, 30.

N°. 50. Dr. Nehab geeft hier Erasmus, die toch wel wat Latijn verstond, een zeer ongepaste berisping. De oudengelsche vertaling is letterlijk deze: gebruik uw vermogen zoolang gij gezond zijt; de zieke vrek bezit het geld, maar niet zich zelven; het *corpus curare* ligt er niet in. *Brûc þînra ǽhta* kan zonder nadere bepaling *waartoe* alleen beteekenen: »pot niet".

N°. 51. Dat *lârþeow* de oudere vorm is, en *lâreow* de jongere, leert dr. Schleich met een beroep op Sweet. Ik zie niet in hoe men volgens een taalwet die nooit bestaan heeft of naar analogie van *lâtteow*, dat zich van *lǽdan* door de *t* onderscheidde, een verstaanbaar woord zoo verminkt zou hebben.

N°. 53. Ags. *niéten* is niet »bestie", maar »thier". De tweede versregel heeft de vertaler verkeerd begrepen; het is *luce clarius* dat *þe hine tala lǽrð* zeggen wil »*that teacheth him well*". Dr. Nehab accentueert *tâla*, plur. van *tâl* »opprobrium" en bedoelt dus *qui eum opprobria docet!* Een wonderlijk docent, zeker wel om bang voor te worden, maar die hier best gemist kan worden. *Tela lǽran* is bovendien een geijkte uitdrukking.

N°. 58. *Se cræft geýcð his âre*, adiuvat usum; natuurlijk niet *auget honorem*, dat nergens te lezen staat. Een prachtig voorbeeld van *âr* als vertaling van *usus* in Beda III, 5 pag. 171: *ðearfum to are*, in usus pauperum. *Ar* beteekent, als bekend is, ook *goed*, *vermogen*, dat hier een besten zin geeft; Beda I, 15 pag. 58 *andlyfne & are*, stipendia (militum).

N°. 63. *Onhagian* c. acc. pers., ook met *tó*, herhaaldelijk bij Aelfred. Voor het gebruik van dit voorz. vergelijke men C. P. 417, 12: *ðonne hit* (sc. *ðæt mod*) *bið onstyred mit ðære lustbærnesse & hit ónhagað to ðæm ðingum* (and has opportunity for such things), *ðonne forlæt hit hrædlice ða weorc ðæs inneran godan willan*, *ðonne hit onhagað to ðæm uterran*.

N°. 69 *þeáh þê monig mon herige*, *ne gelýf þû him tô wel*,

ac geþenc þê sylf, hwæt his sôðes sie. Dr. N. wil lezen *hwæt hit sôðes sie*, en vat *sôðes* als adverbialen genitivus op; dr. Schleich verklaart *sôðes* zeer goed door een van *hwæt* afhankelijken gen., maar bekent dat hem *his* niet »ganz klar" is. Ik begrijp op mijne beurt niet, wat men toch tegen *his* kan hebben. De lezing *þæs* van *a* staat natuurlijk met *his* gelijk in grammatische waarde: maar wij vinden datzelfde *þæs* in Aelfred, Oros. I, 1, 13: *fela spella him sædon þa Beormas..., ac he nyste hwæt þæs soþes wæs*, letterlijk: wat waars des was. In 't Mnl. zou men ook *des* zeggen. Wat is hierin duister?

N°. 70. Alweder de klacht dat een woord en wel *onberan*, pati, sufferre, noch in Grein noch in Ettm. te vinden is. Dr. N. ziet evenwel over het hoofd, dat in het latere Ags. onophoudelijk het praefix *a-* met *on-* verward wordt en omgekeerd. *Onberan* staat voor *aberan* (got. *usbairan*), dat in beide lexica staat opgeteekend. Dat *onweg*, *onbûtan* enz. tot *aweg*, *abûtan* enz. verliepen, is algemeen bekend. Bovendien zijn vele verba zoowel met *a-* als met *on-* samengesteld in volkomen gelijken zin: *abîdan* = *onbîdan*, *acerran* = *oncerran*, *astellan* = *onstellan*, *astyrian* = *onstyrian*, *awôc* = *onwôc*, *awendan* = *onwendan* en andere, van oudsher.

N°. 71. *Ungelŷfedlic* zou volgens dr. N. »eerder" *illicitus* dan *incredibilis* zijn. Onjuist: verg. Oros. III, 9, 3 *ungeliefedlicne micelne weg*; V, 1, 3 *for þon hit is us uncuð & ungeliefedlic*; en de uitdrukking *ungeliefedlic to secganne*, incredibile dictu II, 4, 6 en III, 9, 17.

N°. 75. Welke duisterheid dr. N. in de spreuk ontdekt heeft, begrijp ik niet. De uitdrukking *geliéfan tô* o. a. ook in Boëth. 10, 2: *ne sceolde þe eac nan man swelces to gelefan.*

N°. 76. *Sê þe him ealne weg ondrǽt, sê byð swylce hê sie ealne weg cwellende*, lees met dr. N. *cwelende*. Dr. Schleich vindt dat *cwellende* »ganz guten sinn giebt," en vertaalt: »wer stets in furcht lebt, ist einem mörder vergleichbar, der ja auch in steter furcht lebt." Inderdaad diepzinnig!

Zusatz 3, pag 53, r. 1 *nân sêlre*, juist als *nân ôðer*, niets

anders: *ðy him is micel ðearf, ðonne he tela lærð, ðæt he eac tela doo & his lif ón nan oðer ne wende on oðer he lærð* C. P. 193, 12. Voor *gebringan tó* verg. Wheloc in Beda pag. 397: *God gebrincþ us yfele to godum mannum, gif we bugaþ fram yfele.*

Zus. 6. *Hweðer sceal cépinge þe lofigen, þe se þe heó syllen sceall, þe se þe heó byggen wyle* (in Müller's uitgave); *cépinge þe* emendeere men in *cepeþing*, res venalis, verg. Beda II, 1, pag. 108: *Secgeaþ hi þæt sume dæge þider niwan come cypemen (scipmen* B) *of Brytene & monig cepeþing to ceapstowe brohte.* De zin is dus: Wie moet de koopwaar loven, d. i. den prijs er voor vragen, de verkooper of de kooper? De verkooper *looft*, de kooper biedt. In het Nederlandsch der 17de eeuw werd *loven* transitive eveneens gebezigd: »Wat looft ghy dese hen?" bij Westerbaen beteekent: »wat, d. i. welken prijs, vraagt gij voor deze hen?" Ten onrechte vraagt dus dr. N. of soms gemeend kon zijn: »nicht nur der Verkäufer, sondern auch der Käufer, beide müssen den Kaufgegenstand loben, wenn der Kauf zu Stande kommen soll." Ook wordt *loben* in duitsche dialecten nog zoo gebezigd; zie Sanders.

Zus. 8, reg. 26. *Ac gif þâ heáfdu ânes weges nellað, þonne sceal þæt bodig bión þý bysigre, tíhð þâra heáfda ǽlc his wegas,* etc. Lees *his weges* »zijns weegs" en verg Or. I, 1, 22: *þonne rideð ælc hys weges.*

VERSCHEIDENHEDEN,

DOOR

Dr. W. L. VAN HELTEN.

DES DOODS SCHULDIG.

Schuldig beteekent »moetende afstand doen van"; daarom is de uitdrukking *des doods schuldig*, van den dood moetende afstand doen, eigenlijk onzinnig; men zou in plaats daarvan verwachten *des levens* (of eertijds ook *des lijfs*) *schuldig*. Werkelijk lezen we dan ook in den Hêliand: *ferahes scolo* 1443, 5107, 5134, 5195, 5236, *ferahes sculdig* 5232, en *libes scolo* 3842, 4986, terwijl *dodes*, *mordes* (*wities*) in verbinding voorkomt met *wirdig* en *werd* 5106, 5108, 5196, 5237, 5242. Driemaal intusschen worden de beide zegswijzen naast elkaar gebruikt: »that he wari tho thes ferhes scolo, wities so wirdig," 5108; »ef he si is ferhes scolo, endi imu so adeliad, ef he si dodes werd," 5196; »so he wari is ferhes scole, dodes wirdig," 5237. Let men op deze omstandigheid en houdt men daarbij tevens in 't oog, hoe licht er bij het bezigen der eerste uitdrukking meer aan den dood, dien de schuldige moest lijden, dan aan het leven, waarvan hij afstand moest doen, kon gedacht worden, dan baart het geen verwondering, zoo men daar, waar logisch de naam der te betalen boete op zijn plaats zou zijn en oorspronkelijk was, ook den naam der te lijden straf ontmoet, en dien ten gevolge *schuldig* met *waardig* gelijkgesteld ziet. Dat reeds het Oudsaksisch zich deze verwarring veroorloofde, leeren de volgende plaatsen uit den Hêliand: »mid huiu the man habdi mordes gisculdit," 5181; »ef eo man mid sulicun

dadiun mag dodes gesculdien," 5244; »Hie mid is wordon habit dodhes gisculdid," 5331; alzoo met *sculdian* = »werd, wurdig werdhan."

BONDIG.

De beteekenis »sterk, hecht, duurzaam" is door het Uitl. Wb. voor bovenstaand adjectief bewezen. Doch wat is *bondig* in onze zegswijze *kort en bondig?* Vraagt men er den leek naar, hij antwoordt u, misschien wel zonder uitzondering: »beknopt, kort saamgevat." En zulk een verklaring is begrijpelijk genoeg. Toch toont het gebruik van 't woord in de oudere taal duidelijk, dat we hier aan een geheel ander begrip te denken hebben. In Vondel's Heroides, Br. 16, leest men: »word ick door *bondighe* merckteekens voor eens Konings kint erkent," waar *door b. m.* de vertaling is van *per rata signa.* Deze zelfde opvatting, »zeker, vertrouwbaar, zoo waar, dat geen bedenking of twijfel mogelijk is," de eenvoudige troop der eerstgemelde beteekenis, blijkt evenzeer uit: »Het moeyt mijn in mijn hert, dat hy noch so wantrouwt, Dat hy mijn minne voor niet *bondigher* en houwt," Bred. *Moortje*, vs. 443. En ze verklaart ons in de Epodos van den beroemden rei uit *Lucifer* de plaats, waarmede V. Lennep zich indertijd zoo weinig heeft kunnen redden, en die ook mij, zoolang ik de ware beteekenis van *bondig* niet ontdekt had, volkomen duister is geweest: *Zijn geheimenis zy* BONDIGH, *Men aenbidde zijn bevel*," = »Gods wezen zij als een voor ons geheime en ondoorgrondelijke zaak eenvoudig een uitgemaakte waarheid, waarover niet meer te spreken valt, en geloovig stelle men zich tevreden met aanbidding en vereering," past volkomen met den geest, die in de gansche hymne is op te merken, het innige besef der onmogelijkheid om zich van Gods heerlijkheid een zuiver begrip te vormen. *Kort en bondig* moet dus eertijds ook niet »kort en beknopt" beteekend hebben, maar »kort en zeker (zoodat alle tegenspraak overbodig wordt geacht)"; en vat men de uitdrukking

hedendaags niet meer zoodanig op, dan is dat niet veel anders dan b. v. de algemeen verbreide misvatting, als zou in *heinde en ver* het eerste woord = »ver" zijn, een misvatting van reeds ouden datum, gelijk men zien kan uit den *Warenar* (IV, 1): »Daer heb ik ongze Ritsert ezocht *om heind' en om by*. Vgl. ook het Hd. *bündig*, dat blijkens de door Grimm in het *Wtb.* geciteerde plaatsen = »firmus, ratus, krachtig, zeker" is.

KILLE.

Tegen de door Verdam op bl. 30 van dit Tijdschrift voorgedragen etymologie van *kille* vermeen ik de volgende bedenkingen te moeten opperen:

1°. Welk bewijs is er geleverd, dat *kille* oorspronkelijk *kilde* geluid *heeft*? Het is waar, in de bronnen, waar men het eerst zou verwachten een niet geassimileerden vorm aan te treffen, ontbreekt zoowel een vorm met *ld* als met *ll*; maar zou het niet bevreemdend zijn, zoo, terwijl de andere woorden met *ll*, uit *ld*, ook in jongere bronnen hun oorspronkelijken vorm naast zich vertoonen, juist *kilde* òf geheel verdwenen òf zoek was?

2°. Is het waarschijnlijk, dat een *kille*, oorspr. »baarmoeder," van daar »diepte", zijn grondbeteekenis geheel zou hebben laten varen voor de zoogenaamd tropische opvatting?

3°. Dat wij *schoot*, hetwelk oorspr. »hoek, stuk" (vgl. h. Ags. *sceát*), en vandaar »zoom, stuk van een kleed" beteekende (vgl. het Got. *skauts*), voor »baarmoeder" bezigen, alzoo metonymisch den naam van het omgevende op het omgevene overdragen, is begrijpelijk; doch wat bewijst dit voor een overgang van de benaming voor »baarmoeder" op »schoot", de ruimte tusschen knieën en buik? En zelfs aangenomen, dat *kille* werkelijk uit een beteek. »uterus" die van »gremium" had kunnen ontwikkelen, hoe dan nog van daar tot de opvatting »diepte" te geraken? Men spreekt van »den schoot der baren, der aarde," maar denkt daarbij niet in 't minst aan het begrip »diepte"; het »bedekken, opnemen, fovere" heeft men op 't

oog, terwijl men het in de baren, de aarde liggende vergelijkt met een in den schoot der moeder liggend kind [1]).

Zou er niet meer waarschijnlijkheid bestaan voor een samenhang van ons *kille*, oorspr. **kilja*(*â*) of »**kiljan*(*ân*), met de Litausche benamingen voor »diepte", *gil-ybė*, *gil-umma*, die we b. v. in Matth. 18, 6, Luc. 5, 4, Ps. 130, 1, aantreffen, en met het adject. *gilus*, dat substantive positum in Ps. 69, 15, wordt gelezen? Nesselmann geeft zelfs een *gylė*, diepte, op, dat behalve zijn gerekte *y* = *î* in suffix met een Germ. **kilja* (uit **giljâ*) overeenkomt.

EEN DATIEF ALS OBJECT.

De verwisseling van datief en accusatief in onze Nederl. taal en dialecten is bekend. Ter eene zijde herinner ik aan den 4den nv. *hem*, *hen*, *haar;* ter andere aan het dringen van accusatiefvormen in den 3den nv., aanvangende in de 15de eeuw, toenemende in de 16de en sedert hoe langer hoe sterker wordende. En wat is een Dietsche 3de nv. *hane*, *herte*, enz. anders dan een als datief in gebruik gekomen accusatief, en de 4de nv. op *-e* van *God* en van eigennamen dan een in den accusat. gedrongen datief? (Vgl. ook reeds *Adame*, *Jacobe*, *Johannese*, *Kriste*, *Petruse*, enz., Hel. Cott. passim, als acc. voor *Adam(an)*, *Jacob*(*an*), enz.; en den Oudnoorschen accusat. *Droplaugu*, *Ingibjörgu*, *dróttningu*, enz. voor *Droplaug*, *Ingibjörg*, enz., door invloed van den vorm des 3den nvs).

Een zeer eigenaardig staaltje van deze neiging tot verwisseling vertoont ook de taal van den *Delfscen Bijbel*, gelijk uit de volgende citaten zal blijken. »Ic sal afsniden *dinen arme*," I Reg. 2. »Die niet ghesien en hebben — *sijn wtghestrecten*

1) De door Verdam als bewijsgrond voor zijne opvatting aangevoerde overeenkomst der zwakke declinatie van *kilþei* met die van *kille* is van geen gewicht; want 1° correspondeeren met de Got. zw. *ei*(*n*)-stammen in de andere Germ. dialecten in den regel *gewezen zw.* vormen met een (behalve in den gen. dat. pl.) onveranderlijk suffix *î*, *i* of *u*, *o*, en 2° bewijst de zw. declinatie van een Dietsch femininum niets voor de oorspronkelijke buiging.

arme", Deut. 11. »Sy sullen *mijnen arme* gedoghen", Ysai. 51. »Ende maecte *enen groten avontmale*", Judic. 6. »Die besitten sal *mijnen heylighen berghe*", Ysai. 65. »Heeft mi ghegheven *enen boke*", IV Reg. 22. »Men sal *den boke* gheven", Ysai. 29. »Sophonias las — *desen boke*," Jer. 29. »Hout *den bome* af", Deut. 4. »Ende houwe *den bossche* of", en »hi heeft *den bussche* of ghehouwen", Jud. 6. »Hi plante *den bussche*", III Reg. 16. »Dat si wten tempel werpen souden — *den bussche* ende alle *den ridderscepe* des hemels", IV Reg. 23. »Dat ic ververschen soude *den bosch*", Ecclesiastes, 2. »David dede af *den breydele*", II Reg. 8. »Si roveden *den dorschvloere*", I Reg. 23. »Die *haren dienste* doen", Hesth. 16. »Seg dinen knechten *den drome*", »dat gi mi *den drome* telt", »segt mi *den drome*", »dat gi mi *den drome* niet en segt", Deut. 2. »Ic seide *den drome*", Deut. 4. »Dat ghi horen sult *den gheluut*", Deut. 3. »Doen die here ghehoert hadde den *gheluyt*", Deut. 1. »Alstu horen sulste *den geluut*", II Reg. 5. »Mijne ziele heeft gehoert *den geluut*", en »en horen *den geluut*", Jer. 4. »Sadoch — nam — *enen hoerne* vol oli", I Reg. 1. »Dese boc hadde — *enen schonen hoerne*", Deut. 8. »Die Iheroboams *huyse* verslaen sal", III Reg. 14. »Ic sal doden Achabs *huse*", IV Reg. 9. »U vader heeft alte harden *jocke* op ons geleit", I Reg. 12. »Neem van ons *sinen zwaren jocke*", Ibid. »My *dijnen knechte* — heeft hy niet ghenoet", II Reg. 1. »Dat hi mi *sinen knechte* niet doden en sal", III Reg. 1. »Dattu mi *dinen knechte* leveren sultste in Achabs hant", III Reg. 18. »Heefstu niet ghemerct Iob *minen knechte*", Job 1. »David had *den lone* voort geset", II Reg. 5. »Ende offeren mede *den corve* mitten derven broden", Nehem. 6. »Nochtan en sal ic — niet wech doen — *den manne*", I Reg. 2. »Sulstu wtleiden *den manne*", Deut. 17. »Te maken — *den mure*", III Reg. 3. »Die salicheit sal *dijnen muere* veronledighen", Ysai. 60. »Als du *dijnen nest* verheven hebste", Jer. 49. »Spreet hi *sijnen nevele*", Job 26. »Benadas beloefde (prees) *horen rade*", III Reg. 20. »Droech wech *enen lamme*", I Reg. 17. »Du sulste nemen *den ramme*", Exod. 29. »Sach ic *desen*

ramme", Deut. 8. »Hi sal offeren — *enen onbesmetten ramme*", Num. 6. »Hi sette opten outaer — *een ramme*", Num. 23. »Ghi sult offeren — *enen ramme*", Num. 29. »So doden si *enen ramme*", II Reg. 6. »*Enen ramme* te slaen", Tob. 7. »Si schoerde *haren rocke*", II Reg. 13. »Sijn gepens sal *den slape* of nemen", Ecclesiasticus 31. »Nemen *enen stene*", Jer. 51. »Hij heeft *toerne* ghehat", Num. 25. »Heb ic *toorne* ghedaen", III Reg. 19. »Harde woerden verwecken *toorne*", Parab. Sal. 15. »Du gesent hebste *dijn toerne* ende *dijn gramscappe*", Bar. 2. »Si heeft ghesien *den toerne*", en »lijd *den toerne*", Bar. 4. »Ic sal *den trone* sijns riken ghestadich maken", II Reg. 7. »Hy moet *sijnen trone* hoogher maken", III Reg. 1. »Die coninc Salomon maecte oec *enen groten trone*", III Reg. 10. »Die gherechticheit verheft *den volke*", Parab. Sal. 14. »*Den wercke* van dijnen handen sulstu voert steken", Job 14. »Hi maecte *enen groten werscappe* sinen knapen", III Reg. 3. »Maect *desen vissche* scone", Tob. 6.

»Moet verslinden *den cedren* van Libanon," Judic. 9. »Dat hi *sinen sonen* maecte rechters," I Reg. 7. »Ic sal besien *minen brueders*", I Reg. 20. »Heeten si dese stat *den scheidenden stenen*," I Reg. 23. »Dwae *dinen voeten*", II Reg. 11. »Hiram — sant *sinen knapen* tot Salomon", III Reg. 5. »Hi brenghet *den raetghevers* tot enen sotten einde ende *den rechters* in verwonderen", Job 12. »Die *den wateren* bint in sinen wolken", Job 26. »Die guede nyemare maket vet *den beenren*", Parab. Sal. 15. »Sal hi *sijnen vianden* keren tot vreden", Parab. Sal. 16. »Als du *dijnen oghen* bestriken sustte", Jerem. 4. »Ghi sult vercoelen *uwen sielen*", Jer. 6. »Hi heft op *den nevelen* van den einden der aerden", Jer. 10. »Dat vyer moet *dijnen vianden* verslinden", Ysai. 26.

Aan een werkelijken datief is hier natuurlijk niet te denken; evenmin aan druk- of schrijffouten; wel daarentegen aan analogieën van den accus. *hem*, *haar*, *hen*, *Gode*, *Perchevale*, enz. Ja, hoe zulk een nieuwe 4de nv. zelfs invloed heeft geoefend op den nominatief, ziet men uit enkelv. 1ste naamvallen, als *die drome* Deut. 2 en 4, *des heren toorne* Num. 11, *al te starcken toorne* Parab. Sal. 18, *mijn volke* Jer. 8, *ene grote vissche* Tob. 6.

JOAN VAN PAFFENRODE.

Het geboortejaar van dezen ten onrechte bijna vergeten dichter is niet bekend, maar toch met zekerheid vast te stellen. In de voorrede van Paffenrode's thans zeldzaam geworden prozawerk, *der Grieken en Romeynen Krygs-Handel: Ofte Beschrijvinge van de Griekse en Roomse Land-Militie* [1]), zegt hij, onder de schrijvers over deze materie ook een paar Jezuiten vermeldende: »Indien dan de weerdigheyd van dese stoffe self de geestelijke heeft opgewekt om daer van te schrijven, 't en is dan niet vreemt dat ik ook daer door mede verrukt ben geworden my daer mê te mengen die nu meer als seven-en-dertig jaren van dat hand-werk ben geweest". Nu is dit werk, dat de schrijver »onder 't geknars en gerammel der wapens tot hier toe onder Gods zegen (heeft) gebracht en voltrokken" [2]), in het laatst van zijn leven voltooid. Immers het werd eerst in 1675 door zijn zoon uitgegeven, die in de opdracht getuigt, dat het »onder de Pers eerst aanvingh te leven, als 't Hem (zijn vader) gebeurden te sterven". De oorlog, waarop Paffenrode aan het slot van zijn werk doelt, is dus die van 1672. In dit jaar of in het begin van het volgende — hij sneuvelde in Juni 1673 — werd het omvangrijke werk derhalve voltooid. Wij mogen als zeker aannemen, dat de voorrede na de voltooiing van het boek

1) *Waer onder vele Outheden dier Volkeren vertoont worden, Begrepen in ses boeken, door* Johan, Vryheer van Paffenrode", enz. *„Tot Gorinchem. By Paulus Vink*", enz. 1675. *„Met privilegie voor vijfthien Jaren.*

2) Vgl. blz. 392 van het werk.

werd geschreven; hiervoor pleit de gewoonte en tevens de toon dier voorrede. Trekt men nu van 1672 of 1673 het getal 37 af, dan vindt men 1635 of 1636 voor het jaar, waarin Paffenrode in dienst trad.

Hierop voortbouwende kan men het geboortejaar van onzen dichter berekenen. Immers in een verjaringsgedicht van zijne hand, aan Johan Hendrik van Mario gericht, vinden wij de volgende regels [1]):

»Wanneer ik zie, dat zig de witte zil'vre hairen,
Vast in ons openbaren,
Ik blyv verwonderd staan,
En denk, is 't mog'lijk dat de slibberige tyden,
Zoo slapende ons ontglyden,
Zoo sluipende ons ontgaan!

Dan leer ik eerst, hoe ras dat veertig jaar verdwenen,
(O tyd, wat loopt gy henen!)
Men naar het uiterst rend.
Dan sien ik hoe geswind ons dagen ons begeven,
En denk, wat is het leven!
Als loopen naar het end."

Toen Paffenrode dit gedicht vervaardigde, had hij dus den leeftijd van veertig jaren bereikt. En daar nu een ander couplet van ditzelfde verjaringsgedicht aldus aanvangt:

»Wanneer ik denk, hoe wy nu meer als twintig jaren
In d'oorlogs-benden waren",

mag men hieruit besluiten, dat hij vóór zijn twintigste jaar den soldatenrok heeft aangetrokken. Wanneer men stelt, dat deze gebeurtenis voorviel, toen onze dichter 18 jaren telde, dan vindt men, door dit getal van 1635 of 1636 af te trekken, 1618 of 1619 voor zijn geboortejaar.

---

1) Vgl. *Gedigten van* J. van Paffenrode, *Vryheer van Ghussigny. Den twaalfden Druk. Verbeterd en met kopere Platen versierd. t'Amsterdam, By Jan Graal en Jan Roman, Boekverkoopers.* 1711, blz. 221. Naar deze uitgave, die het meest bekend schijnt te zijn, zal ik steeds verwijzen.

Deze geheele berekening schijnt misschien gewaagd; gelukkig echter, dat de groote waarschijnlijkheid er van door iets anders wordt gestaafd. De vader van onzen dichter, jonkheer Jacob van Paffenrode, die van 1617—1652 drossaard is geweest van Gorinchem en het land van Arkel [1]), trad den 4den Mei 1617 te Gorcum in den echt met jonkvrouw Willemina van Arkel [2]). En nu wordt wel in de doopboeken dier gemeente de naam van Joan van Paffenrode niet gevonden, maar die doopboeken beginnen met het jaar 1619. Uit al deze gegevens mag men veilig de slotsom trekken, dat Paffenrode in 1618 is geboren. Dat hij geen kind uit een vroeger huwelijk was, blijkt hieruit, dat hij in een lofdicht »telg uyt Arkels stam" wordt genoemd [3]).

Jonkheer Joan van Paffenrode, vrijheer van Ghussigny, zal dus in 1618 te Gorcum zijn geboren uit het huwelijk van Jacob van Paffenrode en Willemina van Arkel. Zijn vader bekleedde, zooals reeds werd vermeld, het ambt van drossaard, zijne moeder was eene afstammeling uit het adellijke geslacht der Arkels, waarvan de rechte lijn in het begin der 15de eeuw was uitgestorven; waarschijnlijk was zij eene dochter van jonkheer Roelof van Arkel, die in 1605 drossaard van Gorinchem werd [4]). Paffenrode behoorde dus tot eene zeer aanzienlijke en invloedrijke familie. Het ambt van drossaard was toen ter tijd zeer gewichtig, want deze overheidspersoon koos de burgemees-

---

1) Vgl. Abraham Kemp's *Leven der Doorluchtige Heeren van Arkel, Ende Jaar-Beschrijving der Stad Gorinchem*, enz. *Mitsgaders De Regeerders der selven Stede ende Lande — tot desen jegenwoordigen Jare* 1655 *toe. Nu uyt-gegeven door zijn Soon* Henrik Kemp. *Tot Gorinchem, Voor Paulus Vink, Boek-verkooper*, 1656, blz. 473.

2) De Heer A. Noorderbroek, burgemeester der stad Gorinchem, is zoo vriendelijk geweest mij afschriften te verstrekken van de plaatsen in de doop- trouw- en begrafenisboeken dier gemeente, waar de naam Paffenrode voorkomt. Nogmaals betuig ik hem mijn oprechten dank voor zijne heuschheid.

3) Vgl. het gedicht van zekeren D. van Aelst op *Oudmal, ofte boertige comedie van Sr. Filibert*, voor enkele der oudere uitgaven te vinden.

4) Vgl. Kemp, t. a. p., blz. 461.

ters, vroedschappen en schepenen der stad [1]). De Paffenrode's waren met andere adellijke geslachten verwant. Het eene blijspel van onzen dichter is opgedragen aan zijn neef Louis de Morlot, vrijheer van Gysenburg en Gysel-Nieuwkerk, het andere aan zijn neef jonkheer Sixtus Steerenz van Humalda. De zoon van Joan van Paffenrode, Jacob, huwde in 1671 met jonkvrouw Juliana van Burmania [2]). Het wapen der familie bestond uit twee gekruiste zwaarden met gouden gevest op een rood veld [3]).

Van Paffenrode's jeugd is weinig bekend. Het schijnt, dat zijne moeder hem reeds vroeg is ontvallen [4]). Hij ontving eene geletterde opvoeding, zooals blijkt uit zijn prozawerk, dat uit Grieksche en Latijnsche bronnen is geput, en uit eenige vertalingen van Latijnsche gedichten. Hij koos den krijgsmansstand en is zeker zijne loopbaan als gemeen soldaat begonnen; immers in het boven aangehaalde gedicht aan Mario lezen wij:

»Wanneer ik denk, hoe wy nu meer als twintig jaren,
In d'oorlogs-benden waren,
En resen trap voor trap,
Zoo door Oranjes gunst, als ook der Heeren Staaten
Van mindere soldaten,
Zelfs tot het Hopmanschap," enz.

Waarschijnlijk heeft Paffenrode aan eenige der veldtochten van Frederik Hendrik deelgenomen, maar daar hij toen nog slechts in lagere rangen diende, wordt zijn naam door de geschiedschrijvers dier dagen nergens genoemd. Zeker is het, dat hij den ongelukkigen veldtocht van 1638 heeft meegemaakt. Want — en nogmaals kom ik terug op het gedicht aan Mario — zijn krijgsmakker toesprekende, zegt hij:

1) Vgl. Kemp, t. a. p., blz. 473.

2) Volgens de trouwboeken van Gorinchem.

3) Vgl. A. Ferwerda, *Adelijk en aanzienlijk wapenboek van de zeven Provinciën. Leeuwarden*, 1760, I, blz. 26.

4) In de doopboeken van Gorcum staat opgeteekend: »*den* 16 *April gedoopt:* Willemina, *'t kindt van Joncker Jacob van Paffenrode, mater obiit, getuigen Joncker Jan van Arkel, de Burgem. de Hoogh, Cap. Viri, Joncker Blankert, Lysebeth Verdoes.*"

»Daar zouden wy somtyds den anderen verzellen,
Van 't zoet en zuer vertellen
Van ons voorlede jeugt:
Hier waren wy wel eer door kreek, door beek geflodderd,
Tot d'ooren toe bemodderd,
Daar wederom vol vreugd,"

terwijl in alle uitgaven aan den vierden regel de noot is toegevoegd: »op de togt van Kallo in 't jaar 1638" [1]).

Of men uit het feit, dat zijne vrouw in 1646 te Gorcum van een zoon beviel [2]), mag opmaken, dat Paffenrode toen reeds daar in bezetting lag, waag ik niet te beslissen, maar in elk geval woonde hij in 1652 in zijne geboortestad. Zijn vader stelde in dat jaar het »commandement militair" van Gorcum, dat wel tot zijn ambt van drossaard zal hebben behoord, in handen der staten van Holland en deze verleenden het aan den zoon. In hetzelfde jaar stierf de oude Paffenrode [3]).

Joan van Paffenrode bekleedde dus op vierendertigjarigen leeftijd een post van gewicht in zijne geboortestad, waar zijn vader een man van zeer veel aanzien was geweest en ook een ander lid zijner familie zitting in de vroedschap had en burgemeester was [4]). Zijn titel luidde, althans in 1657, »Commandeur Militair der Stadt Gorinchem, Lieutenant Colonel van een regiment ende Capitain van een compagnie voetknechten." Vóór 1646 was hij in het huwelijk getreden met Anna Maria van

1) Vgl. over dien veldtocht Wagenaar, *Vad. Hist.*, IX, blz. 271, I. Commelyn, »*Frederick Hendrick van Nassauw, Prince van Orangien, zyn Leven en Bedryf*', *Amsterdam*, 1651, II, blz. 10, 11, en vooral *Mémoires de Frédéric Henri prince d'Orange*, 1733, blz. 225, waar men o. a. leest: »la pluspart des Soldats dans l'eau et la bouë, une partie jusques à la ceinture, d'autres jusques sous les armes," en van den terugtocht (blz. 229)): »plusieurs s'estre noiés et tous ceux qui s'estoient peu sauver estre nuds et sans armes."

2) Zie de doopboeken op 19 Juni van dat jaar.

3) Vgl. Kemp, t. a. p.

4) Jonckheer Roelof van Paffenrode, misschien een broeder van Joan, was van 1645—1647 lid der vroedschap en in 1649, 1650 en 1655 een der twee burgemeesters van de stad (vgl. Kemp, blz. 471—474).

Dam[1]), die hem verscheidene kinderen schonk[2]). Zijn oudste zoon Jacob, dien wij boven zagen dat gehuwd is geweest met Juliana van Burmania, koos evenals zijn vader de krijgsmansloopbaan[3]). Paffenrode woonde in een groot huis door tuinen omringd in het westelijke gedeelte der stad, zooals ons door een ouden plattegrond van Gorcum wordt aangewezen[4]). En nu de woelige jeugd achter den rug was, trachtte hij de eentonigheid van het garnizoensleven in eene kleine stad te verzoeten door het beoefenen der dichtkunst en door geschiedkundige studies op militair gebied.

Maar schaarde Paffenrode zich al in de rij van dichters, er zijn weinig bewijzen van zijn omgang met broeders in de kunst. Westerbaan zond hem zijn *Okkenburg*, *Psalmen*, het vierde boek der *Aeneis* en een bruiloftsgedicht toe[5]) en bij eene andere gelegenheid andere werken[6]); Paffenrode vereerde aan Westerbaan verschillende soorten van duiven[7]), waarvoor deze bedankte door het zenden van eenige boompjes[8]), maar het wisselen van deze beleefdheden was misschien meer het gevolg hunner familie-betrekking — zij waren neven[9]) — dan van

---

1) De naam wordt vermeld bij de geboorte van Jacob van Paffenrode in 1646.

2) Gedoopt werden nog op 14 Maart 1649 Johan, 28 Dec. 1653 Willemina en 16 Mei 1660 Anna Margarita. Bij de twee eersten wordt de naam der moeder niet vermeld; bij de laatste staat opgegeven „Juff..... van Dam."

3) Hij was reeds in 1672 luitenant-kolonel en onderscheidde zich bij den tocht van Luxembourg over het ijs in December van dat jaar door het afbreken der meest gevaarlijke bruggen (vgl. *Hollandtsche Mercurius* van 1672, blz. 218).

4) Vgl. *Tegenwoordige Staat*, V, tegenover blz. 259.

5) Vgl. „*Gedigten van* Joan van Paffenrode," blz. 233.

6) Zie t. a. p., blz. 238. 7) Vgl. t. a. p., blz. 234.

8) Vgl. Westerbaan, *Alle de Gedichten*. *'s-Gravenhage*, 1672, I, blz. 474.

9) Het aangehaalde gedicht van Westerbaan eindigt nl. aldus:

„Hiermee eyndig ick myn schryven,
Heer en Neef, en ick sal blyven
U en d'uwe toegedaen, *Neef en Dienaer*
Westerbaan.

Westerbaan was ook een neef van Lodewyck van Morlot, dien wij boven zagen dat in dezelfde familie-betrekking tot Paffenrode stond. Westerbaan richtte een gedicht

iets anders. Waaruit sommigen de gevolgtrekking hebben gemaakt, dat onze dichter met Joan Blasius in betrekking stond [1]), is mij niet gebleken; noch de werken van Paffenrode, noch die van den Amsterdamschen advokaat leveren van dien omgang eenig bewijs. Met schroom slechts kan onder de kunstbroeders Joannes Messu worden geteld, die te Gorcum predikant was [2]) en nu en dan op zeer onhandige wijze de lier tokkelde, zooals men uit een paar versjes van zijne hand, in de werken van onzen dichter opgenomen, kan zien.

Een der eerste gedichten van Paffenrode is een vrij groot bruiloftsvers, dat van 1656 dagteekent [3]), terwijl waarschijnlijk in hetzelfde jaar het ontzet van Valenciennes door den aartshertog Joan van Oostenrijk door hem werd bezongen [4]). En den 12den Maart 1657 werd een blijspel van zijne hand door de rederijkerskamer »Vernieuwt uyt liefde" te Gorcum opgevoerd, zooals blijkt uit den titel van den eersten druk, die in dat jaar het licht zag [5]). Het blijspel heet »*de klucht van Sr. Filibert, Genaemt Oud-Mal.* Op het Spreeckwoort: Als Oud-Mal begint te scheuren, soo is er geen stoppen aen." De spreuk, die op den titel der latere uitgaven voorkomt, »turpe senilis amor" duidt het onderwerp nog duidelijker aan, dan hare Hollandsche zuster.

De korte inhoud is aldus. Filibert is op zijn ouden dag verliefd geworden op een jong meisje, dat echter niets van hem wil weten en hem van die gezindheid de meest ondubbelzinnige blijken geeft. Van die dwaze liefde van den ouden gierigaard weten zijn knecht Weerhaan en de meid der jonge dame, Bely, partij te trekken. Den ouden man wordt wijs gemaakt, dat de schoone Laurette het niet zoo slecht meent,

---

tot Morlot, toen hij in 1657 op diens buiten had gelogeerd (vgl. „*Alle de Gedichten,*" III, blz. 597).

1) O. a. van der Aa, *Biographisch Woordenboek*, in voce Paffenrode.

2) Zie over hem van der Aa.

3) Vgl. *Gedigten*, blz. 205.

4) Vgl. *Gedigten*, blz. 223.

5) *Tot Gorinchem. Bij Sander Vinck.*

als zij voorwendt, maar zelfs geneigd is hem 's nachts een onderhoud op hare kamer toe te staan. Filibert moet in eene mand kruipen, die dan door Bely naar boven zal worden gehaald. Maar nauwelijks is Filibert een eind opgeheschen, of Bely maakt, verschrikt door eenig rumoer, het touw vast en de oude heer zweeft nu tusschen hemel en aarde. Een paar schelmen, die in het komplot zijn, doen zich voor als ratelwachts, nemen Filibert gevangen en berooven hem van al het geld, dat hij op aanraden van Weerhaan bij zich heeft gestoken. De vier samengezworenen deelen den buit; de knecht wordt weggejaagd, omdat hij dronken is, maar Bely weet Filibert te belezen hem weer in genade aan te nemen. Thans wordt den ouden man verteld, dat Laurette wel met hem wil doorgaan; de aanstalten voor de reis worden gemaakt. Filibert dringt 's nachts het huis binnen, maar wordt voor de tweede maal als dief gevat door de beide quasi-ratelwachts en van eene groote geldsom beroofd. Ten slotte ziet hij Laurette door haren vader aan een jongen man uithuwelijken en hoort van trouwplannen tusschen zijn knecht Weerhaan en Bely; hij begrijpt, dat hij schandelijk is bedrogen en eindigt met zijne dwaasheid in te zien.

Het stukje is niets meer dan eene klucht, maar eene aardige klucht. De oude heer in de mand opgeheschen — in vele uitgaven komt een plaatje het voorstellingsvermogen der lezers hierbij te hulp — en betrapt door die twee geweldig zwetsende schelmen, zijne eigene grootspraak en het liegen van zijn knecht vormen hier en daar vermakelijke tooneeltjes, al is dan het lofdicht van zekeren I. V. D. overdreven, die, met eene duidelijke toespeling op Van Baerle's bekend gedicht op den »*Aran en Titus*" van Jan Vos, het volgende getuigt [1]):

»Brom Amstel op uw treurtooneelen,
Uw Schouburg dreun van moordkrakeelen,

1) Dit gedicht is in de oudere uitgaven te vinden.

Vertoont de bloeddorst op haer heetst,
De dolle wreedheyt op haer wreedst,
Schoon dat gy donderend komt klagen,
Nochtans uw daverende stem
Ly dat ik seg dat Gorichem
De prijs van boerten weg moet dragen."

Het blijspel, dat in handschrift aan de leden der rederijkerskamer was toevertrouwd, geraakte buiten voorkennis van den schrijver op de pers en kwam daardoor zoo »vitieus voor den dag," dat Paffenrode besloot het op nieuw uit te geven [1]). Die tweede druk, die in 1663 uitkwam [2]), is door den dichter van vele fouten gezuiverd, het stuk is nu eerst in vijf bedrijven afgedeeld en enkele zeer ruwe uitdrukkingen, door Weerhaan den knecht tot het publiek gericht, zijn weggelaten.

In 1659 bezong Paffenrode den vrede van de Pyrenaeën in het vers *Op de Vrede tusschen de Twee Kroonen* [3]), in het volgende jaar »het wederom inhalen van Karel den Tweeden, Koning van Groot Brittanje" [4]), terwijl hij in 1661 met een tweede blijspel optrad, getiteld: *De bedroge girigheid ofte Boertige Comoedie van Hopman Ulrich. Turpe senex miles* [5]). De inhoud is als volgt. Sybille, eene rijke jonge dame, is gehuwd met den ouden vrek Ulrich. Dat huwelijk was volstrekt niet naar haren zin, maar er was eene zeer belangrijke reden geweest, om niet al te kieschkeurig te zijn. Eens getrouwd zijnde tracht zij de opmerkzaamheid te trekken van jonker Godefroy, bij wiens moei zij klaagt, dat de jonker haar overal vervolgt. Geholpen door Joris, den knecht van Ulrich, hebben Godefroy en Sybille menige gelegenheid om elkander te spreken. Ulrich komt op de hoogte van die verstandhouding, maar men weet hem een hopmanschap te bezorgen, in de hoop, dat hij

1) Zie de opdracht in de latere uitgaven.
2) Te Gorcum, *»by Paulus Vink.*
3) Vgl. *Gedigten*, blz. 225.
4) Vgl. *Gedigten*, blz. 228.
5) *Tot Gorinchem, By Paulus Vink. Boekverkooper.*

door de vele plichten aan dat ambt verbonden niet meer zoo in den weg zal zijn. Uit geldzucht neemt de oude man de betrekking aan, maar wendt nu altijd ziekte voor, als er dienst is. Ten slotte vermommen Godefroy en zijn knecht zich als duivels, jagen Ulrich uit zijn huis, maar worden later door hem herkend. Vol woede scheldt hij zijne vrouw Sybille uit, doch deze maakt korte wetten met haar echtgenoot en geeft hem een pak slaag, zoodat de oude heer tot de overtuiging komt, dat zijne hebzucht hem niet tot voordeel is geweest, noch bij het kiezen van eene vrouw, noch bij het aannemen van een ambt.

Zooals reeds uit deze korte inhoudsopgave blijkt, is ook dit tweede blijspel niets meer dan eene klucht. Toch zal *Hopman Ulrich* door iemand, die niet al te vies is uitgevallen, wel met genoegen worden gelezen. Het stukje is eene aaneenschakeling van aardigheden en dwaze toestanden, natuurlijk van eene zekere soort, zooals men dan trouwens ook niet goed anders kan verwachten in onze blijspelen van dien tijd. Vooral Joris, de knecht van Ulrich, gebruikt eene menigte uitdrukkingen en spreekwijzen, die ons door hare nieuwheid verrassen. Aardig is de verandering bij Ulrich, die, als hij hopman is geworden, een militairen toon aanslaat en tegen zijn ouden vriend Wybrand, die even ongelukkig is in zijn huwelijksleven als hij zelf, op de volgende wijze bluft:

»Ik spring schier uit myn draagband, dat ik sulke dingen van je hoor.
Ik sal 't byloo t'onsent niet verdragen, maar me daar over wreeken.
Wybrand. Nogtans is me gezeid, dat je Jonker Godefroy op straat [feestelyk hebt gegroet.
En je weet wel wat de lui seggen. *Ulrich.* Jy weet niet waar 't varken [vast is, dat doe't.
Je moet weten, komen en komen is twee: dat hy by my quam, was [om een ander reeden.
Hy had een duël aanstaande, en quam my versoeken de plaats van *seconde* [te bekleeden.
Hy weet wel, dat de krygsliên bezukt staan op 't kittelige *point d'hon-* [*neur:*

Maar wat mag ik tegen jou seggen, jy luy platters neemt de dingen
[zoo niet *au coeur*,
Daar ik, en myns gelijk om een haver kaf souden in duël gaan stappen,
Ja om een quaad sesje souden wy malkanderen heele emmers vol bloed
[aftappen."

Eene sterke tegenstelling met dit gebluf levert de geheele persoon van Ulrich op en niet minder het oordeel van Joris over zijn meester, die van hem getuigt:

»Myn baas is Hopman geworden, wie sou dat syn leven hebben durven
[droomen!
Daarom hebje kinderen, verdrinkt se niet, want je weet niet waar ze
[nog toe konnen komen.
't Is een Karel zoo wreed als een schaap, dat is te zeggen een man als
[onse Klaas."

Ziehier een dialoog tusschen twee vrouwen:

Hildegond . . . .
»Maar wat heb je daar een stofje aan! met verlof, waar heb je dat ge-
[kogt?
't Is een heel sinnelijke koleur: hoe veel heeft men je daar voor in rekening
[gebrogt?
Ik verseker je, je hebt 'et niet te dier, ken je 't met de negen schel-
[lingen betuigen.
Sybille. 't Is daar of daar omtrent, sei de Landmeter, en ik koft 'et tot
[Neeltje Huigen.
Een ander sou 't er niet voor hebben, dat moet je weten, ik betaal met
[gereed geld.
En het scheeld je by na een derde part als j'er de penningen by neêr
[teld.
Hild. Zoo doet 'et, daarom was 't te wensen, dat ze altemaal van sulken
[natuur waren.
Syb. Ja, dat ze altemaal soo deden, daar souwen 'er soo veel niet
[agter uit varen.
Hild. De weereld is kaal en berooid, en nog wil een yder spelen Juf-
[frou, Monsieur;
En als men komt te sterven, dan gaan de schuldenaars met het over-
[schot deur.
. . . .
Is 't niet waar, wat gaan de lui hedendaags niet boven haar staat gekleed?

Alle ding is kostelijk en dier, en het moet 'er al evenwel uit, in 't lang
[of in 't breed.
Syb. Onse ouders plagten al te zeggen, dat de pragt van tyd tot tyd
[vermeêrde.
Hild. 't Ging er evenwel zoo niet toe, toen men de Graaf van Holland
[een paar fluweele mouwen vereerde.
Ik zie 'er somtyds voor by me deur gaan, die niet beter weten of se
[zyn heel mooy na de nieuwe manier,
En ondertusschen, denk ik, en myns gelijks, kinderen wat betaal je
[jou uit-lachen dier;
Daar is nu haast alle dagen een nieuwe mode, dan draagt men korte,
[en dan weer lange lyven.
Dat de lui altemaal waren als ik, daar zou maar eene mode blyven.
Maar nu heb je haast alle daag wat nieuws, practiseert maar iemand
[een nieuw fatsoen,
Dat de eene gek voor doed, dat willen straks al de anderen na doen.
De weereld is even hoovaardig, niet alleen de meesters, maar ook de
[dienstboyen:
Zie maar eens hoe dat 'er een deel van de kameniertjes zig weten op
[te toyen;
Ze zyn bestrikt en bequikt, spyt de Juffers, zoo zyn haar de lokjes ge-
[krult,
Zoo dat je dik niet en weet, of je haar voor de meid, of voor de Juffer
[nemen zult:
Maar ik wil je regt uit seggen, ik zou met zulken alle mode goedje
[niet konnen leven.
'k Heb daar een ouwe meid 't mynent, die 't al dat opgetooide gesnor
[wel zou te raden geven;
Eer ik 's morgens op sta, so is 't huis al aan een kant, en haar werk
[aan een zy:
'k Zou meenen, dat ze wat doen ken; en dan spint ze daar nog wel
[een goed stukje by;
Ze spint een garentje als een katoen. *Syb.* Wagt u van meisjens tot
[haar jaren," enz.

Doet dit brokje niet aan Brederoo denken? Dezelfde vraag mag men stellen bij deze predikatie van Hildegond tot haar neef Godefroy:

»Je moet weten, al is 'et bed nog soo breed, men kan 'er zig wel af-
[rollen.

Ik zal je weer nieuwe kleeren maken, ja ik, als je ze soo wilt ver-
[flensen en versollen.
Je zeld 'er wel deur komen, al is 't datje de beste noppen dus alle
[daag niet draagt:
Je moet weten, daar hangt een swidig geld aan, al is 't dat jy er
[weinig na vraagt.
Maar men laat het daar op aankomen, als de kleeren versleten zyn,
[Petemeui zal weêr andere maken,
Dog men sou dat spel wel moê worden, daar is soo ligt niet aan te raken:
Je siet wel, ik ontsiet me schier een goeden beet te steken in de mond;
Maar ik sou soo veel in een maand niet konnen versparen, als jy in
[een week verquisten kond.
Myn lieve kind, je moet weten, 't is al soo groote kunst gewonnen goed
[te versparen,
Als rykdommen te versamelen en groote schatten by een te vergaren.
Jou vaar en jou moer, al hebben ze jou wat na gelaten, bragten geen
[honderd duisende byeen:
Maar na een goed spaarder komt een goed verteerder, zeid men in 't gemeen.
Wat sal 't al zyn of ik je schier of morgen al een mooye stuiver met
[de dood zal ontruimen,
Wil je 't dus aan stellen, soo meug j'et wel alleen op aan stricken, linten
[en pluimen:
Je sou 'er soo wel een gat deur krygen, al had je by manier van spreken
[al 't goed van 't land.
Wat sou men der dus in hacken; je dient schier een Franse kramer te
[hebben op je eygen hand."

De aangehaalde bladzijden bewijzen, dat dit werk van Paffenrode eene eervolle plaats inneemt onder de kluchten van dien tijd. Het schijnt dan ook nogal naam te hebben gemaakt; althans in 1663 werd het te Amsterdam nagedrukt door Jacob Venckel. De schrijver waarschuwt aan het slot van den derden druk, die in 1665 te Gorcum het licht zag, tegen die Amsterdamsche uitgave, die „vitieus ende misdruckt is."

In 1662 gaf Paffenrode een treurspel uit, *Den Onder-Gang van Jonk-Heer Willem van Arkel* [1]), dat aan de »burgemeesteren en regeerders der stad Gorinchem" werd opgedragen.

1) *Treur-spel door* I. V. P. *Tot Gorinchem By Paulus Vinck Boeck-verkooper.*

De inhoud van het treurspel is eene episode uit den tijd der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, nl. de inneming van Gorcum door Jacoba van Beieren en de dood van Willem van Arkel, die zijne vaderstad, eene week te voren door zijne partij overrompeld, tegen de Hoekschen verdedigde. De geschiedenis van den langdurigen burgeroorlog en de rol daarin door Jan van Arkel, den vader van Willem en den tegenstander van graaf Willem VI van Holland gespeeld, is genoeg bekend. Ik herinner er alleen aan, dat Gorcum, de zetel van het geslacht der Arkel's, dat met eenige verwante familiën aan het hoofd der Kabeljauwsche partij stond, reeds eenige malen was ingenomen en geteisterd, toen de stad den 1sten December 1417 nog eens hetzelfde lot ondervond door het leger van Margaretha en Jacoba van Beieren. Den inhoud van ons treurspel, dat om verschillende redenen nogal merkwaardig is, zal ik in het kort mededeelen.

De schim van Jan van Arkel, die jaren lang door den graaf van Holland gevangen was gehouden, is aan zijn zoon Willem in den droom verschenen, en het gewag maken van deze geestverschijning brengt den lezer de belangrijkste feiten van den burgerkrijg in het geheugen terug, terwijl tevens de voorspelling door de schim is geuit, dat het geslacht der Arkels spoedig te gronde zal gaan. Als beide legers zich gereedmaken tot het gevecht is Jacoba in hevigen tweestrijd. Vóór haar eerste huwelijk heeft zij aan het hof van haren vader Willem van Arkel leeren kennen en is door de ridderlijke eigenschappen van dien edelman niet ongevoelig gebleven voor zijn persoon. Thans is zij weduwe en de oude herinneringen zijn nog niet verloren gegaan.

»Hoe vinnig werd mijn ziel tweezijdig aangestreden!
Zy worstelt met een vlaag van tedre liefde en reden.
Nu schijnt het dat de min heeft overhand in my:
Dan werpt de reden het weer alles aan een zy.
Al toont de min in my haar uitterste vermogen,
De rede leidt my weer de vrouweplicht voor oogen;

Dat my de min belast, de rede weer verbiet;
Al wat het eene wil, en lijdt het ander niet.
Waar zal de bange ziel ten lesten henen hellen!
Daar is voor my niet, als my vruchteloos te quellen.
Want mijne liefde heeft een wreede wanhoop in,
Vermits helaas! ik een getergden vyand min.
Dat my zyn steden en kasteelen af deed breken,
Dat blyft hem als een wrok in synen boesem steken
Zoo lang als d'oogen in sijn voorhoofd open staan.
Dies wilt u tydelijk van dese liefde ontslaan,
Gaat dese kanker dog in het beginsel tegen,
Eer dat hy door den tyd meer aanwas heeft gekregen," enz.

Het einde dezer overwegingen van Jacoba is, dat zij den slotvoogd Leyenburg afzendt om aan Arkel hare hand aan te bieden; door dit huwelijk zal dan tevens de vrede tusschen de beide partijen tot stand komen. Wel herinnert Leyenburg haar er aan, dat Arkel vroeger het hem door haren vader voorgeslagen huwelijk met Jacoba heeft geweigerd, maar zij volhardt bij haar plan en Leyenburg volvoert den hem opgedragen last.

»Ja (soo gy u in als naar mijnen raad gedraagd)
'k Sal niet alleen de kling haar in de scheê doen houwen
Maar (soo gy wilt) u met de Hertogin doen trouwen.
Arkel. Doen trouwen, Leyenburg? Uw hoog gemoede Vrou
Deed haar te kort, indien sy soo laag bukken sou,
Het huis van Beyeren moet naar wat hooger kijken.
Leyenb. Ik bid u wil dog geen onkundig oordeel strijken.
Gy weet niet hoe de saak gelegen is misschien:
Betrout u op mijn woord, en gy sult d'uitslag sien.
Arkel. Mijn landen zijn verwoest, mijn huisen afgebroken,
Mijn steden, neer gerukt, en in de brand gestoken
Gelijken anders niet als een ongangbaar duin
Van as en steenen en van opgehoopte puin.
Daer 's niet een boom omhoog, 't is alles neergehouwen:
En zou Jakoba nu met Arkel willen trouwen!
Nu zeg ik, nu men heeft zyn trotze Burgt vernielt,
Nu dat hy Everstein ziet in de Lek gewielt,
Na dat men 't alles heeft ten vier en zwaard gegeven

Daer men het oude huis van Arkel in zag leven!
Dit faalt daar nu maar aan, zoo lang te woeden, tot
Haar vinnigheid vernielt het voordere overschot.
Welaan, zy doe haar best ons door de kling te hoonen,
Men zal van dese zy haar weer de tanden toonen.
Op dat zy leer, wanneer de nood gaat aan de man,
Wat op de vyanden geprangde wanhoop kan."

Intusschen ziet Jacoba in, dat zij een zeer onberaden stap heeft gedaan; en als Leyenburg haar Arkel's weigerend antwoord komt brengen, stuift zij op, doch haar toorn verdwijnt spoedig.

»Maar laas, wat schelde ik al! Ga ik myn oogen slaan,
Hoe groffelijk my 't huis van Arkel heeft misdaan:
Ik hoor de reden zelfs myn eygen vonnis spreken,
En Willem is getergt om sig aan ons te wreken.
De kittelige smaad en aangedane hoon,
Die hy van ons ontfing, verdiend geen ander loon.
Wat staat 'er dan voor my rampzalige te wagten,
Als dat myn siel sig kweld met troostelooze klagten:
O noodlot, dubbeld wreed! O tranen zonder heul!
Gy zyt voor myn gemoed, laas! al te harden beul!"

Terwijl nu op den dag van het gevecht ieder gereed is voor den strijd, vertelt Jacoba een droom, waarin zij de schim van Arkel heeft gezien,

»Niet als hy voormaals plagt te zitten in de zadel,
Omringt van ridderschap, en uitgekipten adel;
Niet als hy voormaals plagt met 't glinsterend harnas aan,
Gelijk hy was gewend wel eer ten strijd te gaan;
Niet met het hellemet vol witte en roode veren,
Bereid ter loopbaan tot het breken van de speren:
Aen sijnen stalen arm hing geenen beukelaar,
Doorloopen tweemaal met de rood getakte baar[1]),
Ik zag hem niet met zwaard of wapentuig omhangen,
Maar als een zielloos lijf," enz.

Komt hij te vallen, zij zal er de oorzaak van zijn.

1) Het wapen der Arkels bestond uit twee roode getande balken op een zilveren veld.

Het gevecht is begonnen, Jacoba zweeft tusschen hoop en vrees; daar komt haar biechtvader haar de tijding brengen, dat Arkel is gesneuveld. Zij snelt naar het lijk, dat in eene der straten van Gorcum ligt:

»Bedroefde zegepraal! rampzalig overwinnen!
Gy brengt my een verlies dat my gaat aan de zinnen,
En schoon dat gy het hart van yder een verheugd,
Treurt deez' rampzalige in 't midden van de vreugd.
Hoe dat ik meerder zie, dat and're sig verblyden,
Hoe dat ik meerder voel de rou myn ziel doorsnyden.
Waarom of Lachesis voor my dan langer spint,
Dewyl ik in myn dood myn welbehagen vind?"

Wij zijn hiermede aan het einde van het vierde bedrijf en het treurspel moest hier eigenlijk eindigen, terwijl nu het vijfde bedrijf gevuld wordt met zaken, die niets tot de handeling afdoen en met een uitgebreid verhaal van het geheele gevecht. Het treurspel moest een anderen titel dragen; immers zonder eenigen twijfel is Jacoba de hoofdpersoon. Terwijl zij aan verschillende hartstochten ten prooi is, doet Arkel weinig anders dan zich ten strijde toerusten. Nadat eerst in haren boezem de jonkvrouwelijke schaamte en hare liefde voor Arkel langen tijd met elkander in strijd zijn geweest, geeft zij ten slotte aan die liefde toe en zendt Leyenburg af om aan Arkel hare hand aan te bieden. Listig weet zij de staatkunde voor haar doel te gebruiken; aan Arkel wordt voorgespiegeld, hoe door hunne vereeniging de strijd tusschen de Hoeksche en Kabeljauwsche partij een einde zal nemen. Maar Arkel weigert hooghartig. Terwijl Leyenburg afwezig was, heeft zij gehoopt en gevreesd, nu zweert zij wraak aan den vermetele, voor wien zij zich zoo diep heeft vernederd. Maar al zeer spoedig, als zij bedenkt, wat de Arkel's door haar eigen geslacht hebben geleden, komt de genegenheid weder boven en zoekt zij zelve verontschuldigingen voor zijn gedrag. En als Arkel is gevallen, kent hare wanhoop geene grenzen, zij verwijt zich zelve de oorzaak te zijn van zijn dood;

met moeite houdt men haar er van terug een zelfmoord te begaan en troosteloos werpt zij zich op het lijk van haren geliefde.

Het karakter van Jacoba is goed geschetst en goed volgehouden. De taal van het treurspel is dikwijls ruw en telkens treft men uitdrukkingen aan, die er niet in te huis behooren. Maar de »*Willem van Arkel*" heeft wel verdiensten en laat zich zeer goed lezen, niet te minder omdat er goede lyrische partijen in worden aangetroffen. Aan het slot van elk bedrijf treedt namelijk een koor op, en het zij mij vergund bij de aanhalingen nog ééne te voegen, het koor in het eerste bedrijf:

Rey van Gorkumse burgers.

»Wat twist en tweespalt van de Vorsten
Dikmaals onnoozel bloet vermorsten:
Hoe 's heeren misslag wier geboet
Met storting van onschuldig bloed
Van zijn trouhertige onderdanen,
Blijkt aan dees speelpop van geweld,
Soo dikmaals door de kling geveld
In 't bloedbad, en in burgertranen.

Wat ramp volgt ons weer op de hielen!
De vyand dekt den stroom met kielen,
En heeft de Bloedvlag weer ontrolt.
Zal Gorcum, nu zoo lang gesolt,
Van dit rampzalige krakeelen,
Weer zakken in een oorlogsgloed;
Syn wallen zyn nog klam van bloed,
En moet het weer den treurrol spelen!

Indien dat groote Heeren wisten,
Op hoe veel ramp dat hunne twisten
Den armen ingezeten staan;
Hoe bitter, 't geen dat zy begaen
Den trouwen borger moet bezueren,
En hoe dat hun oneenigheid
By wees en weduw werd beschreit,
Zy wagtten hen van oorlogsvueren.

Werd dan de Hemel nooit bewogen
Door onze vaak bekretene oogen,
Dat hy dit voorbeeld van elend
Nog deze zwarigheid toezend,
Zal hy dan nooit dit onheil stuyten,
Eens geven end van zoo veel hoon
En aan de bloedige Belloon
De roogeverfde handen sluiten!"

Een enkel woord thans over de bron, waaruit Paffenrode de historische bijzonderheden van zijn treurspel heeft geput. Boven haalde ik het werk aan van Abraham Kemp, »*Leven der Doorluchtige Heeren van Arkel*, *Ende Jaar-Beschrijving der Stad Gorinchem*," waarin de lijsten der regeerders van de stad inlichtingen gaven omtrent enkele familieleden van onzen dichter. En dit werk, dat in 1656 te Gorcum was uitgegeven bij denzelfden boekhandelaar, waar in 1662 de »*Willem van Arkel*" het licht zag, is de geschiedkundige bron voor het treurspel geweest. Al de historische toespelingen van Paffenrode's stuk kunnen tot Kemp's werk worden teruggebracht. In het eerste bedrijf verhaalt Arkel den droom, waarin de schim van zijn vader hem is verschenen en vermeldt in ongeveer tachtig verzen al de gebeurtenissen, waaraan de schim hem heeft herinnerd. Het geheele verloop van den oorlog tusschen den graaf van Holland en den ouden Arkel, de oneenigheid tusschen vader en zoon, de onderhandelingen met den hertog van Gelder worden herdacht, maar onder die menigte van feiten is er geene enkele kleine bijzonderheid, die niet in Kemp's boek (van blz. 147—186) is te vinden. Herinnert bijv. de schim, dat het slot Everstein is ingenomen,

»Nadat het langen tijd had hond en kat gegeten,"

Kemp bericht [1]), dat de belegerden »peerden, katten en rotten tot spijs gebruykten." Zelfs worden hier en daar Kemp's bijkomende opmerkingen in het treurspel teruggevonden. Terwijl

1) T. a. p., blz. 156.

de geschiedschrijver bij de vermelding van het beleg van het slot Everstein zegt [1]): »geen sterker in al de Nederlanden zijnde," heeft de dichter dit omgewerkt tot de volgende regels:

»Het slot van Everstein, dat in gansch Nederland
Van sterke tegenweer geen zijns gelijke vant."

Willem VI had zich eens bij verraad van Gorcum meester gemaakt en daarna de verraders tot ridder geslagen. Kemp vermeldt het gezegde van Reinout van Gelder tot den graaf van Holland [2]): »in plaatz van dese vergulde Halsbanden, sou hun als Verraders en Dieven, elk beter eenen bast om den hals voegen." In het treurspel lezen wij:

»hoewel hen best een bast,
Als ridderlijk cieraad, hadde om den hals gepast."

Paffenrode maakt melding van de zending van Leyenburg, hem door Willem VI op zijn sterfbed opgedragen, om aan Arkel de hand zijner dochter aan te bieden; ditzelfde vinden wij bij Kemp [3]), en Franz von Löher, de geleerde schrijver van »*Jakobäa von Bayern und ihre Zeit* [4])", bericht, dat dit feit nergens anders staat opgeteekend. Hetzelfde is het geval met het huwelijksvoorstel door Jacoba zelf [5]). Volgens Kemp [6]) riep Jacoba bij het hooren, dat Gorcum is ingenomen en Arkel gesneuveld, uit: »Ik heb gewonnen maar verlooren," Paffenrode legt haar de woorden in den mond:

»Bedroefde zegepraal! rampzaalig overwinnen!"

Dit alles, dat nog door een aantal voorbeelden vermeerderd zou kunnen worden, bewijst genoegzaam, dat Paffenrode de stof van zijn treurspel heeft ontleend aan het werk van zijn stadgenoot. De weinige en geringe afwijkingen in het treur-

---

1) T. a. p. 2) T. a. p., blz. 164. 3) T. a. p., blz. 202.
4) »*Acht Bücher Niederländischer Geschichte. 2te Ausgabe. Nördlingen*," 1869, I, blz. 457.
5) Vgl. Kemp, blz. 207 en von Löher, t. a. p. 6) T. a. p.,

spel hebben daaraan hun oorsprong te danken, dat zaken, bij Kemp slechts even aangestipt, door Paffenrode uitvoeriger moesten worden behandeld, ook al om maat en rijm. Hij koos dus voor zijn treurspel een onderwerp, dat betrekking had op de geschiedenis zijner geboortestad en zijner familie en droeg het stuk aan de burgemeesters en de vroedschap op.

De verwikkeling van het treurspel berust op de liefde van Jacoba voor Arkel, het aanbieden van hare hand en Arkels weigering. Kemp is de eenige, die van dit alles melding maakt. En nu heeft de nieuwste geschiedvorsching hem in het gelijk gesteld en geeft von Löher een betoog ten beste, dat Kemp's overlevering de ware is [1]). Zoo is dus de »*Willem van Arkel*" een geschiedkundig treurspel waarop wij geheel kunnen vertrouwen.

In 1664 verscheen van Paffenrode's hand »*Wapen-twist tusschen Aiax en Ulysses. In Latynse verssen beschreven door Pub: Ovidius Naso* [2])". Het is eene vrij letterlijke vertaling van b. XIII der Metamorphosen, vs. 1—399. In 1668 schreef onze dichter nog een groot bruiloftsgedicht [3]), terwijl de tijd van ontstaan van enkele kleinere gedichten, van oorspronkelijke puntdichten en vertaalde naar Martialis niet is te bepalen. De laatste jaren van zijn leven werkte Paffenrode aan zijn groot werk »*Der Griken en Romeynen Krygs-Handel*," dat, zooals boven reeds is vermeld, eerst na zijn dood het licht zag en door zijn zoon Jacob werd opgedragen aan den stadhouder Willem III. Door die opdracht bracht hij het voornemen van zijn vader ten uitvoer, die zich echter in minder bloemrijken en bombastischen stijl van die taak zou hebben gekweten, dan de zoon nu deed.

Het boek van Paffenrode is een uitgebreid werk. Het telt

1) Zie t. a. p., I, blz. 457, 458.

2) »*In het* 13 *Boek van sijn Hervorming. Ende In Nederduytse naer gevolgt, Door* I. V. P. *Tot Gorinchem*, *By Paulus Vink*," 1664.

3) Vgl. »*Gedigten*," blz. 211.

392 folio-bladzijden en is versierd met verscheidene zeer goede afbeeldingen. Het werk is in zes boeken verdeeld, die ieder vele hoofdstukken bevatten; het is goed geschreven en geeft blijken van de groote belezenheid des auteurs; eene lijst der aangehaalde schrijvers bevat 327 namen, waaronder slechts enkele schrijvers der oudheid en zeker weinige geleerden, die dezelfde stof hadden behandeld, worden gemist. In het begin van den oorlog van 1672 is het voltooid. Paffenrode had het plan in een ander werk de Grieksche en Romeinsche krijgskunde met die van zijn eigen tijd te vergelijken [1]), doch de dood heeft hem daarin verhinderd.

Waarschijnlijk reeds bij het begin van den oorlog lag Paffenrode te Maastricht in garnizoen. Immers Paulus Wirtz voerde zeer spoedig na den overtocht der Franschen over den Rijn het bevel te Gorinchem, terwijl Paffenrode een lijkdicht schreef op Frederik Magnus, den gouverneur van Maastricht, die den 25sten Januari 1673 was gestorven [2]). Paffenrode was te Maastricht in de gelegenheid zijn ouden krijgsmakker Mario, die eveneens tot luitenant-kolonel was opgeklommen, te ontmoeten, want ook deze lag er in garnizoen [3]). Den 6den Juni 1673 maakte het Fransche leger een aanvang met het beleg der sterke vesting, die door den kolonel de Fariaux, den opvolger van den Rijngraaf, werd verdedigd. Den 24sten Juni werd de stad van verschillende zijden aangetast, terwijl er tevens een aanval werd gericht tegen de voorstad Wijk, aan den anderen Maasoever gelegen. In een buitenwerk bij Wijk, terwijl hij het bevel voerde over het regiment Prins Maurits van Nassau, sneuvelde Paffenrode, »zynde met een piek doodgesteken" [4]). Zijn lijk werd waarschijnlijk naar Gorcum overgebracht; in de Groote

1) Vgl. „*Der Griken en Romeynen Kryys-Handel*," blz. 392.

2) Vgl. „*Gedigten*," blz. 245.

3) Vgl. „*Hollandtze Mercurius*" van 1673, blz. 108 en 109.

4) Vgl. Sylvius, *Historien onses Tijdts*". I, blz. 618. Zijn dood wordt verder nog vermeld bij Montanus, „*Het leven, bedrijf en oorloghs-daden van Wilhem den derden*," enz. II, blz. 37 en in de „*Hollandtze Mercurius*" van 1673, blz. 108.

kerk van die stad, die in 1845 is gesloopt, was althans eene grafstede van hem [1]). Het spreekt wel vanzelf, dat wij in de uitgaven zijner gedichten en van zijn prozawerk tal van lijk- en grafdichten op hem aantreffen.

Over die uitgaven, voor zooverre ze mij ter hand zijn gekomen, nog een enkel woord. Boven zagen wij reeds, dat »*de klucht van Sr. Filibert*," in 1657 buiten weten van den schrijver gedrukt, door hem zelven in 1663 werd uitgegeven, terwijl de »*Hopman Ulrich*," in 1661 verschenen, in 1663 te Amsterdam werd nagedrukt [2]), en de dichter zelf in 1665 een derden druk bezorgde [3]). Beide kluchten werden te zamen met de »*Willem van Arkel*," de »*Wapentwist*" en één der beide bruiloftsgedichten in 1669 uitgegeven onder den titel »*Gedichten van* J. van Paffenrode, *Vry-heer van Ghussignies* [4])". In het volgende jaar verscheen te Amsterdam »*Boertige dichtkonst van* J. van Paffenrode [5])", waarin tevens al de kleinere gedichten zijn opgenomen, die in de latere uitgaven worden aangetroffen. In 1671 kwam uit: »*Alle de Vol-aerdige en Dichtkonstige werken*," te Amsterdam bij Baltes Boekholt, die het volgende jaar nog eene andere uitgave in het licht zond [6]). In 1676 verscheen te Gorcum bij Paulus Vink de 7de druk der »*Gedichten*," in 1705 te Amsterdam de 11de [7]) en in 1711 in dezelfde stad de 12de druk [8]). Terwijl mij nog twee afzonder-

1) Vgl. „*Tegenwoordige staat*," V, blz. 272.

2) De schrijver waarschuwt tegen deze 4° uitgave; ik zag er eene in 8° van hetzelfde jaar en bij denzelfden uitgever. 3) By Paulus Vinck, Boeck-verkooper."

4) „*Versamelt en uytgegeven door* P. V. *Nae de Copye, Tot Gornichem, By Paulus Vinck*," enz. Bij den titel van „*Hopman Ulrich*" staan de woorden: „Den vierden Druck."

5) „*Vry-Heer van Ghussigny. Desen laetsten Druck verbetert en vermeerdert.* — *By Jacob Vinckel*," enz. 1670.

6) Op den titel dezer uitgave staat niet, dat zij te Amsterdam is verschenen, maar vindt men de woorden „Na de Copye Tot Gornichem."

7) „*By Jan ten Hoorn, Boekverkooper*," enz. 8) Zie boven.

lijke uitgaven van „*Hopman Ulrich*" bekend zijn [1]), worden in den „*Navorscher*" van 1851 [2]) verscheidene uitgaven der „*Gedichten*" opgegeven, die mij niet onder de oogen zijn gekomen. Het prozawerk van Paffenrode beleefde twee uitgaven. Over de eerste is reeds gesproken; de andere kwam in 1683 te Leiden uit [3]). Het schijnt mij echter toe, dat het dezelfde oplage is als van den eersten druk; de pagineering toch van beide uitgaven komt juist overeen. Beide drukken prijken met een portret van den schrijver, een forsch, zwaar man in krijgsmansgewaad.

Uit het groote aantal dier uitgaven, waarvan zoo vele nadrukken zijn, mogen wij de slotsom trekken, dat de gedichten van Paffenrode veel zijn gelezen. Of zijne tooneelwerken ook zijn opgevoerd, is mij niet bekend; zeker niet vóór 1665, want Wybrands vermeldt ze niet in de lijst, achter zijn werk gevoegd [4]). Trouwens het behoeft ons niet te verwonderen, als de kluchten en het treurspel van onzen dichter niet ten tooneele zijn gevoerd. Want Paffenrode schijnt zeer weinig letterkundige vrienden te hebben gehad, en deze kunnen uit den aard der zaak invloed oefenen op het al of niet opvoeren der tooneelwerken van een dichter. Bovendien woonde hij niet te Amsterdam, en het geval laat zich denken, dat de kunstbroeders in de hoofdstad zich te voornaam rekenden om kennis te nemen van het werk eens dichters uit de provincie. En de kluchten zijn plat, terwijl men juist in dezen tijd er een begin mee maakte om die platheid van het tooneel te weren. Maar al zijn ze dan ook plat en vies, ze zijn tevens vol van komische tooneeltjes en geestige zetten. Hetzelfde is het geval met de

---

1) Beide „*by de Wed. van Gysbert de Groot.*"

2) Blz. 289. Daar worden nl. nog genoemd een 5de druk te Amsterdam van 1670, een 6de te Gorcum van hetzelfde jaar, een 8ste druk te Amsterdam van 1676, te Gorcum van 1683 en te Amsterdam van 1693, een 9de druk te Amsterdam van 1697 en een 10de druk te Amsterdam van 1700.

3) „*Nu op nieu vermeerdert met een Register der saken, en met 28 kopere Platen verciert. Tot Leyden, By Pieter van der Meersche,*" enz. „*Met Privilegie.*" Het privilege ontbreekt echter.

4) Vgl. „*Het Amsterdamsche tooneel van* 1617—1772," blz. 256—262.

bruiloftsgedichten van Paffenrode; men verwondert zich, dat er dingen gezegd mochten worden in de hoogste kringen, die men thans slechts in eene achterbuurt zou kunnen hooren. Maar dat was geoorloofd bij onze voorvaderen; Huygens en Westerbaan, mannen uit denzelfden stand als Paffenrode, zijn waarlijk ook niet altijd preutsch. Als eene bijzonderheid deel ik nog mede, dat Troost voor één zijner geestige schilderijtjes een onderwerp heeft gekozen uit den »*Hopman Ulrich*", nl. uit het laatste bedrijf. Godefroy en zijn knecht komen als duivels vermomd in het huis van Ulrich; deze kiest het hazenpad, terwijl Sybille, op een stoel leunende, het tooneel kalm aanziet [1]).

Ten slotte nog eenige oordeelvellingen over Paffenrode's werken, die in den tijd van vijftig jaren twaalf drukken mochten beleven, en tegen het einde der 17de eeuw tot de populaire lectuur behoorden. Huydecoper haalt in zijne »*Proeve van taal- en dichtkunde*" verscheidene versregels er uit aan, zonder juist lof of blaam uit te spreken [2]). Willem de Clercq, in zijne verhandeling over den invloed der vreemde letterkunde op de onze, prijst de eenheid en het vernuft in den »*Hopman Ulrich*," vergeleken met de andere kluchten van dien tijd [3]). Witsen Geysbeek stelt Paffenrode gelijk met Focquenbroch, Overbeke en Blasius, maar vindt zijne puntdichten beter dan die der genoemde dichters [4]). Van Lennep, die in de legende »*Jacoba en Bertha*" bijna hetzelfde onderwerp behandelt als Paffenrode in zijn treurspel, neemt op verschillende plaatsen in de Aanteekeningen een loopje met onzen dichter over den bouw en de woordenkeus van dat werk [5]). Maar Van Lennep had met het treurspel eerst kennis gemaakt, toen zijn dichtstuk half af

1) De schilderij is n°. 152 der collectie op het Mauritshuis.

2) Vgl. in de uitgave van 1732, I, 375; II, 6, 90; III, 58 Aanteek., 177, 239, 254.

3) Vgl. den tweeden druk van dat werk, Amsterdam, 1826, blz. 223.

4) Vgl. *Biographisch, Anthologisch en Critisch Woordenb.* V, 49.

5) Vgl. *Nederlandsche legenden in rijm gebracht. Amsterdam*, 1829, bijv. IV, blz. 169—172, 176 en op meer plaatsen.

was [1]), en misschien is het onaangename gevoel van iets te geven, dat niet geheel nieuw is, de oorzaak geweest zijner niet onaardige kritiek. Siegenbeek [2]) telt Paffenrode tot de »dichters van dit tijdperk, wier verdiensten niet genoeg bekend zijn." In de *Vaderlandsche Letteroefeningen* van 1858 [3]) wordt een groot opstel aangetroffen over den *Willem van Arkel*, waarin de verdiensten van dit treurspel zeer breed worden uitgemeten. Hoe Hofdijk [4]) onzen dichter »droog" kan noemen, begrijp ik volstrekt niet; moeilijk zou ik een epitheton kunnen vinden, dat slechter voor den jovialen krijgsman past. Dr. A. J. Kronenberg wijdt in zijne dissertatie over *Het kunstgenootschap Nil volentibus arduum* eenige bladzijden aan Paffenrode [5]) en plaatst hem, hoewel niet op ééne lijn met Brederoo, toch tegenover die vele blijspeldichters, die niets dan vuiligheid ten beste geven. Dr. Jan ten Brink [6]) roemt de reyen in den *Willem van Arkel*, en vindt, dat, hoewel de taal der kluchten »al te zeer naar de kaserne (riekt)", het werk van Paffenrode toch »hier en daar opmerkelijk (is) door zekere grove komische kracht."

Groningen.

J. A. WORP.

---

1) T. a. p., III, blz. 157.
2) Vgl. *Beknopte Geschiedenis der Nederl. Letterk.*, blz. 169, 170.
3) II, blz. 349—375.
4) Vgl. *Gesch. der Nederl. Letterk.*, 4de druk, 1867, blz. 229.
5) *Deventer, bij G. Brouwer*, 1875, blz. 27—32.
6) Vgl. *Kleine geschiedenis der Nederl. Letterk.*, blz. 168.

AANTEEKENINGEN

OP

DER NATUREN BLOEME.

De volgende aanteekeningen zijn hoofdzakelijk voortgevloeid uit eene vergelijking van Maerlants werk met dat van Thomas van Cantimpré, *de Naturis rerum.*

Dat tusschen deze beide werken een nauw verband bestaat, is bekend. Verwijs schreef in zijne Inleiding op »der Naturen bloeme", p. XXV: »Ondanks de zelfstandigheid waarvan Maer»lant blijken gaf bij het bewerken van zijn origineel, mag men »toch aannemen dat het werk van Thomas, *De naturis rerum*, »de hoofdbron is geweest voor de *Naturen bloeme*, al is het »ook niet onwaarschijnlijk dat hier en daar ook van andere »werken door onzen dichter is gebruik gemaakt.... Gelijk wij »boven zagen, bekortte Maerlant het werk van broeder Tho»mas aanmerkelijk..... Maar overigens volgde hij *De naturis »rerum* op den voet." Met het volste recht schreef hij zoo; hij had zelfs nog sterker uitdrukkingen kunnen gebruiken. Want op zeer geringe uitzonderingen na is het reeds genoemde Latijnsche geschrift de eenige bron geweest waaruit Maerlant heeft geput, en verscheidene schijnbare afwijkingen laten zich verklaren uit het verschil dat de handschriften van *De naturis rerum* onderling vertoonen.

Wat Maerlant van zijnen voorganger heeft overgenomen, heeft hij meestal woordelijk vertaald; op meer dan eene plaats kun-

nen wij den corrupten Latijnschen tekst door middel van zijne vertaling emendeeren.

Zoo lezen wij II 3479 van sommige apen: »Caudas latas habent et a ceteris similis aspectu pene dissimiles sunt." »Pene dissimiles" zou, als dat gezegd kon worden, beteekenen: in omnibus fere similes; maar Thomas kan niet »pene dissimiles" geschreven hebben. Maerlants »*ghelikende clene na die andere ghemene*" toont aan dat er een woord moet zijn uitgevallen, en uit hetgeen wij eenige regels verder in N. R. lezen wordt het zeker dat er: »*aspectu pene toto* dissimiles" gestaan heeft.

III 2527 staat: Onusta est plumis. Caput ingens habet, ad instar *cornicum* plumas in fronte dispositas, ita ut horrori possit esse videntibus. Die cornices wekken hier ter plaatse onze bevreemding; Ml. vertaalt: *van plumen ghehornet mede*; men herstelle dus: *cornuum*.

Het behoeft geen betoog dat een boek als dat van Thomas voor de verklaring en de kritiek van Der naturen bloeme van het hoogste belang is. Het is een toetssteen voor de vele variae lectiones, wier waarde anders moeielijk te bepalen is, en kan ons nu en dan de woorden van Ml. teruggeven die wij in de hss. te vergeefs zoeken. Zoo is er, om reeds terstond een voorbeeld te noemen, geen twijfel of wij moeten II 3822 *mieren* lezen, wegens de woorden van N. R. »cancros et formicas", hoewel alle hss. *raieren* of *rachieren* hebben [1]).

Dat van dit hulpmiddel niet meer gebruik is gemaakt (een tweetal uitstekende conjecturen geeft J. Franck, Z. fur D. A. neue Folge XII) is zeker toe te schrijven aan de omstandigheid dat het nog nooit is uitgegeven. Verwijs heeft een handschrift van de Kon. Bibl. te 's-Gravenhage geraadpleegd en dikwijls in zijne uitgave aangehaald, maar hij heeft dit niet met de noodige nauwkeurigheid gedaan. Zoo geeft hij o. a. als lezing van

1) De meening van Oudemans, i. v. *rachier*, dat vss. 3821 van ijsberen spraak is, is niet juist. De beschrijving van den ijsbeer eindigt vs. 3819; dit blijkt uit hetgeen volgt en uit den tekst van N. R.

zijn hs. I 129, *cognata* voor *generata*, 166 *si quanto* v. *secundum quod*, 308 *olfactu percipiuntur, quousque aquam illi quos insecuti transierunt* v. *olfactu percipiunt, quousque aquam aliquam illi quos insecuntur transierunt*, II 57 *spectare* v. *sperare*, 100 *et superfluas* v. *i. e. superfluas*, 298 *etiam* v. *erit*, ib. *tendit* v. *tendunt*, 427 *non* v. *nisi*, 584 *propterea* v. *praeterita*, 921 *pugnans, quamdiu* v. *pugnansque diu*, 1858 *adusque* voor *quoadusque*, 2430 *nates* v. *nares*, 2711 *quisquam impetat* v. *quidquid impetat*, 2909 *tantum* v. *tamen*, 2930 *nondum* v. *notandum*, 2995 *celant* v. *telant* (lees: zelant, d. i. in middeleeuwsch Latijn = jaloersch zijn), III 190 *perennis, quia* v. *pennisque*, 296 *quod ardua petit* v. *quasi ardua, propter altus volatus*, enz. Elders breekt hij den zin verkeerd af, o. a. II 378, waar hij: *in coitu efferari tantum* opgeeft, terwijl *tantum* bij het volgende, ut hominem laniant, behoort; 1177 schrijft hij: *caro cervi melancolica est et datur* (l. *dura*) *ad digerendum hinnulus, qui est cervi filius*, terwijl toch met *hinnulus* een nieuwe zin moet beginnen: *hinnulus, qui est cervi filius, habet meliores carnes*. Op II 3103 teekent Verwijs aan: »De beschrijving van »dit dier hetwelk verkeerdelijk Oralfus genoemd wordt, komt »in de *Nat. Rer.* niet voor, althans niet in het Haagsche hand»schrift." Zij komt er wel in voor, maar op eene andere plaats. De afschrijver las *Tralfus* en plaatste dit dier onder de letter T.

Bovendien is het Haagsche handschrift in de hoogste mate bedorven. Dat de afschrijver zonder eenig nadenken te werk ging en zich om den zin niet bekommerde, daarvan levert iedere bladzijde talrijke proeven. Eene der vermakelijkste fouten is die welke in de beschrijving van den gier voorkomt. Wij lezen daar: Haec *avis* si hominem non viderit libenter in terra graditur, et hoc propter pondus corporis, unde et quibusdam *quadrupes* (lees: *gradipes*) appellatur. Erger nog is het dat de woorden soms zoo verhaspeld zijn en dat er zoo vele weggelaten zijn, dat het zonder de hulp van andere handschriften niet meer mogelijk is den tekst per conjecturam te herstellen.

Daarom is het gelukkig dat wij ons niet met dat ééne hs. behoeven te behelpen. In de Utrechtsche bibliotheek bevindt zich een ander dat ouder en veel beter is. Wel komen ook daar tal van fouten in voor, zelfs dwaze fouten [1]), maar vele kunnen zonder groote moeite verbeterd worden, althans op de meeste plaatsen die voor de kritiek van Ml. van belang zijn; wij vinden er vele dittografieën in, maar deze hebben de goede lezing naast de verkeerde bewaard. Men zal dus dit of een ander goed handschrift dienen te raadplegen, en wij zullen later zien dat het Utrechtsche een tekst aanbiedt zeer nabijkomende aan dien welken Maerlant heeft gekend.

Volgens Bormans (aangehaald bij Verwijs, Inl. p. XXII) zijn er behalve de twee genoemde nog *vijf* hss., en wel te Breslau, Keulen, Wolfenbuttel, Luik en Namen. Deze opgave is echter onjuist. Er zijn meer dan *twintig* hss. bekend. J. B. Pitra schrijft, *Spicil. Solesm. III p. LXXVI*, dat er zeven te Parijs zijn, een te Charleville (?) (Carolopolis), een te Straatsburg, twee te Turijn, een te Londen. Carus, *Geschichte der Zoölogie*, *p.* 214, spreekt van een hs. te Gotha, dat tot de beste zal behooren, en van twee andere, die te Krakau en te Stuttgart bewaard worden. Vgl. F. Pfeiffer, Inl. op *Das buch der natur*, von K. v. Megenberg, p. XXIX.

Bijna dezelfde waarde als een handschrift heeft het *Speculum naturale* van Vincentius van Beauvais. Deze schrijver toch heeft groote stukken van *De naturis rerum* in zijn werk ingelascht en heeft natuurlijk een zeer oud hs. voor zich gehad.

Hier en daar veroorlooft hij zich evenwel vrijheden in de woordschikking en den vorm der zinnen: hij wijkt ten minste menigmaal van het Utrechtsche hs. af, maar die afwijkingen zijn van ondergeschikt belang.

Waar ook hij geen licht geeft, kunnen Plinius en andere schrijvers worden opgeslagen, wier woorden door Thomas zijn overgenomen.

1) Zoo staat er van den *vogel* Porphirius: Unum pedem habet aquilae similem, alium *asini*, in plaats van *anseris*.

Ik heb getracht door vergelijking van den Latijnschen tekst, voorzoover ik dien kon vaststellen, eenige plaatsen van Maerlants werk toe te lichten of te verbeteren. Verscheidene daarvan mogen al niet van groot belang zijn, voor de kritiek heeft ook het kleine zijne waarde. Het zou natuurlijk van belang zijn den Latijnschen tekst op te geven van alle plaatsen waar de keus tusschen de verschillende lezingen in *Der naturen bloeme* eenige moeielijkheid oplevert. Ik zou dan echter een groot deel van N. R. moeten uitschrijven, en dit opstel zou veel te uitgebreid worden; ik heb mij daarom bepaald tot het behandelen van zulke plaatsen, waar m. i. geen der hss. Maerlants woorden heeft bewaard, en waar de aanhalingen in de uitgave van Verwijs verbetering noodig hebben. Waar het noodig is, zal ik de twee bovengenoemde hss. van Thomas met de letters H (het Haagsche) en U (het Utrechtsche) aanduiden.

I 257.

So screven wiselike die gone
van den Vader ende van den Sone
ende van hare evengeweldichede.

Dit geeft een goeden zin. Toch geloof ik niet dat Maerlant zoo geschreven heeft. N. R.: Hi antequam Christus venerit in carne, de eius *coëternitate* cum Patre apte scripserunt........ didascalus... epistolam scripsit.... de cultu unius Dei et de *coëternitate* Filii cum Patre. Maerlant schreef dus:

Ende van hare *evenewelichede.*

II 295.

Sine sparen gheen vier datsi vinden,
sine gaenre dor te haren kinden.

Verwijs haalt den tekst van N. R. aan en voegt er bij: »Uit »de vergelijking met het oorspronkelijke blijkt genoegzaam dat »Maerlant deze plaats geheel verkeerd heeft opgevat." Wanneer wij echter de beide hss. goed lezen en den zin op de goede plaats afbreken, blijkt het dat Ml. zijnen voorganger goed heeft begrepen en, met weglating van enkele woorden, hem getrouw volgt. Thomas schreef: Gignit (de ezel nl.) tota vita

quae est ei ad XXX annos. Quare beati quorum vita sine querela criminis perseverans fructus bonorum operum in innocentia perfecerit. Qui enim perseveraverit usque ad finem, hic salvus erit. Daarop volgt: *Per ignem ad fetus tendunt.* Maiorem caritatem nemo habet ut animam suam ponat quis pro amicis suis.

II 397.

Alay, dats sonder waen
een dier na den kemel ghedaen.

N. R.: Aloy est animal mulis prope consimile. Of Ml. »*na den mule ghedaen*" geschreven, of wel *camelis* gelezen heeft, is niet uit te maken.

II 428 [1]) luidt de tekst van N. R.: labium adeo protensum habet parte superiori ut, nisi recedat in vestigia posteriora, i. e. retrogradum eat, herbas depasci non possit. Maerlants woorden zijn hiervan de vertaling.

II 538.

Dit word hem die hem volghen,

zoo lezen wij in het Leidsche hs. B. heeft: Dus wreket hem op die hem volghen. N. R.: his armis submovet insequentes se. De ware lezing ligt in *wert* van V. A. en H. (bij Bormans), d. i. *weert*, van *weren*, ons *afweren*. Maerlant schreef:

Dus *wertet* die hem volghen,

Vgl. III 619. Om de maat verdient deze vorm boven den eenlettergrepigen, samengetrokken vorm *wert* de voorkeur. Ten opzichte der samensmelting van het voornaamwoord *het* met de *t* van den derden persoon verschillen de hss. In het Leidsche, en zoo ook in V. A. wordt meestal voluit geschreven: *maectet*: *corrumpertet*, *werptet*, *riectet*, of *maect het* enz.; in B. vinden wij bijna overal den gebruikelijken, samengetrokken vorm, maar toch II 1966: *So gaet hetse te hande eten.* Zoo geeft dat handschrift ook: *dattet*, voor *dat* (d. i dat het), waar de maat een woord van twee lettergrepen verkieslijk maakt, als II 906, 2002.

1) Op de plaatsen waar ik, zooals hier, den tekst van N. R. zonder verdere toelichting mededeel, zijn de aanhalingen in de uitgave van Verwijs niet juist.

II 559 leze men met H. en U.: Sunt alii oneri ferendo accommodati. Met hetgeen volgt »alii *perniciosiores* sunt quam illi" komt Maerlants »*te ridene met spoet*' niet overeen. Maar zonder eenigen twijfel moet men: *perniciores* lezen. Deze twee woorden zijn meer dan eens in hss. met elkander verward.

II 761 wordt van eene ziekte gesproken die in de hss. Ornica, Oranica of Oronica genoemd wordt. Welke die is kan ons N. R. leeren. Wij lezen daar: Si catulus lactens saepe iacuerit super pectus aegroti *cronici*, ut dicit liber Kyrannidarum, catulus moritur et convalescit *cronicus*. Er staat *tnici* of *cnici* (*c* en *t* zijn vaak niet te onderscheiden) met eene *o* boven den regel tusschen de twee eerste letters, maar in het tweede, *cronicus*, is de *r* duidelijk geschreven. Men leze

Ende enen sieken die ghedoghet
Cronica, dat evel groot.

Ml. heeft dus *Cronica* voor vallende ziekte gehouden. Misschien is hij daartoe gekomen door een bericht, Plin. XXX 27, dat catulus lactens sumtus, abscisso capite pedibusque, ex vino et myrrha, een middel is tegen den morbus *comitialis*.

II 847.

Thout minnen si dor twe saken.

N. R. In duplices usus ligna *secata* habent. Ml. schijnt *cara* gelezen te hebben. Dat *secata* de ware lezing is blijkt uit den zin en uit het voorafgaande »ligna ad comedendum vel edificandum secare".

II 993.

Gheets horn, dits wonder meer,
ghebernet ende ghebonden dan
vor die nosegate van den man,
die waerlike hevet tevel swaer,
te hant moet hi vallen daer.

Het klinkt zeer vreemd dat men den gebranden hoorn der geit voor den neus van den zieke *bindt*. De conjectuur *ghehou-*

den in plaats van *ghebonden* ligt voor de hand. N. R. Si ante nares illius qui vere caducus est *teneatur*.

II 1355.

Dat hi drie daghe daerna wel.

N. R. per triduum. De bedoeling is dus: gedurende drie dagen.

Men leze: *Dat hi daerna drie daghe wel.*

II 1377.

Toghe men hem root wijn ofte bloed.

Wij hebben hier eene plaats voor ons, uit de weinige, waar Maerlant de woorden van zijnen voorganger niet begrepen heeft. Er is spraak van den olifant, en van dezen wordt verhaald dat hij in den strijd moediger wordt indien men hem wijn voorhoudt. De tekst van N. R. is in sommige hss. deerlijk verknoeid. In H. staat: audaces nimium cum eis in prelio *vivere vel mori* sanguis ostenditur. Verwijs giste *vinum vel mortui sanguis*. Maar waarom behoefde er bijgevoegd te worden dat het bloed van eenen doode afkomstig moest zijn? De fout is ontstaan doordat de afschrijver *mori* voor een infinitief hield. Het is de genitief van *morum*, en *mori sanguis* is *moerbeiensap*. In U heeft na *prelio* oorspronkelijk een woord gestaan dat met eene *v* begon (vinum of vivere?) De *v* is doorgehaald, en over het volgende, dat uitgekrabd is, is *uue*, d. i. *uvae*, geschreven, welk woord ook in margine te lezen staat en tevens in het hs. voorkwam dat Vincentius gebruikt heeft. Thomas schreef dus: *uvae vel mori sanguis*. Zijne bedoeling was: daar de olifant veel van wijn houdt (vs. 1566), wordt hij moediger wanneer men hem dien drank laat zien, of ook moerbeiensap, dat er juist als roode wijn uitziet. Of Ml. *vinum* gelezen heeft, durf ik niet beslissen.

II 1607 en verv. wordt van de paarden gezegd dat men aan hunne ooren zien kan hoe zij gestemd zijn. In N. R. vinden wij iets anders dan in de hss. van Maerlant, en wel: aures

indicia animi praeferunt, *marcidae fessis*, *nutantes pallidis*, *subrectae furentibus*, *resolutae aegris*, woorden die bijna letterlijk uit Plinius XI 50 zijn overgenomen. Het onderscheid springt in het oog. Dat de eigenschappen in andere orde worden opgegeven is niets bijzonders, maar vreemd is het dat bij Ml. aan de furentes de eigenschap wordt toegekend die N. R. aan de fessi geeft en dat zoo de volgende eigenschappen door elkaar zijn geraakt. Ml. schreef waarschijnlijk:

Hebben si vaer, si latense gaen,
sijn si vermoeit, si legghense an thovet,
sijn si gram, des ghelovet, enz.

De woorden »*si latense gaen*" beteekenen hier: Zij laten ze heen en weder gaan, beantwoordende aan nutantes, of micantes, zooals wij bij Plinius lezen.

II 1717 leze men met V. A.:

Sijn ander haer na wullen maniere.

Het Leidsche hs. heeft: *wulve*. Verwijs teekent aan: »Het »Latijn spreekt hier noch van wolven, noch van wol, als de »varianten." Dit is waar wanneer wij ons tot H. bepalen, welk hs. hier ter plaatse woorden zonder zin te lezen geeft. De afschrijver heeft woorden overgeslagen. In U. staat: pili qui in membris sunt aliis *lanae* assimilantur. Vox animalis eius sicut tauri.

Ook vs. 1883 en verv. is de tekst van N. R. in H. bedorven. Dat Ml. zijn origineel trouw volgt blijkt uit de lezing van U.: cum non potest perficere totum (Verw. *coitum*) quod intemperantius appetit, clamat et inquietatur coitus tempore.

II 2020 wordt van den Ibex gezegd dat hij op rotsen leeft en

Dat daer sire joghet pleghet.

N. R. ibi fetus faciunt. Maerlant schreef m. i. niet *joghet*, maar *jonghe.* Wel wordt *joghet* in het mnl. meer dan eens gebezigd om een jeugdig persoon aan te duiden, maar ik twijfel of het op zijne plaats is waar van jongen van dieren wordt ge-

sproken. Ook elders vertaalt Ml. het Latijnsche woord door *jonghe*: vs. 2631 fetus faciunt, *broeden hare jonghe.*

II 2435.

In des wolfs blase leghet
sicites, een steen, als men seghet,
daer men some liede mach mede
doen grote pijnlichede.

Dit is niet zeer duidelijk. N. R. In vesica lupi lapillus, qui sircites appellatur, nascitur, sed in hominum etiam quorumdam diro cruciatu. De bedoeling hiervan is natuurlijk: in hominum etiam quorumdam (vesica), maar Maerlant schijnt den zin niet begrepen en »hominum" met cruciatu verbonden te hebben. Vandaar de duisterheid zijner woorden.

II 2447.

Verdrivet mense van enigher stede,
si draghen hare jonghe mede
daer si maken haer nieuwe ganghe.

De laatste regel laat zich niet goed verklaren. N. R. Lupi qui fugiunt catulos ferunt secum et, si a venatore fuerint deprehensi, saliunt super arbores quas saltu attingere poterunt (?) et latent inter frondes quoadusque venatores transierint. Men ziet dat er van »nieuwe ganghe" geen spraak is. Het ligt voor de hand te onderstellen dat vs. 2449 corrupt is en dat de bedoeling des dichters geweest is: Zij nemen hunne jongen mede naar plaatsen waar de jager ze niet krijgen kan. Maar deze onderstelling zou eene aanmerkelijke verandering in de lezing der hss. noodzakelijk maken, en bovendien is het zeer wel mogelijk dat na 2448 een paar verzen zijn uitgevallen. Immers leert ons de vergelijking van den Dietschen met den Latijnschen tekst dat de eerste woorden »Lupi — ferunt secum" woordelijk zijn vertaald, maar het overige van dit bericht weggelaten is.

Het overslaan van geheele regels was eene zeer gewone fout van de schrijvers der hss., en door hunne achteloosheid is me-

nige plaats onduidelijk geworden. Dit is o. a. het geval met een verhaal in een ander gedicht van Maerlant, den *Alexander*. In het eerste boek vs. 377 en verv. lezen wij dat Alexander Neptanabus van eene rots afwerpt om te onderzoeken of deze werkelijk de toekomst kent. Doodelijk gewond, zegt Neptanabus: Ik heb wel geweten dat mij dit gebeuren zou, maar ik kon mijn noodlot niet ontgaan, en daarop antwoordt Alexander verwonderd:

Ecst waer,
Mocht u dan sijn mijn vader?

Men ziet dat dit antwoord niet op de verklaring van Neptanabus past. Zeker zijn er na vs. 394 regels uitgevallen, waarin de stervende verklaarde geweten te hebben dat hij door zijn zoon zou worden gedood.

II 2533.

Gheborst ghelike na den lioen.

N. R. Corpus habet velut asini, clunes cervi, *pectus et crura* leonis. Ml. volgt hier weder getrouw de beschrijving welke Thomas geeft en heeft dus waarschijnlijk: *Gheborst*, *ghebeent na den lioen* geschreven. In V. staat: *ghehent*.

II 2841.

Wie so den nijt int herte vest
hi eselt van daghe te daghe.

Deze woorden komen op deze plaats niet in den Latijnschen tekst voor, maar zijn duidelijk een terugslag op hetgeen van den Migale zelven gezegd wordt: de die tamen in diem et de anno in annum quanto plus senescit tanto plus miserescit. Maerlant schreef:

Hi *evelt* van daghe te daghe.

Evelen is eveneens gevormd als *leliken* II 259, *stouten* III 1974; e. a. In vs. 2844 zal wel *goedertierenhede*, zonder *sijn*, gelezen moeten worden.

II 2929. De Latijnsche tekst luidt niet: et nondum, maar:

etiam notandum. Hierdoor wordt echter de moeielijkheid, aan de verklaring dezer plaats verbonden, nog niet weggenomen. Wij lezen in het Leidsche hs.:

> Ja, die muse van Libia,
> als Plinius selve, volghet na
> niet alrehande muse maniere,

Wij stuiten bij de verklaring dezer woorden zoowel op »selve" als op »volghet na". De lezing van H. (bij Bormans) »Als Plinius selve seyt hyr na" is hoogstwaarschijnlijk niets dan eene conjectuur zonder waarde. Slaan wij het werk van Thomas op, dan lezen wij: Ut dicit Aristoteles, mus si aquam biberit moritur, et hoc quia valde humidae naturae sunt mures. Etiam notandum quod Plinius dicit [1]) murem Libicum qui non bibit, non omnem forte murem generaliter intelligendum. Sed quum certum est quod mus mingit, probabile est quod cibus quem comedit vertitur in urinam. Duidelijk is dit niet. In den laatsten zin toch gaat de schrijver uit van de onderstelling dat de muizen inderdaad niet drinken, terwijl in den voorlaatsten gewicht wordt gehecht aan de gissing dat deze stelling alleen van de Afrikaansche muizen geldt. In Vincentius lezen wij: Ex libro de naturis rerum .... Porro si aquam biberit moritur quia valde humidae naturae est. Plinius dicit murem Libicum non bibere. Quia vero certum est murem mingere cet. Hieruit mogen wij wel niet afleiden dat Vincentius deze woorden zoo in zijn exemplaar van N. R. gevonden heeft, daar hij zich meermalen vrijheden veroorlooft, maar de afwijking is hier nog al groot. Megenberg (zie de aant. van Verwijs) schijnt: *omnem forte murem* zonder *non* gelezen te hebben.

Slechts eene zaak wordt hierdoor duidelijk, namelijk dat wij, met Bormans, achter »volghet na" eene komma moeten plaatsen, en dat »*niet alrehande muse maniere*" de vertaling is van »non omnem forte murem generaliter intelligendum." Dat »*selve*",

1) Plinius schrijft X 94: In Africa maior pars ferarum aestate non bibunt inopia imbrium, quam ob causam capti mures Libici si bibere moriuntur. Meer niet.

zooals Verwijs onderstelt, corrupt is, is zeer wel mogelijk; als verbetering zou »*scrivet*" in aanmerking kunnen komen; maar ik durf hieromtrent geen stellige uitspraak doen, daar ik »*volghet na*" niet begrijp. De zin moet m. i. zijn: Van de Libische muizen is het waar dat zij sterven als zij water drinken. Denkelijk is de tekst der hss. bedorven.

II 3123. Van de giraffe wordt verhaald dat zij zich hare schoonheid wel bewust is. Als de menschen haar zien, heeft zij daar behagen in »*ende keert hem omme mettien*". Deze woorden van het Leidsche hs. zijn, wat den zin betreft, volkomen goed; toch moet er m. i. eene kleinigheid aan veranderd worden. In V. A. staat: *om desen ende dien;* in B. H. *omme* (H. *om*) *desen ende om dien.* Wij vinden de verklaring van deze verschillende lezingen wanneer wij onderstellen dat Maerlant:

ende keert hem *om ende om mettien*

geschreven heeft. N. R. cum homines viderit circumstare, vertit et invertit se ex omni parte.

II 3203 en verv. bevatten tegenstrijdige berichten. De panther, zoo lezen wij, is niet zeer wreed. Als hij zich verzadigd heeft, gaat hij slapen, en wanneer hij ontwaakt en zijn hol verlaat, verspreidt hij eene zoo liefelijke lucht dat alle dieren er op afkomen. Daar zijn kop hun vrees zou aanjagen, verbergt hij dien, en zoodra zij binnen zijn bereik zijn, schiet hij uit en grijpt zijne prooi. Wij hebben hier dus een verraderlijk roofdier voor ons. Welke reden had dan Ml. om hem »niet harde wreed" te noemen en eene beschrijving op het touw te zetten die ons zou doen verwachten dat wij met een zachtaardig dier te doen hadden?

Wij zullen het antwoord vinden als wij N. R. vergelijken en ons herinneren welke denkbeelden men in de middeleeuwen omtrent de panthera gekoesterd heeft.

In N. R is de tegenstrijdigheid veel scherper. Wij lezen in het begin: Est autem hoc animal admodum mansuetum, inimi-

cum autem solum habet draconem; en aan het slot, dat door Ml. niet vertaald is: Panthera pernicitate nimia ferox occidit zubronem, qui est maximus ac fortissimus. Insiliens enim dorso eius, discerpit eum unguibus et eius carnibus satiatur.

Het is duidelijk dat wij hier twee verschillende dieren onder één naam verbonden vinden, of wel twee verschillende beschouwingen van hetzelfde dier, die van elkander onafhankelijk zijn. Den oorsprong van beide verhalen vinden wij in Aristoteles, H. An. ed. Becker I p. 612: λέγουσι δὲ καὶ καταvενοηκυῖαν τὴν πάρδαλιν ὅτι τῇ ὀσμῇ αὐτοῦ χαίρουσι τὰ θηρία ἀποκρύπτουσαν ἑαυτὴν θηρεύειν· προσιέναι γὰρ ἐγγὺς καὶ λαμβάνειν οὕτω καὶ τὰς ἐλάφους. De drie hoofdpunten der beschrijving zijn: dat de panther door zijn zoeten geur de dieren aanlokt, dat hij zich verschuilt, dat hij de dieren die dichtbij komen aangrijpt Latere schrijvers voegen daaraan andere trekken toe; zoo Aelianus, N. A. V 40, ἐκείνη ἡ πάρδαλις τροφῆς δεομένη ἑαυτὴν ὑπαποκρύπτει. Plinius is de eerste der ons bekende schrijvers die vermeldt dat Panthera's *kop* anderen dieren schrik aanjaagt, VIII 23: Ferunt odore earum mire sollicitari quadrupedes cunctos, sed capitis torvitate terreri. Quam ob rem occultato eo, reliqua dulcedine invitatas corripiunt. Reeds dit verhaal heeft zijn vorm voor een gedeelte aan de fantazie te danken. Men redeneerde blijkbaar aldus: Wanneer de Panthera zich schuilhoudt, kunnen de dieren haar niet ruiken; zij verbergt dus zeker slechts een gedeelte van haar lichaam, en dit kan niet anders dan haar kop zijn, waaraan men duidelijk zien kan dat zij een verscheurend dier is.

In de middeleeuwen trad de merkwaardige bijzonderheid, dat de panthera zulk een aangenamen geur verspreidt, op den voorgrond. Dit leert ons het boek dat in de eerste helft der middeleeuwen de voorname bron was waaruit de christenheid hare zoölogische kennis putte, de *Physiologus*, een boek, dat vele bewerkingen onderging, in allerlei talen werd overgezet en zoo beroemd was, dat in eene dier vertalingen, de Aethiopische, van den *heiligen Fisalegos* gesproken wordt (Carus, *Geschichte*

der Zoölogie, *p.* 113). In eene der oude bewerkingen, de Syrische, staat, volgens de door Land gegevene vertaling (*Anecdota Syriaca*, t. IV, p. 33): »Physiologus autem docens de panthera dicit, eandem pantheram pecudis amantissimam, draconi infestam eiusque inimicam esse. Pellis eius versicolor et virgis distincta est. Requievit autem et cessavit a ferocia animali. Quando vero comedit et satiatur, recumbit in latibulo per dies tres, et die tertio surgit e somno et surgens claram vocem edit et vociferando dulcem odorem ex ore emittit. Et animalia quae vocem audiunt accurrunt et perveniunt ad odorem suavissimum."

Deze trekken werden in andere redacties van den Physiologus nog schooner gekleurd. In de Grieksche (de Phys. werd oorspronkelijk in die taal geschreven), door J. B. Pitra uitgegeven, *Spicil. Solesm.* III p. 351, staat: *παμποίκιλος δὲ ἐστὶν ὡς ὁ χιτὼν τοῦ Ἰωσήφ*, vgl. Land, t. a. p. p. 139 [1]); en om toch vooral te doen uitkomen dat de panthera de dieren zonder kwade bedoeling aanlokt, schrijft de door Vincentius aangehaalde Physiologus: »et sequuntur pantheram quocumque ierit", en de door Land aangehaalde en vertaalde Arabische: »honorem ei praebent illa et recedunt." In al de genoemde Physiologi is dit dier dan ook het zinnebeeld van Christus. Ook de etymologie werd te hulp geroepen om de panthera te verheerlijken. Isidorus, Orig. XII, 2: »Panther dictus... quod omnium animalium amicus sit, excepto dracone.... Πᾶν omne dicitur."

Zoo had langzamerhand die eene eigenschap van het genoemde dier alle andere verdrongen of vervormd, en was er een schepsel geboren dat geen ander bestaan had dan in de verbeelding. Wij vinden het nog in al zijne glorie in den tweeden Reinaert, vs. 5459 en verv.:

1) Even schitterend is het kleed der Panthera bij Maerlant,

Blaeu, root, swart, gheluw ende wit,

terwijl N. R. soberder is en de woorden van Solinus mededeelt: »minutis orbiculis superpictae ita ut oculatis ex fulvo circulis vel cerulea vel alba distinguatur tergi supellex."

van verwen is hi also scoon
dat men onder shemels troon
gheen verwe vint so diere,
Panthera en heefs een maniere.
Daertoe ruuct hi also soet
dat sijn lucht can gheven boet
van enigher groter quale.
Syn scoonheit ende dat hi ruuct so wale
dat doet menich dier hem volghen na.

Intusschen waren de werkelijke eigenschappen van den panther meer en meer op den pardus overgegaan, die reeds door Plinius beschreven werd, en wiens verwantschap met de panthera (πάρδαλις) moeielijk is te bepalen. In N. R. vinden wij eene beschrijving waarin wij duidelijk de zoo even genoemde trekken herkennen: »ut dicit magnus Basilius, *torvus* est pardus et acutus nimis in impetu, conveniensque animi sui motibus habet corpus, i. e. *varium in colore.* In eadem Africa pardi sunt qui condensae arboris *occultati* ramis in praetereuntia desiliunt," vgl. 3181, 3199.

Thomas was evenwel een veel te eerlijk en nauwgezet compilator om iets wat hij vermeld vond weg te laten; vandaar dat wij bij hem die wonderlijke verbinding van tegenstrijdigheden aantreffen. Maerlant heeft die van hem overgenomen, maar de scherpe kanten zooveel mogelijk afgevijld.

II 3791. De jongen van den beer zijn nog ongevormd. Als een stuk vleesch, zoo lezen wij bij Bormans en Verwijs,

sijn si gescepen, sonder lede,
sonder clauwe; so nes er an
let dat men bekennen can.

Het is vreemd dat na »*sonder lede*" nog eens gezegd wordt »*sonder clauwe*". Waartoe was dat noodig? De Latijnsche tekst kan ons helpen: »itaque in ipso fetu, cum nascitur, nullum membrum apparet *praeter unguium lineamenta.*" Men plaatse dus achter *lede* eene kommapunt en leze:

sonder die clauwe so nes er an
let dat men bekennen kan.

Zoo ook Megenberg: so scheint niendert ain glid dar aan ân die klâen.

II 3844. Ml. volgt hier weder getrouw zijn voorganger. Wij zien dit vooral als wij den zuiveren tekst voor ons hebben. In het door Verwijs aangehaalde Haagsche hs. ontbreken verscheidene woorden. Thomas schreef: Ursi dum bubalos silvestres invadunt, cornua invadunt aut nares, cornua ut pondere defatigentur, nares ut acrior sit dolor.

III 75.

Sulke sijn die hem bekeren
dat si andre voghel luut leren
ende wedermaken des menschen tale.

Deze woorden laten zich hier niet verklaren. Als wij N. R. raadplegen, vinden wij het volgende. Vss 72—74 zijn de vertaling van »aliae circa domicilia sunt, aliae locis desertis et montibus delectantur." Daarop volgt eene onderscheiding der vogels naar hun geluid. »Est avibus magna differentia vocum et sua cuique proprietas. Sunt enim loquaces quaedam et garrulae, aliae taciturnae, nonnullae canosae et clamosae, ceterae stridulae nullumque penitus habentes cantum, *aliae naturaliter emulatrices sunt vel ex hominum traditionibus eruditae*, aliae unicum numquamque mutabilem sonum habent." Hiermede is het bericht over den zang der vogelen geëindigd en begint eene uiteenzetting van der vogelen »misselike sede".

Het springt in het oog dat het bericht bij Ml. zeer onvolledig is; ik geloof dan ook dat voor vs. 75 eenige regels zijn uitgevallen. Misschien begonnen de laatste, evenals de aangehaalde, met *sulke sijn* en *dat si*, en is het daaraan toe te schrijven dat in sommige hss. de regels 75 en 76 van plaats gewisseld hebben Maar ook deze regels zijn niet in orde. Welke *andere* vogels kunnen hier bedoeld worden? Alles wordt m. i.

duidelijk, wanneer wij onderstellen dat er iets voorafgegaan is over den zang der vogelen, en dat in vs. 75 en 76 gestaan heeft dat sommige vogels *ander geluid* leeren maken. Men leze:

Sulke sijn die hem bekeren
dat si andere luut leren.

d. i.: Er zijn vogels die er zich op toeleggen ander geluid te leeren voortbrengen. Het zou ook kunnen zijn dat met »sulke" geen vogels maar personen bedoeld waren (»ex hominum traditionibus eruditae", zegt Thomas), en dat in den tweeden regel »*dat si voghele andre luut leren* (d. i. *onderwijzen*)" gelezen moet worden.

III 140. De tekst van N. R. is in H. onjuist. Den waren geeft U.: quoadusque plumas pennasque recuperans innovetur."

III 190. De woorden van Ml. komen niet overeen met den door Verwijs opgegeven Latijnschen tekst. Maar in H. en U. staat ook: Aquilarum pugna est cum cervis pennisque reverberant (H. reverberatur) donec, cet.

III 298. De reiger vliegt dikwijls hoog boven de wolken,

Daer engheen tempeest mach werken.

N. R. propter hoc super nubes evolat ne procellas turbinum *sentire* posset. Hoewel geen der hss. de goede lezing bewaard heeft, blijkt toch uit de varianten dat er gestaan heeft:

Daert engheen tempeest mach *merken*.

III. 356.

Ende beleiden den tor in vaer.

Verwijs teekent aan: »Maerlant bedoelt, dat de stad vele jaren den gedenkdag vierde, en men dan als uit vrees voor een nieuwen aanval het Capitool bezette. Het Latijn is hier veel korter en kan niet ter vergelijking dienen." Maar »*si beleiden*" beteekent niet: *zij bezetten*, en »*in vaer*" niet: *als uit vrees*, d. i. als herinnering aan de eens gekoesterde vrees. Het is waar

dat vss. 354—360 niet in N. R. voorkomen, maar toch is het mogelijk met behulp van dat boek den tekst in orde te brengen. Thomas schreef: Et quidem in Romanorum historiis reperitur quod aliquando cum custodes capitolii somno fuissent oppressi et hostes circumfusi ascendere niterentur, anseres clangore vocis nocte media suscitasse custodes *sicque arcem capitolii liberasse periculo.* In Ml. vinden wij het geheele bericht, uitgezonderd de laatste woorden, en ik kan het vermoeden niet van mij weren dat deze in het onverstaanbare vs. 366 zijn terug te vinden. Wij mogen ze aldus vertalen:

Ende ledechden den tor van vare,

vgl. Fl. e. Bl. 583 »ledeghen van der doot". Zijn dit, zooals ik voor mij geloof, de woorden van Ml., dan moeten zij na vs. 353 gestaan en moet *vare* op *gheware* gerijmd hebben, en moeten wij aan het slot der twee volgende regels *jaer* en *naer* schrijven. Deze onderstelling (ook Bormans vermoedde dat vs. 356 van zijne plaats was geraakt, maar liet de woorden onveranderd) wordt gesteund door de groote overeenkomst der vier rijmwoorden. Had een afschrijver een exemplaar voor zich waarin *vaer* stond in plaats van *vare*, dan lag het voor de hand dat hij aan eene vergissing dacht en den regel verplaatste. Met vrucht kunnen wij vergelijken wat Ml. elders schreef, Sp. H. I[3], 45: Een gans wekte de wachters,

die cume benamen
dat dandere niet in en quamen.
Om dese dinc maecten die Romeine
eene silverine gans ghemeine
ende anebedense op dien dach
dat dat jaerghetide lach.
Daernaer over menech jaer
Sente Ambrosius over waer
maecte hieraf sijn spot.

Men ziet dat dit verhaal met den door mij gewijzigden tekst van der Nat. Bl. overeenstemt. In plaats van *ledechden* kunnen wij ook een ander woord als vertaling van *libe-*

rasse denken, maar het gekozene komt mij het waarschijnlijkste voor.

III 466. Het in de aant. van Verwijs voorkomende *densis* kan onmogelijk door Thomas geschreven zijn. In H. is de lezing niet duidelijk, in U. staat: *derisis* = Ml. *bespottet.*

III 519. Ml. wijkt hier eenigszins van N. R. af. Thomas schrijft niet dat men het nest van den Alcyon met geen ijzer breken kan, maar: nidos ad instar pilae faciunt qui ferro incidi nequeunt sed frangi ictu valido ut arida spuma maris.

III 759—764 zou, wanneer de door Verwijs medegedeelde tekst van H. de echte was, niet met N. R. overeenstemmen. Maar in dat hs. zijn woorden overgeslagen. Men leze: attendit in faciem eius et omnes infirmitates *aegroti intra se colligit et volat in aëre ibique comburit infirmitates et dispergit illas.*

III 1170 en verv. lezen wij van den Carduelis (den putter) volgens de beste hss.: Haar zang en hare vederen

doense liever ende waerder sijn
dan den dorperen scuvuut.

Welk eene zonderlinge vergelijking! Wie zal ooit in zijne gedachte krijgen het fluiten van het puttertje naast het krijschen van den nachtuil te plaatsen In N R. komt van dien nachtuil niets voor. Na de vermelding dat de putter zelf zijn drinkensbakje kan optrekken, gaat Thomas op deze wijze voort: »Et hoc quidem naturae miraculum est quae parvae aviculae cardueli talem astutiam dederit quam nec bovi nec asino, magnis animalibus, voluit impertiri." Die sprong op de koe en den ezel is ook vrij zonderling, maar laat zich toch eenigszins verklaren. Zou Maerlant in zijn exemplaar van N. R. misschien *buboni* in plaats van *bovi* gelezen hebben?

Hoe Thomas er toe gekomen is hier koeien bij te halen, kan ons misschien Plinius leeren, die X 57 schrijft: »Minimae aves cardueles imperata faciunt, nec voce tantum, sed pedibus

et ore pro manibus. Est quae boum mugitus imitatur, in Arelatensi agro taurus appellata, alioqui parva." Een bericht trouwens, dat zelf weer verklaring noodig heeft.

III 1213 en verv.

> Men seghet alsi sere mesbaren,
> dat meent dat tlant sal vervaren
> ofte dat een coninc sterven sal.

Wat dit beteekent is alles behalve duidelijk; vooral vs. 1214 is moeielijk te verklaren. De tekst van N. R. is insgelijks duister, al kunnen wij ook het zinlooze »sitis mutationem" van H. emendeeren. In U. lezen wij: Quando lacrimosis vocibus dolent, vel *sui* mutationem vel *sui regis* interitum praenunciando signant Maar ook dit levert geen gezonden zin op. Wij moeten verder teruggaan om de verklaring te vinden. Plinius noch Solinus, die Plinius excerpeerde, kunnen ons licht verschaffen. Zij beschrijven de nesten der Diomedische vogels, vs. 1210 en verv., en schrijven dat deze dieren meer van de Grieken dan van andere volken houden, maar van hun »mesbaer" zwijgen zij. Die ons den weg kan wijzen is Isidorus Hisp., ook door Vinc. XVII 68 aangehaald. Deze schrijft in zijne Origines s. Etymologiae XII. 7: »iudicant inter suos et advenas. Nam si Graecus est, propius accedunt et blandiuntur, si alienigena, morsu impugnant et vulnerant, *lacrymosis quasi vocibus dolentes vel suam mutationem vel regis interitum.* Nam Diomedes ab Illyriis interemtus est." Dit laat niets te wenschen over. De zaak is duidelijk. Als die vogels een vreemde zien, vallen zij hem aan en laten zij klaagtonen hooren, of omdat zij zelve van gedaante veranderd zijn, vs. 1202, of omdat Diomedes hun koning gedood is.

Bij Thomas nu is dit verhaal verminkt en verdraaid. Het is uit zijn verband gerukt, want die haat tegen de niet-Grieken, die er aan vooraf moest gaan, wordt eerst later vermeld (even als bij Ml.), en door de bijvoeging van »praenunciando signant" heeft het geheele verhaal eene verkeerde plooi

gekregen. Hoe Thomas er aan gekomen is blijkt niet, hij schijnt niet uit Isidorus zelven geput te hebben, want hij noemt hem niet en beroept zich voor die »liefde tot de Grieken" op Plinius en Solinus.

Maerlant is nog verder van de waarheid afgeweken; de woorden »sui mutationem" heeft hij door »dat dat land sal vervaren" weergegeven of liever vervangen. Zijn origineel was trouwens onvertaalbaar. Heeft hij wellicht een exemplaar voor zich gehad waar de woorden anders luidden? Ik kan het niet beslissen. Megenberg heeft evenmin een verstaanbaren tekst voor zich gehad: Hij schrijft: der vogel hât die art, wenn ain küng sich schol verändern oder sterben in dem lande, da er wont, sô hât er klägleich und wainleich stimme.

III 1519. De door Verw. aangehaalde woorden van N. R. geven, zooals zij in H. staan, geen zin. Lees voor *immixte* met U. *immitte.* Vs. 1550 H. *bibere*; U. *comedere.* Vs. 1576 staat in H. niet *verte*, maar *inice.* Vs. 1665 lees met U. *circumliga iuxta latera.* Vs. 1682—1686 luidt N. R.: et postea ex melle (in U. ontbr. ex) ad magnam spissitudinem decocto fac virgulam ad modum foraminis ubi penna stetit et inice foramini et exibit nova penna. Ml. heeft dit niet goed vertaald.

III 1765. Verw. teekent uit H. aan: corpore leonem miratur. Lees met U. *imitatur.* Ib. 1837 leze men, in plaats van de zinlooze uit H. opgegevene woorden: Nocte inter se excubias dividunt, ut decima quaeque exsomnis sit. *Illae quae vigilant suspenso a terra* (in H. is na *a* ruimte voor een woord opengelaten) pede lapillos tenent cet. Vs. 1868 sqq.: ne *expeditionis* principiis.

III 1919 bij Verw.: Sceet si oflaet.

In de hss. is groot verschil van lezing. B. heeft *eischen*, maar hoewel aan dit handschrift gezag moet worden toegekend, komt deze lezing mij verdacht voor, daar zich daaruit de ove-

rige geenszins laten verklaren. In de lezingen: *sceet*, *steet*, *steec* schuilt het echte woord nl. *soec* (N. R. quaerunt dispensationem), dat werkelijk in A (bij Bormans) gevonden wordt. Men leze: *soecsi oflaet*; toen de ware lezing verloren was, maakte de schrijver van B. per conjecturam: *eischen*.

III 1962. Verw. geeft uit H.: si votum vovisti Deo in cruce suscepta. Zoo ook U. Lees: *suspenso*. Vs. 2040 is insgelijks in H. en U. de tekst bedorven. Er staat, zooals Verw. opgeeft: In Egipto arte satis mirabili forma gallinarum complentur ova et educuntur pulli. In U. is door de tweede hand boven forma: *fotura*, broeding, geschreven. Thomas schreef: *sine fotura*, of iets dergelijks. Vs. 2065 leze men voor impinguando met U: *impregnando*; Vs. 2128, met U: dum sibi non prospicit et garrulitati *intendit*.

III 2304. In N. R. vinden wij twee afzonderlijke berichten, het eene: Si quis cecaverit pullos hirundinum, revertuntur oculi eorum iterum, ut dicit Aristoteles"; het andere, daarvan geheel afgescheiden: Vexatis (cecatis?) pullorum oculis matres celidoniam adhibent ad medicinam. Ml. heeft deze berichten samengevoegd. Maar de woorden der hss.

met enen crude dat wi nomen

kunnen bezwaarlijk als echt erkend worden. De drie laatste woorden geven geen zin. Heeft er ook *als wi gomen* gestaan?

In de aanteek. van Verwijs op 2311 leze men met U.: ex *adverso*.

III 2474.

In Germania in die woestine,

is zeker vreemd. Thomas schreef: in Hercynio Germaniae saltu; dit blijkt uit H., Vinc. XVII 101, Plin. X 67. Maar dat Hercynio werd door afschrijvers verknoeid. In U. lezen wij: *in heremo* Germaniae saltum. Maerlant heeft dus een exemplaar voor zich gehad waarin dat bedorven woord stond. Ware het

niet dat hij meer dan eens van U. afwijkt (bij hem komen de vogels Isopigis en Kiliodromos voor, die in U. ontbreken), dan zouden wij kunnen vragen of dit niet het handschrift is dat eens door Maerlant is gebruikt. Dat het daarmede nauw verwant is, misschien wel daarvan rechtstreeks afstamt, wordt door de schrijffout *heremo* bewezen.

III 2531.

Want si na hem stekens plien.

Hiervan staat op deze plaats in N. R. niets. Omtrent de verhouding van den Lagopus tot andere vogels vinden wij alleen: Consuetum est ex istis avibus efficacissime alias aves capi. Maar Maerlant herinnerde zich zeker wat hij van andere vogels van diezelfde familie (Lagopus is de schuivuit) gelezen had en nam die trekken over.

Dat de schuivuit »aller voghele viant" is, had Maerlant gevonden in het artikel van N. R. over den Othus, die zooveel overeenkomst had met de andere uilen, dat hij hem maar geheel wegliet. Van dezen vogel »bubone maior, noctuis minor," heet het in N. R.: odio habent eas (nl. aves) reliquae volucres. Hetzelfde meldt Vincentius (maar niet als aanhaling uit N. R.) van den Bubo, nl.: omnibus odiosus est ut visus mox ab omnibus conclametur vel etiam discerpatur, en later, op gezag van Aristoteles: ceterae aves circa bubonem volant ipsumque deplumant, multa namque pars avium eum odit. De Bubo schijnt nagenoeg dezelfde vogel als de Lagopus te zijn: ook van hem heet het in N. R.: hac ave capiuntur ceterae aves. Eene vierde soort van uil is de Nycticorax. Van hem verhaalt N. R. hetzelfde, bijna in dezelfde bewoordingen, als van den Bubo, o. a.: si de die volaret a ceteris avibus impeteretur.

Wij zien alzoo dat Maerlant vs. 2530 en verv. niet zelf verzonnen, maar eigenschappen van bubo, othus en nycticorax op den lagopus overgebracht heeft. De aanteekening van Verwijs moet dus eenige wijziging ondergaan. Dat wij met hem *na* vs. 2531 in *nachts* moeten veranderen geloof ik niet. Dat de

vogels den uil *des nachts* zullen aanvallen, is niet waarschijnlijk, vgl. vs. 2243 en verv., en uit de hierboven aangehaalde plaatsen wordt het duidelijk wat hier wordt bedoeld. De andere vogels zien den uil zelden, hij is hun vreemd, zij wantrouwen den vreemden gast als zij hem bij toeval overdag te zien krijgen en vallen hem gezamenlijk aan. Dat die strijd overdag plaats heeft volgt uit het verhaal van Aristoteles, dat aan al de genoemde berichten ten grondslag ligt [1]), en van Plinius, die X 19 schrijft dat de havik den uil komt helpen. Men vergelijke ten slotte wat Ml. van den bubo zegt, vs. 609 en verv.:

Men vaet andre voghele mettien,
want sine steken daer sine sien.

Maerlant heeft door dit »*want*" twee berichten samengeknoopt die in N. R. niets met elkander te maken hebben. Dit is zeer opmerkelijk, omdat zij, zooals uit de woorden van Aristoteles blijkt, werkelijk bij elkander behooren.

III 2578. In plaats van de woorden zonder zin die uit H. zijn aangehaald, leze men met U.: *tum* cum adolescunt *ut sint* cibus praedantium, pinguissimae inveniuntur. Vs. 2584: *famem* in plaats van famam. Vs. 2598: *praegravati* in plaats van pro gravitate. Vs. 2671 *rictu* in plaats van ritu. Vs. 2687: *In his antris nidum struit, ova ponit, fetus pullorum educat.*

III 2814. Dat Ml. van den nycticorax geschreven zou hebben:

dat moet sijn een *uweraen*,

komt mij niet waarschijnlijk voor. Die naam doet ons aan het Duitsche Auerhahn denken en kan bezwaarlijk een uil aanduiden. Eene andere afleiding van uweraen is niet te vinden. N. R. geeft hier geen licht, maar noemt elders een naam die ons

---

1) Arist. H. A. IX c. 1, p. 609, ed. Becker, *τῆς δὲ ἡμέρας καὶ τὰ ἄλλα ὀρνίθια τὴν γλαῦκα περιπέταται, ὃ καλεῖται θαυμάζειν, καὶ προσπετόμενα τίλλουσιν· διὸ οἱ ὀρνιθοθῆραι θηρεύουσιν αὐτῇ παντοδαπὰ ὀρνίθια.*

op het rechte spoor kan brengen. Reeds wees ik er op dat wij in N. R., en zoo ook in Ml., wel eens dezelfde dieren onder een anderen naam terugvinden. Raadplegen wij nu wat hij van den Othus zegt (vgl. mijne aant. op vs. 2531), dan lezen wij: haec avis *huans* a sono vocis dicitur vulgariter. Ml. schreef dus:

dat moet sijn een *huaen*.

Vgl. het Fransche Chat huant.

III 2846. In de aanhaling uit N. R. leze men met U. *caput in aquis ponit*; vs. 3060 *pudibundus* voor furibundus. In U. staat *furibundus*, maar in margine is het verbeterd. Ik denk evenwel dat Maerlant in zijn exemplaar *furibundus* gevonden heeft, daar hij: *vaer ende toren* vertaalt. Vs. 3240 leze men *exuat* voor exitat; vs. 3324: *haec ratio* voor hoc eo; vs. 3357: *parvulos* voor parum. In H. staat op het einde van een regel *parvu*; de schrijver vergat de laatste lettergreep op den nieuwen regel te schrijven.

III 3353 en verv. De Strix, die in deze verzen beschreven wordt, is in de middeleeuwsche zoölogie nog veel wonderlijker dier geworden dan zij in de oudheid was. Plinius verhaalt XI 95: Fabulosum .... arbitror de strigibus ubera eas infantium labris immulgere. Esse in maledictis iam antiquis strigem convenit sed quae sit avium constare non arbitror. In N. R. is dit reeds gewijzigd in: humorem quemdam lacteum pullis suis instillare perhibetur, en Maerlant laat haar hare jongen zoogen. De drie eerste regels staan niet in N. R. Vs 3355 wil zeggen: *alsof de vederen scherpe dorens waren*, en dit bericht vindt, zooals Vincentius XVII 137 opmerkt, zijn oorsprong in de verwarring van den vogel strix met hystrix, het stekelvarken.

III 3389. Niet zonder reden noemt Verwijs den Latijnschen tekst bedorven. Dit geldt evenzeer voor U. waar wij lezen: audiant mulieres quanto apud aves irrationabiles continentia viduitatis frequentibus nuptiis aufertur. De vergelijking met Vin-

centius en met den Physiologus, Land, *Anecd. Syr.* IV p. 61, brengt ons tot de gissing dat er het volgende gestaan heeft: *quanta* apud aves irrationales *continentiae* viduitatis *gratia* (of continentia viduitatis), *quae* frequentibus nuptiis aufertur. Maerlant zal dus 3392 wel geschreven hebben: *want die stomme vogle minnen*, wat in B. voorkomt, of: *ende die stomme vogle minnen*, in welken zin *ende* de rol vervult van het betrekkelijk voornaamwoord. Zie Verdam, *Taalk. bijdr.* I 127 en verv.

III 3399. Lees in de aant., voor subciit, met U.: *superiacit*; vs. 3418: *petunt hieme*; vs. 3456: *quas si ad solis cal.*

III 3430.

Alse fenix es hem thovet
met hoerne.

N. R. Caput habet ut fenix, excepto quod armatum praebet caput, ut diximus. In B. staat: *ghehornet*. Men leze:

maer ghehornet.

III 3480.

Haer been ende haer voete men siet
in vloghelen ende in staert ghetrect.

Wat *ghetrect* hier beteekent kunnen wij niet goed begrijpen als wij alleen het Haagsche hs. van N. R. kennen. In U. staat niet: pedum iuvamenta, maar: pedum *lineamenta* habet in cauda, in alis vero nonnullae (a ?) sed numquam cet. *Ghetrect* wordt dus door Ml. gebruikt in den zin van *geteekend*. Hij bedoelt dat men in de vlerken en in den staart (hij had moeten zeggen: in het achterste deel der vlerken) de lijnen, de beginselen van voor- en achterpooten ziet.

III 3556 en verv. De door Verwijs en Bormans voorgestelde conjecturen verbeteren den tekst, die in alle hss. bedorven is, maar brengen dien niet genoeg in overeenstemming met het Latijn van N. R. Dit luidt: »Vultures *sicut aquilae* ultra mare

cadavera sentiunt. Altius quippe volantes multa quae montium obscuritate celantur (ik heb den tekst van H. en U. uit Isidorus, Or. XII 7, geëmendeerd) *ex alto illi conspiciunt.* Volando olens cadaver respicit. Isidorus (dit staat echter niet in Is.) Prius autem in cadaver oculum petit." [1]) Daarop volgt wat wij bij Ml. vs. 3559 en verv. lezen: Exercitum sequitur ut cadaveribus satietur mortuorum.

Er wordt dus eerst gesproken van den fijnen reuk, daarna van het scherpe gezicht van den gier. Bij Ml vinden wij dat terug, wanneer wij den tekst op deze wijze herstellen:

Verre riect hi na *sarens* manieren
ende eughеen dier *siet* also claer
onder die mane, dat es waer.

Siet was door Bormans voorgesteld. Verwijs voegt in den eersten regel het woord *aes; verre riect hi aes.* Onmisbaar is dit wel niet, maar zijne conjectuur vindt steun in het *cadavera* van N. R.

Bij het voorstellen van deze gissing moet ik opmerken dat de woorden »na sire maniere", hoe vreemd zij hier ook staan mogen, toch geduld zouden kunnen worden, ware het niet dat de samenhang iets anders eischte. Van dergelijke uitdrukkingen, die alleen dienen om de regels aan te vullen, maakt Ml. in N. Bl. maar al te veel gebruik. Vooral moet het woord »maniere" dienst doen.

Éene uit de zeer talrijke plaatsen is b. v. V 565:

Die scelle, daer hi in levet,
es hart ende scaerp na sire maniere.

Denzelfden dienst bewijzen »na sinen doene" VI 748 en »in hare wise" V 802.

III 3582.

Ambrosius sprect: ets sulcs nature,
die sonder noten, seghet sijn waen,
jonghe draghen ende ontfaen.

---

1) Vincentius geeft uit N. R. eene andere lezing op, maar deze verandert den zin niet.

N. R. Ambrosius. Negantur aliquae vultures concubitu et coniugali usu nuptialisque copulae sorde misceri cet. Men leze dus:

Ambrosius sprect: hets sulc *vulture*,
die sonder noten enz.

De woorden »seghet sijn waen" zijn wel vreemd, maar in Maerlants gedicht vinden wij meer zulke stoplappen.

III 3612. Dr. Franck heeft op allergelukkigste wijze de onverstaanbare verzen in hun oorspronkelijken vorm hersteld, *Zeitschr. f. D. A. neue Folge* XII. Hij leest vs. 3611 en verv.:

Op daerde hi gherne etens pliet,
opdat hi ghene liede en siet.

Hij volgt hierin den in de aant. opgegeven tekst van N. R. »haec avis, si hominem non viderit, libenter in terra comedit." Maar in de hss. staat niet *comedit*, maar *graditur*, een woord dat, zooals het in de hss. wordt afgekort, in de verte op *comedit* gelijkt. Men heeft slechts ééne letter bij den tekst van Franck te voegen om dien geheel met N. R. overeen te brengen, en leze:

Op daerde hi gherne *betens* pliet.

Vs. 3622 leze men met U. *impinguari* in plaats van impinguat.

Utrecht, Maart 1881. W. H. VAN DE SANDE BAKHUYZEN.

NASCHRIFT. Op blz. 194 noemde ik Keulen onder de steden waar, volgens Bormans, hss. van N. R. gevonden worden. Ik volgde daarin de aanhaling van Verwijs. Bormans noemt echter Keulen niet, maar Krakau. Bulletin de l'Acad. royale de Belgique, 1852, XIX, p. 134.

NOG EENIGE TEN OPZICHTE VAN GENUS OF FLECTIE ONZEKERE GOTISCHE WOORDEN.

Toen Sievers in Mei 1880 in zijne aankondiging mijner Gutiska in het Litteraturblatt f. Germ. u. Rom. Philologie den wensch uitsprak dat de Schrijver »eine grössere Vollständigkeit des Materials erreicht hätte," lag het hier volgende reeds min of meer gereed. Het niet verder verschijnen der Taalkundige Bijdragen was oorzaak dat het niet terstond in het licht kwam. Thans volgen hier de substantiva, welke in de Gutiska hadden moeten vermeld zijn en, op eenige na, door Sievers reeds in zijne lijst in Littbl. N°. 5 zijn opgegeven. Eenige er van echter zijn daar niet opgenoemd, andere daar zijn ten onrechte als onzeker opgegeven of stonden onder een ander hoofd reeds vermeld.

De adjectiva hoop ik later afzonderlijk te behandelen.

akrs n. s. M. 27, 8, akra d. s. M. 27, 10; Mc. 15. 25. akr a. s. M. 27, 7, a-st. m. ohd *achar*, ags. *æcer*, onrd. *akr* (pl. *akrar)*, vgl. lat. *ager*, Gr. *ἀγρός*.

alabrunstim d. pl. Mc. 12, 33. i-st. ohd. *prunst*, *brunst* (Tat. 2, 4), onrd. en ags. hebben hier *bruni* en *bryne*.

alabalstraun L. 7, 37. Met ingevoegde *l* van het Grieksch *ἀλάβαστρον* overgenomen; vgl. Bernh. Ulf. pag. 181.

arjandan part. praes. L. 17, 7. Ohd. *erran*, *ier*, *kiaran*, mhd. sterk en zwak; ags. *erian* zwak; mnl. *aren* en *eren* (o. a. Belech van Yselsteyn 159); in 't Gotisch als vreemd woord zwak.

asilaus g. s. L. 19, 30; J. 12, 15. **asilu** a. s. J. 12, 14. Schulze en ook Sievers noemen het onzeker, wat geslacht betreft, doch uit Joh. 12, 14: *Bigat þan Jesus asilu (jah) gasat ana ina* blijkt dat *asilus* in het Gotisch, even als in ohd. en nd. masc. is, al kan het ook voor het fem. gebruikt worden.

assarjau d. s. M. 10, 29. masc., zoo het uit het Latijn (*assarius*) is overgenomen, doch neutr., zoo het uit het Grieksch (*ἀσσάριον*) in het Gotisch gekomen is.

bandvai d. s. I Kor. 14, 21. Met suff. *dva* gevormd van een verbaalstam *ban* (vgl. Gr. *φαίνω*), even als misschien *þivadv* van *þivan*; vgl. *fiaþva*, *friaþva*, *saliþva* en, met onverschoven *t* na *h*, *uhtvo* en *vahtvo*, welke zwak zijn in het Gotisch — zie bl. 230.

bisauleino g. pl. II Kor. 7, 1. Waarschijnlijk met suff. *ni* van *bisauljan* gevormd, en evenals *laiseino*, *hażeino* e. a. tot de *a*-klasse overgegaan.

bistuggqis g. s. R. 9, 32, 33. **bistugq** a. s. R. 14, 13. **bistugqe** g. pl. II Kor. 6, 3. Volgens Leo Meyer neutr. *va*-stam naar analogie van *vaurstv*, *gaidv* en *þivadv*; dit laatste is echter onzeker, vgl. *Gutiska* 47. Het kan ook verbaalvorm van *bistigqan* M. 7, 25, Rom. 9, 32 enz. zijn en dus masc.

byssaun L. 16, 19. Naar de gotische taalwetten dat. s. even als *paurpaurai*; het is echter, evenals *alabalstraun*, woordelijk en letterlijk uit het Grieksch overgenomen: *βύσσον ἐνεδιδύσκετο*.

daigs n. s. R. 11, 16; I Kor. 15, 7. **daiga** d. s. R. 9, 21. **daig** a. s. I Kor. 5, 6; Gal. 5, 9. Naam van werktuig met suff. *a* gevormd; masc.? evenals zweedsch *deg*, doch onrd. *deig*, ags. *dâg*, ohd. *teig* neutr. *a*-stam.

dal a. s. L. 6, 39; Mc. 12, 1. **dale** g. pl. L. 3, 5. In westgermaansch neutr. *a*-stam; onrd. *dalr*, masc. nom. pl. *dalar*

en *dalir*. (Bij Otfrid I, 23, 23 *ther nol then dal rinan*, komt het masc. voor).

dauravards n. s. J. 10, 3. dauravardos n. pl. Neh. 7, 1. dauravarde g. pl. Esdr. 2, 42. Ten onrechte noemt Sievers t. a. pl. het onzeker, daar uit den n. pl. de *a*-stam blijkt. In onrd. *vörðr* pl. *verðir* echter *i*-stam.

dauravardai d. s. J. 18, 16. Van *vards*, — stam *varda* —, wordt een fem. *varda* gevormd.

fadreinais g. s. L. 2, 3. ἐξ πατριᾶς; *a*- of *i*-stam van een adj. *fadreins*. Volgens Leo Meyer van een verbum *fadrjan* (?) *erzeugen*.

faurstassjans a. pl. I Thess. 5, 12. Nomen agentis masc. met secundair suff. *a* gevormd van subst. *faurstass*, dat met suff. (*-tti*) *-ssi* gevormd was, vgl. *usstass*, *afstass*, *tvistass*; of evenals *dulgahetja*, *fauragaggja* *n*-stam masc.

ferjans a. pl. L. 20, 20. Waarschijnlijk *n*-stam evenals *fauragaggja*, *timrja*, *afdrugkja*.

figgrans a. pl. m. Mc. 7, 33. *a*-st. masc. blijkens onrd. *fingr*, ags. *finger*, ohd. *fingar*.

frastim d. pl. II Kor. 6, 13. Waarschijnlijk masc. als algemeene naam. Het woord komt alleen hier en in *frastisibja* Rom. 9, 4 voor. De vorming is duister.

fravardein a. s. I Tim. 6, 9. Waarschijnlijk met suff. *ni* gevormd van een verbum *fravardjan*; in het Gotisch worden echter naast elkaar gevonden vormen als *viljahalþei* en *viljahalþeins*, vgl. *Gutiska* 21.

freihals n. s. II Kor. 3, 17. freihalsa d. s. Gal. 5, 2. 13. freihals a. s. Gal. 2, 4; 5, 13; Eph. 3, 12. Zie i. v. *hals*.

frumadein a. s. Col. 1, 18. frumadein habands = πρωτεύων. Evenals van *hrains* een subst. *hrainiþa* gevormd is, kan er een subst. *frumada* (vgl. Leo Meyer 256) van *fruma* gevormd zijn, dat zich verder gericht heeft naar van adjec-

tiva afgeleide substantiva, als *drunkanei*, *viljahalþei*, *analaugnei*, of van andere substantiva als *magaþei*, *veitvodei*, *episkaupei*.

gableiþemo g. pl. Ph. 2, 1. Met suff. *ni* van *gableiþjan* gevormd, doch vgl. het bij *fravardein* opgemerkte.

gadigis n. s. Rom. 9, 20. Omtrent de *i* zie Kluge *Beitr. z. Conj.* p. 11. De woorden met suff. *es* gevormd zijn meest alle tot de *a*-stammen overgegaan, hoewel het van eenige niet bewezen is, o. a. *aiz* (vgl. snkrt. *ayas*), *skaþis* (vgl. *Gutiska* 44), *sigis*, *svartis*. Andere als *agis*, *ahs* ohd. *ahir*, *hatis*, *haiz*, *rimis*, *rigiz*, *þevis* zijn alle tot de *a*-klasse overgegaan. Deze hebben alle neutraal geslacht, terwijl die substantiva, die in west-germ., na *s* verloren te hebben, tot de *i*-stammen overgingen, meest masc. of fem. geslacht aannemen; die, bij welke *s* in *r* overging, werden fem., of bleven neutraal, b. v. *ahir* ags. *ear* neutr., ndd *aar*, *ayr* fem.

gaits n. s. Neh. 5, 18. Uit het volgende *gamanvida vas* blijkt dat het fem. is, derhalve *i*-stam. Waarschijnlijk is in dit suffix *i*, naast suff. *a*, dat men in lat. *hoedus* aantreft, het femin. begrip gelegen.

gafahis L. 5, 9. **gafilhis** J. 12, 7. zie bij *galiug*.

gakunds n. s. f. Gal. 5, 8. **gakunþai** d. s. f. L. 3, 23. Zie over de verhouding van *d* en *þ* Bernh. *Ulf. Einleit.* § 23 en Sweet *King Alfreds West-Saxon Version of Gregory's Pastoral Care* (London 1872) p. 497. Over de beteekenis van *uf gakunþai* = ὑπὸ πεισμονῆς vgl. Bernh. Ulf. p. 152 aanmerking, fem. *i*-stam blijkens de vormen.

galiug a. s. II Kor. 4, 2; Mc. 14, 56, 57. **galiuge** g. pl. I Kor. 8, 10. **galiugam** d. pl. I Kor. 5, 10, 11; 10 19, 28; II Kor. 6, 16. Masc. of neutr.? Dat het *a*-stam is, blijkt uit de samenstellingen *galiuga-veitvods* (Mc. 10, 19) e. a. Grimm *Gramm.* II, 739 noemt deze woorden »*substantiva, welche ohne derivationsmittel aus verbis hervorgehen*". Uit de daar opgegeven woorden blijkt dat het geslacht meest masc.

of neutr. is. Wat de vorming dezer woorden betreft, verwijs ik naar Osthoff *Forschungen II*, 125 en v. Bahder *Die Verbalabstracta* 200. Bij *gafahis* L. 5, 9, *gafilhis* J. 12, 7 en *gahait* komt de vocaal van het praesens voor, bij *gaþrask* en *gabaur* die van het praeteritum. Van deze staat alleen bij *gahait*, en *gaþrask*, het neutraal geslacht vast, en is *gabaur*, *φόρος*, neutrum, doch *gabaur*, *κῶμος*, masculinum; *gaheiz* is in ohd. masc. evenals vele andere; eenige hiervan komen ook in het neutr. voor, van ohd. *gedresc* is het geslacht onzeker. Er is dus omtrent het geslacht van *galiug* niets met zekerheid te zeggen.

gamaudein a. s. II Tim. 1, 5. Met suff.-*n* of *ni* gevormd van *gamaudjan*; vgl. hetgeen ten opzichte van *fravardein* is opgemerkt.

garuni a. s. M. 27, 1, 7; Mc. 3, 6; 15, 1. *ia*-stam neutr., evenals ohd. *garûni*, *karûni*, osaks. *girûni*, ags. *geryne.*

gaskadvein a. s. I Tim. 6, 8. vgl. *fravardein.*

gaskohi (G. u. L. gaskoh) a. s. Luc. 10, 4; 15, 22. *ia*-st. neutr. evenals de gotische woorden *gavaurdi* en *gavaurki*, os. *gimerki*, *giwirki* (Hêliand), *gistridi* (Cônfes. 37), ofr. *gerouvi* (Ps. 67, 13), ohd. *gisprâchi*, *gisalbi* e. a., welke alle van subst. afgeleid zijn door suff. *ia* en praef. *ga* en neutr. genus hebben.

gataurþai d. s. II Kor. 10, 4, 8; 13, 10. Met suff.-*ti* gevormd, fem. evenals *gabaurþs* (ags. *gebyrð*), *gakunþs*, vgl. Verner in KZ. XXIII.

gaurein a. s. f. Phil. 2, 27. *n*-st. van adj. *gaurs.*

gazds n. s. 1 Kor. 15, 55, 56. Waarschijnlijk *a*-st. masc., evenals ohd. *gart*, lat. *hasta.*

grabai d. s. f. L, 19, 43. *a*-st. onrd. *gröf (grafar)*, westgerm. neutr.

haidau d. s. II Thess. 2, 3; II Tim. 3, 8. **haidum** d. pl.

Phil. I, 18. masc. blijkens II Tim. 3, 8. *þamma haidau*; onrd. *heiðr*, os. *hêd* (Hêl. 4163) masc.

halbai d. s. fem. II Kor. 3, 10; 9, 3. vgl. Hêl. 1987 *an allaro halba.* ohd. *halba*, ags. *healfe*, *a*-st. f.; ohd. en ofr. (ps. 67, 34), ook *n*-st. f.

hals a. s. L. 15, 20. Komt algemeen in het oudgermaansch als *a*-st. masc. voor.

hulundi n. s. J. 11, 38. van *huls* (ohd. *hol*), dat niet in 't Gotisch voorkomt, gevormd op dezelfde wijze als *nehvundja* (*n*-st. m.) van *nehva.* Er naast staat met suffix zonder *n* in ohd. *holodo* (*foramen*). Met hetzelfde suffix is in os. gevormd *arundi*, in ohd. *leidunt* (accusatio). Over het suffix zie v. Bahder *Verbalabstr.* 192.

hvilftrjom d. pl. L. 7, 14. Van *hvilban* gevormd met suff. *triā* (*trī*); dit suffix kan echter ook evenals elders (vgl. *Beitr.* V, 517 en Grimm, *Gramm.* II[2] 127 e. v.) tot de zwakke declinatie overgegaan zijn.

ibdaljin d. s. L. 19, 37. Heyne en Leo Meyer geven dit woord masc. op, als gevormd door suff.-*jan.* Alle door L. M. opgenoemde woorden zijn echter persoonsnamen, behalve *hlija*, *sigljo* en *ibdalja.* Van deze drie is *sigljo* *n*-st. neutr. (blijkens II Tim. 2, 19), terwijl *hlija* (os. *hlea* Hêl. Cot. 1124, 2411 fem. *n*-st. en ééns *hleo* Mon. 1124 *n*-st. m., ags. *hleo* sterk, masc., mhd. *lie* st. fem.) onzeker is ten opzichte van het suff., doch masc. (vgl. *Gutiska* p. 36). Uit deze twee kan men dus niet de gevolgtrekking maken dat *ibdaljin* masc. is; het kan evengoed neutr. zijn.

iusila n. s. II Kor. 8, 13; II Thess. 1, 7. Waarschijnlijk van het adject. *ius*, comp. *iusiza*, gevormd door het suff.-*la.* Het kan *a*-st. fem. zijn evenals *saivala*, of *an*-st. masc. evenals *magula* en *mela.*

kaurnis g. s. Mc. 4, 28; L. 16, 7. **kaurn.** a. s. L. 3, 17. neutr. zooals algemeen in het oudgermaansch.

kilþein a. s. L. 1, 31; waarschijnlijk met suff. *ia* van een adj. *kilþs* gevormd, derhalve *ian*-stam fem. (Dat *baarmoeder* de *oorspronkelijke* beteekenis van *kilþei* geweest is, zooals op blz. 161 beweerd wordt, is uit het Gotisch niet te bewijzen).

kindins n. s. M. 27, 11; 14, 15. kindinis g. s. L. 20, 20. kindina d. s. M. 27, 2, 11; L. 2, 2. Evenals *þiudans* *a*-st. masc. Over het verband van *kindins* met *hendinos* (Amm. Marcell. 28, 5) zie Grimm, *Rechts-Alterth.* 229 aanm. 231.

kunavidom d. pl. Eph. 6, 20. *a*- of *n*-stam fem. Heyne geeft *a*-stam op, doch ags. *cyneweððe* is *n*-st. fem. Ohd. *khunauithi* (Glos. Ker.) *i*-st. f.

laikins a. pl. (Gab. e. L. *laikans*) L. 15, 25 masc. of fem. In ohd. komt *leich* *a*-st. masc. en neutr. voor; in ags. is *lâc* alleen *a*-st. neutr. Onrd. echter heeft *leikr* (n. pl. *leikar* en *leikir*) masc., terwijl het bij Cleasby opgegeven *a nya leik* op een fem. *leik* wijst.

marikreitum d. pl. I Tim. 2, 9. masc. of fem. In het Grieksch is *μαργαρίτης* masc., doch *μαργαρῖτις* fem.; *margarita* (fem.) in het Latijn heeft naast zich een enkele malen voorkomend *margaritum*, neutr. In de oudgermaansche talen heerscht hetzelfde verschil. Hêliand 1723 *meregriton* M., *merigrioton* C. komt het als fem. voor, doch in ohd. *merigriot* en ags. *meregreot* als masculinum.

maurgins n. s. J. 18, 28. maurgina d. s. I Kor. 15, 32. maurgin a. s. M, 27, 1; Mc. 11, 20; 15, 1; 16, 9. Algemeen masc. *a*-st. in het oudgermaansch; onrd. *morginn* plural *mornar*.

qums n. s. II Kor. 10, 10. qumis g. s. I Kor. 16, 17; II Thess. 2, 1. quma d. s. I Kor. 15, 23 enz. qum a. s. I Tim. 6, 14; Ph. 1, 26 enz. zie bij vunnim.

runs n. s. m. L. 8, 44. runa d. s. Mc. 5, 25; L. 8, 43. run a. s. II Tim. 4, 7; M. 8, 32. *a*- of *i*-stam? ohd. *run*, dat alleen in dezen vorm voorkomt, oudfr. *rene*, ags. *ryne*.

Daar *ryne* en *rene* beide voor *i*-stam pleiten, had *run*, zoo dit in ohd. ook het geval was, de *i* moeten bewaren, daar de *i*-stammen met korte stamlettergreep de *i* op het einde bewaard hebben. Het ohd. *run* komt echter slechts in de Glossen *in Expos. s. Hieron. in Math.* van den Emmeramer codex te München voor, en bewijst dus niet veel.

sair n. s. I Thess. 5, 3. sairam d. pl. I Tim. 6, 10. Waarschijnlijk neutr. evenals onrd. *sár*, ags. *sár*, ohd. *sêr*; mhd. *sêr* n. en masc., oudsaksisch *sêr* (Hêl. 4996 en 5595) is niet als neutr. bewezen.

saiva d. s. L. 5, 1, 2. þana marisaiv a. s. m. L. 8, 22, 23, 33. saive g. pl. Inscript. Neap. *a*- of *i*-stam? Ohd. *a*- en *i*-stam (*sêu*, *sêo* g. s. *sêuues*, n. pl. *sêa* d. pl. *sêom*, doch ook nom. sing. *sêuui*, *sêe*, d. s. *sêuuin* nom pl. *sêouui* d. pl. *sêuuim*, Gl. K. *sêuuin*), ags. *sæ* *i*-stam (vgl. Cosijn *Kurzgef. Alt. Wests. Gramm.* I, 50), osaks. *sêu*, *sêo*, vgl. verder *Taalk. Bijdr.* I, 51. Waarschijnlijk *i*-stam in het Gotisch, niet *a*-stam, zooals Heyne opgeeft, p. 282.

sihu a. s. glosse bij *sigis* I Kor. 15, 57. De oorspronkelijke germaansche vorm (*seges*), snkrt. *sahas*, overwinning (cons. stam), is aan den eenen kant tot de *a*-stammen overgegaan, als in got. *sigis*, onrd. *sigr*, ags. *sigor*; aan den anderen kant is de slot-*s* verloren gegaan, zooals in os. *sigidrohtin* (Hêl. 1577, 3745, 4094), ags. *sige*, *sege*, ohd. *sigu*, *sigo*, *sigi*, *siki*, en waarschijnlijk ook got. *sihu*. Vgl. over *sihu* en *sidus* en hun overgang tot de *u*-declinatie Paul, *Beitr.* VI, 187 e. v.

skandai d. s. f. Phil. 3, 19, ohd. *skanta*, ags. *scand*, *sceonde* *a*-st. f. gevormd met suff. *da (tâ)* van *skaman*, vgl. ook *mulda*, *þiuda*, *razda*, welke met hetzelfde suffix gevormd zijn, evenals ook *junda*, z. *Gutiska* 37.

skiljam d. pl. I Kor. 10, 25; L. 19, 23. *jan*-stam evenals *skattja*, *timrja* enz. Over het grondwoord zie Delbrück, *Zeitschr. f. D. Ph.* 1, 136.

skilliggans a. pl. Inscr. Neap , Inscr. Aret. *a*-st. masc., zoo als algemeen in het oudgermaansch.

smairþra d. s. Rom. 11, 17. *a*-st. evenals de andere met suff. *þra* (*tra*) gevormde woorden: *maurþr*, *hairþr* (Glosse bij Philemon 12) en *fodr* (vgl. *Gutiska* 22). De met dit suff. gevormde woorden zijn in de indogerm. talen meest neutrum. Masculina komen echter reeds in het sanskrit voor, zie Whitney *Gramm.* § 1185; verder vindt men er vele in het oudnoorsch, enkele in het ags., b. v. *hleahtor* (ohd. *hlahtar* n.), *hróðor*, geene in ohd. of gotisch, vgl. Grimm, *Gramm.* III, 510, v. Bahd. 145. *smairþr* is dus waarschijnlijk ook neutr.

stikls n. s. m. I Kor. 10, 16; 11, 25. **stiklis** g. s. II Kor. 10, 17; 11, 28. **stikla** d. s. M. 10, 45; Mc. 9, 41. **Stikl** a. s. Mc. 10, 38, 39; J. 18, 11; I Kor. 10, 21; 11, 25, 26, 27. **stikle** g. pl. Mc. 7, 4, 8. Over het woord zelf en de verhouding tot het slavische stiklo zie Grimm, *Gramm.* III, 381 en *Zf. f. Sprachf.* 11, 174, *Germania* 8, 5. Met suff. *la* gevormd, evenals ohd. *stechal*, onrd. *stiklar* (plur.); evenzoo gevormd is *sitls*, *a*-st. masc.

suljom d. pl. fem. Mc. 6, 9. ohd. *sola* (Graff, 6, 185) nom. pl. *sola* en *solun*, ags. nom. plur. *solen*; *sulja* kan dus *jan*-stam zijn of, evenals lat. *solea*, waaraan het ontleend is, *ia*-stam.

sviknein a. s. Sk. 41, 13, 21; 43, 3. Sk. 41, 13 is het de vertaling van Joh. 3, 25 καθαρισμός. Waarschijnlijk suffix-*ni*, daar het hier de handeling van reinigen beteekent, en dus afgeleid is van een niet voorkomend verbum *sviknjan*.

þuhtaus g. s. Col. 2, 23. **þuhtaus** (Hs. **þuhtu**) I Kor. 10, 28. *þuhtu* a. s. I. Kor. 10, 29. Met suff *tu* werden in het Sanskrit voornamelijk infinitieven gevormd; van deze komen er als nomina actionis voor (vgl. Whitney *Gramm.* § 1161 enz.). Deze nomina hebben het masc. genus. *þuhtus* is dus masc. *u*-stam; ags. *þoht* en *geþoht* zijn beide masc., er naast komt

ook *gepoht* neutr. voor (Klage 12; Ps. 139, 2). In het westgerm. zijn de meeste dezer woorden tot de *i*- of *a*-stammen overgegaan, met of zonder umlaut, b. v. ags. *lust* m. en f., *cyst* m. Ook in het Gotisch staan naast de masc. *tu*-stammen woorden op *ti*, welke fem. zijn; naast *kustus* 2 Kor. 2, 9, *gakusts* (*gakust* a. s. II Kor. 9, 13); naast *vahstus* M. 6, 26, enz. *usvahsts* Eph. 4, 16 (zie hierna).

ubizvai d. s. Joh. 10, 23. Waarschijnlijk een door suff. *vā* verlengde *es*-stam, uit *uf* + *es* + *va*, wat onder iets is; in het westgermaansch werd er niet een suff. *va* maar *a* achtergevoegd, ohd. *opasa*, ags. *efesz*, saks. sp. II, 49. Homeyer I p. 156—49 § 1 *ose*, *ovese*, en nederl. *oose*, *oosdrup* (Kil.) = pars tecti prominens per quam stillicidia a parietibus arcentur.

unsutjam d. pl. II Kor. 6, 5. neutr. evenals *kunþ*, *unledi*, *unhaili* enz.; door suff. *ja* van adj. *suts* gevormd. Vgl. *barniskja*, *Gutiska* 29.

unverein a. s. fem. II Kor. 7, 11. Met suff. *ni* gevormd van *unverjan*, vgl. *fravardein*, *sviknein*.

urruns n. s. L. 2, 78. urrunsa a. s. M. 8, 11; Mc. 7, 19. urruns a. s. L. 9, 31. Uit het ohd. *urruns* en *runs*, *runsi* d. s. *runsi* d. pl. *runsin* blijkt dat het *i*-stam is.

usbeisnai d. s. Eph. 4, 2; Phil. 1, 20; Col. 1, 11; II Tim. 3, 10; 4, 2. Van *usbeidan* (Ph. 3, 20) met suff. *ni*; vgl. *anabusns*, *andavizns*, *siuns*, *sokns*, enz.

usluka d. s. Eph. 6, 9. ἄνοιξις. Het kan masc. *a*- of *i*-stam zijn of *a*-st. neutr. Om de overeenstemming met ohd. *loh*, *loch*, ags. *loc* (slot), wordt het door sommigen tot de *a*-st. neutr. gebracht. Deze hebben alle concrete beteekenis, terwijl *usluka* nomen actionis is, evenals onrd. *lok* *a*-st. neutr. (besluit, einde, slot, waarin de beteekenis van nomen actionis waarschijnlijk de oorspronkelijke was).

uslunein a. s. Sk. 37, 5 (Hs. ussaunein M. uslausein V.) λύτρωσις. Met suff. *ni*, dat nomina actionis fem. vormt, komen in 't Gotisch voor woorden als *anabusns*, *siuns*. *Lun*

wordt door v. Bahder *Verbalabstr.* 81 hiertoe gebracht, daar van *lû* (snkrt. *lû* praes. *lunâmi* Gr. λύω) een snkrt. subst. *lûnis* gevormd wordt. Dit *lûnis* beteekent echter *losscheuring* en got. *lunis losgeld.* Van *lun* kan, evenals van *lôn*, got. *laun*, een denominatief (*lônjan*) ags. *leánjan* gemaakt wordt, een verbum *lunjan* gevormd worden (vgl. snkrt. *luniyami*, bevrijden, van adject. *luna*), en het nomen actionis, hiervan gevormd met suff. *ni*, moet *usluneins* fem. luiden.

usþulainai d. s. Col. 1, 11; II Thess. 3, 5. Met suff. *ni* van *usþulan* Rom. 12, 12, enz.

uzetin d. s. L. 2, 7, 12, 16. Bij samenstelling uit *us* en verbaalstam van *itan* door suff. *an* gevormd, geslacht echter onzeker, m. of n.

usvahst a. s. Eph. 4, 16. Van *usvahsan* met suff. *ti* gevormd, nomen actionis fem. (vgl. Whitney *Ind. Gramm.* § 1157); evenzoo zijn gevormd *frisahts* van *sakan*, *fralusts* van *fraliusan*, enz. Er naast *vahstus*, zie bij *þuhtaus.*

vahtvom d. pl. f. L. 2, 8. Van *vakan* met suff. *tvā* gevormd. Naast woorden met *tvā* komen er echter ook voor in het Gotisch die zwak verbogen worden; b. v. *bandva* (I Kor. 14, 22) en *bandvo* (II Thess. 3, 17) Als *bandvo* wordt verbogen *uhtvo*, als *bandva* zijn *a*-stammen *saliþva*, *fiaþva*, *friaþva*, terwijl neutr. zijn *vaurstv* en *þivadv* (z. *Gutiska* 46). *Uhtvo* is in ohd. *uhtā* zw. fem., osaks. Hêl. 3419 zw. f., ags. *uhte* zw. f., doch *wahta* is in ohd. st. fem., in os. zw. en st. f. (*wahtu* Hêl. 389, 5764 en *wahtun* 5768).

vairilom d. pl. f. Mc. 7, 6; I Kor. 14, 21. Waarschijnlijk evenals *inilo* *n*-stam.

valuns a. pl. L. 9, 3 onrd. *völr*, m. ags. *vyrtvela* m.

vardjans a. pl M. 27, 65; *n*-st. m. evenals *timrja* enz., nomen agentis van *vardjan.*

vaurms n. s. II Kor. 11, 3. vaurme g. pl. L. 10, 19. Waarschijnlijk *i*-st. m., evenals Hêl. 1878 *wurm*, n. s, 1647 *wurmi*

n. pl., ohd. *wurm* n. pl. *uurmi*, ags. *vyrm*, alle *i*-stam; onrd. echter *ormr* n. pl. *ormar* *a*-st. vgl. echter ook lat. *vermis*. snkrt. *kṛmi* masc.

vaurstvein d. s. Eph. 4, 19. Waarschijnlijk *n*-st. fem. evenals *vrekei* (II Kor. 12, 10), *mundrei* (Ph. 3, 17).

vigadeinom d. pl. M. 7, 16. *Gutiska* 51 *a*- of *i*-stam genoemd, lees *a*- of *n*-stam.

vraks n. s. m. I Tim. 1, 13. Van *vrikan* gevormd, volgens Zimmer *Die Nominal Suff. a und â.* Waarschijnlijk *a*-stam om altslov. *vragŭ* (vijand); kan ook *i*-stam zijn.

vullai d. s. f. Sk. 42, 3 *vulla* uit *vulna*; oudgerm. *a*-st. fem. vgl. snkrt. *ûrṇâ* fem. (wol).

vunnim d. pl. II Tim. 3, 11. In Snkrit zijn de meeste abstracta op *i* feminina, in het germaansch is echter het meerendeel masc. Zij hebben zwakke wortelvocaal. In het Gotisch zijn *muns* en *slahs* masc. *i*-stammen, terwijl het masc. geslacht van *drus*, *gums*, *krusts*, *runs*, *striks*, *vlits* zeker is door de vormen van den singularis, doch de *i*-stam uit Ulfila's vertaling niet blijkt. Twee, *striks* en *vrits*, zijn geheel onzeker, z. *Gut.* 45 en 52. In westgermaansch komt alleen het met gotisch *vinno* overeenkomende *winnâ* (zwak fem.) voor, doch geen met *vunns* overeenstemmend woord.

Utrecht. J. H. GALLÉE.

DE DIETSCE LUCIDARIUS.

Wij mogen niet al te veel kwaad spreken van de Belgische uitgevers van Mnl. geschriften, want wij danken hun het bezit van verscheidene teksten, die zonder hen wellicht nog slechts in hs. zouden bestaan. Maar dit mogen wij wel zeggen, dat het uiterlijk hunner uitgaven in den regel het innerlijk, de bewerking zelve, zeer verre overtreft. In hoe hooge mate is dit b. v. het geval met den *Reinaert* van Willems, den *Alexander* en de *Gedichten uit de XIV*^{e} *eeuw* van Snellaert, den *Parthonopeus* van Bormans. Van allen is ongetwijfeld de beste de geleerde priester David, de uitgever van den *Rijmbijbel* en van Ruusbroek, welke vergelijkenderwijs voortreffelijk zijn uitgegeven. Het minst [1]) voor zijne taak berekend was zonder twijfel Blommaert, de uitgever van den *Grimbergschen Oorlog*, van het *Leven van Sinte Amand* en der *Oud-Vlaemsche Gedichten*, waaruit men eene bloemlezing van dwaasheden zou kunnen opzamelen, gelijk dan ook gedeeltelijk gedaan is door De Vries in zijne *Mnl. Taalzuivering* [2]) voor de *Ovl. Ged.*, en door Verwijs in *T. en Lettb.* V, 241—263 voor *Sinte Amand.* Voor heden wil ik zijne uitgave van den *Dietscen Lucidarius* [3]) aan een nader onderzoek onderwerpen.

---

1) Indien men nl. den medicus Broeckx, den uitgever van Yperman, uitzondert, wiens uitgave wemelt van fouten, en die o. a. liet drukken *culban gelistic* voor *euwangeliste* (bl. 35); *daere na ulbe* voor *doerenauwe* (bl. 36); *mspse* voor *in Spaersen* (bl. 37) enz. enz.

2) Vgl. de Lijst der behandelde plaatsen, bl. 191.

3) Een in vragen en antwoorden vervat gedicht over de waarheden van den godsdienst.

Het handschrift van dit gedicht [1]), dat vertaald is uit het *Elucidarium* van Anselmus van Canterbury [2]), is in zeer bedorven staat tot ons gekomen, en er is slechts één enkel exemplaar van bekend. Dit zijn voor den uitgever van een tekst zeker zeer onaangename feiten, maar hij kan althans, indien hij weet uit welke bron de tekst, dien hij uitgeeft, gevloeid is, door middel van het oorspronkelijk bedorven lezingen herstellen en hier en daar verbeteringen aanbrengen. Dit is door Blommaert, hoewel hij het Elucidarium noemt, niet gedaan. Nergens heeft hij eene poging gedaan of ook de geringste moeite aangewend, om ook maar ééne verkeerde lezing te verbeteren — ik doe Blommaert onrecht aan: in de Inl. van Dl. III der *Ovl. Ged.*, bl. V, wijst hij op t w e e verkeerde lezingen, nl. in vs. 2574 en 4743, terwijl hij eene d e r d e, in vs. 3185, bij ongeluk goed heeft laten drukken. Door de vergelijking met den lat. tekst of zelfs alleen door zich rekenschap te geven van hetgeen hij liet drukken, zou de uitgever reeds tal van verkeerdheden hebben kunnen wegnemen en daardoor de lezing van het niet onverdienstelijke gedicht gemakkelijker hebben kunnen maken. Aangezien het nu niet waarschijnlijk is, dat er voorshands eene nieuwe uitgave van den *Dietschen Lucidarius* zal verschijnen, zoo zal ik hier de voornaamste verbeteringen bijeenbrengen, en daarna aangaande duistere of onbekende woorden, die er in voorkomen, mededeelen hetgeen mij belangrijk toeschijnt.

Vs. 3 en 4 ontbreekt het rijm in:

> Jhesu Cristo ics oec vermane,
> Vrouwe, uwen heylighen sone.

Het is dus duidelijk, dat men moet lezen *vermone*, van *vermonen*, bijvorm van *vermanen*, over welken vorm Dr. Franck handelt in zijne Aant. op *Flandrijs* III, 6. Bij de 4 voorbeelden, die hij er van bijbrengt, kan nu *D. Lucid.* 3 als vijfde worden

1) Zie *Ovl. Ged.* III, bl. III—V.
2) *Opera Omnia*, *Dl.* I f°. 223—243.

gevoegd. De vorm zelf is toe te schrijven aan de verplomping van de uitspraak der *a*, die eerst a^o, vervolgens o^a en eindelijk *o* werd. Het Hd. is rijk aan voorbeelden van dit verschijnsel. Vgl. Weigand, *D. Wtb.* II, 251; Paul, *Mhd. Gramm.* § 21; het nl. heeft er maar enkele, b.v. *moot* en mnl. *vermonen.*

Vs. 51 vgg.

(God is) Van soe groter mogentheit
Ende van soe groter overwijsheit
Ende van sce groter claerheit,

lees in vs. 52: Van soe *overgroter* wijsheit. *Overwijsheit* bestaat niet, en *voorwijsheid* dagteekent eerst van Mevrouw Toussaint's Lauernesse.

Vs. 59 en 60 zijn op eene verkeerde plaats ingevoegd. De geheele passage luidt aldus (vs. 55 vgg.):

Dat die inghelen van den trone
Die woenen in den hemel scone
Sijn sevenwaerf claerre int ansichte
Dan die zonne mit haren lichte.
[Nochtan begheren si onversadelike
Te sien Gods anscijn van hemelrike]
Nochtan es dat alle gader niet
Bi der claerheyt, die men an Gode siet.

Men ziet duidelijk, dat de beide tusschen haken geplaatste regels verdwaald zijn geraakt, ten gevolge van het gelijke beginwoord *Nochtan.* Waarschijnlijk zijn zij in te voegen na vs. 67 vg.:

Die oyt daer mit hem hebben ghesijn,
Het en dunct hem niet dan een wijlkijn.

Vs. 69 vg.:

Dat doet Gods almachtichede
Die al *vuult* die hoghe stede.

lees *v'vult* d. i. *vervult.*

Vs. 161 vgg.

Die Vader is, die alle dinc ophout
Mit sire moghender gewout,

Ende die *duvel* met sire lere
Alle dinc met groter eren,
Men mach verstaen den Sone allegader,
Die emmer vast is an den Vader.
Die alle dinc maect levende meest,
Betekent ons die Heileghe Gheest.

De *duivel* heeft met de *drieëenheid*, waarover hier gesproken wordt, al zeer weinig uit te staan. Bovendien missen wij een ww. in het tweede gedeelte van den zin.

Het lijdt dus geen twijfel, of de woorden in vs. 163 zijn bedorven. Maar het is dáárom niet volkomen zeker, hoe de woorden hersteld moeten worden, omdat niet duidelijk blijkt, of vs. 163 vg. eene eigenschap van den Vader, dan wel van den Zoon te kennen geven. Het laatste komt mij het waarschijnlijkst voor, omdat wij drie malen het obj. *alle dinc* vinden, terwijl aan de drie personen der drievuldigheid verschillende functiën worden toegeschreven: De Vader *onderhoudt* alles, de Zoon..... (het ww. waarvoor *duvel* is in de plaats gekomen) alles, de H. Geest *maakt* alles *levend*. Misschien moet men lezen: Ende die *dwinct* (of *dordrinct*?) met sire lere Alle dinc. Duuel en dwinct staan graphisch niet zoo heel ver van elkander, en kunnen bij min of meer onduidelijk schrift met elkaar verward zijn. Graphisch zou *drivet* nog beter te verklaren zijn. De vergelijking met het Lat. geeft voor deze plaats geen resultaat.

Na vs. 346 is eene lacune, hetgeen door het Lat. duidelijk wordt. Wij lezen daar (223 *b*), nadat vs. 339—47 zijn afgehandeld: D(iscipulus): Qualiter est factus (nl. mundus)? — M(agister): Ipse dixit et facta sunt omnia. D.: Dixit sono verborum? M. Dei dicere est verbo, i. e. in Filio, omnia creare, ut dicitur: Omnia in sapientia fecisti." [1]) D. Fuit mors (l. *mora*) in creando? En dan volgt het antwoord op deze vraag in vs. 347: *In nictu oculi* i. e. *quam cito possis oculum aperire.*

1) Misschien vond de vertaler deze woorden te ingewikkeld om zich er aan te wagen. Dan heeft hij daardoor een blijk van gezond verstand gegeven.

Na vs. 546 is een regel uitgevallen, zoo ook na 752, 1147, 1326 en 1554. Op de eerste plaats leze men:

Doe stacken God van hogen
Neder *in der hellen gront.*

Op de andere plaatsen is de invulling moeilijker.

Vs. 681:

Weten *dingel* al dat men doet?

Men leze:

Weten *die duvel* al dat men doet?

Lat. 224 C.: Sciunt *daemones* omnia?

Vs. 687—89 corrupt. Vgl. Lat. 224 C: Futura nesciunt, nisi quantum ex transactis colligunt. Porro cogitationes et voluntates nemo scit nisi Deus et cui voluerit revelare. Misschien ook zijn er tusschen *weten si* en *voer pensichede* (?) een paar regels uitgevallen.

Vs. 726 vgg.:

(Lucifer en zijn gezellen)
worden so fier onder hem lieden,
Dat si der glorien niet ontbieden
Ende der valscheit, die dander hadden
Ende vielen neder gelike padden.

Men leze:

onder hem *leden*
Dat si der glorien niet *ontbeden*
Ende *der salecheit* die dander hadden.

Ook elders vindt men *leden* voor *lieden*, b. v. vs. 5933 en 5816, en worden de woorden *salech* en *valsch* in de Hss. verward, zie *Tekstcr.* bl. 54. *Ontbiden* c. gen., dat in 't mnl. vaak voorkomt, bet. *iets afwachten.* »Zij wachtten dus de eer en de zaligheid der anderen (die ook hun deel zou hebben kunnen worden) niet af, maar (= *ende*) vielen neer als padden.

Vs. 757. Nu *waut* mi horen, eene uitdrukkingswijze, die meer in den D. Lucid. voorkomt, vgl. 640, 1655, 3257, 6178. Men leze *vant* verstaen. *V* en *w* worden in dit hs. herhaalde malen verward; zoo leest men 2248 *waerde* voor *vaerde*, 2771 *wanckenesse* voor *vanck.*; 3159 *wille* voor *ville* (= filiola); 3544

werweent; 4743 *wert* voor *vert*; 4804 *ware* voor *vare*; 4934 *weiren* en 4940 *wieren* voor *vieren* Zoo staat ook *w* verkeerdelijk voor *n*: *geweert* voor *geneert* 3269. Omgekeerd 2171 *misvrochte* voor *wrochte*; 3010 *vint* voor *wint*; 5826 *ghenesen* voor *ghewesen*.

Vs. 901—906. Deze verzen, die hier volstrekt niet thuis behooren, zijn bij vergissing herhaald uit vs. 1267—1272. De uitgever schijnt dit niet bemerkt te hebben.

Vs. 907:

Het (*paradijs*) is gevest *mitter* zeere.

lees: *mit muren* zeere, en vgl. 913.

Vs. 1059. Indien Adam en Eva niet gevallen waren, dan zou het kind bij zijne geboorte

hebben gehat sine tale
Ende ghesproken also wale
Alse nu doen die kinder van XXXX jaren.

De afschrijver is hier weder in de war. Kinderen van veertig jaar! Nova res atque inaudita. Uit vs. 5084 en 6021 vgg. blijkt duidelijk dat men moet lezen:

Alse nu doen die van XXX jaren.

Vs. 1457:

Mit zwaren slagen *ende met grote* in sijn ansichte.

Men schrappe de gecursiveerde woorden.

Vs. 1497. In *drie* manieren, l.: In *vier* manieren, die achtereenvolgens beschreven worden vs. 1499, 1501, 5 en 9. Ook elders zijn onjuistheden met getallen begaan; zoo b. v. vs 1729, waar *dertich* staat in plaats van *dertich dusent* (XXX voor XXX^M): Lat. 227 C: Numerus ad *triginta millia* hominum uno die occisus est.

Vs. 1511. Eene zeer vermakelijke fout, waarbij weder de *duvel* in het spel is, vinden wij vs. 1511:

Twi en sende die Vader van hemelrike
Sinen Soen niet in erterike
Eer die *duvele* in die werelt geraecte,
Daer Noe derke omme maecte.

Aangezien Noach de ark heeft gemaakt, niet om aan den *duivel* te ontkomen, maar om aan den *zondvloed* te ontsnappen, leze men:

Eer die *diluvie* in die werelt geraecte,

eene fout, ontstaan door verkeerd verstaan. Vgl. vs. 912 en 1524.

Vs. 1678:

die genade Ons Heren,
Die ons brochte uter hellen persse,
Daer wi allen in waren gewassen.

Tot herstel van rijm en zin leze men:

Die ons brochte uter hellen *presse*,
Daer wi allen in waren *gewesse.*

Voor *persse* of *presse*, zie Oudem. V, 592 vg. en 705. *Ghewesse* vindt men o. a. *Lanc.* III, 4126; *Bed. d. Misse* 1011; *Grimb. O.* I, 2418 e. e.

Vs. 2054 vgg. Lees deze verzen, die vol fouten zijn, aldus:

Ter achter *werf* quam hi gevaren
Daer alle sine jongeren waren
Sonder allene *sente Tomas*,
Die aldaer doe niet en was.
Daer quam hi in beslotenre dore.

Vs. 2241 vg.

Proeft, meester, met dinen gewerke
Hoe goet es die heilege kerke.

Zonder den Lat. tekst, 229 B: »Quomodo est Ecclesia *corpus ejus* et electi membra ejus," zou het zeker moeilijk zijn te weten, dat men den laatsten regel aldus moet lezen:

Hoe *Goeds lichame* es die heilige kerke.

In de volgende regels is nog meer geknoeid. Wij lezen daar vs. 2244:

Also gelijc als die lichame
Van *lichame* wort getrect,
So blijft die lichame gestrect
Sonder bevoelen op die aerde,
Alse thoeft is sijnre vaerde.

Het Lat. geeft ook hier weder licht: »Quemadmodum cor-

pus capiti inhaeret et *ab ea* (sic) *regitur*, ita enz." Men leze dus de twee eerste regels aldus:

Also gelijc als die lichame
Van *den hoefde* wort *berect.*

Dezen onzin kunnen wij nu met zekerheid verbeteren, omdat wij het Lat. origineel kennen, maar bij hoevele dergelijke zinnen moeten wij ons bij eene bloote gissing bepalen, omdat wij onze critiek niet kunnen controleeren! Onze eerbied voor de Hss., waarin de Mnl. gedichten bewaard zijn, wordt stellig door het vinden van zulke wartaal niet vermeerderd.

Vs. 2329:

Om hem geliken van *genade*,
Die onsen vorme wilen nam ane.

Al ware het ook alleen reeds om het rijm, leze men:

Om hem geliken van *gedane.*

Vs. 2452:

Dat alle die Gods gader, die Gods cnechte
Sullen besitten in den hogen trone
Mit Gode den eweliken lone.

Men schrappe eenmaal *die Gods* in den eersten regel en leze:

Dat allegader die Gods cnechte.

Vs. 2497:

Hier om seit men dat God allene
Met alle dinc van sonden rene.

Men leze: *Mint* (*Mīt*) alle dinc, met het oog op vs. 2483.

Vs. 2597:

(de mensch) hem in aermoeden meer *ontmoet*
Te Gode wert ende dogede doet
Dan hi in sijn rijcheit dede.

Men leze: hi *hem* meer *oetmoet*, d. i. hij *verootmoedigt zich* eerder voor God. Vgl. Hild. 188, 74:

Dat hi *hem* selven wil *oetmoeden.*

Na vs. 2684 is eene lacune. De uitgever laat maar rustig aldus drukken:

Dus mach die sondaer tallen stonden
Genade vinden van sinen sonde.
Of onse paep is in sonden bevaen
Moeten wi hem sijn onderdaen.

Op de volgende bl. vinden wij een zelfde verschijnsel; ook na vs. 2734 is eene lacune, doch ook daar geeft Blommaert, die liever het Hs. met al zijne gebreken laat afdrukken (hetgeen ook verreweg het gemakkelijkste is) ons dezen tekst:

Darse die duvel te vele stonden
Tempteert om te bringen in sonden;
Sijn oec herde gans in haer lede, enz.

Eindelijk is er eene lacune na vs. 3312. Het Lat. geeft geen licht.

Vs. 2717.

Meester, twi heeft die salige mensche
Die *eerste* rijcheit te wensche?

Men leze: Die *eersce*, d. i. de *aardsche* rijkdom.

Vs. 3315 en 16 moeten worden omgezet; zoo ook 3671 vg., 4485 vg., 5101 vg., 6308 vg.

Vs. 3341 vgg.

Maer en segge niet van den sotten,
Wien toecomen is met lotten,
Ende vroet waren in haren begin
Ende daerna dul in haren sin.

Men leze:

Maer en segge niet van den sotten,
Wien toecomen is met Lotte.

De bekende oudtestamentische Lot is hier bedoeld, die eerst als een rechtvaardig man bekend stond en op zijn ouden dag zich schuldig maakte aan de misdaad der bloedschande.

Vs. 3389. Een kind van 5 jaren deed aan Godslastering; de straf bleef niet uit:

Want daert sat op svader scoet,
Ende hadde bliscap groot,
Quam die duvel doe wast gewee
Ende brac hem den hals ontwee.

Men zou zoo zeggen, de duivel moest eene bijzondere hoog-

achting voor dat kind hebben gevoeld, doch dat schijnt het geval niet geweest te zijn, althans hij breekt het den nek. Nu wij dit weten, kunnen wij lezen:

Quam die duvel, *diet was gevee*,

die dat kind vijandig was. Ook Ovl. Ged. 2, 57, 21:

Die sonden, die ons sijn *ghenee*,

moet men *ghenee* veranderen in *ghevee.* Dat er met dit woord meer geknoeid is, leeren ons *Taalzuivering* bl. 2 en 72. Het is sterk, maar alle vier de domheden zijn van Blommaert.

Vs 3395.

Wat segdi van hem, die houden tlant
Alle dage winnen mitter hant?

schrappe men *houden.*

Vs. 3671.

Sine doecht gaet ter werelt dure
Ende *besnijt* elke creature.

»Gods weldadigheid *gaat op* over alle menschen." Men leze dus:

Ende *bescijnt* elke creature;

vgl. vs. 3673:

Want hi *scinen* doet wel clare
Sine sonne op menige sondare.

Vs. 3929 bevat weder onzin:

Wat loen sal hebben die sondare
Van sinen *sonden*, maect mi clare?

Men leze: Van sinen *weldaden*, zooals ook uit het antwoord blijkt. Lat. 236 A.: Proderunt *benefacta* malis?

Vs. 3974 heeft een *onder* te veel, terwijl aan 't begin van vs. 76 er een te kort komt. Men weet dus, wat men moet doen, om den zin in orde te brengen.

Vs. 4202. Er wordt gevraagd, of de propheten de toekomst kenden. Het antwoord luidt:

Ja si, wel lieve clerc goet,
Si vorwisten tal in haren moet.
Twi sijt spraken so doncker, care,
Si en haddent bet geset op hare?

Si waren niet sculdich haer gepens
Den lieden te seggen haer ende gens.

In vs. 3 en 4 wordt eene nieuwe vraag gedaan. Gij vraagt, zegt de meester, waarom zij hunne profetiën zoo inkleedden, en of zij niet beter gedaan hadden, ze open en bloot mede te deelen? Dit althans moet de zin zijn. Lat. 236 D: Quare tunc ita obscure et non *manifeste* scripta sua ediderunt? Men leze dus:

Si en haddent bet geset *openbare.*

Vs. 4755.

die ziele die henegaet
Ende sonder weldaet uten lichame sciet.

Men kan het rijm op twee wijzen herstellen, òf door in den eersten regel te lezen *henen tiet* voor *henegaet*, òf den tweeden:

Ende uten lichame sciet sonder weldaet.

Vs. 4803.

Doe hi dit eens hadde gehoert,
Doe bleef hi in ware vroet.

Men leze *in vare voert.* Vgl. de aant. op vs. 757 en vs. 3391.

Vs. 4865.

Die liever hadden een *scoep* met wine,
Dan enz.

Voor *scoep*, dat niet bestaat, leze men *stoep.* Zie Oudem. VI, 185 en 604.

Vs. 5202.

Niet te meer dan si sagen spelen
Visschen in 't water ende *velen.*

Men moet lezen *welen* (vgl. de aant. op vs. 757), d. i. *zich wentelen*, *warrelen*, *draaien*, dus hier op te vatten in den zin van *dooreenkrioelen.* Het Lat. (239 B) bevestigt dit, want daar vinden wij: cum videmus pisces *in gurgite ludere.* Men vindt ditzelfde ww. nog eenmaal, en wel *Alex.* V, 235:

Die ketele worden vol van zelen (= zielen)
Die metten helscen peke *velen.*

Hier moet men blijkbaar met het oog op *L. o. Heren* 3956, 73, 4028, 4827, en als rijmw. voor *zielen* lezen *wielen*, doch of

dat in de plaats uit *D. Lucid.* ook zoo is, is om het rijm niet aan te nemen. Men vindt wel eens *e* voor *ie*, b. v. *leden* voor *lieden*, maar dat is slechts een enkele maal, en of 3314 *preester: deester* er een voorbeeld van levert, is al weder twijfelachtig, omdat ik over *deester* niet durf oordeelen. Hoe het zij, *welen* bestaat ook nu nog in 't Vl., wel is waar in de bet. *waggelen*, *wankelen*, w a l e n, doch die bet. kan zich zeer goed uit eene andere opvatting hebben ontwikkeld en laat zich b. v. uit die van *draaien* geregeld verklaren. (De Bo 1377). *Walen*, *welen*, *wielen* en *wallen* (*L. o. H.* Gloss.) kunnen naast elkaar hebben bestaan.

Vs. 5553.

Omdat si *bliven* den selven stonden
Mogen beteren hare sonden.

l. *binnen* den selven stonden.

Vs. 5807.

Clerc, daer sellen ingelen wesen,
Die sellen onder lesen
Die goede uten wieden.

Men leze:

Die sellen onder *hem leden* lesen
Die goede *crude* uten *wiede.*

Voor de aanvulling van den eersten regel vgl. vs. 5816, voor die in de tweede de bekende nieuwtestamentische gelijkenis. *Wiet* bet. *onkruid*, in welke bet. het in dial. in 't noorden van ons land nog voortleeft. Eenige regels verder (vs. 5826) vinden wij weder een onverstaanbaren regel:

Die *gecrone* in haer huwelic hebben genesen.

Men leze:

Die *getrouwe* in haer huwelic hebben *gewesen.*

Het is evenwel ook mogelijk, dat er eigenlijk moet staan *rene*, en dat de lezing in den tekst ontstaan is, doordat de schrijver (= *scriba*) te gelijk dacht aan *rene* uit dezen en *getrouwe* uit den volgenden regel. Dergelijke fouten zijn zeer verklaarbaar en gewoon, wanneer men op dictaat schrijft.

Vs. 5869.

die int gelove es bekint
Ende oec Gode niet en kent.

Voor *bekint* te lezen *blent*. Er is ook nog een ander middel om den zin te herstellen, en wel, in plaats van:

Jegen Gode dan die int gelove es bekint

te lezen:

Dan die int gelove es *onbekent*.

Onbekent als adj. is ± = *blind*. Zie *Segh*. Gloss op Bekent.

Vs. 6105.

(Asael) vant *dinc* gene
Hine verliepse wel met enen bene.

Men leze om metrum en zin te herstellen:

A. vant *diere* gene.

Men kent uit het O. T. den man, die sneller kon loopen dan de reeën. Vgl. *Taalk. Bijdr.* II, 236.

Met het verbeteren van deze fouten is het werk der zuivering van den *D. Lucid.* nog niet voltooid. Er blijven verscheidene plaatsen over, die ik nog niet kan verklaren en die naar alle waarschijnlijkheid bedorven zijn, zoo b. v. 1089, 1806, 3280, 5701 enz. En omdat dergelijke werken meestal niet letterlijk uit het Lat. vertaald zijn, maar vrije bewerkingen zijn naar een Lat. origineel, baat de vergelijking met het oorspronkelijke vaak weinig of niets.

Thans nog het een en ander over duistere of min bekende woorden, die in het gedicht voorkomen.

Stric, vs. 356.

Maecte God die werelt *tenen stricke?*

Het antwoord maakt ons duidelijk, wat de bet. dezer uitdr. moet zijn. Daar lezen wij nl.: Die here makede al *teere warf*, en het Lat. 223*a*: »Creavit per partes?" bevestigt dit althans eeni-

germate. *Stric* moet dus = *werf* = *maal* = *tijd* zijn. De eigenlijke bet. is *gang*, het is nl. de als subst. gebruikte wortel van *stricken*, intens. van *striken*, dat in 't mnl. overbekend is, en dat o. a. bet. *in eene bepaalde richting voortgaan*. *Stricken* in deze beteekenis vindt men o. a. *Ferg.* 1533:

Binnen dien dat dus gemict
Die joncfrou, quam die dach *gestrict*
In die sale.

Dat *stric* eig. *gang* beteekende, blijkt duidelijk uit *D. Lucidarius* 5923:

Ay mensche, peinse ende micke,
Dattu so beters dine *stricke*,
Dattu ten joncsten dage wert vonden
Claer ende suver van *dinen* sonden.

Plucht, vs. 1203.

Allene waest niet van der vrucht
Dat si (*Adam en Eva*) dogheden den zwaren *plucht*.

Hetzelfde woord lezen wij in gelijke beteekenis, vs. 3109:

(Dat Adam) genut hadde die vrucht,
Daer wi af hebben zwaer (l. zwaren) *plucht*.

Plucht is een wisselvorm van *plicht*, *plecht*, vgl. *vergecht*, *vergicht* en *verjucht* (*Taalk. Bijdr.* II, 217), *licht* en *lucht* (*D. Lucid.* 3192), en bet. evenals *plicht* o. a. ook *ongeluk*. Vgl. Kil. 493, plucht, *Fland. fortuna*, *casus*, *eventus*, *periculum* en plucht, j. *plicht*; Oudem. V 658 (die het woord evenwel onjuist verklaart), en *D. Lucid.* 1319.

Vermolen, vs. 1613 vgg:

Om te verclaren smenschen sin
Die in die deemsterheden verdoelde
Ende in die zwaren sonden vermoelde.

Wij hebben blijkens het rijmwoord hier te doen met eene niet uit een tweeklank ontstane *o* en moeten dus ogerm. *u* vinden.

Werkelijk heeft het ohd. een ww. dat geheel met het mnl. *vermolen* overeenstemt (umlaut wordt zooals bekend is in het

nederfrankisch tallooze malen verwaarloosd), nl. *farmuljan*, dat *conterere*, *comminuere*, *collidere* beteekent. (Graff II, 711); mhd. *vermüln* (Ben. II, 28) = *zerreiben*, een ww. van denzelfden stam als ons *malen*, got. *gamalvjan*, hd. *zermalmen*. Ook de bet. komt geheel overeen. Het gemoed van den mensch *gaat* door het bedrijven van zware zonden *te niet*, *ten verderve*, *te gronde*. De intr. opvatting van het ww. was reeds in het ohd. bekend. Bij Graff t. a. p. lezen wij b. v. firmullumes, *conlidimur*. Ten nauwste aan dit werkw. verwant is het bij Kil. opgegeven werkw. *vermeluwen* (= *vermiculari*, *cariem contrahere*, *bederven*, *verrotten*, *vermolmen* (intr.) of *vermolsemen*), welke vorm geheel met dien van het got. (*ga*)*malvjan* overeenkomt. — Ook het simplex *molen*, ohd. *muljan*, mhd. *müln*, komt in 't mnl. voor. Kil. molen, meluwen, *cariem contrahere*, en Hild. 106, 89:

(Tlichaem) moet in der aerden *molen* (: dolen).

161, 353:

een lichaem, out, versleten . . . .
Ende in der aerden wech *ghemoolt* (: ghedoolt).

Curinge, vs. 1902:

Vorsproken was Gods *curinge*

is een synon. van *passie*, en bet. eig. *kwelling*, verv. *lijden*. Vgl. *D. Lucid.* 608, 610 (coringe), 1966; *St. Am.* II, 1314. *T. en Lettb.* I, 160—164.

Make, vs. 2942, komt, zoover mij bekend is, elders niet voor, doch de bedoeling is duidelijk. Menige ziel gaat ter helle ten gevolge van de heillooze macht van het lichaam, doch dat is

Niet bi ons Heren *make*,
Hi geefse den lichame suver ende claer.

Make is dus een vr. subst., dat *maaksel* (in abstracto), *schepping* moet beteekenen. Ook wij hebben het woord in de uitdr. *in de maak*. — Ook 5205 vinden wij het woord, doch daar zal het wel bedorven zijn. In plaats van:

> Dat die goeden werden te *make*

zal men wel moeten lezen *te gemake.*

Ville, vs. 3156, 3167 (vs. 3159 ten onrechte *wille* voor *ville*), bet., zooals uit den samenhang blijkt, *geestelijke dochter*, en is afgeleid van het lat. *filiola.* Het Lat. 234 D heeft hier dan ook: Quid de commatribus et *filiolabus.* Het mhd. kent evenzoo *ville* = *filiolus* (Lexer III, 350). Vgl. *T. en Lettb.* II, 6, 10 en 12 vg.

Vercauseren, vs. 3241:

> (Si) *vercauseren* dagelike
> Weduwen ende wesen jammerlike.

Het woord komt nergens elders in 't mnl. voor, maar het blijkt duidelijk uit den zin, in welke bet. het woord hier gebruikt wordt, nl. in die van *afzetten*, *knevelen*, eig. *door iem. een proces aan te doen hem van zijn goed berooven.* Het simplex vindt men vs. 4000:

> (Die) tgoet mit woeker winnen
> Of mit *causeren* of mit liegen.

Vercauseren bet. dus geheel hetzelfde als *vertasseren*, dat in 't mnl. gewoner is. Men vindt het b. v. *Cron. v. Vlaend.* (ed. Bibliophilen) I, 44: Alle de gheenen, die de coeplieden oft de schamele landtlieden roefden oft *vertasseerden*; 198: Dat men die van den Vryen niet meer en *vertasseerde* met ontamelyken settinghen. *Cout. v. Brugge* II, 90: Byden welken tvolc van onser voorseyde stede zeere ghemoeyt ende *vertasseird* es gheweist. *Vertassen* vindt men *Brab.* Y. Dl. II, bl. 667 in een soortgelijken zin gebruikt, doch met de bijbeteekenis van *afpersen door de pijnbank*: Wat sy opten voors. pointen van den ghenen, die voer hen ten heilegen sweren selen, hoeren ende *vertassen* selen, getruwelijc doen setten in geschrifte. Het subst. *vertasseerder* = *afperser*, *afzetter* wordt gebruikt *Cron. v. Vlaend.* I, 66, en het simpl. *tasseeren* = *afzetten*, *berooven*, *iem. geweld aandoen*, vindt men b. v. *Rogier* 4; *Wal.* 1250; *Rijmb.* 32718 var; Praet 1471; *Sp* IV[7], 41, 43.

V e r h o g e n, vs. 3536. Dit ww. komt hier voor in eene beteekenis, die met de gewone opvatting van het woord in lijnrechten strijd is. Wij lezen nl. t. a. p.

Want hi (*God*) ne wilde niet gedogen,
Dat deen den andren soude *verhogen*,
Ende onder voete leggen ende doen onwerde.

Het moet een synon. zijn van de in den volgenden regel genoemde begrippen en dus bet. *vernederen*, *gering achten*, *verachten*, *verschoppen* of iets dergelijks. Ook hier helpen de ogerm. talen ons weder te recht. In 't oudhd. vinden wij *farhugjan* (mnl. *verhogen* of *verheugen*, de umlaut kan ook hier weder verwaarloosd worden) = *contemnere*, *spernere*, *aspernari* (Graff IV, 792), dus juist met de beteekenis, die wij verwachten; os. *farhuggian* = *verachten* (Heine, *Hêl.* Gloss. 227); mhd. *verhügen* (Lexer III, 134, waar het ten onrechte door *vergessen* wordt verklaard). Dit zelfde ww. *verhoghen* komt in 't mnl. een enkele maal meer voor, b. v. Velth. 8, 31, 19:

daer ne sal die vorberste niet
Den mindren *verhoghen*, wats gesciet,
Noch oec verdrucken.

en *Ovl. Lied. en Ged.* 299:

In wil niet sijn *verhoocht*
No int bedwanc van enen cnecht.

Het is mogelijk, dat dit ww. *verhoghen* oorspronkelijk *overhoghen* heeft geluid, althans ohd. vindt men ook het ww. *ubarhugjan* = *contemnere*, *superbire*, en in vele ww. is het oorspr. *over* bij ons en reeds in 't mnl. *ver* geworden.

Hoewel de bet. van dit ww. *verhogen* geheel verschilt van die van ons *verheugen*, mnl. ook *verhogen*, zijn zij toch van hetzelfde woord afgeleid, nl. van het subst. *hugi*, ons *heug*. Ons *verheugen* bet. eig. het iemand naar den *heug*, d. i. den *zin* maken; vgl. *heuglijk* = *vroolijk*, ohd. *hugalîh* = *laetus*.

Een derde *verhoghen* (hd. *erhöhen*) komt van *hoog*, waarmede het vorige woord niets te maken heeft; een vierde met

anorg. *h*, van *oog*. Men vindt dit *Brand.* 526, 856, 1630.

Vs. 3869, verwerret. Van de menschen, die niet »bekennen willen, wat tot hunnen vrede dient", zegt de dichter:

> Dese sijn ter werelt so *verwerret*,
> Dat God op hem es vererret.

Men zou hier natuurlijk allereerst denken aan ons *verward*, dewijl ook wij herhaalde malen hetzelfde beeld gebruiken: *verward in de strikken der wereld.* Maar hiertegen is *ter werelt* een bezwaar: men zou dan *in die werelt* verwachten. De zaak is, dat wij hier met een geheel ander woord te doen hebben, doch dat, voeg ik er dadelijk bij, in zijne beteekenis en zijn vorm beide geheel onder den invloed van het meer gewone, bekende en gebruikelijke *verward* (mnl. *verwert*) heeft gestaan. *Verwerret*, *verwert*, *verweert* is het part p. p. van het zw. ww. *verwerden* d. i. *bederven*, got. *fravardjan*, hetwelk wat vorm en bet. aangaat volkomen overeenstemt met Lat. *pervertere.* Meer gewoon is in de germ. talen het sterke intr. *verwerden* d. i. *te niet gaan*, *bederven*, mnl. *verkeren*, got. *fravairþan*, ohd. *farwerdan*, mhd. *verwerden*, mnd. *vorwerden*, dat ook nu in onze taal nog voortleeft in het part. *verworden* (= *bedorven*). Verweert bet. dus *verkeerd*, *verdorven*, *slecht*. Ook dit dlw. leeft nog voort, doch slechts in ééne uitdr., nl. *verweerd spiegelglas*, en ook hier is het woord zoowel als de zaak zelve onder invloeden van buiten gekomen, zoodat men nu haast niet meer zeggen kan, of dit begrip, dan wel het *weder* (door invloed van het *weêr* bedorven, cf. het *weêr* is er in) de voornaamste rol speelt in het woord. Voorbeelden zullen toonen, dat men op verscheidene plaatsen onmogelijk, op andere minder goed aan *verward* kan denken, en dat de bet. *verkeerd*, *verdorven* hier en daar nog duidelijk aan den dag komt:

Sp. I[3], 20, 50:

> Ghi heren van Athenen,
> Ic (*Paulus*) segge u, dat ghi sijt in dolo
> Ende in seere *verwerder* schole.

Hild. 139, 6.

Tslot wort out ende zeer *verwerret*,
Men cant ghereyden noch ghestellen.

Rincl. 292:

Die Gode hebben van herten wert,
In hen en mach niet sijn *verwert*
Tfier dat uut caritate ruert.

KCl. 179:

Of ghi in weelden sit *verweert.*

Een derde *verwert*, dat van de beide andere gelijkluidende woorden volstrekt moet gescheiden worden, is van *verwaren*, en bet. dus *beschermd*, *veilig*, *bezorgd*, b. v. *Limb.* III, 429:

Dat ghine trouwet tenen man
So ware u lant al *verwert*,
Want hi es stout ende onververt.

Morkelinge, vs. 4195. Een woord, dat alleen hier voorkomt. Men moet leeren, zegt de dichter, als men jong is; wordt men wat ouder, dan wordt de aandacht van de studie afgetrokken: eerst recht vorderen zij, die

nouwer om hebben *morkelinge*,
Dan allene om haer leringe.

De verklaring van De Jager, *Freq.* I, 414, dat het woord zou staan voor *morgelinge*, van *morgen* d. i. *zich vermorgen* of *vermergen* = *zich verlustigen*, kunnen wij laten voor hetgeen zij is. Wij zullen eene andere dienen te zoeken, en gelukkig is zij te vinden. Het bij Kil. 402 genoemde *morkelen* = *morren* (vgl. De Jager, t. a. p.) kan hier niet in aanmerking komen. Doch een ander *morkelen* komt voor bij Schiller en Lübben II, 120, freq. van *morken* d. i. *zerdrücken*; morken vel todrucken, quassare, hd. dial. *murken* = *quetschend tödten* (zie ald.) Dit is het ww., waarvan ons subst. *morkelinge* is afgeleid, doch andere duitsche dial. zullen ons het woord doen kennen in beteekenissen, die ons beter te stade komen. Bij Schmeller I, 1649 vinden wij *morkeln* in den zin van *stück-*

weise arbeiten, *schneiden*. Doch vooral Schambach's Göttingen-Grubenhagen'sches Idioticon geeft ons hetgeen wij behoeven. Daar vinden wij nl. bl. 138, mörken, *sich abmühen*, *angestrengt arbeiten*; mörkerie = *die angestrengte arbeit*, *quälerei*; morkelig (of ö) = *mühsam* en mörkeln = *sich abmühen*. Van dit ww. *morkelen* is afgeleid ons subst. *morkelinge*, dat dus eene zeer kostbare vondst is. De beteekenis *inspanning*, *ingespannen arbeid* past volkomen in den samenhang.

Cope, vs. 4477:

> Mits dat die sonde ende die cope
> Werden vergeven ten lesten stonden.

Ik geloof dat wij hier met een bastaardwoord te doen hebben, en wel met het mfr. *cope*, *coupe* (Littré I, 842 *a*), bijvormen van *coulpe* d. i. lat. *culpa*. Er schijnt hier geen ander woord bedoeld te kunnen zijn, dan een synon. van *sonde*. Het mfr. *cope* werd bij ons als *cope* overgenomen, en daarvan hebben wij hier een voorbeeld. Uit het nl. *koop* kan m. i. het woord volstrekt niet verklaard worden.

Nog een paar andere opmerkingen aangaande een ander mnl. woord *coep* wensch ik hieraan toe te voegen. Er zijn nog verschillende andere uitdr., waarin *coep* m. i. uit het ndl. niet kan worden verklaard, maar die onmiddellijk duidelijk worden wanneer men aan het fr. *coup* denkt. Zoo b. v. eerstcoeps vergeleken met fr. *à* (of *de*) *premier coup*; als coeps met fr. *à tous coups*. Ik houd mij overtuigd, dat men dit mnl. *coep* met onzen tweeklank *oe* heeft uitgesproken, en dat men eerst later, door de gelijke schrijfwijze misleid, dit woord met *coop* is gaan verwarren. Zooveel is zeker, dat eerstcoeps met *oe* geschreven wordt (*Oorl. v. Albr.* 75 en 206; *Rek. d. Graf.* I, 244 en 245), en nergens met *oo*, terwijl *alscoeps* met *oe* voorkomt *Sp.* I[5], 32, 4; IV[3], 21, 59 (= *Brab.* Y. III, 1785), en *goet coops* (ons *koop*) daarentegen *Sp.* IV[3], 28, 62 met *oo* geschreven wordt. Ik houd *eerstcoeps*, al komt het op al de 4 genoemde plaatsen met *copen* verbonden voor, voor eene soortgelijke uitdr. als het fr. *de premier coup* = *tout d'un coup*, *tout à la fois*, en dus = *alles*

te zamen, *in het geheel*, eene opvatting, die veel beter strookt met den zin, dan *bij den eersten koop*, dat ik niet versta. Zoo ook *alscoeps*, dat een syn. van *eerstcoeps* is, evenals in 't fr. *tout d'un coup* en *de premier coup*. Wanneer in den *Sp*. gezegd wordt (IV[3], 21, 59) dat er »onder tors ende te voet" *als coeps* XX[M] mar onder de wapenen stond, dan geloof ik dat hier evenmin aan *koop* kan gedacht worden, als I[5], 32, 4, waar iemand *als coeps* maar 4 legioenen kan bijeenbrengen. Ook hier bet. *als coeps: in het geheel*, en de woorden *immature inordinateque*, die in de noot cursief zijn gedrukt (om ze te kenmerken als de vertaling van *als coeps*?), hebben met de mnl. uitdr. niets te maken.

Welen, vs. 5202. Zie de critische noten, op bl. 242.

Vol, vs. 5312.

Volmaecte bliscap hebben si niet
Eer leden wort dat jugement,
Dan wort hem *vol* bliscap bekent.

Voor *bekent werden*, cf. 1165, 5149 en 5330. *Vol* is hier een adv. met de bet. *rijkelijk*, *volop*, *meer dan genoeg*, hd. *zur genüge*, *in fülle*. Zoo moet ook vs. 5330 gelezen worden:

Dat hem *vol* bliscap wert bekent.

Hetzelfde gebruik van *vol* vinden wij ook *Theoph*. 114:

Die penitentie buten toghen
Ende *vol* quaet doen achter oghen.

Den comp. van dit adv. leest men Hild. 250, 89:

Soe gaf hi elken sijn belof
Volre dan si op hem begheerden.

Gewoonlijk wordt als adv. van *vol* de regelmatige vorm *volle* gebruikt, die ook nu nog in dial. bestaat, b. v. *volle kort* (= *rijkelijk kort*), Weiland i. v. Vol. Ook in 't mhd. en mnd. bestaat evenals in 't mnl. het adv. *vol*. (Lexer III, 433; Sch. en Lübben V, 548). — Nog een enkel woord naar aanleiding van dit onderwerp over onze uitdr. *ten volle*. Zij is eene verbastering van de mnl. uitdr. *te vollen*, dat. fem. sing. v. h. subst. *volle* = hd. *fülle*. Men vindt haar o. a. Hild. Gloss.; *Alex*. X,

784; *Serv.* I, 740; *St. Christ.* 197; *Lanc.* III, 6708; *Fl. en Bl.* 3899; *L. Keurb.* 81 en 504.

Ersten, vs. 5526. De bet. is volkomen dezelfde als het ww. *rusten*, dat wij hier in den tekst lezen, maar hier moet natuurlijk *ersten* gelezen worden om het rijm te herstellen. Deze vorm komt meer voor, zoo b. v. *D. Lucid.* 2953:

Dat Jan Babtiste kende Kerste
In sire moeder, daer hi in *erste*.

Ook het subst. *rust* komt meermalen mnl. in den vorm *erste*, *herste*, *arste* voor. Zoo b. v. *Wal.* 10286:

Daer na ghingen si ter (*h*)*erste*,
Slapen alle groot ende clene.

Franc. 10158.

(Doe) Vel soe zaen in ene *erste*.

St. Am. II, 4928.

Jhesus Kerste
Ende Amand, die mi *arste* (l. erste)
Heeft bejaegd met siere bede.

Zoo moet ook op twee plaatsen in *Theoph.* deze vorm voor *raste* om het rijm in den tekst worden gebracht, nl. 444:

Ghi hebt mi minen slaep benomen,
Minen slaep ende mine *erste* (: *berste*)

en 1661:

Ghemackelike dat si liet
Den brief vallen tusschen sine borste
Ende si lietene ligghen in *rasten*.

Men leze *op sine berste* (een vorm die o. a. *Nat. Bl.* meermalen voorkomt): *erste.*

Moude, vs. 6100. Een ongewoon woord, dat wij behalve hier:

Sijn haer was gelijc den goude
Dat hem stont op sine *moude*,

o. a. ook vinden *Nat. Bl.* I, 21:

Lettel vint mer (*kinderen*) die wel sproken
Eer hem die *moude* was beloken.

Lat. »donec fonticulus.. in occipite.. desiccetur"; *Ovl. Lied. en Ged.* 265, 942:

> Thaer dat wies up die *moude*
> Dat docht mi witter dan een vlas.

en vijf malen in het Brusselsche Hs. van Jan Yperman's Chirurgie enz. nl.: Net een linen cleet 4 vout, ende legget den zieken optie *moude* ende opt vorhoeft gaende over die 2 slape, *f°* 60 *a*. Dit legt hem optie *moude*, opt vorhooft, opten slaep van den hoofde, 60 *c*. Voren van der *mouden* vorwert es thoeft heet ende droge, hebbende vele geesten ende luttel marchs, 107 *d*. Die vergaderinge van der *mouden* ende van den slape ende van der nolle, 108 *a*. Waert dat die wan wiese optie *moude* van den hoofde, 122 *c*. [1]).

Uit deze plaatsen kunnen wij met zekerheid opmaken, dat *moude* moet beteekenen *hersenpan*, *schedel*. Doch dit was de oorspronkelijke bet. van het woord niet. De eigenlijke bet. van het woord is *bak*, *trog*, in welken zin het ook in 't mnl. gevonden wordt, zoowel in den vorm moude (b. v. *Rek. d Gr.* 1, 281: van 1 bofitte ende 1 *moude*; 1, 368: van twee *mouden* mit melke; 369: van 1 potte,... 1 ketel..., 1 *moude*, ...1 troghe..., 4 tunnen; 2, 439: van ere *moude*, 1 wanne ende 2 scoppen; 502: van 2 *mouden* 16 d.), als in dien van mouwe (*Inform.* 334: van een *mouwe* butters; *Clerc. u. l. L.* 132: dat siin suege geraect was tot eenre *mouwe* mit rome ende drancker of). In dezen zin is het woord ook nu nog niet buiten gebruik. Het moest eig. *moud* geschreven worden, maar het wordt vaak ten onrechte *mout* gespeld, gelijk b. v. in een winkel te Amsterdam op het Rokin geschiedt, waar men leest: »*De kleine* melkmout." Ook de vorm *mouw* komt nog heden voor. Het is vooral in samenstelling met *melk* bewaard en bet. ook nu nog *een houten bak*, waarin melk en vooral boter gedaan wordt, welke in bepaalde kluiten of vormen ter verkoop wordt rondgevent. Zie Weiland III 158 op mouw,

1) Op de drie laatste plaatsen staat in de uitg. van Broeckx (naar een ander Hs. van Yperman) overal verkeerdelijk *monde* (nl. bl. 37 tweemaal en bl. 100).

Hoogstraten 348, Bild. *Gesl.* II, 362, Kil. 404: (moude, *melckteyle*, *molde*, Fries. sinum lactis).

De overgang van deze beteekenis tot die van *schedel* ligt voor de hand en is door talrijke analogieën te bevestigen. De schedel van het menschelijk hoofd wordt genoemd met allerlei namen van voorwerpen, die eene daarmede min of meer overeenkomstige gedaante hebben. Zoo b. v. ons pan of hersenpan (ook in: *kaal op de pan*, *in de pan hakken*), kop, het fr. tête (lat. *testa* = ons *test*, hd. *topf*). Vgl. Whitney en Vinckers I, 52 noot.

Ook in andere germ. talen vinden wij hetzelfde woord met soortgelijke beteekenissen, nl. een *vaatwerk*, meestal van hout, en zoowel voor natte als droge waren bestemd, hd. *mulde* (Weigand II, 149), mhd. *mulde* (Lexer I, 2222), mnd. *molde*, *molle* (als in het Gron. dial., vgl. Weiland t. a. p.), *molt* (Lübben III, 112 en 115).

In eene eenigszins gewijzigde opvatting, nl. in die van *helm*, vinden wij *moude* gebruikt, *Troyen* f°. 264 *a*:

Onder die sonne schynen die *mouden*.

Ik meen althans aan *moude* hier de bet. van *helm* te moeten toekennen; deze opvatting laat zich vooral met het oog op het mnl. *beckeneel* van *becken*, dat ook evenals *pan* van den *schedel* gezegd wordt, volkomen rechtvaardigen.

Nog ééne plaats is mij in 't mnl. bekend, waar ditzelfde *moude* gevonden wordt in eene eenigszins afwijkende beteekenis, nl. in die van *pelvis*, *vagina*, ndl. *bekken*. In het door de Vl. Bibliophilen uitgegeven dichtwerk *Der Vrouwen Heimelicheit* leest men vs. 1259:

(men) sal ophouden
Die slinke side van der *mouden*,
So sal dijn zaet ter rechter ziden varen.

Ook tot deze bet. ligt de overgang voor de hand. Wij behoeven ons slechts te herinneren, dat ons *hersenpan* in het mnl. *hersen*becken genoemd wordt, en ons het van *bekken* afgeleide woord *bekkeneel* te binnen te brengen, om dadelijk in te zien,

dat het mnl. *moude*, evengoed als *bekken*, ook van andere lichaamsdeelen kan gebruikt worden, die in vorm of gedaante daarop gelijken. Het woord *bekken* zelf, ofr. *bacin*, it. *bacino*, mlat. *bacinus* of *bacinum*, is waarschijnlijk van denzelfden stam als het nl. *bak*, fr. *bac*, dat met *moud* of *mouw* in beteekenis volmaakt overeenstemt. Zie Scheler 36 en 43; Diez I, 43. — Over den oorsprong van het woord *moude* bestaan slechts vermoedens. Benecke II, 231 brengt het in verband met *malen*, en houdt de bet. *meeltrog* voor de oorspronkelijke. Weigand houdt het woord voor één met hd. *multer*, ohd. *multera*, *mulhtra*, v. h. lat. *mulctra*, d. i. *melkvat*. Ik acht deze laatste afleiding onwaarschijnlijk, met het oog op den nederd. vorm *mouder*, welken vorm men naast *moude* aantreft (Nijh. 2, 179), als ook de samenstelling *moudervat* (Mieris 2, 93 *b*) = mhd. *muldenvaz* (Lexer I, 2223). Ware het woord uit het lat. overgenomen, dan zou het in het nederd. zoowel als in het hd. eene *t* vertoonen, en niet eene *d*.

In nap, vs. 6088. De uitdr. *in nap ontfaen*, die wij hier vinden in:

Grote sekerheit (= *rust?*) ende bliscap
Sal die ziele ontfaen *in nap*,

berust volkomen op hetzelfde beeld als onze uitdr. *schenken*. Zie Oudem. IV, 537 en 38. Eene andere spreekwijze, waarin *nap* voorkomt, vindt men *Limb.* X, 6:

Al mine joye ende mijn deliit
Leit in de scotele ende in den *nap*,

d. i. *is verschaald*, *voorbij*. Zij is als 't ware, als het grondsop van wijn, in den nap blijven liggen, en daarom niets, zelfs het aankijken niet meer waard. Men wachte zich evenwel het woord *verschaald* onmiddellijk met *schaal* (= *schotel*) in verband te brengen. *Verschalen* is afgeleid van een adj. *schal*, dat in 't hd. nog bestaat, en dat eig. *smakeloos* bet., mhd. *schal* = *troebel*. Zie Weigand II, 542.

Volstringen, vs. 6158.

Ende (of) du oec mochste volbringen
Alle dat die werelt mocht *volstringen*.

De bedoeling is blijkbaar: als gij mocht ten uitvoer brengen al wat de wereld *kan opleveren*, *tot stand brengen*. *Brab. Y.* VI, 1917 wordt het op soortgelijke wijze gebruikt:

> of die renten ende opcomingen
> Der vorseider stad niet en *volstringen*
> Die X^M florine,

d. i. *tot stand brengen*, *uitmaken*, *beloopen*.

Het woord *volstringen* of *volstrengen* is uit den aard der zaak een syn. van *volstrecken*, dat wij vinden *Sp.* II[5], 32, 57:

> condict *volstrecken*,
> Ic soudt met minen mantele decken.

Strekken is *spannen*, *inspannen* is hd. *anstrengen*; en het adj. *strak* heeft dezelfde beteekenis als *streng*. Iemand die *volstrekt* iets wil, gebiedt iets met *streng*heid, en het lat. *stringere* is = ons *strekken*. Vgl. Müller, *Eng. Wtb.* op String en Strong.

Beweven, vs. 6242:

> Van deser werelt tlange leven
> Waer met hem (?) een cort beweven
> Ende ene wel galikę doot.

d. i. Het langste leven hier op aarde is bij de eeuwigheid vergeleken een kort »beweven" en niets langer dan een plotselinge dood. *Beweven* hier als subst. gebruikt bet. *bezit*. Het ww. *beweven* bet. o. a. *zich verwerven*, *zich verschaffen*, b. v.

D. Catoen 139:

> Van dien dattu heves *beweven*
> Saelstu vroedelike leven.

Overzee 124:

> Wat dadi in Tunes, in Arrogoene ...
> Wat eren hebdi daer *beweven*?

Amsterdam, April 1881. J. VERDAM.

HÊLEAND 984.

In bovengenoemden versregel van den Hêleand staat in den Codex Monacensis: — *So he tho that land afstop,*
So anthlidun tho himiles doru.

Het Latijn, dat ten grondslag lag, heeft *confestim ascendit de aqua* etc.; in het Grieksch vindt men *ὁ Ἰησοῦς ἀνέβη εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ὕδατος.* In den Cottonianus staat evenzeer *So hie thuo that land ofstuop*, en ook het onlangs te Praag gevonden fragment (uitgeg. d. H. Lambel, Wien 1881) schijnt deze lezing te bevestigen.

De uitgever van dit fragment, H. Lambel, die er eene voortreffelijke inleiding bijvoegde, meent, dewijl ook hier *afstuop* voorkomt, dat dit woord nu »ganz gesichert" is en dat de conjectuur van Behaghel Germ. XXI, 144 om voor *afstôp atstôp* te lezen van geene waarde is.

Ofschoon voorloopig in het midden latende of *atstôp* hier het juiste woord is, moet ik toch doen opmerken dat *af* hier in deze samenstelling, volgens onze begrippen, geen zin geeft.

Onmogelijk toch kan *ascendit de aqua* door *afstôp that land* vertaald worden; *afstapan* of *stapan af* (c. d.) kan in het Oudsaksisch onmogelijk iets anders dan *descendere* beteekent hebben. Dit blijkt ten duidelijkste uit vs. 2940 *He uuard garu sano*, *stôp af themu stamne* in M., *stuop fan them stamne* in C., waar het staat ter vertaling van *descendens Petrus de navicula*, en 2960 *antat sie obar bord skipes stôpun fan themu strôme* M, *obar bord scipes stuopun (fon) them strôme* C.

Dat de dichter hier het woord *land* gebruikt, dus den geheelen zin verandert, is ter wille van het rijm geschiedt — de

geheele regel luidt *Liof Liudio uuard so he thô that Land afstôp.* De *l* van *land* kon hem hier meer dienen dan de *uu* van *uuatar.* Niemand kan echter den dichter voor zoo kortzichtig houden, dat hij, terwijl hij vs. 982 (*Krist up giuuêt fagar fon them flôde*) verhaalde hoe de Heiland het water verliet, hem nu weder van het land in den vloed zou laten stappen.

De zin der woorden moet dus zijn: zoodra hij op het land kwam, openden zich de deuren des hemels.

Geheel ongelijk had Behaghel dus niet *afstôp* in *atstôp* te veranderen. Toch heb ik eenig bezwaar tegen deze lezing. Alleen in Anglosaksisch komt dit verbum voor met *ät* saamgesteld nl. Beow. 745. In deze taal zijn meer verba met *ät* saamgesteld, verder vindt men ze geregeld in het Gotisch en eenige in het Oudhoogd., doch in het Oudsaksisch en bepaald in den Heleand worden er geen gevonden. Als praepositie komt *at* voor in de beteekenis van *by*, *aan*, doch niet als praefix met die van *op.*

Er is echter een ander praefix, dat èn in Ags. èn in Os. zeer dikwijls gebruikt wordt om datgene uit te drukken, wat in Gotisch en Ags. door *at* wordt aangeduid.

Met ohd. *ar*, *er* en *ir* komt in Os. en Ags. het voorvoegsel *a* overeen.

Door Kern is, Taal- en Letterb. II, 297, III, 1, de verhouding van dit praefix tot Ohd. *ur*, Got. *us* en Got. *at*, ags. *ät* en Ohd. *az* aangetoond, hierheen verwijs ik voor de geschiedenis van het woord. Aan het slot van dit artikel is uiteengezet hoe twee beteekenissen als *van* en *uit* kunnen samenvallen met die van *aan*, *vlak by*, en verder dus in *op* of *naar* overgaan. Terwijl dus het woord aan den eenen kant is gaan aanduiden *het verwijderen van een plaats of voorwerp*, is het aan den anderen kant in gebruik gekomen voor *zich bewegen in eene bepaalde richting*, *het naderen tot iets.*

Het Oudsaksische *a* heeft dus eenigermate de beteekenis van verwijderen, weg- of van iets gaan of doen in: *adômian afehian*, *aslahan*, *atiohan*, *awardian awerpan*, *ageban* e. a.; in sommige van deze versterkt het slechts het stambegrip, zoo als ook

in *abelgan*, *alôsian*, *aquellian*, *atômean* e. a. Bij *aquikon awôstian* vormt het denominativa van adjectiva.

Bij een groot aantal drukt het in de eerste plaats uit, dat de handeling in eene bepaalde richting, naar een doel, plaats heeft, ongeveer hetzelfde als Ohd. *er*, *ir*, *az*; het Gotisch drukt dit uit door *us* en *at*, het Oudfriesch door *a* en *ur*, het Anglosaksisch door *a* en *ät*. Naast Os. *arîsan*, Ags *a*(*raeran*) vindt men Got. *ur*(*raisjan*) Ohd. *arrîsan*; naast Anglosaksische verba als *äteglan* (last aan doen) (Got. *usagljan*) *ätfästan* (bevestigen) *ätgangan* (naderen), Gotische als: *atgaggan* (ergens heen gaan) *atgiban* (mededeelen) *atfarjan* (ergens heen varen) *atsaihvan* (toezien), Ohoogduitsche als: *arscrichan* (opspringen) *arspringen*, *erstantan* (opstaan) *arstîgan*, Oudfriesche als: *urskrîda* (op iemand gaan) *urtia* (heen trekken) enz. Bovendien vindt men in Oudfriesch verba met *a-* als *asia* (toezien, bemerken) *astonda*, *awinna* (verkrijgen) *aspera* (bereiken, ten einde toe sporen), evenzoo in Ags. *ahleápan* (toeloopen) *astígan*, *aväccan* enz.; in het Oudsaksisch vindt men echter alléén verba met praefix *a*, dat dus dezelfde kracht heeft als *ur* in Ofriesch, als *ät* in Ags., als *at* in Gotisch.

De beteekenis van tot iets komen en vervolgens (evenals in het Gotisch *us* gewoonlijk gebruikt wordt om ἀνα te vertalen) die van naar boven, op, is in Oudsaksisch eigen aan de volgende verba: eene richting naar iets toe ligt in *adêlian* (toedeelen), *afúsian* (streven naar Cot. 4745), *ahafton* (vast zijn aan) *ahlôpan* (ergens heen loopen), *awinnan* (erlangen); eene richting naar boven ligt in *ahlîdan* (opheffen) *arihtian* (oprichten) *arîsan* (oprijzen) *astandon* (opstaan) *asittian* (zich oprichten) *awahsan* (opgroeien) *awallan* (opwellen) *awekkian* (opwekken).

Leest men dus Hêl. 984 *So he thô that land astôp* dan is er tegen den zin niets te zeggen en is het de vertaling van een Latijnsch *ascendit terram*, eene uitdrukking door den dichter om het rijm verkozen boven de lezing van den tekst. Verbindingen met *at* komen in Oudsaksisch niet voor, dus kan *ascendit*, wanneer *afstôp* niet juist is, niet anders weergegeven worden,

dan door *astop*. In het ags. komt *ätstapan* wel voor, nl. Beow. 745 *ätstôp*: in Oudfriesch vindt men ten eerste *stapa oppa then hals* en vervolgens *urstôp sîne bethselma* (?) besteeg zijn [bed ?].

Is dit het geval, dan moet echter de fout reeds gemaakt zijn in een handschrift, waaruit zoowel C en M als P zijn afgeschreven. De verandering van *a* in *af* kan voortgekomen zijn uit een begrip van den afschrijver, die daarbij aan het Latijnsche *aqua* dacht, terwijl bovendien *a* in composita gedurig *af* vervangt. — Zoo heeft C 577, 771, 4777 *ageban* waar M *af* heeft, terwijl elders b. v. 4624 C *afgeban* gevonden wordt, zoo 2915 *ahaban* enz.

Utrecht, 25 Mei, 1881. J. H. GALLÉE.

AANTEEKENINGEN

OP

DER NATUREN BLOEME.

(*Vervolg van blz.* 219.)

IV 65. Van het zeedier Achime wordt vs. 51 en verv. verhaald dat het, om aan zijne vervolgers te ontkomen, den kop intrekt op de wijze van den egel en, zoolang het zich in gevaar bevindt, op zijn eigen vet teert, liever dan den kop uit te steken en misschien eene prooi zijner vijanden te worden. »Dit dier", zoo lezen wij vs. 65:

Dit dier bediet openbare
den onghevalligen sondare
die. . . . .
ende niet en kieset vor sine sonden
penitentie van corten stonden
vor die ewelike doot.

Men ziet dat de redeneering niet sluit. De Achime wordt juist als het beeld van den boetvaardige voorgesteld; hoe kan Maerlant dan schrijven dat hij den onboetvaardige »*bediet*"? In N. R. vinden wij ook juist het tegenovergestelde. Na de woorden: magis eligens in parte assumi (?) quam praeda facta beluis in toto consumi, gaat de schrijver voort met: »*Hoc contra miserum hominem qui* cet." Zou Ml. niet geschreven hebben:

Dit dier *betiet* al openbare
den onghevalligen sondare.?

Betien, in den zin van: *beschuldigen*, *te schande maken*, *getuigen tegen*, past hier juist. Ik kan echter geen voorbeeld aanhalen ten bewijze dat *betien* op zich zelf staande, zonder nadere bepaling, kan gebruikt worden.

IV 89 en verv. Van de Belluae marinae wordt gezegd:

dat si doen risen sulke baren
alsof tgrote seestorme waren,
ende vlieghen metten baren mede
opwaert met groter mogenthede.

Die vliegende zeemonsters kwamen mij verdacht voor; ik heb daarom de bron waaruit Ml. geput heeft onderzocht, en daaruit is het volgende gebleken.

In N. R. staat: Beluae sunt, ut dicit Plinius, in orientali mari tantae magnitudinis ut illiceant (H. si liceat) turbines ac procellas, ab imo vertant maria pulsatasque nubes (H. nebulas) cum fluctibus volvant.

Dat dit onzin is behoeft geen betoog. Het zou mij te ver van mijn doel afleiden dien corrupten tekst uitvoerig te behandelen; ik meen te mogen volstaan met de mededeeling van den

tekst van Plinius IX 2, waarvan de onze eene verminkte copie is. Sed in mari belluae circa solstitia maxime visuntur. Tunc illic ruunt turbines, tunc imbres, tunc deiectae montium iugis procellae ab imo vertunt maria pulsatasque ex profundo belluas cum fluctibus volvunt.

Maar hoe bedorven ook onze hss. van N. R. mogen zijn, toch zijn zij, en is bepaald U. van belang, omdat Ml. een tekst gebruikt heeft die daarmede groote overeenkomst had. Hij las zonder twijfel: ut *illiciant* turbines. De woorden *pulsatasque nubes* of *nebulas* (verbastering van *beluas*) liet hij wijselijk voor wat zij waren; en die vliegende zeemonsters hebben hun ontstaan aan eene vergissing te danken. Maerlant las in plaats van volvant: *volitant* of *volant*, en ik vermoed dat dit in zijn exemplaar van Thomas stond. Immers is in U. de laatste lettergreep van *volvant* niet oorspronkelijk. Er heeft eerst iets anders gestaan; dit is uitgekrabd en *vant* is er overheen geschreven. Dat hier iets veranderd is blijkt ook daaruit dat *volvant* nog eens met kleine letters in margine is geschreven.

Uit dit alles volgt dat de hss. van Ml. diens woorden hebben bewaard, hoe zonderling de zin ons ook moge voorkomen.

IV 109 en verv. leest men in het Leidsche hs.:

Oec vanghent vischers met clenen visschen:
si worpent daer et niet ontwischen
in enen nauwen hoep en can.
So volghet hem dat dier so an,
also dat die vischers bestaen
daer et niet en mach ontgaen.

De andere hss. vertoonen sterke afwijkingen. Vss. 110 en 111 luiden in B., waarmede H. (bij Bormans) op kleine verschillen in de spelling na overeenkomt:

Wantet hem met (d. i. *niet*) can ontwesscen,
soe gaensi tenen nauwen gate dan.

in V.:

Si werpse daer het niet ontwisschen
in een nau hoop ne can.

in J. (bij Borm.):

> Ende asent daert niet ontwisschen
> in enen nauwen diepe nochtan.

Geene van die lezingen geeft een gezonden zin. Geene komt bovendien met N. R. overeen. Daar staat: Comprehenditur hoc animal a piscatoribus per parvos pisciculos, quos filo vivos consutos in mare proiciunt. Pisciculi vero non valentes effugere sed insimul fluitantes praedicti animalis morsibus patent. At ipsum animal unum post alium deglutire laborans interim occupatum interimitur.

Ik geloof over deze zonderlinge omstandigheden althans eenig licht te kunnen verspreiden door de vergelijking van de Barcora (denkelijk eene verbastering van κάρχαρος; καρχαρόδουν heet de rob bij Arist. H. A. II 27) met den Canis marinus. Dat gelijksoortige dieren niet zelden met elkaar verward worden hebben wij reeds vroeger gezien. De beschrijving van den zeehond geef ik in haar geheel, opdat de lezer met kennis van zaken oordeele. Canes marinae belluae marinae sunt, ut dicit Plinius, (bij Pl. zoek ik het te vergeefs) afflatu et hostilitate terribiles. Hostes enim sunt omni animanti quod eius (*sic*) verberibus cedit. Robustissimos habent brancos (een slechte vorm voor branchias) clavorum modo formatos. Corium eius canes terrestres fugat. Venantur per mare greges piscium instar canum in terra venatui (*l.* venantium) feras, excepto quod latrare nequeunt sed pro latratu afflatum habent horribilem. Igitur *insequentes* piscium greges *ad loca* eos *angusta* coartant et sic in coartatos crudeli morte grassantur. *Piscatores* vero notantes loca in quibus absconditi pisces a fuga latebant, *retibus capiunt circumclusos*. Hae belluae difficulter multis tridentibus confici possunt.

Wanneer wij nu deze beide plaatsen uit N. R. met de beschrijving van de barcora bij Ml. vergelijken, dan blijkt daaruit:

dat in vss. 110 en verv. enkele woorden met de beschrijving van de barcora in N. R. overeenstemmen: *si werpse* met *proiciunt*; *niet ontwischen* met *non valentes effugere*, welke laatste

woorden trouwens op de pisciculi, niet, zooals bij Ml., op de barcora betrekking hebben;

dat in die verzen verscheidene uitdrukkingen aan de beschrijving van den canis marinus zijn ontleend: *tenen nauwen gate* aan *ad loca angusta*, *so volghet hem dat dier* aan *insequentes* piscium greges, *also* — *ontgaen* vss. 113 en 114 aan *Piscatores* — *circumclusos*. Daarbij mag niet worden voorbijgezien, dat juist dat deel van de beschrijving van den canis marinus, dat ik vss. 110 en verv. meen terug te vinden, in de vertaling die Ml. vss. 275 en verv. geleverd heeft, ontbreekt.

Ik geloof dus dat in vss. 110—114 twee berichten door elkander geward zijn, en dat het eene hopelooze onderneming is naar de oorspronkelijke woorden van Ml. te zoeken. Wat van die verwarring de oorzaak is geweest, kan ik niet uitmaken.

IV 227.

Omme die voglen die sijn moede.

Men zal hier wel moeten lezen: *Omdat die vogle*, en vs. 229: *Sullen rusten* zonder *si*, dat ook in V. A. ontbreekt.

IV 307. In U. staat niet comprehensis, maar *comprehensas*. Vs. 302 lezen wij van armen die *drie voete lanc* zijn. In N. R. staat, in beide hss.: brachia longitudine cubiti non minus seva. Uit Solinus, wiens woorden, cap. 52, door Thomas worden aangehaald, blijkt dat er staan moet: brachia longitudine *cubitorum non minus senûm*. Vincentius las in zijn hs. van N. R.: *septem* cubitorum. Of Ml. een bedorven tekst vertaald, dan wel *XII voete* geschreven heeft, blijft onzeker. In de uitgave van Verwijs heeft de zetter vs. 303 overgeslagen. Het luidt bij Bormans: *Dit wonder dat wi u nomen*.

IV 372. N. R.: exceptus (est) ab uno (qui) eum ad litus provexit. Men leze: *een ontfingen sonder wee*, waardoor tevens de maat wordt hersteld. De woorden »groot delfijn" zijn uit vs. 370 afkomstig, waar, zooals uit V. A. B. blijkt, *quam ghinder menich groot delfijn* de ware lezing is.

IV 523. N. R. parit numquam geminis plures. Niet juist is dus de opmerking van Verwijs: »altijd werpt zij hare jon»gen twee aan twee, zooals ook het Latijn heeft." De gissing van Bormans: *Een ofte twee*, *niet meer daertoe*, die de meeste hss. tot grondslag heeft, is om den Lat. tekst aanbevelenswaardig. Vs. 534 schreef Thomas niet: somniandi, maar *somniferam* (U.). Vs. 542 ontbreekt *etiam* in U. en H. Wat verder, vs. 606, dentes pruriginosi zijn, zal bezwaarlijk verklaard kunnen worden. In H. staat *prurigines*, in U. *prurigineos*. Lees: *aprugineos*, cf. Solinus, c. 32; de woorden *aprorum dentibus similes* zijn daarvan de omschrijving en denkelijk wel eene interpolatie. Vs. 613 leze men met U. *nullae* parentur insidiae.

IV 515.

Men seghet wonder van desen diere:
Sijn vel gevleghen, ets die maniere,
als die zee den stoerm vernuwet,
dat hem sijn haer opwaert ruwet.

Zoo lezen wij van het Zeekalf. Maar iedereen ziet dat Ml. zoo niet kan geschreven hebben. De beste hss. maken in vs. 517 »de storm" tot onderwerp van den zin: V. A.: *als die storm in die zee vernuwet*, B.: *als die storm die zee vernuwet*. N. R.: si turbatum mare exsurrexerit in fluctus, similiter et pilus eius erectus exsurgit. Het Latijnsche *erectus exsurgit* vertaalt Ml. door: *opwaert ruwet*; het woord *exsurrexerit* kan hij niet vertaald hebben door *vernuwet*, wat bovendien geen zin geeft. Ik acht het niet geheel onwaarschijnlijk dat Maerlant:

als die storm die zee *verruwet*,
dat hem sijn haer opwaert ruwet

geschreven heeft. Het rijm *verruwet—ruwet* is geoorloofd. Wel is het onderscheid tusschen de beide woorden niet groot, maar dit is insgelijks het geval op andere plaatsen; zoo rijmen II 2307 *twe—entwe*, 2397 *hant—tehant*, III 3416 *sien—ontsien*. Vgl. mijne aant. op V 956.

Ik beschouw deze gissing geenszins als eene zekere emendatie,

want noch *verruwen* noch *ruwen* komen, voorzoover mij bekend is, elders in het Mnl. voor, en dus kan het wel zijn dat beide werkwoorden corrupt zijn. Beide zijn evenwel zuiver gevormd: *verruwen*, d. i. ruw maken, evenals *verclaren* = helder maken, *vervollen* = vol maken, en vele andere; *ruwen*, d. i. ruw worden, evenals *claren*, *leliken*, *ouden* = helder, leelijk, oud worden, enz. Deze vorm van woorden was in het Mnl. zoo gewoon, dat Maerlant zeker wel het recht had hun aantal met een paar nieuwe te vermeerderen.

IV 626. Verwijs schrijft: »N. R. ex eius cute tornantur »haste. Misschien gebruikte Maerlant een Hs. waarin *ornantur* »werd gelezen enz." Ik betwijfel dit. Tornare beteekent: op de draaibank vervaardigen, maar kan ook beteekenen: een reeds bestaand voorwerp door draaien rond maken, en Maerlant vatte het werkwoord in dien zin op. Hij vond zeker het bericht, dat uit nijlpaardenvel lansen gedraaid werden, te vreemd en dacht dat Thomas eene ruwe huid bedoelde waarmede lansen rond en glad gemaakt werden, evenals V 1010. Dat zich die opvatting niet met de woorden *ex* eius cute laat vereenigen, daarop schijnt hij niet gelet te hebben.

IV 667. In U. en H. staat: bella partiri; hetzelfde heeft Vincentius. Er moet m. i. *paraturi* gelezen worden. Vs. 713 heeft U.: *supra* caput; vs. 746: *duo prima* retorquens *brachia*; vs. 761: *quam carnis* zonder *sit*; vs. 822: *res fetida* in plaats van *rasina*; vs. 773 is achter *mede* eene punt weggelaten, met *die* begint een nieuwe zin.

IV 872.

Met haren kinden, es haer sede,
die si in haren armen draghen,
heeft mense ghesien in someghen (l. somen) daghen.

B. heeft 873: »dat sise in haren armen draghen", maar, zooals uit het Latijn »quos in brachiis portant" blijkt, verdient *die si* de voorkeur. Zal de zin evenwel geregeld afloopen, dan

zullen wij vs. 872: *dats haer sede* of *soes haer sede* lezen moeten, vgl. III 3096, V 88, 588.

IV 910.

Tande vreselic talre tijt
ghelijc als andre diere sijn,
ende gestaert alst delfijn.

De woorden »ghelijc als andre diere sijn" passen hier volstrekt niet. Onze twijfel aan de zuiverheid van den tekst wordt vermeerderd wanneer wij lezen wat Thomas hier van de Silla geschreven heeft, nl.: caput utique et pectus ut virgo formata habet. Sunt sicut syrenes, sed rictum et oris hiatum et dentes horridos et bestialem uterum et caudam ut delphinus habent. Van tanden, *zooals andere dieren hebben*, lezen wij hier geen woord; daarentegen merken wij op dat Ml., die overigens zijn origineel getrouw volgt, »bestialem uterum" onvertaald heeft gelaten. Wat er in vs. 911 gestaan heeft kunnen wij gissen als wij de varia lectio van V. A. »*gheliket*" te hulp roepen. Deze toch wijst op een adjectief dat den vorm van een verleden deelwoord heeft, en door middel van het Latijn vinden wij in V. A. de lezing *ghebuket* terug. Vgl. Kil. *Buyck*. Venter, alvus: et *Uterus*. Maerlant schreef dus:

Ghebuuct als andre diere sijn.

Dat dergelijke adjectieven in Der naturen bloeme zeer menigvuldig zijn — Maerlant maakte er zelf nieuwe — kunnen ons tal van plaatsen leeren. Wij vinden o. a.: *ghehovet* I 296, *ghehornet* II 77, 1069, *gheborstelt* II 1041, *ghehalst* II 412, *ghehaert* II 414, *ghetant* II 906, *ghestaert* IV 912, *ghebuult*, *gheborst*, *ghehovet*, *ghemont* II 2533. Op deze laatste plaats heeft, evenals op de onze, het woord *ghelike* door eene vergissing van afschrijvers het echte woord vervangen, zooals ik in mijne aanteekening op die plaats heb trachten aan te toonen.

IV 960. De bek van de schildpad, zoo lezen wij, is hard en sluit

als eene lons no min no mee.

Eene luns is eene pen die in de as van een wagen wordt gestoken om te beletten dat het rad er afglijdt. Daarom begrijp ik niet hoe dit woord hier kan gebruikt worden. »Claudit pyxidis modo" schrijft Thomas; pyxis beantwoordt aan ons *doos* of *bus*, maar toch durf ik niet gissen dat *lons* (V. A. *lous*) uit *dose* of *busse* ontstaan is. Het is niet onmogelijk dat Maerlant zich vergist en *pyxis* met *paxillus* (luns) verward heeft.

IV 973 schreef Thomas niet *si*, maar *sed* res in abdito est. De woorden die wij in de hss van Ml. lezen: *ende die dit wonder dicke saghen*, zijn stellig bedorven. Hoe kon Ml. schrijven dat zij, die het wonder vaak met eigen oogen aanschouwd hebben, er aan twijfelen? De Latijnsche tekst kan ons geen hulp verschaffen, en wat er oorspronkelijk gestaan heeft kan ik niet met genoegzame zekerheid gissen.

IV 1032. In L. staat: C *voete lanc*. Verwijs teekent aan: Lees: »XL". Hierin vergist hij zich. N. R.: quadraginta... cubitorum. Een cubitus is twee voet, en V. A. hebben de goede lezing »LXXX" bewaard.

Vs. 1061 luidt N. R. brachia habet fortia nimis, et loco manus quasi manum bisulcam cum qua ita validissime percutit ut.. cet.

IV 1085.

Sijn mout te sien es een afgront
ghelike als der hellen mont.

De uitdrukking »*der hellen mont*" is op zich zelve beschouwd niet af te keuren en zou als echte lezing kunnen aangemerkt worden, ware het niet dat de Latijnsche tekst ons eene andere aan de hand deed. De Zifius, zoo schrijft Thomas, is boven alle beschrijving groot en met geen ander dier in de zee of op het land te vergelijken. Cuius caput si videris, monstruosum omnino, si oris abissum, fugies velut mortis voraginem. Aan *vorago* beantwoordt een Dietsch woord dat slechts weinig van de lezing der hss. verschilt, nl. *slont*. Bij Kiliaen vinden wij:

Slonde. Fauces . . . . *vorago.* Bij Ruusbroek, dl. IV, p. 108:

O gheweldich slont
al sonder mont,
voere ons in dinen afgront!

Wat in de vertaling luidt: O potentissima absque ullo ore *vorago*, in tuam nos perduc abyssum! Maerlant zal dus geschreven hebben:

ghelijc als der hellen *slont.*

V 32.

Some vischen die te coemen plien
deen van den andren, ende van hem somen
siet men van vissche lime comen;
ende oec weet men van hem somen
datsi van pure aerde comen.

In B. ontbreekt *die*, vs. 32. Te recht noemt Verwijs den tekst »in alle hss. bedorven." Hij wil lezen:

Some vissche te coemen plien
Deen vanden andren, ende somen enz.

maar voegt er bij: »Doch om het dubbele rijm is het wel »waarschijnlijk dat de twee eerste verzen anders zullen hebben »geluid."

Ik geloof niet dat zijne conjectuur de oorspronkelijke woorden van Ml. herstelt. Om haar te kunnen beoordeelen moeten wij N. R. raadplegen; de tekst van H. is op deze plaats corrupt. U. heeft: Quidam pisces per se generantur sine coitu, et quidam *de limo* aliorum piscium et quidam de terra *simpliciter* (H. simplice) et quidam de putrefactione cet. Thomas geeft hier niet *vier* verschillende wijzen van ontstaan der visschen, maar slechts *eene* (per se generantur), en van deze hoofdstelling zijn de drie volgende de onderdeelen. Sommige visschen, zegt hij, worden zonder voortteling voortgebracht, en van deze worden sommige geboren uit . . . enz. De genoemde conjectuur nu geeft wel is waar een goeden, maar een geheel anderen zin. En dit is inderdaad een bezwaar. Wel veroorlooft Ml. zich grootere

vrijheid in de algemeene beschouwingen waarmede de verschillende boeken aanvangen, maar toch is het niet raadzaam eene lezing voor te stellen die Ml. met zijne bron in tegenspraak brengt. Zonder twijfel heeft onze schrijver in overeenstemming met Thomas geschreven dat sommige visschen »zonder andere", of »niet de een van den anderen" komen, maar welke zijne woorden zijn geweest durf ik niet bepalen. Daarentegen komt het mij zeker voor dat vs. 33 »ende van hem *some*", d. i. sommige van deze, die per se generantur, de ware lezing is.

Het is verder de vraag of in het dubbele rijm een bewijs van corruptie ligt. Ik twijfel er aan. Ongewoon is de herhaling van beide rijmwoorden zeker, maar zonder voorbeeld is zij niet. Evenals in andere mnl. gedichten komen ook in N. Bl. dubbele rijmen voor. Ik heb er 24 aangeteekend, nl. II 375, 1107, 1223, 1779, 2627; III 1309, 1349, 2095, 2353, 3012, 3416; IV 559, 665; VI 67; VII 1040; VIII 339, 457; IX 37, 220, 523; X 183, 347, 476; XII 539; en daaronder eenige die met het bovengenoemde overeenkomen. In III 1349 en verv. worden twee paren rijmwoorden herhaald: *daer—outaer*, *ooc—rooc*, *outaer—daer*, *ooc—rooc*, en 2095 en verv. rijmen: *naer—over waer*, *naer—over waer*.

V 81 luidt in N. R., in H. en U. na loco lutoso, niet: quum aliquando tamen aqua inerescit, maar: *qui* aliquando *caret* aqua. *Crescit* ergo ex putredine cet.

V 101.

In die tijt dat mene vaet,
seghet men dat al seevisch staet
in sire ghetidichede ten besten.
In heerfst tidet hi ten westen,
also ooc dat voghelte doet.

Het 104e vers is in geen onzer hss. zuiver bewaard. Maerlant wist even goed als wij dat de vogels in den herfst niet naar het westen trekken, en de Latijnsche tekst bevat niets van zulk eene reis. Na de woorden »piscium marinorum", in de

aanhaling van Verwijs, lezen wij: Unumquidque genus piscium marinorum habet tempus suum et in alio tempore bonum non est. Optima huius piscis captura est circa Augustum mensem aut circa Septembrem. Er is dus wel geen twijfel aan dat wij met V. A. B.: *in herfsttide* moeten lezen. Maar wat heeft er verder gestaan? Vertaalt men het Latijn, dan krijgt men: *In herfsttide vaet menne tbeste* (of *ten besten*), *als men ooc dat ghevogelte doet;* maar dit wijkt aanmerkelijk van de lezing der hss. af, ook van B., dat: *gaet hi ten besten* heeft, en is in strijd met den regel dat twee woorden die denzelfden vorm en dezelfde beteekenis hebben niet op elkaar rijmen mogen. Dit bezwaar blijft bestaan, wanneer wij met geringe wijziging der hss.: *In herfsttide es hi tbeste*, *als ooc dat ghevogelte doet* lezen. De Latijnsche tekst kan ons aan geen ander rijmwoord helpen, want beide woorden *beste* vinden daarin steun, het eerste in *optimum* (tempus), het andere in *optima* (captura).

Misschien slaagt een ander beter dan ik in het oplossen van deze bezwaren.

V 178.

Babilonici pisces zijn besonder
van verschen vischen erehande wonder.

Wat »*verschen*" hier beteekenen zal, begrijp ik niet. Ik denk voor 't naast dat het eene dittografie is van *vischen*. De Latijnsche tekst is in H. en U. bedorven. Hij luidt: Babilonici pisces quos Theophrastus circa Babilonem mirabiles esse describit, in locis ubi scilicet decidentibus fluviis in cavernis aquas habentibus. Als wij Plin. IX 83 vergelijken, zien wij dat hier woorden uitgevallen zijn. Bovendien bericht deze schrijver dat die visschen voor den dag komen *als het water valt*, *decedentibus aquis*. Maar Ml. heeft blijkbaar den bedorven tekst voor zich gehad en vatte de woorden decidentibus aquis in cavernis op als: wanneer het water zich in de holen stort, iets wat alleen bij wassend water geschieden kon.

V 272.

Ende die binnen niet en hevet
want hi sonder noten levet.

N. R. quia non pascitur cibis. Maar reeds uit den samenhang blijkt dat hier *zonder voedsel* bedoeld wordt. Lees dus: *sonder eten.* Ik meende eerst in *noten* het wkw. *nutten* terug te vinden, maar ik geloof niet dat dit zonder nadere bepaling gebruikt kan worden.

V 315.

Aldus in deser maniere
also als ict hier visiere,
deen dus van den andren comen.

Het 316e vs. heeft veel geleden. De schrijvers van V. en A. vonden het in hun origineel onleesbaar of onverstaanbaar en lieten het, zooals hunne gewoonte is, geheel weg. De schrijver van L. vulde de opene ruimte met woorden van eigen maaksel in; in B. en in het Schwer. fragm. leest men: *wortelen si in der rivieren* (Schw. fr. *die riviere*). Deze woorden geven geen redelijken zin, maar moeten toch ons punt van uitgang zijn bij het zoeken naar de ware lezing. De Latijnsche tekst geeft geen licht, maar de samenhang doet ons vermoeden dat Ml. niet *wortelen* maar *telen*, d. i. voortbrengen, geschreven heeft. Daar V. A., vs. 315, *aldus es* hebben, is de ware lezing misschien:

Aldus *es* in deser manieren
haer vorttelen in der rivieren.

De aanhaling, vs. 314, bij Verw. geeft geheel andere woorden dan de hss. van N. R. Wij lezen daar: Emittit lac loco seminis quod eiectum femina ore recipiens statim ova parit in sobolem profuturam (*l.* futuram). Neque enim femina potest parere ova nisi sperma prius receperit cet.

V 489, lezen wij van den visch esox:

Daer omme hevet hi maer een.

Verwijs wil met B. »want hine hevet maer een been" lezen.

Deze lezing is evenwel in strijd met het volgende vs., waar wij vinden dat die visch »lettel bene" heeft. De hss. V. A. hebben: *daer menne hevet hi ware een*. Dit zijn woorden zonder zin, maar toch geven zij ons de ware lezing, wanneer men de lettergrepen slechts anders afbreekt. Maerlant schreef:

Daerme ne hevet hi maer een,

d. i. hij heeft maar één darm. *Daerme* is een genitivus partitivus. N. R.: Ezox unum intestinum habet, ossa pauca et parva.

V 618, luidt N. R. niet: fluida de carne, maar: fluida carne.

V 670. De opmerking van Verwijs, dat de hss. van Ml. niet aan den Latijnschen tekst beantwoorden, is juist. Ml. schijnt de woorden »ut filii—praedae" niet goed begrepen te hebben. Overigens is het verschil dat wij tusschen Ml. en N. R. opmerken denkelijk slechts schijnbaar. Wij kennen nl. den tekst van N. R. niet goed; naar alle waarschijnlijkheid is er na *praedae* (zie de aant. in de uitg. van Verw.) iets uitgevallen. Immers bestaat er geen samenhang tusschen »et hoc propter naturalem crudelitatem" en hetgeen daaraan voorafgaat, en past *invidus* niet bij *femina*. Men vergelijke wat Thomas eenige regels vroeger schreef: Pari sui generis parcere recusat, vel ob naturalem crudelitatem cet. (zie de aant. in de uitg. van Verw. op vs. 659). Dat Thomas tweemaal hetzelfde bericht behoeft ons niet te verwonderen; hij doet dat meer dan eens, nl. wanneer hij uit verschillende bronnen put.

V 809.

Die spierinc jeghen scone weder,
als die storm sal vallen neder;
erehande visch spierinc al,
jeghen dat storm risen sal.
Milagor en doet niet also.

Deze regels laten zich niet verklaren. Verwijs schrijft er van: »Hoewel de zin zeer gewrongen is, misschien door het

»wegvallen van een paar regels, vindt men bij B. eene goede »lezing:

Erehande *bliscap heeft* hi al.

»De bedoeling is dat de Milago niet de spiering is, die èn te»gen schoon weder èn tegen storm uit blijdschap zich boven »het water verheft."

Maar deze gissing brengt ons niet op den rechten weg. Wij moeten daarbij niet alleen onderstellen dat er regels zijn uitgevallen, maar ook het gezag der beste hss., V. en A. verwaarloozen; en tevens is de uitdrukking *erehande bliscap* alles behalve natuurlijk. Om de geheele plaats te herstellen behoeven wij niets anders aan te nemen dan eene kleine vergissing van den eersten afschrijver. Deze las *spirinc* in plaats van *sprinct*. Ml. schreef:

Milagor, sprect Ysidorus,
es een seevisch, heet aldus,
die *sprinct* jeghen scone weder,
als die storm sal vallen neder.
Erehande visch *sprinct* al,
jeghen dat storm risen sal;
milagor en doet niet also.

Op deze wijze gelezen, wordt de plaats zoo duidelijk dat geen nadere verklaring noodig is. En dat deze lezing de ware is, blijkt uit N. R. Thomas schreef: Milago piscis marinus est qui, ut dicit Isidorus, *evolat* super aquas et hoc quotiens tempestas mutari cernitur, in signum laetitiae quod cessaverit *volitat* super aquas (H. undas); hoc quidem contra alios pisces et monstra maris qui oriente tempestate videntur quasi ludere super aquas.

Deze plaats is eene uit de vele waaruit blijkt dat men voorzichtig zijn moet bij het gebruiken van hs. B. Dit hs. heeft vaak de goede lezing bewaard, het is naar een zeer goed hs. gecopiëerd, maar de schrijver heeft, waar de zin hem niet duidelijk was, niet geschroomd regels weg te laten en andere van zijne eigene hand er voor in de plaats te schuiven.

V 956 en verv. zijn in alle hss. door elkander geraakt. Van den rog lezen wij:

V. A.

Jeghen ander vische maniere
scaerp ghetant als een saghe
. . . .
hevet die rogghe enen staert
als een serpent achterwaert.
An den buuc staet hem die mont,
lelic ende onreine talre stond.

B.

Jeghen andre vessce maniere
scarp ghetant alse een saghe
dogen oftmen den duvel sage.
An den buuc staet hem die mont.
lelic ende onreine talre stond.

L.

Jeghen andere vische maniere
Die oghen oft een duvel ware
Scaerp ghetant als ene saghe
hevet die rogghe enen staert enz.

Samenhang zoeken wij hier te vergeefs. Verwijs plaatst achter vs. 956 eene punt en voegt dus »jeghen andere vische ma»niere" bij het voorafgaande, maar hierin mogen wij hem niet volgen. Dat toch visschen op de plaats, waar zij menigvuldig zijn, niet geacht worden en daarentegen duur zijn in verafgelegen streken, waar men ze moeilijk krijgen kan, is niet »jeghen andere vische maniere", maar is eene algemeene waarheid die door Ml. meermalen uitgesproken is. Uit plaatsen als V 159—162, 747—751 blijkt dat met »lief ende diere" vs. 955 de zin uit is. Dit leert ons ook de Latijnsche tekst, dien ik hier laat volgen, omdat hij ons den draad in handen geeft die ons den weg in dezen doolhof doet vinden. Thomas schreef: Hic inter pisces nobiles vilis admodum reputatur et hoc ubi piscium copia est, ubi vero piscium egestas ibi et eis raritas pretium facit. In latitudinem et longitudinem, quae eis fere aequalis est, duos aut tres cubitos habent, propemodum rotundi sunt. Oculos habent horribiles, os deformitate luridum (zoo H. en U. Bij Vinc.: lividum) et hoc non eo loco quo pisces ceteri sed loco ventris; ubi vero caput et oculi sunt os non habent. Caudam habent longam ut coluber et in ea spinulas quasdam acutas valde. De woorden »jeghen andere vische maniere", vs. 956,

behooren dus bij »an den buuc staet hem die mont" vs. 961; »scaerp ghetant als ene saghe" behoort bij »hevet die rogghe enen staert" vs. 959. Ik stel voor aldus te lezen:

V 956.

Jeghen ander vissche maniere
an den buuc staet hem die mont
lelic ende onrene talre stont.
Doghe oftmen den duvel saghe.
Scaerp ghetant als ene saghe,
hevet die rogghe enen staert
als een serpent, achterwaert.

Het is waar, wij moeten, op deze wijze lezende, vele verzen omzetten, maar dat regels van een gedicht in handschriften van hunne plaats geraakt zijn, is een zeer gewoon verschijnsel, en dat door de afschrijvers met deze plaats geknoeid is toonen onze hss. aan. Hoe de verwarring ontstaan is wordt verklaarbaar indien wij mogen aannemen dat Ml. vs. 957 de woorden in deze orde geschreven heeft: *staet hem an den buuc die mont*, en dat een der eerste afschrijvers zijn oog van *staet* op *scaerp* heeft laten afdwalen.

Dat ik met B. *saghe* (zaag) op *saghe* (van zien) laat rijmen kan geen bezwaar opleveren. Ook in N. Bl. maakt Ml. gebruik van de vrijheid om woorden te laten rijmen die in vorm gelijk zijn, in beteekenis verschillen. De plaatsen waar hij dat doet zijn de volgende: III 3377 *van der S—es*, IV 695 *hoorne-hoorne*, V 1119 *horen—horen* (dat vs. 1119 *horen*, niet *doren* staan moet, blijkt uit de beste hss. en uit de woorden van Thomas: cornu parvum ferunt), VI 67 *doet—doet*, VII 574 *weder—weder*, 661 *hare—hare*, X 547 *siet—siet*, XII 313 *waren—te waren*. Het rijm II 2397, *in elke hant—tehant*, kunnen wij niet meerekenen, daar *tehant* als één woord is aan te merken; II 1231 zal men in plaats van: *hoe soet ware* wel, met H. D. B. (bij Bormans), *hoe soet vare*, evenals IV 63, moeten lezen.

De eenige plaats die tegen den regel schijnt te strijden is VII 341:

Nachts wandelt se (de pad) meest alle weghe
ende gherne in ghetredene weghe.

Maar even als *tehant* moet *alleweghe* hier als één woord beschouwd worden. Dat *weghe* niet de gewone beteekenis heeft leert ons het volgende vers. N. R.: Nocte ambulat et hoc magis vias tritas vestigiis hominum. *Alleweghe* heeft hier den zin van *altijd*, evenals Alex. V. 743 »daventure, die *alleweghe* es onghestade."

V 1025.

Ende menne niet wecken mach
met ghenen precle, sonder slach
van siecheden of van plaghen.

Er is spraak van den visch Salpa, die niet gaar gekookt kan worden wanneer hij niet vooraf wordt gebeukt. Bij dezen worden de zondaars vergeleken die zich in zonden verharden en numquam spiritus sancti vel caritatis igne *decoqui* possunt ut sint electum edulium divinae voluntatis, nisi prius infirmitatum aut tribulationis alicuius flagello salutifero castigentur.

Ml. zal dus wel geschreven hebben:

Ende menne niet *gheweken* mach,

Gheweken beteekent hier *vertederen*, *vermurwen*, evenals Rijmb. 32117. In dezelfde beteekenis komt het simplex *weken* voor, zie Lsp. Gloss. Voor *precle* leze men met de varianten *predikene*.

V 1078.

Men voert sine levere verre
Om lieden te maken erre.

Deze woorden zijn niet te begrijpen zonder vergelijking van den Latijnschen tekst: huius jecori teneritas nulla praefertur. Procul et de longinquo si quis hasta vel virga torpedinem attigerit, subito brachia quamquam fortissima tangentis obstupescunt et torpescunt. Vgl. Plin. IX 67, XXXII 2. Maerlant heeft blijkbaar de woorden procul et e longinquo met het voorafgaande verbonden en in plaats van praefertur misschien *profertur* gelezen, wat wij in U. vinden.

V 1089 en verv. lezen wij de beschrijving van den visch die volgens de hss. van Maerlant Trelius of Trelinus, volgens N. R. Trebius heet, en van dezen wordt onder meer wonderlijke zaken verhaald dat hij *een half voet* lang en *vijf voet* dik is. Dit schepsel is de vrucht van eene opeenstapeling van vergissingen, waarvan men niet licht de wedergade vinden zal. Het is eigenlijk geen visch maar een mensch, en wel een Romeinsch schrijver uit de eerste eeuw voor Christus. Om dit duidelijk te maken moet ik de woorden van Plinius aanhalen. In IX 41 is spraak van de echeneïs, door Ml. vs. 387 en verv. beschreven, en geeft Plinius de meeningen van verschillende geleerden op: Pedes eum habere arbitratur Aristoteles. Mutianus muricem esse...... Trebius Niger (scil. arbitratur) pedalem esse et crassitudine quinque digitorum naves morari, praeterea hanc esse vim eius asservati in sale cet. Onmiddellijk daarop volgt in c. 42: Mutant colorem candidum *maenae* et fiunt aestate nigriores. Mutat et *phycis* reliquo tempore candida, vere varia. Eadem piscium sola nidificat ex alga atque in nido parit.

Plinius verhaalt dus dat de echeneïs volgens Trebius Niger een voet lang is en schepen die vijf duim dik zijn (dus zware schepen, vgl. Juvenalis, Sat. XII 58, 59) tegenhoudt. Daarna beschrijft hij twee andere visschen, *maena* en *phycis*.

Welnu, bij Thomas zijn die drie visschen samengegroeid, en die eene heeft den naam des schrijvers gekregen en bovendien andere wonderlijke eigenschappen. Thomas schrijft: *Trebius niger piscis est*, ut dicit Plinius, pedalis est in longitudine et cum ita parvus est, tamen piscis *quinque digitorum crassitudinem habet.* Hanc ei inesse vim Plinius recitat ut pars eius asservata in sale aurum quod deciderit in altissimos puteos admota extrahat et faciat fluitare. Mutant (die trebii dus) colorem candidum in hieme et fiunt aestate nigriores. Inter omnes pisces trebius quidem solus ex alga nidificat et in nido ova parit. cet. Dat had die Romeinsche schrijver zeker niet gedacht!

Wat vinden wij nu bij Maerlant? Bij hem wekken de afmetingen van den trebius nog meer verbazing, daar deze maar

een half voet lang is (wat overeenkomt met hetgeen Isidorus, Or. XII 6 van de echeneïs schrijft). Vervolgens lezen wij dat *niet de visch zelf*, *maar zijn vet* met de jaargetijden van kleur verandert; ik kan mij echter niet voorstellen dat Ml. zelf in de beschrijving die verandering gebracht heeft, waartoe de woorden van Thomas volstrekt geen aanleiding geven, en vermoed dat hij het woord *crassitudo*, door Thomas reeds niet begrepen, op zijne beurt verkeerd heeft opgevat als: *smeer*. Ik geloof dat hij vs. 1092 en verv. geschreven heeft:

Nochtan soes V voete dicke
sijn smere, ende wonder es dit:
des somers swart, des winters wit.

d. i. des zomers is hij zwart enz. Deze gissing vindt steun in hs. B., waarin 1092 *hi* en 1094 *es* ontbreken.

In vs. 1096 is *in enen wale*, waarop de varianten van V. A. wijzen, de ware lezing, d. i. in een put. *Wal* en *wael* komen beide in het Mnl. voor; het eerste in verbinding met *helsce*. De *helsce wal* is de borrelende, kokende afgrond der hel, Ml. Disputacie vs. 108, Lsp. Gloss. *Wael* wordt in overdrachtelijken zin gebezigd door Stoke, II 644: *een wael van miltheit*. In de 17e eeuw komt het nog voor bij Hooft, Gedichten uitg. Leend. I, p. 62, reg. 17, maar daar beteekent het alleen waterplas, kolk, de plaats waar waternimfen wonen. De Bo, Westvl. Id., geeft *waleputte* op, als: een groote, diepe draaikolk.

In vs. 1098 kan

Heeft men ghecuwet met soute
een stic van desen vische goet

de goede lezing niet zijn. De woorden van Thomas »asservata in sale" doen ons vermoeden dat Ml. niet *ghecuwet*, maar *ghecupet* geschreven heeft.

Utrecht, Juni 1881.

W. H. VAN DE SANDE BAKHUYZEN.

VELTHEM'S EPISODEN UIT HILDEGARDIS.

Men weet, dat een gedeelte van Velthem, behalve eene voortzetting van den *Sp. Hist.*, ook allerlei prophetieën bevat aangaande de toekomende eeuw, die o. a. geput zijn uit Daniël, uit Merlijn, uit Hildegardis, enz. Uitvoerig en grondig is ook over dit gedeelte van Velthem's geschiedwerk gehandeld door De Vries in de Inleiding op den *Sp. Hist.* Met de grootst mogelijke zorgvuldigheid en nauwgezetheid is daar alles bijeenverzameld, wat voor de kritiek van Velthem nut kan hebben, en zoo vindt men daar ook eene volledige opgave van al die gedeelten uit het Lat. werk van de geleerde middeleeuwsche non Hildegardis, welke Velthem in zijn geschiedwerk heeft ingevlochten. Zie vooral van de genoemde Inl. bl. LXXII-LXXXIX. De taak der kritiek van dit gedeelte van Velthem is door dien scherpzinnigen en nauwgezetten arbeid zeer gemakkelijk gemaakt, en indien ik dus eenige bijdragen kan leveren tot verbetering van dit in hooge mate bedorven gedeelte van Velthem, erken ik gaarne, dat het pad mij reeds van te voren gebaand was, en dat ik slechts het daar aangegeven Latijn en mijne oogen behoefde te gebruiken om te vinden hetgeen ik hier mededeel.

Hoezeer hier en daar de tekst van Velthem verandert, wanneer men hem met behulp van het Latijn aan een nauwkeurig onderzoek onderwerpt, kan men o. a. zien in bovengenoemde Inl. op den *Sp. Hist.*, bl. LXXXVI, waar uit 11 regels niet minder dan 14 fouten zijn gehaald. Een deel dier fouten is zonder twijfel aan de onkunde of althans aan de slordigheid van den ver-

taler (of afschrijver?) te wijten[1]: ze alle te verbeteren zou dus onmogelijk zijn: ik zal mij dus niet de illusie vormen, den tekst van Velthem geheel verstaanbaar te zullen maken, en hier alleen de merkwaardigste verbeteringen mededeelen, terwijl ik de andere, als ook mijn excerpt van de overeenkomstige passages van Hildegardis[2], gaarne ter beschikking stel van hem, die ons de vurig begeerde nieuwe uitgave van Velthem schenken zal.

Velth. VII. Cap. 14, vs. 19:

Die dit *word bringen* mit eren.

l. *vordbringen*, in den zin van *mededeelen*, lat. *proferre*. Cap. 16, vs. 14.

Vs. 29 vg.:

Ende Eertscebisscop ende al de mede
Ende orkenden alle hier ter stede
Dat si dese boeke bescreef.

l.:

Ende *Eertsbisscoppe* ende *abde* mede
Ende *orconden* alle hier ter stede,
Dat si dese boeke bescreef.

Lat. (*Act Sanct. d.* 17 *Sept. bl.* 675, *N°*. 195): Legite libellum vitae ejus, legite diversas Epistolas magnatum terrae ad eam transmissas, et praesertim trium Apostolicorum, puta Eugenii, Anastasii et Adriani, Conradi quoque regis et Frederici imperatoris, patriarchae Ierosolymitani, *archiepiscoporum*, episcoporum, *abbatum* et praepositorum .... Haec sancta Virgo libros quosdam, Deo jubente imo cogente, scripsit (vs. 15—33).

Cap. 14, vs. 51.

So dat ic som hare prophetien,
Die stonden in desen boeken drien,
In vif (l. vijf) tiden te ordineren.

---

1) Men zie b. v. Cap. 27, vs. 33 vg.
2) Naar het exemplaar van Dr. De Vries. Vgl. *Sp. Hist.* Inl. bl. LXXXVII.

Lat. t. a. p. 197: »Quae de futuris temporibus et de Antichristo in tribus libris suis.... prophetavit, in hunc unum libellum *ex maxima parte* collegi et prout melius potui, in quinque tempora *ordinavi*." Men zal dus moeten lezen:

Ute desen dedic minen ondersoec,
So dat ic som hare prophetien....
In vijf tiden *wilde* ordineren,
Dat so wie*t* wilt studeren, enz.

Ook in vs. 64 is een *te* corrupt:

Daeromme so es dit boec oec geheten
Vanden meesteren, dier af *te* weten,

Men leze: »dier af weten". Lat.: »Unde, si placet vobis, vocetur liber iste Speculum futurorum temporum, sive Pentachronon."

Cap. 15 is niet te vergelijken, daar het werk van Gebeno onuitgegeven is. Zie *Sp. Inl.* bl. LXXXV.

Cap. 16, vs. 11:

O minsce, broech, van ascen comen!

lees:

O minsce *broesch*, van *asscen* comen!

Lat. *Scivias* Lib. I *Praef.*: »O homo fragilis et cinis cineris."

Vs. 49:

Maer van den dat ic XV jaer was out
Stac mi int herte dese gewout
Tot desen tiden in wonderlicheden.

l.:

Van *dien* dat ic V jaer was out.

Lat. t. a. p.: »Virtutem (*gewout*) mysteriorum.... a puellari aetate, scilicet a tempore illo, cum *quinquennis* essem usque ad praesens tempus mirabili modo in me senseram."

Vs. 59:

Doen ic sach dese visioene,
En wassic niet in droems doene...

Noch *buten dorne* horne mede,
No in onbequamelijc stede
Sone werd mi dit niet wtgegeven.

l.:

Noch buten *der oren* horne mede...
Sone werd mi dit niet *in*gegeven.

Lat. t. a. p.: »Visiones vero quas vidi, non eas in somnis, nec dormiens, nec in phrenesi, nec corporeis oculis aut *auribus exterioris hominis* nec in abditis locis accepi."

Cap. 17, vs. 21—33;

Doe sach ic te Aquilonen *wert* (l. waert)
Daer mi worden geopenbaert
Vif (l. vijf) *steden* (l. beesten) staende saen.
Die ene als een hont gedaen,
Die *virijn* (l. vierijn) waer, *sceen hi* (l. so sceent) daer,
Maer hine *beelde* (l. bernde) niet vorwaer.
Na 1) Dander was een leu na dit,
Van gedane tusscen swert ende wit.
Die derde alse een bleec part,
Dat (l. Die) vierde alse een verken swert,
Dat (l. Die) vifte alse een wolf grijs,
Ende *stont* (l. stonden) gekeert in alre wijs
Te Occidente*n* wert.

l. Visio XI initio (709 A): »Deinde vidi ad aquilonem et ecce ibi quinque *bestiae* stabant, quarum una erat ut canis igneus, sed non *ardens*, una ut leo fulvi coloris, alia ut equus pallidus, alia ut niger porcus, alia ut lupus griseus, et se ad occidentem vertebant." Voor de verbeteringen kan men vergelijken vs. 4 vgg. van Cap. 18.

Cap. 18, vs. 9:

Dat in desen tiden die liede
Gelijc den hont in allen bediede
Ende bitende selen sijn oec mede
Ende selen bernende scinen gerede;
Maer in die gerechticheit was gesciet
Gods ons Heren wats gesciet.

1) *Na* moet weg.

Het zal noodig zijn, eerst het Lat. van deze plaats mede te deelen, daar wij daaruit misschien nog eenig licht in deze duistere prophetie mogen verwachten. T. a. p. 710 C. lezen wij o. a.: »Quarum una est ut canis igneus sed non ardens, quia cursus temporum illorum homines suae constitutionis mordaces habebit in sua quidem aestimatione velut ignis apparentes, sed in justitia Dei *non* ardentes." Men moet dus de laatste regels aldus lezen:

Maer in die gerechticheit *niet*
Gods ons Heren, wats gesciet.

Cap. 18, vs. 38.

So sal die loep des tijts so hert
Ende in swerdheiden werden gescepen
Ende met serecheden so begrepen,
In vulen sonden werden so quaet
Ende jegen die wet doen, verstaet
In vele sticken ende achter dingen
Ende ongelove oec vord bringen.

Het Lat. luidt aldus (t. a. p.): Alia ut niger porcus, quoniam cursus ille rectores magnam nigredinem tristitiae in se ipsis facientes habet, et se luto immunditiae involventes, videlicet divinam legem in multis contrarietatibus fornicationum et aliarum similium abominationum *postponentes*, ac multa schismata divinorum praeceptorum in sanctitate machinantes."

Men leze dus:

So sal die loep des tijts so hert (= *zeer*)
In swerdheiden werden gescepen
Ende met sericheiden so begrepen
Ende in vulen sonden werden so quaet,
Ende jegen die wet doen, verstaet,
In vele sticken, ende *achterdringen* (nl. *die wet* d. i. *het geloof*.),
Ende ongelove oec vortbringen.

De voorbeelden van *achterdringen* zijn in 't mnl. zeer schaars. Het Mnl. Wdb. geeft slechts één voorbeeld, nl. Heelu 5535:

Ende doen hi wert *achtergedrongen*.

Op deze plaats geeft ons het lat. *postponentes* de zekerheid dat wij ook hier het woord *achterdringen* moeten lezen. *Achterdringen* bet. *terugdringen*, *op den achtergrond dringen*, *tegenwerken* (opp. *vortbringen* in den volgenden regel.) Het is in dezen zin (de fig. opvatting) synoniem van *achterdromen*, *achtersteken* en *achtersetten*. Zie Mnl. Wbd. in vv. Een ander voorbeeld van *achterdringen*, doch in eig. zin, leest men *Brab. Y.* VI, 6065:

Hoe hertoghe Wenceline waert
Achtergedrongen daer met crachte.

In intr. zin, nl. dien van *achternadringen*, *met gedrang achternakomen* vinden wij het woord *Brab. Y.* II, 1252: Tvolc quam *achter* te hope *gedrongen* met groten scaren.

Cap. 19, vs. 5:

Erehande volc . . . . . .
Die der liede sonden selen eten,

is, hoe vreemd de woorden ook klinken, volkomen in orde. Zij zijn de vertaling van het Lat. (Fabricius, *Bibl.* (ed. 1858) III, 243): »Insurgent gentes, quae comedent peccata populi." Vs. 63:

Si selen *ongemoemde* dingen
Ende qualike bejaecht te gader bringen,

is de vertaling van Lat.: tollent res *injustas* et male acquisitas." Wij weten nu dat *ongemoemt* hoogst waarschijnlijk eene vertaling van *injustas* moet bevatten, maar voorloopig ben ik niet in staat, over het duistere woord *ongemoemde* eenig licht te doen opgaan.

Cap. 20, vs. 3;

Ende tfolc sal van dage te dage
Quader werden alle faelge,
Ende hard ende trege, hoe soet gaet.

Het Lat. is hier (t. a. p.) beknopter en heeft slechts: »Po-

pulus de die in diem durior erit." Doch *alle faelge* moet reeds alleen om het rijm als bedorven beschouwd worden, en de uitdr. die men verwacht, kan slechts de beteekenis hebben van *langzamerhand* of een derg. begrip: *allengs*, *allmählig*, enz. Het mnl. nu biedt eene uitdr. aan, die volkomen aan de hier gestelde vereischten voldoet, nl. *alle slage*, dat in de genoemde bet. o. a. voorkomt:

H. d. Heim. 1127:

Herfst comt, als der sonnen ganc
Vor winter maect even lanc
Bede den dach ende die nacht . . .
Die lucht vercout dan *alle slaghe.*

en *Nat. v. H.* 263:

Die mane, te vijftien daghe
Gaet si breken (*afnemen*) *alle slaghe.*

Het comparatieve begrip is niet een onmisbaar kenmerk der uitdrukking. Vgl. *Nat. v. H.* 132 en

Mann. en Vr. Heim. 419:

Daer na comt . . . .
Die swarte colore ende regneert vort
Van der negender ure van den dage
In har macht (?) *alle slaghe*
Toter derder uren mede
Van der nacht in die lede.

De bet. is hier voor zoover wij uit den zin kunnen opmaken *telkens*, *elke reis*. De uitdr. kan op twee wijzen aan deze bet. gekomen zijn. Vooreerst kan men vergelijken onze uitdr. *slag op slag*, het hd. *allschlag*, *allebüff* en *allestraich* (zie Ndl. Wdb. op Allebot) en soortgelijke uitdr. in 't Fr. met *coup*, b. v. *à tous coups*. vg. *H. d. Heim.* bl. 162. Aan den anderen kant bedenke men, dat *slach* ook de bet. van (*wagen*)*spoor* heeft, en in 't mv. ook voor *wegen* gebruikt wordt. Vg. *Mor.* 3195, *Parth.* 1172, Velth IV, 64, 96, *Lanc* II, 45741. *Alle slage* is dan volkomen hetzelfde als mnl. *alle wege* = eng. *always* = *altijd*, en in de beide eerste voorbeelden kan men *alle slage*

door *altijd* (bij een comparatief begrip, lat. *in diem*) wedergeven. Vg. ook »vorwaertmeer *alleweghe*". Mnl. Wdb. 197.

Cap. 20, vs. 40.

Vor devoteleke smekinge mede.

Daar het ww. *coesdi* uit vs. 37 moet worden herhaald, leze men:

Vor *devotie* smekinge mede.

Het Lat. is ook niet overduidelijk t. a. p.: »Mementote quod eratis *devoti adulatores*, sancti hypocritae, enz.

Cap. 20, vs. 54.

Vor cepere der sonden (nl. coesdi) met gewelt
Ordineren des gemaecs . . . . .
Verswelgere alre spisen,
Begeren in vele wisen
Alre eren ende wachtere.

Het Lat. heeft slechts enkele punten van overeenkomst met onzen tekst, b.v. de *ordinatores commodi* en de *desideratores honoris*. Uit het laatste blijkt al dadelijk, dat in vs. 4 in plaats van *begeren* gelezen moet worden *begeerre*, d. i. *hij die begeert*, een woord dat ook elders in 't mnl. voorkomt. Vg. *Kalender* VII, 166: (Jhesus) hevet vele *begheerres* syns troestes, mer luttel die drucke ende liden begheren, en *Ms.* (Lett.) 75, f⁰. 117*c*. Een *begherer* der vreemder dinghe. De »*cepere* der sonden" wordt in 't Lat. niet gevonden, maar dat het woord corrupt is, lijdt geen twijfel. De bedoeling moet zijn *die zich van zonden onthoudt*, *die ze bestrijdt*. Hoogst waarschijnlijk zal men moeten lezen: »*tempere* van sonden", eene misschien niet zeer gelukkige navolging van het Lat. *temperare a peccatis*. Deze verbetering verschilt slechts zeer weinig van de door De Vries, *Taalz.* 33 vg. en *Archief* II, 138 (noot) voorgestelde. Het subst. *temperre*, dat ik in den tekst breng, wordt vooreerst door den zin gevorderd en is nog meer met het Hs. in overeenstemming dan de inf. *temperen* van De Vries, daar het Hs. heeft *cepe* en niet *cepē*. Het is denkbaar dat in later Latijn *temperator*

peccatorum gebruikt werd voor *iemand die zich van zonden vrijhoudt.* De verandering van »cepere" in »tepere" is zoo gering, dat dit bijna geen verandering heeten mag.

Cap. 20, vs. 15.

Also alse Simon Magus dede,
Die lud'er beden's Apostels mede
Onse Here dede vallen, ende breken daer
Sine beneden, ende placchde swaer.

Het Lat. heeft hier t. a. p.; »Tunc cecidistis, sicut Simon Magus, cuius *per orationes* Apostolorum dominus *ossa* contrivit et plaga crudeli percussit." Men leze dus:

Die *bider* beden sApostels . . . . .
Onse Here dede vallen ende breken daer
Sine *bene*, ende plaechde swaer.

Een zeer aardig verhaal der geschiedenis van Simon den Toovenaar vindt men *Ned. Proza* 101—104.

Cap. 21, vs. 16:

Hoe lange selewi dese treken
Gedogen van desen ongripenden dieren
Die hier gaen in wolfs manieren?
Doe wi ane, het es tijt.

Men leze:

van desen *om*gripenden dieren
Die hier gaen in wolfs manieren;
Doewise *ave*, het es tijt.

Het Lat. (*Lib. Div. Oper.* P. III, Visio X Cap. 16) heeft slechts: »Quamdiu rapaces lupos istos patiemur et tolerabimus, qui medici esse deberent et non sunt," maar de zin kan niet anders worden aangevuld, dan op de wijze, door mij in den tekst voorgesteld. *Omgripend* van dieren gezegd, in den zin van *roofzuchtig*, komt in 't mnl, zoover ik weet, nergens elders voor, maar het is er zeer goed voor te gebruiken. Vg. onze uitdr. »een vuur dat *om zich grijpt*", voor *alles verslindt.*

Cap. 20, vs. 25 vgg.:

hierom alse wrede diere
Werdense bestrict in dese maniere....

Men leze:

Werden *wi* bestrict.

Lat. t. a. p. »idcirco ut ferocissimae bestiae *nos* capiunt."

Vs. 31 vgg.:

Ende die wet si oec strueren,
Ende aldus die wolve verteren
Ende met overate verslinden;
Van overspele si hem onderwinden,
Ende bringen die re toe vele met
Si judiceren ons buter wet.

Lat. t. a. p.: »legemque destruunt, quemadmodi lupi agnos devorant atque in crapula voraces sunt, adulteriaque quam plurima perpetrant, et propter talia peccata absque misericordia nos judicant." Misschien moet men in den 2en regel het obj. van *verteren* en *verslinden*, nl. *die scape*, invullen, maar in elk geval moet de voorlaatste regel gelezen worden:

Ende diere toe bringen vele met,
Si judiceren ons buter wet.

»die er zelf zooveel aan doen, zich er zoozeer aan schuldig maken, veroordeelen ons er om."

Vs. 52:

si selen hebben onder
Alle riken ende *distenberen*,

lees: *disturberen*: Lat. t. a. p.: »totam regionem sibi subjiciendo *disturbabunt*."

Cap. 22, vs. 27:

Besie wi erffelike daer nare
Met discrecien, ende nemen ware
Wat dat hem geoffert es
Vore die ziele.

Men leze:

Besiewi *erenstelike* daer nare.

Lat. l.l. »*Diligenter* autem consideremus, quid cum magna discretione pro animabus defunctorum oblatum sit."

Vs. 37:

Die werelike liede selent al
Entsce goet hebben groet ende smal.

Lees:

selen al
Derdsce goet hebben.

Lat.: Omnipotens enim Pater recte divisit omnia ...., *terram* vero terrestribus.

Vs. 42:

So dat niement des anders deel
Met rove, noch met genen sticken
Vort ne sal dat men ontplicke,
Want en seide niet none geboet enz.

Lat. t. a. p.: »ita ut neutra pars istorum aliam per rapinam opprimat. *Deus* quidem non praecepit, enz."

Men leze:

Vort ne sal *nemen no* (?) ontplicke*n*,
Want *God* en seide niet none geboet.

Ontplicken is wisselvorm van *ontplucken*, evenals *sticken* van *stucken*. *Ontplucken* in den zin van *afnemen*, *berooven* komt meer voor. Zie Oudem. i. v.

Cap. 23, vs. 19:

Al wenende ende al clagende mede
Secgen si: Dese werd ter stede
Om dat wi den Aelmachtigen God
In onse Orden niet sijn gebod,....
Hierom so siwi ontset.

De woorden zijn hier zeer verward, doch er is slechts eene zeer kleine fout in; de voornaamste fout ligt in de interpunctie en verklaring van Le Long: Men leze:

Al wenende ende al clagende mede
Secgen si dese *wort* ter stede:
Omdat wi, enz.

Lat. (t. a. p.): »Ululando clamabunt et dicent: Quia omnipotentem Deum in ordine officii abjecimus, idcirco super nos confusio haec inducta est." *Gebod* als bnw. ken ik niet. Ik houd het er voor, dat aan 't begin van den volgenden regel *Doen* moet worden ingevoegd.

Cap. 25, vs. 29.

Ende die pays, die oec vor dien
In den tijt, dat God vorwaer
Geboren werd, die werdet daer
In dien tiden volwilt algader.

Lat. l. l.: »Pax enim illa, quae adventum Incarnationis Filii Dei praecesserat, illis diebus pleniter *perficietur*." Men leze dus: »Die pays, die *was* vor dien,.... die werdet daer.... *volvult* algader." *Volvullen* is een gewoon woord in 't mnl., eng. *to fulfill*.

Cap. 26, vs. 1.

Na desen pays, die nu ter ure
Was al die werelt dure,
Soe sal alle grote comen
Alse vore nie was vernomen.

Lat. C. 21. t. a. p.: »Tanta *pericula* praefatam quietem subsequentur, quanta prius visa non sunt." Lees dus:

Soe sal al*so* grote *vrese* comen.

Vg. vs. 7. In vs. 8 moet *ontsien* veranderd worden in *gescien*.

Vs. 18:

Wâch dor wat si wi *getoren*.

Lat. t. a. p.: »Ut quid nati sumus!"

Men leze dus:

Wach, dor wat siwi *geboren*!

De verklaring van Le Long is geheel verkeerd en, zooals gewoonlijk, op den klank af gegeven.

Cap. 27, vs. 6, vgg.:

alsoe dat Keyserike met allen
In vele handen sal comen mede
Overmids die verhoelne Godlijchede
So dat bina sal al gebreken
Ende overmids haer quade treken
Dat Keyserike na dien tijt.

Deze woorden zijn vrij verward, doch met eene eenvoudige wijziging te recht te brengen. Men verzette nl. regel 4 en 5, en leze:

Overmids die verhoelne Godlychede
Ende overmids haer quade treken,
So dat bina sal al gebreken
Dat Keyserike.

Lat. l. l. Cap. 25: »ita ut imperium in manibus eorum divino judicio paulatim decrescat et deficiat."

Cap. 27, vs. 43:

Dan selense ander meester maken
Ende artscepscepe om dese saken
In andren namen, in menigerhande rike,
Die vorddragen ende selen wiken
Ende also dat die Paus tien tiden
Verloes sine macht wide ende siden.

Latt. l. l.: »Alios quoque magistros et archiepiscopos sub alio nomine in diversis regionibus sibi praeferent, ita ut etiam apostolicus eo tempore.... Romam.... vix obtineat." Het Lat. *sibi praeferent*, heeft de bet. van *over zich aanstellen*, en het is mogelijk dat de dichter dit bedoeld heeft in het 4e vers. Men

verbetere hiernaar *artscepscepe* in *artsbisscopscepe*, *Die* vs. 4 in *diesi*, schrappe *Ende* in vs. 5, verandere *tiden* en *siden* in *tide* en *side; verloes* in *verliest* en vatte *ende* in vs. 4 op als *quibus*.

Vs. 63:

So dat si niet wederkeren
Ter quaetheit ende ter trecheit swaer,
Die si vore hadden daer.

Lat.: »ne deinceps malis illis affligantur, quibus divino nutu prius afflicti sunt."

Er schijnt hier niet letterlijk vertaald te zijn. *Malum* dat hier als *ramp* bedoeld is, schijnt als *boosheid*, *zedelijk kwaad* te zijn opgevat. Van daar dat het eenigszins moeilijk is, te beslissen, door welk woord *trecheit*, dat corrupt is, moet worden vervangen. Het eenvoudigst komt mij voor het te veranderen in *arecheit*, d. i. *archeit*, syn. van *quaetheit*.

Cap. 28, vs. 10. Ter *onderleringe*. Verbeterd door De Vries in *ter ouder* leringe. Zie *Taalk. Bijdr.* II, 80. De onmiddellijk volgende verzen zijn ook niet in orde:

Alse in ere onwerden sijn toe gevare
Ende an die keerden ende die houde;
Ende doen yegewelc coninc boude
Ende prinsen ende biscope met
Hebben si hem daer toe geset,
Dat si hem castien daer
Bi den andren so openbaer.

Lat. C. 26: »ita ut homines illorum dierum ad antiquas consuetudines et disciplinas antiquorum hominum *in honestate* se convertant, et eas *teneant* et observent sicut antiqui illas tenere et conservare consueverant, sed etiam tunc unusquisque rex et princeps, ac episcopus.... se ipsum in alio castigabit." Het is mogelijk, dat Velthem niets begrepen heeft van den zin der woorden, die hij vertaalde; het kan zijn, dat hij *inhonestate* gelezen heeft voor *in honestate* en dat daaraan *onwerde* is toe te schrijven. Maar behalve deze fouten zijn er nog an-

dere te verbeteren. Men leze *gevaren* in plaats van *gevare*, *houden* voor *houde*; *dan* voor *doen* (vs. 3) en schrappe *si* in vs. 5. Velthem las ook misschien *castigavit* voor *castigabit*.

Cap. 29, vs. 27:

> Alsoe dattie werelt nie
> In *sonegen stote* quam als die.

l. *sodanegen state*. Lat. t. a. p. eenigszins anders: »quoniam mundus in uno *statu* nunquam permanet." In vs. 13 van hetzelfde hoofdstuk moet natuurlijk *reinichede* veranderd worden in *onreinichede*, lat. *immunditiae*.

Cap. 31, vs. 10.

> Want si ne hebben niet *openberd*
> Den tijt no bekint met,
> Die ic hem te kinne had geset.

Wat *openberd* hier beteekenen moet, is mij niet duidelijk. Lat. (Hild. *Epist.* 48) heeft slechts: »quia tempus illud non *cognoverunt*, quod eis ad videndum et subditos suos ad docendum dedi." Men verwacht een woord dat *gebruiken*, *besteden* of een syn. van *bekinnen* uitdrukt.

Cap. 31, vs 15:

> Want die werd sijn gegeven
> Om te voeden die cleine int leven
> Die gi met rechte maket blide
> In den tiden, maer in ontide.

Duister. Lat. t. a. p. heeft: »Nam et *ubera* ad nutriendum parvulos meos eis data sunt, quae ipsis recto et congruenti tempore *non* praebent." *Werd* is dus corrupt, indien nl. niet Velth. gelezen heeft *verba* voor *ubera*, hetgeen ook al niet tot de onmogelijkheden behoort. Maar het meest waarschijnlijk komt mij voor, dat *werd* moet veranderd worden in *uder* of *uuder* (Kil. ook *wder*). Men behoeft dan slechts de *d* te verplaatsen. — In vs. 3 moet *met rechte* veranderd worden in *niet*

rechte, waardoor *maer* in vs. 4 beter verklaard wordt; eindelijk leze men *tide* voor *tiden*.

Cap. 31, vs. 19:

Daerom die kindere, die pelgrime
Van honger sterven selen *'s ni me* (!)

De schrijfwijze is al even fraai als Le Long's verklaring. Men leze *alse pelgrieme: sniemen*, »unde *sicut peregrini* filii fame multi defecerunt." Velth. heeft weer niet bijzonder veel van den Lat. tekst begrepen.

Vs. 27:

Si willen bliscap hebben groet
Sonder enich *verdringen* bloet.

lees: *verdienen*, lat. »gloriam absque *merito* habere volunt."

Vs. 43:

Wat die duvel in hem sal
Van secgen u quaetheit al.

Men leze: » *Want* d. d. sal Van *u secgen* quaetheit al." Lat.: »Nam et diabolus in semet ipso de vobis dicit."

Vs. 73 vgg.:

Ende die duvel sal dan comen
Met blickecheit, hebbic vernomen,
Ende met ansichte vord
Ende sal secgen dese word;

Lat: »diabolus *pallida facie* veniet." In plaats van deze 4 regels leze men dus deze twee:

Ende die duvel sal dan comen
Met *bleken ansichte*, hebbic vernomen.

De duivel zegt hier niets in het Lat. en vs. 77 is dus hier volkomen ongepast. Eerst vs. 79 begint hij te spreken.

Vs. 37:

dese sal ic so dic sonderen, ...
Dat ic minen wille sal al
Vorderen.

Volgens Le Long: bet. de eerste regel: »deze zal ik zoo dikwijls *doen zondigen* (!!)." Men leze *fonderen*. Lat: »eos omnibus modis ita *infundere* (volo), ut omnem meam voluntatem perficiant."

Vs. 41:

Aldus sal ic in dese liede
Mijn teken ende al mine bediede
Assuveleeren, gelijc oft van Gode
Algader quame mine gebode.

Volgens Le Long bet. *assuveleren* zooveel als *verzekeren*. Het fr. *assurer* leek er genoeg op om het als verklaring te kunnen gebruiken! Men leze: *assimileren*, Lat.: »Sic in hominibus istis signa mea omnipotenti Deo *assimilabo*."

J. VERDAM.

Amsterdam, Juli '81.

DIETSCHE VERSCHEIDENHEDEN.

XXXV. *Binalecs.*

Het Mnl. is rijk aan woorden, om ons *bijna* uit te drukken. Vooreerst had men *bina* zelf, dat in de middeleeuwen, tijdens en na Maerlant, al een tamelijk gewoon woord was, maar toch toen nog volstrekt niet bijna alle andere gelijkbeteekenende woorden verdrongen had, zooals tegenwoordig het geval is. Men vindt het b. v. *Sp.* I[1], *Prol.* 3: Hi gaf hare *bina* rechten name. *Vad. Mus.* 4, 241: Dat si *byna* was doet. *Rein.* II, 7056 Isengrijn was *bina* blint.

Rijmb. 30450 Oec hadde hi *bina* die aventure, Dat hi met hem in ware gevaren. *Lsp.* IV, 1, 41 Var.: Dat aertrike mit allen Aen hem *bina* al soude vallen. Zoo ook *O. H. Passie* 25, 690. *Sp.* III[1], 14, 11; III[4], 29, 48, enz. Ook in den zin van *ongeveer* komt *bina* voor (lat. *fere*) b.v. *Melib.* 1804: Een vers hebbic ghehoert, Dat *bina* spreect dese woert.

2[0] had het mnl. Welna, bekend als eigennaam eener hofstede aan den Amstel, doch daar had de naam niet de beteekenis van *bijna* maar van *nabij* (Amsterdam nl.), welke twee begrippen oorspronkelijk één zijn. *Bijna* is de minder concrete, de meer abstracte opvatting van *nabij.* Vgl. voor dergelijke woorden die uit dezelfde deelen bestaan, doch ze in omgekeerde orde doen volgen, *nochtans* en hd. *dennoch*, *middendoor* en *door midden*, *intusschen* en *tusschen in*, enz.

Welna is in 't mnl. het gewone woord voor *bijna.* Men vindt het b.v. *Limb.* IV, 997; VII, 632, 762, 768, 1402; *Lorr.* I, 1698; II, 858, 3740; Stoke V, 327. *Mor.* en *Rijmb.* Gloss., *Nat. Bl.* II, 767; V, 988. *Wap. M.* I, 951; *Ferg.* 370, 1136, 1839; *Wal.* 268 enz.

Behalve *welna* vindt men ook (3) veelna, doch vooral in schriften met een hd. tintje, b.v. *Troyen* f. 91*c*. Thoas heeft die helft verloren *Veelna* van synre nese voren. f. 95*a*: Achilles was yerst gheraect Ende *veelna* wel seer mismaect. Zoo ook *Alex.* (Hs.) III, 90. VIII, 327. IX, 412, en in een Hs. van Lett. N. 71, *Luc.* I, 56: Maria bleef mit haer *veelnae* drie maenden. Vg. mhd. *vîlbî* = *bijna* (Lexer. i. v.)

Ook komt meermalen in 't mnl. de vorm (4) volna voor, evenals in 't ags. *fulneah*, *folneah* (Ettm. 348, Sweet *Angl. Reader* XXIV). Zoo b.v. Lanfranc (Hs.) 1787: Alst (het lid) *volna* is heel, dan sal men den draet wech doen. *Ms.* 75 (Lett.) *f.* 157*d*. *Volna* in allen landen van Asyen; *Ms.* 90 *f.* 60*a*: Dat hy *volna* altoes die handen ghedect droech. Zoo ook Meyer, *Spreuken* 23. *M. Loep* II, 2620. Hild. Gloss. *Rein.* II, 1306, 4000, 5799 enz.

In al deze vormen kan het mnl. ook den comp. van *na* ge-

bruiken. Men vindt nl. ook (5) binaer, (6) welnaer, (7) veelnaer en (8) volnaer. Het eerste leest men b. v. *Sp.* I[6], 29, 23: Sijn olyfanten.. Bleven *binaer* alle doot. *Inform.* 809: 2100 mergen, daerof de helft *bynaer* verdolven lant es. *Rijmb.* 11548: Dat coper ... Was also scone alse gout *binaer*; 17357: Want daer *binaer* al gheboren was. Zoo ook 18619. Stoke II, 1025, X, 559. — Welnaer, *Rijmb.* 19853: Al tlant wan hi *welnaer* aldus. 20538: *Welnaer* al tgoud. 30033: *Welnaer* tweedusent man, *Lanc.* III, 3521: Dat si *Welnaer* alle ıeveden. Zoo ook IV, 11187; *Cass.* 1773; *Ferg.* 1448; *Nat. Bl.* II, 810, III, 326, 1416, 1615; XII 570. Welnare vindt men *Lsp.* I, 36, 9. — Veelnaer leest men *Troyen* 7534: (Wi) hebben.. *veelnaer* Hier vore gheleghen tien jaer. — Volnaer staat *Troyen f.* 32 *a*: Sy hadden ghescoffeert *volnaer*.

Slechts naast één der genoemde vormen vindt men den superl. van *na*, nl. in (9) binaest; vg. onze uitdr. *ten naasten bij*. *Pass. W.* 239 *c*: *Binaest* hadde si hare ghehele liberatie mit ghedachtenisse onthouden; *ald. d.* Welke claerheyt.. *bi naeste* een half ure die ghehele kerke verlichtet hadde.

Ook de positief en comparatief (10) na en (11) naer zelf komen voor in de bet. van *bijna*. Het eerste vindt men b. v. *Sp.* I[5], 36, 57: Die here Syphax ende Hasdrubal Waren daer *na* verbornen al. I[5], 45, 29: Al *na* doot bleef, cleen ende groot. *Rein.* 1496: Hadsi hem *na* ghenomen tleven. *Troyen* 9957: Daer haddy harde *na* verloren Al syn volc. Hild. 229, 16: Hi was van minnen *na* ghestorven. *Ned. Proza* 165: Ic was *na* doot. *Troyen f* 80 *b*: Ulixes die stac Madan, Dat hy was *na* doot daervan. *Ald.* 81 *c*: Dat had hem *na* ghecost syn eer. Zoo ook *Sp.* III[3], 18, 24. *Wal.* 8670. *Gr. O.* II, 2939, enz.

Naer = *bijna* vindt men *Sp.* I[5], 32, 29: An hem gaet steden, lant, *naer* altemale, I[6], 24, 50: Dat hi *naer* was bleven doot. *Rijmb.* 32799: Hi hadse *naer* alle ghesleghen doot. Zoo ook Stoke I, 539; II, 1222. *Inform.* 446. *Sp.* III[7], 19, 18; III[8], 45, 53; I[7], 64, 4.

Na komt ook met suffixen in de bet. voor van *bijna*, nl. (12) n a l e c, n a l i c, n a l i k e; (13) n a l i c s en (14) n a l i n c x. Voorbeelden vindt men behalve Oudem. *Bijdr.* IV, 534 vg. *Lanc.* III, 4490: Dat ic *nalike* Den magedom verloren hadde daer. *D. Doct.* I, 527: Was hi *nalecs* verdronken. II, 2679: Ledecheit.... can oec die liede leiden *Nalechs* tote allen archeiden (var. nalix). *Rose* 2919: (Venus) stalse hare *nalics* altemale. 11281: Wi sijn pelgrime, die gaen *Nalics* altoes. *Exc. Cron.* 239 *b*: Waardoor hi *nalicx* in pijnen comen was. *Cron. v. Vlaend.* I, 247: Siende dat sy *nalincx* tardde deel van haren edelen verloren hadden, enz.

Het mnl. *nauwelike*, dat met de vorige vormen ten nauwste samenhangt, heeft de bet. van *bijna* nog niet, maar neemt die eerst aan in eene latere periode onzer taal, nl. in de 17e eeuw. Zie Oudem. *Wdb.* op Hooft. Wèl heeft in 't mnl. de bet. *bijna* een ander woord, dat ook *nauwelijks* beteekent, nl. (15) c u m e. Men vindt het in dezen zin b. v. *Franc.* 454: Dat hi... *Cume* van groter zuchten machte (l. versmachte). *Fl. en Bl.* 1737: Dat hi den hogesten *cume* gelike; *Limb.* V, 1495: Dat *cume* was, Evax ware ghevallen int gras, (*in eo erat, ut Evax cecidisset*), enz. Vgl. *Taalk. Bijdr.* I, 67—69.

Nog één mnl. woord blijft er te bespreken over, nl. (16) b i n a l e c s, dat ik boven deze regelen geplaatst heb, omdat het de aanleiding was tot het opstellen er van. Het bevindt zich nl. in eene bedorven plaats van het *Boek van der Wraken*, en omdat het slechts zelden in 't mnl. voorkomt, acht ik mij gelukkig de bewijsplaatsen met één te kunnen vermeerderen. Men vindt het woord b i n a l e c s in eene Var. van *D. Doct.* II, 2679:

> Ledecheit............
> ....can oec die liede leiden
> *Binalix* tallen archeiden.

Lutg. II, 924:

> Als de nonne dit wonder sach....
> Verveerde si haer so seer, dat si

> *Binalecs* comen was daer bi,
> Dat si daer stappans voer hen allen
> Van anxte in onmacht was gevallen,

en Mandeville *f.* 14 *c*: Daerom siet men *binalix* alle die straten van Jherusalem. Ditzelfde woord nu zit verscholen in eene onzinnige lezing, nl.

Wrake II, 550 vgg.:

> Die Romeynen wilen eere
> Waren van alder werelt heren....
> Ende *bijvalets* allen (l. alle) weghe
> Hadden si spoet ende seghe.

Snellaert vraagt in de noot: *Bijcants*? Het antwoord is: Ja, wat den zin betreft, maar wat den vorm aangaat, natuurlijk neen. Immers indien men slechts de *v* omkeert en tot *n* maakt en van de *t* eene *c*, vindt men het ook elders voorkomende *bijnalecs*, dat dus op eene vierde plaats is aan te wijzen.

XXXVI. *Amete.*

Dat wij nog niet alle woorden kennen, waarvan onze Middeleeuwsche voorvaderen zich bedienen konden, leert ons ieder nieuw Handschrift, dat aan het licht komt. De poëtische literatuur is nu, na de uitgave van den *Merlijn*, zoo goed als geheel bekend, maar van het mnl. proza kennen wij nog slechts een deel, al is het ook een groot deel, en wie zal zeggen, hoeveel onbekende woorden in het nog slechts in handschrift bestaande gedeelte verscholen liggen, en tot welke ontdekkingen de lezing dier mnl. proza-handschriften zou in staat stellen. Het is daarom niet van belang ontbloot, hen die zich aan de studie onzer mnl. taal willen wijden, in de eerste plaats te wijzen op het Middelnederlandsche proza, als op een veld, waar nog veel te ontginnen is. De bibliotheken en archieven van

ons Vaderland en België bevatten nog een groot aantal geschriften, die nooit om der wille van de taal zijn bestudeerd; zij kunnen rijke vruchten opleveren voor de volledige kennis van ons Middelnederlandsch. Dat dit werkelijk zoo is, heeft mij onlangs weder een handschrift geleerd, dat ik van de Bourgondische Bibliotheek te Brussel te leen had bekomen. Het is het Hs., waarover Clarisse spreekt in zijne Inleiding op de *Natuurkunde van het Heelal*, waarvan Willems gedeeltelijk eene copie heeft gemaakt, welke zich sedert eenige jaren bevindt in de boekerij van de Maatschappij der Nederl. Lett. te Leiden, en waarin o. a. gevonden wordt het onuitgegeven leerdicht *Mannen ende Vrouwen Heimelijcheit* en een mnl. leerboek over chirurgie van Jan Yperman, naar eene andere redactie dan het Cambridgesche hs., dat zoo hopeloos slecht door Broecx is uitgegeven [1]). Ten einde die uitgave te controleeren, heb ik van den tekst in het Bourg. hs. copie genomen en tevens de andere tractaten over geneeskunde, heelkunde, urine, geneeskrachtige planten, enz. geëxcerpeerd. Ik heb daarin verscheidene minder bekende woorden aangetroffen, zooals b.v. *moude* [2]), verscheidene andere in eene geheel afwijkende beteekenis; weder andere die tot heden geheel onbekend waren. Hetgeen mij belangrijk voorkomt zal ik van tijd tot tijd in mijne *Verscheidenheden* mededeelen.

Onder andere heb ik in het genoemde hs. voor het eerst het woord a m e t e aangetroffen voor *mier*. Het zou wel wonder geweest zijn, indien dit woord alleen niet in het mnl. had bestaan, terwijl het in bijna alle ogerm. talen wijd en zijd en in allerlei vormen verspreid was, maar uit een mnl. geschrift was het woord tot heden niet voor den dag gekomen. Slechts de onwaardeerbare Kiliaen heeft het woord opgeteekend, doch in een eenigszins afwijkenden vorm. Bij hem lezen wij bl. 138: »E m t e, Sax.

---

1) Zie boven bl. 282.
2) Zie boven bl. 254.

Fris. Sicamb. (d. i. in de Oostelijke dial. van ons land), j. miere, *formica.*" Thans is gebleken, dat het woord ook in het Vlaamsche Nederfrankisch inheemsch was, en wel in den vorm *amete.* Men vindt het woord f⁰. 61 *d.*: Crevelinge alse roeringe van ameten of mieren daer in cropen, f⁰. 126 *d.*: Dan gevoelt die zieke veselinge, alsof ene amete liepe daer, en f⁰. 135 *d.*: Men neme amete-eyeren..., blade van ruten, enz. Behalve in het mnl bestaat het woord in het ohd. *ameizâ*, mhd. *ameize*, hd. *ameise* (voor *ameize)*, daar naast *ämse*, *emse* in dial., vroeger hd. *amesz*, *amais*, *emes*, *emesz*, *emeysz*, *ehmes*, *emmeis*, *eimmeis*, *eimmes* (Dietz, *Wdb. op* Luther 66); mnd. *amete*, *emete* en *ameten-* en *emetenei* (Lübben I, 658); ags. *aemette*, oeng. *amet*, eng. *emmet* en *ant* (Müller I², 22 en 386). Wat de afleiding betreft, het wordt door Weigand (I, 43) e. a. gebracht tot den stam van het hd. *emsig*.

J. VERDAM.

EDWIJT.

In het door Kausler medegedeelde *Boec van Seden* maakt de dichter aan 't slot een paar opmerkingen omtrent het geven en aannemen van giften. Men leest daarbij dezen goeden raad (vs. 1100, *Anl. Denkm.* 2, bl. 598):

Ghef dattu gheves sonder *edwijt.*

Vermakelijk is de verklaring van Kausler (3, bl. 345), die in *edwijt* een Romaansch woord, een Oud-fransch *éduit* meende te vinden, dat dan *verzug*, *aufschub* zou moeten beteekenen. Men behoeft zoo ver niet te gaan om de ware verklaring aan te wijzen. *Edwijt* is geen vreemdeling, het is een eigen landskind van echt Dietschen bloede. Zijn stamvader was reeds bij

de Goten bekend. *Idveit* voor *smaad*, *hoon*, *beleediging*, komt reeds voor bij Ulfila (*Luc.* 1, 25, 1 *Tim.* 3, 7), op beide welke plaatsen de Vulg. *opprobrium* heeft, de Statenb. *(ver)smaetheyt.* Nog gewoner was het ww. *idveitjan* voor *smaden*, *hoonen*, *lasteren.* De ohd. vormen luidden *itawîz* en *itawîzôn* (Graff 1, 1119 vlg.); mhd. *itewîz*, *itwîz* en *itewîzen* (Benecke 3, 784, Lexer 1, 1463); ags. *edwît*, *edwîtan* (Bosw. 99 *c*). In onze taal is het niet zonder belang dit *edwijt* aan te treffen, als een nieuw voorbeeld van het praefix *ed*, dat de oude taal ook in *edericken* [1]) bezat, en dat, later *et* geschreven, thans alleen nog in *etgroen* en *etmaal* voortleeft. Met een ander voorvoegsel zegt men *verwijt*, dat hetzelfde als *edwijt* beteekent; alleen met dit onderscheid, dat *edwijt* sterker was en een *verwijt* te kennen gaf, dat met smaad of hoon gepaard gaat. De oude zedendichter bedoelde niets anders dan: »Geef uwe gift zonder hoonend verwijt, zonder smadelijke bejegening."

Gelukkig ben ik in staat het goed recht van *edwijt* met eene tweede aanhaling te staven. In het Stadsboek van Sneek, van 1456, bij Schwartzenberg, *Groot Placaat- en Charter-boek van Vriesland*, 1, 578 *b*, leest men, onder het opschrift: »*Van quade woerden*, *die een man an zijn ere gaen*," de volgende bepaling: »Soe wie den anderen quade woerde toespreket, die an zijn ere gaen, hy zy wijf ofte man, ende hy oick zijn vrienden *toe eedwijt settet* of misdaet ofte gebreck, sy zijn levendich ofte doet; ofte wie den anderen schalck ofte dief hiet, verrader ofte eerloes man, ... die verboert twee pont *enz.*" Het

1) *Edericken*, *edereken*, herkauwen (*Rijmb.* 5340 var., *Nat. Bl.* 2, 64 var., Ruusbr. 2, 167, verg. *verederecken* ald., en het znw. *ederec*, 2, 169); ags. *edrécan*; ohd. *itaruchjan*, mhd. *iterücken*, *itrücken*; van *ruchjan*, *rücken*, gr. ἐρεύγειν, lat. *rugere*, vanwaar *ructare*. Het lat. *rugere* wordt gestaafd door *erugere*, bij Festus in v.: „*Erugere* semel factum significat quod *eructare* saepius."

In het meer bekende mnl. *edercauwen* is het praefix *ed* tot *eder* geworden. Ten onrechte zocht de heer VAN DEN HELM (*N. Nederl. Taalmag.* 4, 65 vlgg., *Proeven van Woordgr.* 1, 59 vlgg.) ook *edericken* uit *eder* te verklaren, en verwierp hij de scheiding *ita-ruchjan*.

is duidelijk, dat de uitdrukking *toe eedwijt setten* hetzelfde beteekent wat wij thans *te last leggen* noemen, eigenlijk *tot een hoonend verwijt maken*. *Eedwijt* is dus ook hier een *smadelijk verwijt*, eene *hoonende beleediging*. Wat den vorm betreft, staat *eedwijt*, op een ouder *edewijt* berustende, tegenover *edwijt* in dezelfde verhouding als mhd. *itewîz* tegenover *itwîz*.

Merkwaardig, hoe wij onze kennis der oude taal uit de overblijfselen van het verledene stuksgewijs moeten opvisschen! Daar vinden wij van *edwijt* twee voorbeelden: één uit Vlaanderen en één uit Friesland. Wel denkelijk is het woord eenmaal in gansch Nederland bekend geweest, maar het heeft slechts enkele sporen nagelaten. Wat weten wij toch nog weinig van den rijken taalschat onzer vaderen! Reden te meer om met ijver alles op te zoeken wat nog te ontdekken is.

M. D. V.

DE BORRON'S JOSEPH D'ARIMATHIE EN MERLIN IN MAERLANT'S VERTALING.

DOOR

J. TE WINKEL.

Het Steinforter handschrift, sinds 1837 als »het boec van Merlijn" bekend, maar spoedig weder, nadat er slechts de eerste vijftig en de laatste acht verzen met de opschriften der hoofdstukken van waren medegedeeld [1]), door den bezitter, den Vorst van Bentheim-Steinfurt, aan ieders oog onttrokken, heeft

---

1) Te vinden bij L. G. Visscher, *Iets over Jacob de Coster van Maerlant*, Utrecht 1838, en J. F. Willems, *Belgisch Museum* II. (Gent 1838) bl. 438 vlgg.

nu eindelijk, na diens dood, zijne geheimen voor ons ontsluierd, nu de nieuwe Vorst van Bentheim aan Dr. Van Vloten vergund heeft, het handschrift uit te geven. Meende men tot nog toe uitsluitend met een werk van Maerlant te doen te hebben, bij het uitgeven kwam aan het licht, dat met vs. 10398 Maerlant's werk eindigde, en de twintig à dertig duizend verzen, die in het handschrift volgen, door Lodewijk van Velthem gedicht zijn, zoodat de titel der uitgave, waar alleen Maerlant's naam wordt vermeld, onjuist is [1]). Maerlant's laatste woorden, ten minste voor zoover zij in het hs. staan (want een epiloog zal het werk oorspronkelijk wel besloten hebben, maar door Velthem weggelaten zijn), luiden:

»Dus was Artur koninck gekoren,
Die dlant van Logres unde de steden
Lange hilt met groter *vreden*."

Het laatste woord werd in *onvreden* veranderd [2]) door Velthem, die er bijvoegde:

»Alse gy horen sult hiernaer;
Want nu eirst genck an aldaer
Die hate unde dat stryden,
Dat lange duerde op hem in nyden
Van den baroenen, wyde unde syde,
Die hi al verwan met stryde.
Hier endet dat kronement ter ure
Van den koninge Arture;
Nu zult gy voert hoeren die stryde,
Die hem gescieden in sinen tyde."

Het volgend hoofdstuk vangt daarop aan met vs. 10409 vlgg.:

»God, die alle dinck vermach,
Unde sine moeder, daer hi inne lach,

1) *Jacob van Maerlants Merlijn*, naar het eenig bekende Steinforter handschrift uitgegeven door J. van Vloten, Leiden, E. J. Brill, 1880, 1881.

2) Het oorspr. Fransch heeft: »Ensi fu Artus esleu et fait rois dou roiaume de Logres et tint la terre et le roiaume longuement en pès" (volgens MS. 747, fol. 102 de la Bibl. Nat.)

Sy moeten my, in dit begin,
Geven wysheit unde sin
Te volmakene dese saken,
Daer Jacob van Maerlant ierst dat maken
Off began, unde liet sijn dinck
Daer Artur die koninck crone ontfinck;
Als dat in Merline bescreven is.
Nu wil Her Lodewijck, sijd zeker des,
Van Velthem dit voort uutgeven
Na dat in dat Walsc es bescreven;
Want nu irst gaet an die dinck
Van Merline unde van den koninck,
Hoe dat Artur began regneren
Altemale by Merlijns leren."

Velthem wil dus zijn werk doen doorgaan voor het vervolg van een door Maerlant onvoltooid gelaten gedicht. Toch had Maerlant zijne taak volbracht en het oorspronkelijke Fransche werk, dat hij voor zich had, tot het einde toe vertaald. Velthem deed inderdaad niets anders, dan er de vertaling van een ander, veel uitvoeriger, werk aan vastknoopen, waaraan Paulin Paris, in overeenstemming met een oud hs., den naam heeft gegeven van *Livre du roi Artus* [1]), maar dat Velthem reeds als vervolg van den *Merlijn* kan gevonden hebben in het hs., dat hij gebruikte, evengoed als wij het nu nog in sommige handschriften dadelijk op den Merlijn zien volgen. De verzen toch, waarmeê Velthem begint, vs. 10425 vlgg.:

»Doe Artur crone hadde ontfaen
Unde sacreert was, daerna saen
Te half Oegste, so hilt hi hof
Tote Caredol, daer men of
Seggen moge grote dinck,"

zijn de vertaling van: »et après la mi aout que li rois Artus fu couronnés, tint li rois cour grand et merveilleux," die in

1) Zie Paulin Paris, *Les romans de la table ronde, mis en nouveau langage* I (Paris 1868) p. 359, II p. 103, V (Paris 1877) p. 356.

sommige handschriften terstond, zelfs niet door eene alinea gescheiden, op het slot van den *Merlijn* volgen [1]).

Voor ditmaal zal ik van Velthem's werk »die tale laten," onder voorbehoud echter van er bij eene volgende gelegenheid op terug te komen. Maerlant's werk is het, waarbij ik mij voor het oogenblik wensch te bepalen.

I.

Titel en indeeling van het werk.

Dat Maerlant zijn werk uit het Walsch [2]) of Romans [3]) vertaalde, getuigt hij zelf meermalen. Soms ook noemt hij zijne bron »die historie" [4]), »die aventure" [5]), »die brief" [6]), »die jeeste" [7]) of »dat gedicht" [8]); maar hij weet zeer goed, wie er de vervaardiger van was, namelijk Robert de Borron, blijkens zijne woorden, vs. 1619 vlg.:

»Robrecht zeide van Borioen,
Die in dat Walsche screef dit doen" [9]),

vs. 1878 vlgg.:

»Dus scrivet Robrecht uut zinen monde,
Mijn Heer Robrecht van Borioen,
Die in dat Walsch screef al dit doen,
Unde sonder rime algader dichte,"

en vs. 9348:

»Dat scrivet Robrecht van Borioen." [10])

---

1) Zie Paulin Paris, t. a. p., I p. 358.

2) Zie vs. 4, 155, 188, 230, 245, 396, 421, 1620, 1880, 7653.

3) Zie vs. 239, 254, 341, 364, 409, 415, 612, 7060, 10325. Zelfs is vs. 3615 geheel in 't Fransch: „Faise de moi Deus som plaisir."

4) Zie vs. 258, 1332, 3741, 4450, 4476, 4500, 4509.

5) Zie vs. 622, 1735 ('t fr. heeft *li contes*) 1883, 3413, 9959.

6) Zie vs. 1491, 1832.

7) Zie vs. 6794, 7065, 8984.

8) Zie vs. 7472.

9) 't Oorspr. heeft hier: „et cil qui fist cest livre dit."

10) Zie nog vs. 5602: „Robert zegede."

Wij behoeven dus geen oogenblik in twijfel te staan omtrent het origineel van Maerlant's werk. Het is de dubbelroman in proza, waarvan het eerste gedeelte, voor ons nog in zes handschriften bewaard, door Eugène Hucher is uitgegeven onder den titel van *Le petit Saint Graal* ou le roman de *Joseph d'Arimathie* [1]), en het tweede gedeelte, *Le roman de Merlin*, nog onuitgegeven bleef, maar door eene uitvoerige inhoudsopgave bekend is [2]). Ik noem het werk van De Borron eenen dubbelroman, omdat het bestaat uit twee van elkaar geheel onafhankelijke verhalen, waarvan het eerste geen behoorlijk slot heeft, terwijl het tweede daarentegen een afgerond geheel uitmaakt, en die beide door den schrijver aan elkaar zijn verbonden met het oog op een vervolg, dat hij zich voorstelde eens te leveren, en waarin de Graal- en Merlijn-sagen elkaar zouden ontmoeten.

Het gebrek aan samenhang tusschen die beide romans, die, oppervlakkig beschouwd, eene onbegrijpelijke tweeëenheid vormen, maakt eene nadere toelichting, vooral bij Maerlant's vertaling, hier noodig. Hoe weinig de samenhang zelfs in de middeleeuwen begrepen werd, blijkt hieruit, dat van den Franschen *Merlin* ook handschriften bestaan, waarin de *Joseph d'Arimathie* niet wordt aangetroffen, en daarentegen wèl andere romans, die niet door De Borron zijn vervaardigd. Wij mogen

---

1) *Le Saint-Graal ou Le Joseph d'Arimathie*, publié par Eugène Hucher I (le Mans, Paris 1875) p. 209—276 volgens MS. 748 de la Bibl. Nat.; p. 279—333, volgens MS. A. Firmin-Didot, met collaties van de andere hss.

2) Zie de inhoudsopgave bij Paulin Paris, t. a. p. II p. 1—98, overgenomen door Adolf Birch-Hirschfeld, *Die Sage vom Gral, ihre Entwicklung und dichterische Ausbildung in Frankreich und Deutschland im* 12 *und* 13 *Jahrhundert*, Leipzig 1877, p. 166—170. Eene Middelengelsche berijming van den Merlijn is in 1838 uitgegeven door den Abbotsford Club. Een zeer uitvoerig uittreksel daaruit vindt men bij George Ellis, *Specimens of early English metrical Romances*, new. ed. by J. O. Halliwell, London 1848, p. 77—107. Die roman is eene vrij getrouwe vertaling van De Borron's werk, en wijkt slechts in zoover daarvan af, dat hij begint met de geschiedenis van Vertegier, welke boden uitzendt om het vaderlooze kind te zoeken, en dat daarna eerst het eerste boek van den Merlijn volgt, dat dan weêr aansluit aan het eerste verhaal, wanneer in den persoon van Merlijn dat vaderlooze kind gevonden wordt.

dan ook gerust aannemen, dat de *Joseph* door De Borron uit gebrek aan stof onvoltooid is gelaten, en dat hij, in afwachting van de gelegenheid om dien te vervolgen, den *Merlin* heeft begonnen, welke dan later met de voortgezette geschiedenis van het Graal in verband kon gebracht worden. Wèl beschouwd zegt hij dat ook zelf. Hij heeft in den *Joseph* verteld, hoe Moys in den grond gezonken was, toen hij aan Joseph's tafel had plaats genomen zonder die plaats waardig te zijn, en hoe hij later zou teruggevonden worden; en verder hoe Perron (Petrus), Bron of »li riches peschierres," en zijn zoon Alains li Gros ieder hun eigen weg waren gegaan, en achtte zijne taak eerst volbracht, als hij zou hebben meêgedeeld, wat er van hen geworden was. Vier deelen wilde hij daarom nog bij zijn werk voegen [1]), maar de bouwstoffen ontbraken hem, en daarom vond hij goed, zijn werk hier af te breken, het behandelen van de vier genoemde deelen uit te stellen, en over te gaan tot eene vijfde geschiedenis (ligniée de Bretaigne, d. i. die van Merlijn), om dan tot de vier beloofde deelen terug te keeren, die noodzakelijk behandeld en met de vijfde verbonden moesten worden, omdat anders niemand zou weten, waar dit verhaal heen moest en met welk doel de geschiedenissen afzonderlijk verteld werden [2]).

Maerlant heeft die geheele plaats vertaald (vs. 1882—1919). De vier deelen, van Moyzes, Broen of die rijcke visscher en

---

1) »Et totes ces IIII parties covient ansamble assambler chascune partie par soi, si com eles sont devisées."

2) »Et si convendra à conter ce meismes et ces IIII laissier, mais ancois me convendra à conter d'une ligniée de Bretaigne, c'est la ciquoisme et des aventures qui i avindrent et puis revendrei à ceste oevre et la reconterai chascune ligniée par soi. Car se g'ès laissoie à tant et la ciquoisme ligniée ni estoit mesléе, nus ne sauroit, que ces choses seroient devenues ni por quel sénéfiance j'ès auroie désevrées l'une de l'autre." Op die woorden schijnt te doelen, wat in één der handschriften van den *Lancelot* gevonden wordt (aangehaald door Dr. Jonckbloet, *Roman van Lancelot*, I, Inl. XII): »Moult seroit chose desplaisant, se dit maistre Robert de Borron, qui commenceroit une oeuvre belle et delictable à ouir espécialement aux jeunes chevaliers et écuiers, voir aux jeunes dames et damoiselles, qui la lairoit imparfaicte. Car toute chose imparfaite desire avenir à quelque utille et prouffitable perfection."

Aleyn de Grote, beschouwde Robrecht van Borioen als noodzakelijke aanvulling van zijn werk, zegt hij, en gaat dan voort, vs. 1900 vlgg.:

»Desse redene unde desse dinck
Hevet hi al in viven (l. vieren) gedeelt,
Unde to enen boke al verheelt."

Blijkbaar hield Maerlant het er dus voor, dat De Borron ook werkelijk gedaan heeft, wat hij zegt te willen doen, en in die meening was hij ook, toen hij verder schreef, vs. 1913 vlgg.:

»Hier laet hy dat blyven van desen vieren
Toter wilen dat hy by manieren
Weder sal komen an die tale:
Dan sal hy dat openbaren wale."

Natuurlijk moest Maerlant in dat geval gelooven, dat hij De Borron's werk slechts ten deele bezat; vandaar zijne woorden, vs. 1920 vlgg.:

»Unde Jacob, die te dichtene nam,
Secht, vint hy dat also veer in dat Walsch,
Dat hy dat in ryme sonder valsch
Also verre oeck dichten zal,
Dat dit boeck wert versamelt al,
Want hem der pinen nie verdroet.
Aldus so endet dat ierste boeck."

Of die laatste regel wel van Maerlant is, zou de, bij hem zoo uiterst zelden voorkomende, assonans mij bijna doen betwijfelen, te meer daar de *Joseph d'Arimathie*, die met dit vers eindigt, evenmin hier in het Fransch het eerste boek wordt genoemd. Hoe dat ook zij, die eerste roman kan op den naam van *Merlijn* geene aanspraak maken en doet dat dan ook niet, noch in het Fransch, noch in het Nederlandsch, al heeft Dr. Van Vloten er dan ook dien naam aan gegeven. In het begin van den proloog richt Maerlant zich tot

»Alle degene, de desse tale
Horen willen *van den Grale*
Wannen dat he eirsten quam,"

en spreekt verder, vs. 14, van:

»Desse *historie van den Grale*,"

terwijl hij later, vs. 1117 vlg., nog eens uitdrukkelijk zegt: omdat hier verteld wordt, hoe Jozef den Graaldienst heeft ingesteld,

»Hierombe zo heet altemale
Dit boek die *Historie van den Grale*" [1]).

Zoo zal men dan ook in 't vervolg het werk van Maerlant tot en met vs. 1926 moeten noemen, wil men ten minste door den naam aanduiden, wat er in vervat is. Na dat vers vindt men boven een nieuw hoofdstuk het opschrift: »Hier begint dat boeck van Merlijne," en die naam komt ook in den tekst voor, want als daar verteld is, hoe Merlijn zijn leven door Blasys deed beschrijven, zegt de dichter, vs. 4444 vlgg.:

»Dus visierde Merlijn twaren
Dit werck unde dade daerombe onderzoeck:
Daerombe zo hetet *Merlijns boeck*."

Zag De Borron wel in, dat zijn *Joseph* en zijn *Merlin* den indruk moesten maken van in 't geheel niet bij elkaar te behooren, zoodat hij meende reeds vooruit te moeten beloven, dat hij het verband tusschen beide later wel zou aantoonen, toch verzuimde hij niet reeds in den *Merlin* beide werken althans door een uiterlijken band met elkaar te verbinden. Hij deelt ons namelijk meê, dat Merlijn niet alleen zijn eigen leven aan Blasius dicteerde, maar ook den geheelen inhoud van den *Joseph* en beroept zich alzoo op dat werk van Blasius als op zijne bron [2]). Maerlant volgt daarin zijn origineel, wanneer hij zegt, vs. 4420 vlgg.:

---

1) Evenzoo leest men in 't Fransch: „et dès lors en çà fu clamée ceste estoire: li contes del Graal."

2) Zie Paulin Paris, t. a. p. II, p. 32 vlgg.

»Unde Merlijn hete em scriven zaen
Die mynne van der schoenre Marien [1])
Unde van Josepe van Aromathien,
Also men hier vor hoerde tellen,
Unde van Aleyne unde sinen gesellen,
Hoe datse die vader liet,
Unde hoe Peter danen sciet,
Unde hoe Joseph besitte den Grael,
Unde dat bloet mede in dat vremde vael."

Minder duidelijk is, wat hij Merlijn doet zeggen tot Blasys, die, na zijn werk voltooid te hebben, »het volck van den Grale" zal mogen ontmoeten, vs. 4483 vlgg.:

»Unde alse du dit heves volent
Zalstu zijn in hoer convent
Unde samelen dinen boeck in den oren" (d. i. haren);

hetgeen moet opgevat worden als de vertaling van: »Et quant tu auras bien traveillé por lui (d. i. den graalkoning), et por ses ancessors et por ses biens, et tu auras tant de bones oevres faites que tu devras estre en lor compagnie, je t'enseignerai là où il seront et verras les belles sodées, que Joseph ot por le cors Jhesu Crist qui li fut donné." Misschien wordt met »dinen boeck" de *Merlijn*, en met »den oren" de *Joseph* bedoeld, welke Blasys alzoo met elkaar moest vereenigen, »samelen." Dat staat wel niet in het Fransch, doch daar is vooraf reeds gezegd, wat Maerlant toen had overgeslagen, dat Blasius de geschiedenis van Joseph met die van Merlin moest verbinden en van die twee geschiedenissen één boek maken [2]).

Vatten wij de eenigszins duistere plaats zóó op, dan begrijpen wij ook, wat de bedoeling is der verzen, waarmeê Maerlant's 14de hoofdstuk eindigt, vs. 4489 vlgg.:

---

1) 't Fransch heeft: »Les amors de Jhesu Crist," maar Maerlant, wiens Mariavereering bekend is (zie mijn *Maerlant's werken*, bl. 92—99, 118—121), heeft het alzoo veranderd.

2) Paulin Paris, t. a. p. II, p. 35.

»Twee boecken zijn er nu met desen;
Dit zal een scone boeck wesen,
Unde beide spreken van ener zaken;
Nu moet ick ander jeesten maken."

Het eerste boek is dan de *Joseph* of *Petit St. Graal*, het tweede de *Merlin in zijn geheel*. Toevallig echter eindigde met de aangehaalde regels ook het eerste boek van den *Merlijn*, dat de geschiedenis van Merlijn's jeugd behandeld had, en begon daarna het tweede boek van den *Merlijn* (vs. 4493—5715), behelzende de geschiedenis van Merlijn en Vertegier. Door vs. 4489 vlgg. in de war gebracht, plaatste de afschrijver van het Hs. echter boven het volgende hoofdstuk de woorden: »Hier begint dat derde boeck" in plaats van »dat tweede boeck," zooals Maerlant zeker geschreven had, blijkens den slotregel van dat boek, vs. 5715:

»Hier es dat eynde van tween boecken."

Blijkbaar evenwel was de afschrijver, toen hij dat vers onveranderd overschreef, reeds vergeten, dat hij het vorige boek het derde had genoemd, en vandaar dat het op vs. 5715 volgend 18de hoofdstuk weêr, en nu te recht, tot opschrift heeft: »hier begint dat derde boeck." Dat derde boek loopt door tot het einde (vs. 10398) en bevat de geschiedenis van Merlijn's leven gedurende de regeering van de koningen Pandragoen en Uter tot op de kroning van Artur.

II.

De Borron en zijn werk.

Toen ik hiervóór de woorden van Maerlant aanhaalde, vs. 1879 vlgg.:

»Mijn Heer Robrecht van Borioen,
Die in dat Walsch screef al dit doen
Unde sonder rime algader dichte,"

ging ik ze stilzwijgend voorbij. Toch verdienen zij niet onopgemerkt te blijven Wij bezitten namelijk den *Joseph* en voor

een klein deel ook den *Merlin* niet alleen in de aangehaalde prozaredactie, maar ook in eene berijming, waarvan het eenig bekende handschrift in 1841 door Francisque Michel is uitgegeven [1]). President Fauchet, die in de 17de eeuw bezitter van dat Hs. was, teekende er bij aan: »contient l'histoire de la Véronique et du Saint Graal, par un anonyme mis en vers d'après un auteur nommé Robert de Bouron qui les avoit composés en prose" [2]). Na de uitgave echter won de meening veld, dat het omgekeerde het geval was geweest, en men in het gedicht den oorspronkelijken vorm van De Borron's werk behoorde te zien, dat dan door eenen onbekende in proza overgebracht zou zijn. Paulin Paris voerde daarvoor eenige bewijzen aan [3]), maar werd in 1875 in eene doorloopende vergelijking van het gedicht met het proza uitvoerig en m. i. voldoende [4]) wederlegd door Hucher, die in den prozaroman het oorspronkelijke werk van De Borron aanwees [5]), doch zonder Paulin Paris voor zijne meening te kunnen winnen [6]), wiens gevoelen zelfs in 1877 nader door Birch-Hirschfeld werd verdedigd [7]). Zonder nu te willen beweren, dat de plaats uit Maerlant's vertaling de zaak uit-

---

1) *Le Roman du Saint Graal*, publ. par Francisque Michel, Bordeaux 1841. Later is het gedicht weêr afgedrukt door F. J. Furnival in zijn *Seynt Graal or The Sank Ryal; the history of the holy Graal*, etc. I (London 1861) op 't eind.

2) Zie Hucher, t. a. p. I, p. 74.

3) Zie Paulin Paris, t. a. p. I (1868) p. 116—119. Onder de bewijzen voor de prioriteit van het gedicht noemt P. Paris o. a. vs. 171 vlg.: „Ainsi fu luxure lavée d'ome, de femme et espurée." Het oudste prozahandschrift nu geeft te lezen: „Ensinc lava nostre sires luxure d'ome et de fame et de père et de mère par mariage," en het behoeft geen betoog, dat de lezing van het gedicht beter is, en de woorden „par mariage" onverdedigbaar zijn. Men vindt ze dan ook niet in het Hs. van 1301, maar dat ook de oorspr. prozaredactie ze niet had, en het gedicht dus boven het proza eigenlijk niets voor heeft, bewijst ons Maerlant's vertaling, vs. 182: „Aldus dwoech hi Adames sonden."

4) Ik merkte dat ook reeds vroeger op, in mijne uitgave van den *Roman van Moriaen*, Groningen 1878 bl. 176 vlg.

5) Zie Hucher, t. a. p. I, p. 70—137.

6) Paulin Paris, t. a. p. V (1877) p. 355.

7) Birch-Hirschfeld, t. a. p. p. 145—150.

maakt, meen ik er toch uitdrukkelijk op te moeten wijzen, dat de berijmde roman slechts in een sprooksprekershandschrift van het laatst der 13de eeuw bestaat, terwijl twee hss., waarin de prozaroman vervat is, van het midden dier eeuw dagteekenen, en nu bovendien ook omstreeks 1260 Maerlant geen anderen dan den prozaroman blijkt te kennen.

Ook in een ander opzicht is Maerlant's vertaling van eenig gewicht. In het hs., dat hij voor zich had, en dat schijnt behoord te hebben tot de familie, waartoe Hucher Ms. 748 de la Bibl. Nat. en Ms. 225 de l'Arsenal brengt [1]), zullen alleen de *Joseph* en de *Merlin* zich bevonden hebben; want ware er ook nog een derde roman, de *Perceval*, in te vinden geweest, dan zou die stellig ook wel door Maerlant vertaald zijn. Het aantal hss. zonder dien *Perceval* wordt dus nog met één vermeerderd, en het Hs. Firmin-Didot van 1301 blijft dus het eenige, dat als vervolg op den *Merlin* den *Perceval* bevat, zonder trouwens den naam van De Borron te vermelden en zich dus voor diens werk uit te geven. De op zich zelf reeds onwaarschijnlijke [2]) gissing, door Hucher opgeworpen [3]) en door Birch-Hirschfeld voor zeker aangenomen en uitvoerig toegelicht [4]), dat De Borron ook dien roman van *Perceval* zou geschreven (of liever: gedicht) hebben, welke dan de bron voor Chrestien de Troyes zou geweest zijn, verliest hierdoor nog aan waarschijnlijkheid.

Moesten wij op beide punten bovengenoemd van Birch-Hirschfeld verschillen, wèl schijnt hij mij toe overtuigend bewezen te hebben, dat de aan Wouter Map toegekende prozaroman, be-

1) Het zijn ook van de zes Hss. de eenige, die, evenals Maerlant en de berijming, den naam van De Borron bevatten; doch de bijvoeging, dat De Borron zijn werk schreef „par la proière au preu conte de Montbéliart où cui servise il estoit" (in de berijming, vs. 3490 vlg.: „Gautier, qui de Montbelyal estoit") wordt bij Maerlant niet gevonden.

2) Zie mijn' *Roman van Moriaen*, bl. 177 vlg. en vgl. Dr. E. Martin, in den *Anzeiger für Deutsches Alt.* V (1879) p. 86 vlg.

3) Zie Hucher, t. a. p. I, p. 12, 375—414.

4) Zie Birch-Hirschfeld, t. a. p. p. 179—203.

kend onder den naam van *Grand Saint Graal* niet voor de bron van De Borron's *Joseph* of *Petit Saint Graal* mag gehouden worden, ja er integendeel zelf uit geput heeft [1]). Ook Hucher en Paulin Paris noemden den *Joseph* ouder dan den *Grand St. Graal*, maar terwijl de eerste vasthield aan de overlevering, die in laatstgenoemden roman het gemeenschappelijk werk van De Borron en Wouter Map ziet [2]), nam de laatste aan, dat De Borron den *Grand St. Graal* leerde kennen, toen hij bezig was zijnen *Merlin* te schrijven, en dat hij toen in zijnen *Joseph* de belofte inlaschte, om de vier geschiedenissen te behandelen, die ook inderdaad in den *Grand St. Graal* vervat zijn [3]). Met eenige wijziging neem ik de meening van Hucher over. In den *Grand St. Graal* vindt men de belofte van De Borron vervuld, die, zooals wij reeds zagen, ook door Maerlant voor vervuld schijnt gehouden te zijn. Ook beroepen zich de Hss. van den *Grand St. Graal* meermalen op De Borron, en de plaatsen, waar dat gebeurt, voor vervalschingen of latere invoegsels te houden, is veeleer den knoop doorhakken, dan de moeilijkheid oplossen. Leest men b. v. in het laatste gedeelte van den *Grand St. Graal*: »Ensi fut li roi Luces crestiennés par l'amonestement de Pieron: quar messire Robers de Boron, qui ceste ystore translata de latin en françois, s'i accorde bien, et la vielle ystore s'i accorde bien ausi" [4]), dan behoeven wij daar aan vervalsching noch opzettelijk bedrog te denken, wanneer wij eenvoudig aannemen, dat daar gedoeld wordt op eene der vier door De Borron beloofde geschiedenissen, namelijk die van Petrus; dat die dus inderdaad is geschreven, evenals de drie andere, maar nu verloren is; dat de schrijver van den *Grand St. Graal* die in zijn werk heeft opgenomen, en dat het veelvuldig

1) Birch-Hirschfeld, t. a. p. p. 159—165.
2) Hucher, t. a. p. I, p. 65 vlg.
3) Paulin Paris, t. a. p. I, p. 108 vlgg., 354 vlgg., V, p. 355 vlg.
4) Zie Dr. Jonckbloet, *Roman van Lancelot* I, Inl. bl. XIV; Paulin Paris, t. a. p. I, p. 335. Andere plaatsen vindt men aangehaald bij Hucher, t. a. p. II, p. 40 vlg. en Birch-Hirschfeld, t. a. p. p. 236.

gebruik, door dien schrijver van De Borron's werk en van Map's *Queste du Graal* gemaakt, de aanleiding is geweest, om den *Grand St. Graal* een gemeenschappelijk werk van Map en De Borron te noemen, ofschoon beiden er niet rechtstreeks aan hebben meêgewerkt.

Dat De Borron den *Grand St. Graal*, zij het dan ook na de voltooiing van zijnen *Joseph*, zou gekend hebben, is niet aannemelijk. Wel zegt hij, dat niemand de vier door hem beloofde deelen zal kunnen behandelen, »se il n'a véu et oï conter lou livre del Graal de ceste estoire," en dat, vóór hij zijn werk schreef, de graalgeschiedenis »n'avoit onques esté escripte par nul home fors el grant livre" [1]); maar met dat boek behoeft de *Grand St. Graal* niet bedoeld te zijn.

Maerlant heeft die woorden aldus overgebracht, vs. 1903 vlgg.:

»Unde ne mach nyeman, zeghet hy,
Geweten hy en were daerby,
Dat hy overleze dan al te male
Dat grote boeck van den Grale.
Unde eer dat van hem wert geopenbaert,
Wetick wel, dat to pinen wart,
Unde zo ne wiste nyeman twint die tale
Dan in dat grote boeck van den Grale" [2]).

Wat nu is met »dat grote boeck van den Grale" bedoeld, als het niet de *Grand St. Graal* is? De Borron spreekt er nog eens van, als hij vertelt van Jezus' bezoek aan Jozef in den kerker: »Lors li aprant Jhésu-Crist tex paroles que jà nus conter ne retraire non porroit, se il bien feire lo voloit, se il n'avoit lou grant livre où eles sont escriptes et ce est li secrez que l'en tient au grant sacrement que l'an feit sor lou Graal c'est-

1) Zie die plaats bij Hucher, t. a. p. I p. 275.

2) Bijzonder duidelijk zijn deze verzen niet. In vs. 1907 schijnt *dat* betrekking te hebben op »dat grote boeck van den Grale" in het vorige vers. Toch leert ons het Fransch, dat hier alleen sprake kan zijn van den juist door De Borron voltooiden *Joseph*. Over het algemeen schijnt Maerlant het oorspronkelijke van hetgeen hij als vs. 1878—1919 vertaalde, niet recht begrepen te hebben.

à-dire sor lou caalice" [1]). Blijkbaar wordt hier een geheimzinnig Latijnsch boek bedoeld, en het is nu slechts de vraag: heeft dat Latijnsche werk inderdaad bestaan, of heeft De Borron het bestaan er van alleen voorgewend, om aan zijn werk meer gezag te geven? Wie het laatste aanneemt, hakt m.i. ook hier weder den knoop eenvoudig door ten koste van De Borron, wiens eerlijkheid toch alleen op degelijke gronden mag betwijfeld worden. Dat wij het groote Latijnsche boek niet meer bezitten, bewijst immers niets. Op datzelfde groote boek beroepen zich trouwens ook andere romanschrijvers, en door ook hunne opgave in twijfel te trekken is men er wel eens toe gekomen aan de romanschrijvers de hebbelijkheid toe te kennen van bronnen voor te wenden. Dat zou dan b. v. gedaan zijn door de vervaardigers van den *Grand St. Graal* [2]), den *Queste du Graal* [3]), de *Mort d'Artus* [4]), den prozaroman *Perceval li Gallois* [5]), en den *Tristan* met het vervolg daarop, den *Bret*, waar zelfs gesproken was van »le grand livre en latin, celui meisme qui devise apertement l'estoire du Saint Graal" [6]). Helis de Borron geeft zelfs in den proloog van zijnen roman *Guiron le Courtois* of *Palamèdes* eene lijst van werken, die uit het groote, ons onbekende, Latijnsche boek geput zijn: »Bien est vérités que aucun saint home clerc et chevalier s'en sont déjà entremis de translater ce livre de latin en langue françoise.

---

1) Bij Hucher, t. a. p. I p. 227. Maerlant heeft dit niet letterlijk vertaald, maar zoo kort weêrgegeven (vs. 419—426), dat er bij hem wel sprake is van de „tex paroles," maar niet van „lou grant livre."

2) Zie vooreerst de geheele inleiding bij Hucher, t. a. p. II p. 1—39, en vervolgens ook Hucher I p. 58, II p. 40 vlg.; Birch-Hirschfeld, t. a. p. p. 236.

3) Zie Paulin Paris, *Manuscripts fr. de la bibl. du roi*, II p. 354, 361 vlg.; Dr. Jonckbloet, *Roman van Lancelot*, II Inl. bl. VII en CLXXXVI; Birch-Hirschfeld, t. a. p. p. 233; en in de mnl. vertaling *Lanc.* III vs. 11135 vlgg.

4) *Histoire Littéraire de la France* XV p. 497; Jonckbloet, t. a. p. I Inl. bl. XI; en in de mnl. vertaling *Lanc.* IV vs. 297—312.

5) *Perceval li Gallois. Le roman en prose de la fin du XIIe siècle*, publ. par Ch. Potvin, Mons 1866 p. 348.

6) Zie Hucher, t. a. p. I p. 35—37, 129 en 160 vlg.

Messires Luces de Gau (l. Gast) s'en entremist premièrement. Ce fu li premiers chevaliers qui s'estude i mist et sa cure, bien le savons. Et cil translata en langue française partie de l'istoire monseigneur Tristan et mains assez qu'il ne déust. Moult commença bien son livre, mais il ne dist mie d'assez les oeuvres monseigneur Tristan, ains en laissa bien la gregneure partie. Après s'en entremist messire Gasse li blons qui parenz fu le roi Henri; apriès s'en entremist maistre Gautiers Map qui fu clers au roi Henry et devisa cil l'estoire de Monseigneur Lancelot du Lac, que d'autre chose ne parla il mie gramment en son livre. Messires Robers de Borron s'en entremist après. Je Helis de Borron, que par la prière Monseigneur de Borron et pour ce que compaignon d'armes fusmes longuement en commençai mon livre de Bret. Et quant je l'oi méné jusques en la fin, ainsi qui il appert encore, messires li rois Henris à qui mes livres ot tant pléu ainsi comme je vous ai dit, quant il ot regardé dès le commencement jusques en la fin, pour ce qu'il avoit oï tous les autres livres qui *du livre du Saint Graal* estoient trait en françois devant lui et le miens et les autres les avoit toz; ne encore n'estoit dedens tous ces livres mis ce que le latin devisoit, ainsi en remest à translater moult grant partie, et pour ce vost-il que je m'entremeisse à mon pooir de mener à fin tout ce qui en ces autres livres failloit" [1]).

Moge deze belangrijke plaats, wat de geschiedkundige mededeelingen betreft, ook aan gegronde bedenkingen onderhevig zijn, zij kan beschouwd worden als de korte samenvatting der mededeelingen aangaande eene nu verloren Latijnsche bron, en mag als zoodanig niet verwaarloosd worden, waar het geldt de authenticiteit van zulk een werk te onderzoeken.

Verder komt bij dit onderwerp in aanmerking de bekende, ook door Vincentius [2]) en Maerlant [3]) overgenomen, plaats uit

1) Zie Hucher, t. a. p. I p. 157.
2) Vincentius, *Speculum Historiale* XXIV 147.
3) Maerlant, *Sp. Hist.* III[a] 60 vs. 61—78. Zie daarover uitvoeriger beneden.

de kroniek van Helinand, dus uit de allereerste jaren van de dertiende eeuw [1]). Wel is waar zegt die schrijver, dat hij de graalsage alleen in het Fransch en niet in het Latijn heeft kunnen vinden, maar hij schijnt toch te gelooven, dat in het begin van de achtste eeuw die sage in het Latijn door zekeren kluizenaar is geschreven. Het Fransche boek nu, dat hij kende, wordt door Birch-Hirschfeld, en te recht naar ik geloof, voor den *Grand St. Graal* gehouden [2]), en in dat geval zou deze plaats alzoo voor het bestaan van eene Latijnsche bron niet meer bewijzen, dan de verklaringen in den *Grand St. Graal* zelf. Toch zie ik er niets onwaarschijnlijks in, dat aan den *Grand St. Graal* inderdaad eene *Historia de Gradale*, of, volgens Paulin Paris [3]) een *Liber Gradalis*, te gronde zou gelegen hebben, door den schrijver van dat werk geraadpleegd, terwijl hij tevens gebruik maakte van De Borron's *Joseph*, die zelf reeds vroeger, hetzij direct, hetzij indirect, uit dat Latijnsche boek zal geput zijn.

In de beide Fransche romans evenwel wordt aan de Latijnsche bron een verschillende oorsprong toegekend. Terwijl het in den *Grand St. Graal* heet, dat een ongenoemde kluizenaar in het jaar 717 na 's Heeren passie van Jezus zelf, die aan hem verscheen, de graalgeschiedenis zou ontvangen hebben,

1) Die plaats luidt: „Hoc tempore (717/719) in Britannia cuidam heremitae demonstrata fuit mirabilis quaedam visio per angelum de Josepho decurione nobili, qui corpus domini deposuit de cruce et de catino illo vel paropside, in quo dominus caenavit cum discipulis suis, de quo ab eodem heremita descripta est historia, quae dicitur gradale.... Dicitur et vulgari nomine greal, quia grata et acceptabilis est in ea comedenti.... Hanc historiam latine scriptam invenire non potui, sed tantum gallice scripta habetur a quibusdam proceribus, nec facile, ut aiunt, tota inveniri potest" De hier opgegeven afleiding van het woord *graal* vindt men ook bij De Borron (Hucher, t. a. p. I p. 256): „lou clameront Graal, que il agrée tant." Bij Maerlant, vs. 1092 vlgg.: „dat vat daer wy af ontfaen Hebben gracie unde glorie (l. joye), Unde dat wy leven sonder vernoye, Daer wy af eten dat soete mael, Dat sal van genaden hieten die Grael."

2) Birch-Hirschfeld, t. a. p. p. 33 vlg.

3) Op welke wijze Paulin Paris zich de verhouding tusschen het Latijn en het Fransch voorstelt, zie men in *Les romans de la table ronde* I p. 89 vlgg., 378 vlg.

welke hij moest overschrijven, zoodat dus het oorspronkelijke het werk van Christus zelf was[1]), noemt De Borron als den schrijver, zoowel van Joseph's, als van Merlin's geschiedenis, Blasius, aan wien Merlin den inhoud er van dicteerde, waarom Maerlant dan ook zegt, vs. 7015 vlg.:

»Blasys hevet al dit bescreven
Unde van hem est ons noch bleven" [2]).

Moge het voor onze kennis van den aard der letterkundige werkzaamheid van Robert de Borron ook al van belang zijn, te weten of hij een oorspronkelijk werk heeft geleverd, dan wel een Latijnsch boek heeft gevolgd, voor een onderzoek naar de bouwstoffen, waaruit de geschiedenis van Jozef en Merlijn, zoo als wij die bij De Borron en dus ook bij Maerlant vinden, gegroeid is, hindert het niets, of de vraag aangaande het Latijnsche boek ook onopgelost moet blijven.

III.

Oorsprong van de Graal- en Merlijn-sagen in De Borron's werk.

De bronnen, die voor den aanvang van den *Joseph* [3]) werden gebruikt, zijn reeds aangewezen. Noemde Paulin Paris terloops het *Evangelie van Nicodemus* [4]), en haalde Hucher een gedeelte uit cap. 53(51) »de passione Domini" van de *Legenda Aurea* van Jacob de Voragine ter vergelijking aan [5]), welk stuk ook reeds door Tischendorf in zijne Apocryphe Evangeliën was

1) Dat boek was het eenige wat Christus schreef, heet het in den *Grand St. Graal* (Hucher, t. a. p. II p. 440 vlg.), behalve de woorden, die hij in het zand schreef, toen de overspelige vrouw tot hem gebracht was.

2) Vgl. ook vs. 4330 vlgg., die echter niet in het Fransch worden gevonden.

3) Namelijk bij Hucher, t. a. p. I p. 209—250; van 't Fransche gedicht de eerste 2300 verzen ongeveer; in Maerlant's vertaling ingekort tot ongeveer 600 verzen.

4) Paulin Paris, t. a. p. I p. 130.

5) Hucher, t. a. p. I p. 138—141.

opgenomen volgens een hs. der 14de eeuw onder den titel *Mors Pilati* [1]), aan Birch-Hirschfeld komt de eer toe, uitvoerig te hebben aangetoond, welke legenden voor den *Joseph* zijn geraadpleegd [2]). Behalve Mattheus XXVI vs. 23 komt dan het eerste deel van het Nicodemus-evangelie of de *Gesta Pilati*, cap. XII—XV in aanmerking, en vervolgens ook vooral de *Vindicta Salvatoris*, waarin de geschiedenis van Veronica met die van Joseph is verbonden. Eindelijk geeft Birch-Hirschfeld als vermoedelijke bron nog eene plaats bij Suetonius op, waar verteld wordt, dat zekere Josephus zijne verlossing uit den kerker door Vespasianus, die dan keizer zou zijn, had voorspeld [3]). Daar echter Flavius Josephus datzelfde uitvoeriger van zich zelf vertelt [4]), zal veeleer zijn in de middeleeuwen zooveel gelezen *Bellum Judaïcum* als bron te beschouwen zijn. De verwarring van Jozef van Arimathea met Flavius Josephus behoeft ons niet te bevreemden. Ook de vermelding in De Borron's roman [5]), dat Jozef verscheidene Joden redde, welke door Vespasianus zonder zijne tusschenkomst om het leven gebracht zouden zijn, schijnt aan de levensgeschiedenis van Flavius Josephus ontleend te wezen, waar wij lezen, dat Josephus eerst met het leven van zijnen broeder nog dat van vijftig zijner vrienden redde bij de verovering van Jeruzalem door Titus, en vervolgens nog omstreeks honderd negentig zonder losprijs in vrijheid deed stellen [6]).

In al de aangehaalde bronnen evenwel is geene sprake van

---

1) Zie C. Tischendorf, *Evangelia Apocrypha*, Lipsiae 1853, p. 432 vlg.

2) Zie Birch-Hirschfeld, t. a. p. p. 215—225.

3) Suetonius, *Vespas.* V: „Et unus ex nobilibus captivis Josephus, quum coniiceretur in vincula, constantissime adseveravit fore, ut ab eodem brevi solveretur, verum iam Imperatore."

4) Fl. Josephus, *Bellum Judaïcum* III 8 § 9; IV 10 § 7. Vgl. *Fl. Josephi Vita* § 75. Men zou ook kunnen denken aan het *Chronicon* van Hieronymus ad annum 70.

5) Bij Hucher, t. a. p. I p. 251: „Et il (Joseph) vint à Vaspasians, si li dist: Pardonez à ceste gent vostre mautalant. Et il lor pardone por amour de Joseph."

6) *Fl. Josephi Vita* § 75.

het Graal en de geheele geschiedenis van Jozef in vreemde landen; al wat er verteld wordt van Mozes, Petrus, Bron en Alain tot het einde van den *Joseph* toe wordt daarin niet gevonden, maar door Birch-Hirschfeld beschouwd als pure verdichting van De Borron naar aanleiding van enkele uitdrukkingen in bovengenoemde bronnen, in verband tot de bekende vergelijking van Jezus' graf met den miskelk, die in de symboliek der R. K. kerk zulk eene belangrijke plaats inneemt. De vroegere voorstelling, die vooral door De la Villemarqué [1]) ingang had gevonden, was, dat met de kerkelijke legenden Britsche overleveringen verbonden waren, en dat met name het graal tot de druïdische mythologie had behoord; en met hoeveel scherpzinnigheid en talent Birch-Hirschfeld zijne meening ook hebbe voorgedragen, het schijnt dat nog niet iedereen zich van de vroegere voorstelling heeft kunnen losmaken en men de druïdische mythologie nog altijd noodzakelijk acht ter verklaring van de graalsagen. Ernst Martin ten minste heeft onlangs nog eene poging gedaan om het mythisch karakter der graalsagen buiten de christelijke legende om in het licht te stellen [2]).

De oorzaak daarvan zal wel grootendeels zijn, dat Birch-Hirschfeld, m. i. te onrecht, De Borron voor den eerste wil doen doorgaan, die uit de kerkelijke legenden de graalsage zou gevormd hebben, zoodat dan uit zijn werk alle andere schrijvers over hetzelfde onderwerp, tot zelfs Chrestien de Troyes toe, direct of indirect zouden hebben geput. Maar bovendien valt ook in het betoog van Birch-Hirschfeld eene zekere leemte niet te ontkennen. Het graal, de avondmaalsschotel, waarop eigenlijk alles neêrkomt, wordt nergens in de kerkelijke legende van Jozef aangetroffen, en het beroep op de zinnebeeldige verge-

1) Zie H. de la Villemarqué, *Les romans de la table ronde et les contes des anciens Bretons*, 3e éd. Paris 1860, p. 140—156.

2) Ernst Martin, *Zur Gralsage*, Strassburg 1880 (42ste Heft der *Quellen und Forschungen)*, vooral p. 34 vlgg.: „Der Gral der Sage ist ein Gefäss, das jeder Zeit eine volle Mahlzeit wunderbar spendet, eine Art Tischlein deck dich," zoo is in de hoofdzaak de slotsom van zijn onderzoek aangaande het karakter van het graal zelf.

lijking van graf en miskelk, waarvan Birch-Hirschfeld zich bedient, is ook m.i. niet overtuigend, te minder nog omdat ik de graallegende niet kan houden voor de uitvinding van éénen dichter, met name De Borron, maar er eene eigenlijke legende in zie, langzamerhand ontstaan en het eerst door Chrestien de Troyes en De Borron ongeveer gelijktijdig in de Fransche letterkunde opgenomen. Toch geloof ik met Birch-Hirschfeld, dat de Keltische mythologie tot de voorstelling van het graal en den graaldienst niets heeft bijgedragen, en dat de avondmaalsschotel er inderdaad alleen aan te gronde ligt. Het komt mij namelijk voor, dat ik de leemte in het betoog van Birch-Hirschfeld bevredigend kan aanvullen, en in de kerkelijke legende den schakel kan aanwijzen, die Jozef's geschiedenis met den avondmaalsschotel verbindt.

Dien schakel zie ik in de legende van Jacobus den jongere, die ook de zoon van Alphaeus en broeder van Jezus wordt genoemd, en, volgens het getuigenis van Clemens Alexandrinus reeds, de eerste bisschop van Jerusalem was [1]). Zulk een man, van wien men in de legende kan lezen:

»Doen sanc hi dierste misse daer,
Die noit na Jhesus gesongen was" [2]),

is wel de eerste, aan wien men zou denken, indien men de

1) Dat getuigenis uit *Institutionum Lib.* VI van Clemens Alex. vindt men aangehaald bij Eusebius, *Hist. Eccles.* II 1; uitvoerig is Eusebius over Jacobus, *Hist. Eccles.* II 25, waar Hegesippus, *Comment.* V als bron wordt aangehaald. Zie verder Beda, *In Acta Apost. Expositio*, in cap. I (ed. J. A. Giles XII, London 1844, p. 9); Vincentius, *Spec. Hist.* X 4 en Jacobus a Voragine *Legenda Aurea* LXIII (Keulsche editie van 1483, fol. 80).

2) Zie *Der Ystorien Bloeme*, vs. 3606 vlg. In de bron van dat gedicht, de *Legenda Aurea*, leest men t. a. p.: „Dicitur etiam qui inter apostolos primus missam celebravit; nam propter suae excellentiam sanctitatis hunc sibi honorem apostoli fecerunt, ut post ascensionem domini primus inter eos missam Jherosolimis celebraret, etiam antequam esset episcopus ordinatus, cum ante ejus ordinationem in actibus dicitur, quod discipuli erant perseverantes in doctrina apostolorum et communicatione fractionis panis, quod de missae celebratione accipitur; vel forte ideo primus celebrasse dicitur, quia primus in pontificalibus eam dixisse perhibetur."

instelling van den Graaldienst beschreven, maar daarbij Jozef's naam als J. afgekort vond. Men zou het dan ook niet vreemd vinden, Petrus als gezel van den apostel Jacobus aan te treffen, en evenmin hem den hoogsten lof te zien geven aan het ongehuwde leven [1]). Met Jozef van Arimathea heeft Jacobus dit gemeen, dat beider lot in verband gebracht wordt met de verwoesting van Jerusalem. Eusebius [2]) vertelt, dat volgens Flavius Josephus, in wiens werken men dat tegenwoordig echter niet meer vindt, de tocht naar Jerusalem zou ondernomen zijn, om Jacobus' marteling [3]) te wreken; en bedenkt men nu dat de overlevering, b. v. volgens de *Vindicta Salvatoris*, dien wraaktocht onder Tiberius plaatst, dan kan Jacobus, om wiens wil die tocht ondernomen heet, evengoed als Jozef nog als levend, maar gevangen voorgesteld zijn, zooals dan ook inderdaad geschiedt in een Fransch gedicht uit de 13de eeuw, waarop wij later terugkomen, namelijk *La destruction de Jérusalem*. Vinden wij alzoo hier reeds bij den een Jozef, bij den ander Jacobus als den held van hetzelfde verhaal, de overeenkomst van eene tweede episode in beider legende is nog treffender, en levert m. i. den sleutel ter verklaring van de graallegende. Niet alleen aan Jozef verschijnt Jezus dadelijk na zijne opstanding, maar ook aan Jacobus. Eusebius zegt nog niet anders dan: »Men zegt, dat hij vervolgens ook aan Jacobus verschenen is" [4]), maar Petrus Comestor is reeds wat uitvoeriger, al geeft hij dan ook het bericht niet voor historische waarheid, en noemt, merkwaardig genoeg, de verschijning aan Jacobus en die aan Jozef in één adem [5]). De uitvoerigste mededeeling aangaande die ver-

---

1) *Legenda Aurea*, t. a. p.: »Hic perpetua virginitatis custos exstitit, sicut testatur Jheronymus in libro contra Jovinianum."

2) *Hist. Eccles.* II 25; vgl. ook Vincentius, *Spec. Hist.* XI 2; Utenbroeke, *Sp. Hist.* II², 2 vs. 23—27, en de *Legenda Aurea* LXIII.

3) Vermeld bij Fl. Josephus, *Antiq. Jud.* XX 9 § 1.

4) *Hist. Eccles.* I. 12.

5) P. Comestor, *Hist. Scolast.* (ed. Argent. 1503) *Evang.* cap. 185: »Quidam dicunt quod mortuo domino Jacobus vovit, se non comesturum donec Christus resur-

schijning vond ik in de *Legenda Aurea*, maar met een beroep op Hieronymus als bron. Jacobus, heet het daar, had eene gelofte gedaan, dat hij niet zou eten, vóór hij gezien had, dat Jezus van den doode verrezen was. Op den dag zijner opstanding nu verscheen Jezus aan Jacobus en aan hen, die bij hem waren, en zeide: »zet eene tafel neêr met brood;" en toen dat gedaan was, zegende Jezus het brood, gaf het aan Jacobus en zeide: »sta op, mijn broeder Jacobus, en eet, want de zoon des menschen is opgestaan" [1]). Ik twijfel er geen oogenblik aan, of de woorden: »ponite mensam et panem" zijn de kiem der graallegende, en tevens van het verhaal aangaande de stichting van de eerste tafelronde, namelijk die van Jozef van Arimathea. Uit die verschijning, waarbij het eten van door Jezus gezegend brood hoofdzaak was, kon veeleer de graallegende ontstaan, dan uit de verschijning aan Jozef, welke, volgens de eigenlijke Jozefslegende, niets anders was dan eene verlossing uit den kerker. In het eerste gedeelte van de graalgeschiedenis zullen wij dus voortaan, meen ik, eene samensmelting hebben te zien van de kerkelijke legenden aangaande Jozef en Jacobus.

Nu onze aandacht eenmaal op Jacobus gevallen is, worden wij er van zelf toe gebracht met onze gedachten in den kring der apostelen te verwijlen, en in hunne legenden den sleutel te zoeken voor andere bijzonderheden uit de graalgeschiedenis vóórdat die in het rijk der Britten begint te spelen. Daar-

geret, et ideo dicunt, quod eadem die resurrectionis apparuit illi. Fuerunt et (qui) dixerunt Joseph eadem vespera qua sepelivit dominum a Judaeis incarceratum, et Nicodemum latuisse, et demum factum discipulum, et ideo ante alios statim apparuit Joseph in carcere ad consolandum."

1) *Legenda Aurea*, LXIII: „In parasceue autem, mortuo domino, sicut dicit Josephus et Jheronymus in libro de viris illustribus, Jacobus votum vovit se non comesturum donec videretur dominum a mortuis surrexisse, in ipsa autem die resurrectionis ejus cum usque in diem illum Jacobus cibum non gustasset, eidem dominus apparuit ac eis qui cum eo erant dixit: ponite mensam et panem; deinde panem accipiens benedixit et dedit Jacobo justo dicens: Surge, frater mi Jacobe, comede quia filius hominis a mortuis surrexit." Vgl. ook *Dat lyden ende die passie ons heren Jhesu Christi*, uitg. door Dr. Alfred Holder, Gron. 1877, bl. 62 vlg., uit de *Leg. Aurea* vertaald.

over kan ik echter ditmaal niet uitvoerig wezen. Alleen herinner ik voor de schildering van het gelukkig leven, dat Jozef's gezellen leiden, aan de beschrijving van het leven der eerste Christenen [1], en voor de geschiedenis van den valschen graaldienaar Mozes, naast wien in den *Grand St. Graal* ook Simon genoemd wordt, aan de, gedeeltelijk uit den Bijbel geputte, legende van Petrus en Simon Magus [2]), waarbij misschien ook eenige trekken ontleend zijn aan de bestraffingsgeschiedenis van Ananias en Sapphira [3]) en de verblinding van den toovenaar Elymas [4]).

En nu de *Merlijn*! De aanvang van dien roman [5]), namelijk de beraadslaging der duivelen over de middelen, om zich schadeloos te stellen voor het nadeel, hun berokkend door Christus' hellevaart, schijnt te berusten op het tweede gedeelte van het Nicodemus-evangelie, *Descensus Christi ad inferos.* Het verhaal aangaande de wijze, waarop Merlijn voortgebracht werd en zijne moeder van den dood redde [6]), komt in geene oudere geschriften voor — voorzoover men weet — dan in de *Vita Merlini* van Godfried van Monmouth, en in diens *Historia Britonum* (boek VI cap. 18), maar daar wordt, naar aanleiding van het onderzoek, dat Vortegrinus instelt naar een kind zonder aardschen vader, en het getuigenis van Merlijn's moeder, dat zij geenen vader van haren zoon kan aanwijzen, alleen het vermoeden van den wijzen Maugantius vermeld, dat Merlijn namelijk door incubatie van eenen daemon zou verwekt zijn; immers, zegt hij, »ut Apulejus de Deo Socratis perhibet, inter lunam et terram habitant spiritus, quos incubos daemones appellamus. Hi partim hominum, partim vero angelorum naturam habent." Wie uit deze korte mededeeling een zoo uitvoe-

1) *Handel. der Apost.* II vs. 41—47.
2) *Handel. der Apost.* VIII vs. 9--24.
3) *Handel. der Apost.* V vs. 1—13.
4) *Handel. der Apost.* XIII vs. 8—11.
5) Bij Maerlant vs. 1927—2012.
6) Bij Maerlant vs. 2906—4492.

rig verhaal, waarvan de aanvang aan Job's geschiedenis herinnert, heeft gemaakt, als hetgeen wij bij De Borron vinden, blijft de vraag.

De inhoud van het tweede boek van De Borron's *Merlin* [1]) komt in hoofdzaak overeen met stukken uit de *Vita Merlini* en de *Historia Britonum*, die hier allervermoedelijkst geput heeft uit de veel oudere kroniek van Nennius [2]), waar echter Merlijn, die er niet anders dan Ambrosius heet, nog geen bovennatuurlijk wezen is [3]). Ook is eenige verwantschap tusschen dit boek en een verhaal in de *Historia septem sapientium*, welke van Oostersche herkomst is, niet te miskennen.

Van het derde boek is het begin, waar Pandragoen Merlijn doet zoeken en deze allerlei gedaanten aanneemt [4]), grootendeels in overeenstemming met de *Vita Merlini*, terwijl dan het vervolg, de strijd tegen de Sennes, Pandragoen's dood en de sage van Stonehenge, de verplaatsing der groote steenen uit Ierland naar Salesbiere [5]), weder in de *Historia Britonum* te vinden is, met dit onderscheid, dat De Borron de verplaatsing der steenen stelt na den dood van Pandragoen, maar Godfried van Monmouth nog tijdens het leven van Aurelius Ambrosius, die bij hem de broeder en voorganger van koning Uter is.

Van de instelling der Tafelronde, die daarop bij De Borron volgt [6]), is in de werken van Godfried niets te vinden. Daarentegen wordt de liefdesgeschiedenis van Uter en Ygerne [7]) ook

1) Bij Maerlant vs. 4493—5715.

2) Zie over die kroniek, die misschien eer het werk van Gildas is, *Monumenta Historica Britannica* by Henry Petrie and John Sharpe, 1848 p. 62—68, 107—114. De hier bedoelde geschiedenis vindt men daar cap. 40—45.

3) Zie over de verhouding van Godfried's werken tot De Borron's roman Paulin Paris, t a p. I p 24—39, II p. 1—97; San Marte, *Die Arthur-Sage und die Märchen des rothen Buchs von Hergest*, Quedlinburg und Leipzig 1842 p. 87—95; San Marte, *Die Sagen von Merlin*, Halle 1853, en San Marte, *Rückblicke auf Dichtungen und Sagen des deutschen Mittelalters*, Quedlinburg und Leipzig 1872 p. 61—84.

4) Bij Maerlant vs. 5716—6800.

5) Bij Maerlant vs. 6801—7206.

6) Bij Maerlant vs. 7207—7638.

7) Bij Maerlant vs. 7639—9006.

omstandig door Godfried verhaald, die evenwel Artur terstond voor Uter's zoon doet doorgaan en zonder wederwaardigheden zijnen vader doet opvolgen, zoodat het laatste gedeelte van den *Merlin* [1], de opvoeding van Artur door Keye's vader en zijn krachtsvertoon met zwaard en »anebelt", uitsluitend bij De Borron te lezen is.

Heeft De Borron nu alles, wat hij niet aan Godfried ontleende, eenvoudig zelf uitgedacht, of Britsche sagen te zijner beschikking gehad? Stellig zou ik het laatste gelooven, evenals ik ook zou willen vasthouden aan het Britsche boek, waarop Godfried zich beroept, maar waarvan het bestaan in twijfel getrokken wordt. 't Is zelfs de vraag, of De Borron niet alles uit de Britsche overlevering, hetzij dan regelrecht, hetzij door middel van het ons onbekende groote Latijnsche boek, heeft geput. Schijnbaar weêrspreekt De Borron wel Godfried's gezag, maar daaruit behoeft nog niet te volgen, dat hij diens *Historia Britonum* of *Vita Merlini* inderdaad heeft gekend. Godfried namelijk heeft in het zevende boek van zijne *Historia* een werkje ingelascht, dat ook vaak afzonderlijk voorkomt, namelijk de *Prophetia Merlini*, hoofdzakelijk handelend »van den roden draken ende van den witten," en aan Britsche overleveringen ontleend. Daarvan nu wordt door De Borron gesproken, doch hij kan evengoed de Britsche overleveringen zelf bedoelen, als de Latijnsche redactie, die Godfried er van leverde. Bij Maerlant heet het, vs. 6764 vlgg.:

»Aldus began daer Pandragoen
Een boeck te scrivene in der manier
Van Merlijns prophetien scier
Unde van den koninge van Engelant,
Dat menegen es onbekant (d. i. duister).
Dat boeck en zegget niet das
We dese vroede Merlijn was;

1) Bij Maerlant vs. 9007—10398.

Want hi en brenget niet voert
Anders dan bedeckede woert." [1]).

Toen Merlijn dat aan Blasys vertelde, vroeg deze, vs. 6780 vlgg.:

»Zullen si maken
Sulc een boeck alse es dat mijn? —
Neen si niet, sprac Merlijn,
Si en scriven niet, al zonder waen,
Dan datsi niet en konnen verstaen,
Noch niet geweten, hoc dat gesciet." [2]).

Het boek van Blasys heeft dus, volgens De Borron, boven de *Prophetia Merlini* voor, dat het uit Merlijn's eigen mond is opgeschreven, en dus ook de uitlegging der, voor anderen duistere, voorspellingen bevat.

Die voorspellingen zijn niet het eenige boek, waarmeê De Borron bekendheid toont. In één der Fransche hss. [3]) is nog sprake van een ander werk, waarheen De Borron in deze woorden verwijst: »Qui vouroit oïr conter des rois qui devant furent et lor vie vouroit oïr, si regarde en l'estoire de Bretaigne, que on appelle *Brutus*, que messire Martin de Rocester translata de latin en roman où il le trouva; si le porra savoir vraiement." Toevallig heeft ook Maerlant een hs. voor zich gehad, waarin die woorden voorkwamen, en alzoo lezen wij bij hem, vs. 4501 vlgg.:

»Die alle die koninge wille weten,
Die dat lant te voren hadden beseten,

---

1) 't Fransch heeft: »Et ensi fu commenciés *li livres des Prophécies de Merlin*; ce que il dist du roi d'Engleterre...... et por ce, ne dist pas icest livres qui Merlins est ne qui il fu, que il ne metoient en escrit se ce non que il disoit."

2) 't Fransch heeft: »Blaises li demanda: Feront-il tel livre comme je? Et Merlins respont: Nenil; il ne metront en escrit se ce non que il ne porront conoistre jusque il soit avenu."

3) N°. 749 de la Bibl. Nat., waarin echter de *Joseph* niet voorkomt, maar de *Merlin* met den *Grand St. Graal* is verbonden. Men vindt de plaats aangehaald bij Paulin Paris, t. a. p. II p. 36. Volgens Dr. Van Vloten komt zij ook voor in de oudengelsche prozabewerking van 1450, door Wheatly uitgegeven.

Unde hoer verlues unde hoer waengen,
Die lese die hystorien van Britaengen,
Die Brutus boeck geheten es;
Meester Martijn, zijt zeker des,
Van Rore dichte dat ut den Latijne
In dat Romans met zijner pine;
Daerinne vindy dese hystorie gans."

De persoon en het werk van dezen Martijn Van Rochester of Rore zijn nog altijd volkomen onbekend. Wisten wij er iets meer van, dan zou ons misschien meteen de richting gewezen zijn, waarin wij de bronnen voor De Borron's werk moeten zoeken. Nu kunnen wij alleen nog denken aan den *Brut* van Robert Wace, het eenige Fransche werk, dat een zelfde onderwerp als de *Brutus* van Martijn behandelde, maar zijne stof voornamelijk putte uit Godfried's *Historia Britonum.*

IV.

Maerlant's bestrijding van De Borron.

Tot nog toe beschouwden wij Maerlant's dichtwerk alleen als vertaling van De Borron's roman en als bijdrage tot de letterkundige geschiedenis van dien roman in verband tot de Graal- en Merlijn-sagen. Laten wij nu eens nagaan, wat er van De Borron's werk onder Maerlant's handen geworden is, m. a. w. waardoor Maerlant het, behalve door het te vertalen, tot zijn eigen werk heeft gemaakt. Wie den *Perceval* van Chrestien de Troyes met den *Parzival* van Wolfram von Eschenbach vergelijkt, wordt aanstonds getroffen door de eigenaardig Duitsche tint, die Wolfram aan het werk van den Franschen minestreel gegeven heeft, door dat waas van oorspronkelijkheid, dat er over verspreid is, en waardoor de dichter bij getrouwe overneming van den geheelen inhoud niet alleen, maar zelfs van verscheidene bijzonderheden, die Chrestien mededeelt, ons toch eenen geheel anderen Parzival te aanschouwen geeft, dan zijn voorbeeld. Ook Maerlant's vertalingen kenmerken zich door eene

zekere oorspronkelijkheid, maar op andere wijze. Minder kunstenaar dan Wolfram, beproeft hij het niet, zijn voorbeeld om te gieten in eenen hem eigen vorm, en toch drukt hij er zijn stempel op, waardoor men het als zijn werk zou herkennen, ook wanneer zijn naam niet vermeld werd. Doordrongen van historischen zin, waarheidlievend in merg en been, acht hij het zijn eerste werk, wanneer hij een gedicht onder handen krijgt, het te critiseeren, en, als hij het vertaalt, het te verbeteren door weg te laten wat z. i. onwaar is, en bij te voegen wat hij meent, dat de geschiedenis kan verduidelijken. De vertaling van dezen roman, de tweede die hij leverde, bewijst, dat Maerlant dien strijd tegen leugen en geschiedvervalsching niet eerst op lateren leeftijd is begonnen, maar dat hij van den aanvang zijner dichterlijke loopbaan af van denzelfden geest was bezield. Vooral bij den *Joseph* komt dat uit, die ten gevolge van Maerlant's critiek tot op een derde van het oorspronkelijke is ingekrompen. Reeds in zijnen proloog zegt hij dan ook, vs. 20 vlgg.:

»Ick wille dat gij des zeker zijt,
Dat ick de historie vele valsch
Gevonden hebbe in dat Walsch,"

en dat wel voornamelijk, zooals hij er op laat volgen:

»Dar ze van Gode onsen Heren sprak,
Datene dat volck van Rome wrack."

Vooraf echter verandert hij hier en daar iets, of voegt hij er eene kleinigheid tusschen. Zoo vindt men vs. 76—80 eene opmerking, die in het Fransch, hier althans, niet wordt weêrgevonden, dat het menschdom door eene vrouw in het verderf gestort was, en dus ook weêr door eene vrouw moest gered worden [1]). Zoo is hij het, en niet De Borron, die in vs. 111 en 134 aan den »viant" den naam Lucifer geeft. Zoo vindt

1) Wel vindt men later bij De Borron (Hucher, t. a. p. I p. 223) dezelfde gedachte: »par fame avoit esté perduz li siègles et par fame voloit que il fust recovrez." Vgl. ook vs. 4421, waarop ik reeds wees bl. 313 noot 1.

men van vs. 112 tot 124, waarin Maerlant zich tweemaal op het Evangelie beroept, meer dan ééne opmerking van hem zelf, namelijk dat Bethlehem te voren Effrata heette, dat Jezus dertig jaar was, toen hij door Johannes gedoopt werd, en dat door dien doop »Onse Here een cristen" werd. Zoo zegt Maerlant, vs. 150, dat »altemale die werelt ront" zich aan Rome onderwierp, terwijl het Fransch slechts spreekt van »la terre de Judée une grant partie."

Met vs. 155 begint in het gedicht de geregelde bestrijding van het origineel, het Walsch, die tot vs. 641 bijna onafgebroken voortgaat. Het Walsch had Jozef eenen »chevalier" van Pilatus genoemd, doch Maerlant zegt, dat hij dat nergens elders gelezen had, en dat ook alleen onbesnedenen tot de »ridders van ziner meisenieden" (vs. 165 vlg.) behoorden. Als het Walsch verder van Jozef zegt: »si vit Jhesu en plusieurs leux," maakt Maerlant er van, vs. 169 vlg.:

»Hi zach Jhesum sekerlike
Doen manege teikene goet,"

en denkt daarbij misschien aan *Johannes* XIX vs. 38 in verband tot XII vs. 37—43. Wanneer Maerlant bij De Borron vermeld vindt: »Et Judas, ses déciples, qu'il amoit moult, avoit I rante, que l'en apeloit disme et sénéchaux estoit des déciples Jhésu-Crist", dan raadpleegt hij het Johannes-evangelie (cap. XII vs. 6), waaruit hem wel blijkt, dat Judas »onses Heren drossate" was, de kas hield, en »den jongeren vele stal," maar niet, zooals het Walsch beweerde, vs. 189 vlg.:

»Dat die tende daeraf was zijn
Van allen, dat men gaf onsen Heer."

Volgens het Johannes-evangelie vertelt hij dan (vs. 194—223) hetzelfde wat ook in het Fransch, maar korter, vermeld was, namelijk de zalving van Jezus door Maria Magdalena en de afkeuring daarvan door Judas. Bij die gelegenheid haalt hij, behalve Sancte Johan (vs. 206 en 212) ook tweemaal Thomaes aan (vs. 194 en 208), doch wie daarmeê bedoeld kan zijn, mocht

mij niet gelukken te ontdekken. Bedenkt men echter, dat die zoogenaamde Thomaes hetzelfde zegt als De Borron, namelijk dat de dertig penningen, waarvoor Judas den Heer verkocht, hem schadeloos moesten stellen voor het verlies van zijne tiende bij het uitstorten van Maria's balsem geleden, en dat Maerlant er zich dus niet als gezag op kan beroepen, veeleer het afkeurend moet aanhalen, dan begrijpt men, dat op beide plaatsen *Thomaes* corrupt is, en eenvoudig veranderd moet worden in *Tromans*.

Opzettelijk slaat Maerlant daarop over, wat De Borron schrijft van Judas' gesprek met Kajaphas en de andere vijanden van Jezus over de gevangenneming, »Judaes gedinge", zooals onze dichter het noemt.

»Wanten duchte my niet waer,"

zegt hij er van (vs. 234). De verkoop had op Woensdag plaats gehad, en Maerlant vervolgt nu, hoe hij in het oorspronkelijke vond, vs. 240 vlgg.:

»Dat God met zinen jongeren sat
Op den witten Donredach unde at,
Te Symons hues, die lazarus was;
Maer dat es logene unde gedwas;
Symon wonede in Bethania;
Oeck scrivet ons dat Walsch hierna,
Dat hi aldaer wart gevaen;
Want die 't dichte, hi haddet verstaen
Unde meende wal geweten dat,
Dat Symon wonede in der stat.
Symon was, dat mogewy lesen,
Van syner laserheit genesen
Lange eer onse Here was gevaen." 1).

Maerlant houdt zich ook hier aan het Evangelie van Johan-

1) 't Fransch heeft inderdaad: »Lou mescredi (lees met een ander hs. juesdi) à soir fu nostres sires chiés Symon lou liépreux, et parla à ses déciples"; en verder: »ensinc furent ensamblé chiés Simon lou liépreux, tant que cil vindrent cui Judas lou fist à savoir."

nes (cap. XII vs. 1), doch in verband tot dat van Mattheus (XXVI vs. 6) en Marcus (XIV vs. 3).

Tot zoover gevorderd, begreep onze dichter, dat hij verstandiger deed, de gebeurtenissen uit Jezus' laatsten levenstijd, voorzoover die door De Borron beschreven waren, volgens de Evangeliën te vertellen, dan uit het Fransch te vertalen, en daarom gaat hij aldus voort, vs. 253 vlgg.:

»Maer ick late die historie staen
Van den Romanse, unde telle iu voert
Der waren Ewangeliën woert."

Dientengevolge is hij over het laatste avondmaal dan ook wat uitvoeriger dan De Borron. Daarentegen maakt hij van de voetwassching, waarbij De Borron lang stilstond, met geen enkel woord melding, waarschijnlijk omdat De Borron die zinnebeeldige plechtigheid geheel anders verklaard had, dan in den Bijbel gebeurt, en de gevolgtrekking had gemaakt, dat, evenals het door de voetwassching der eerst gereinigden vuil geworden water toch nog in staat was de voeten der anderen schoon te maken, zoo ook de priester, die zelf een zondaar was, bij de biecht anderen van zonde kon reinigen [1]). Tot vs. 339 volgt Maerlant den Bijbel, en ook de geschiedenis in zoover als hij Tiberius den keizer noemt (vs. 305), met wien de Joden Pilatus dreigen, terwijl De Borron van Titus spreekt; maar in zeker opzicht volgt hij toch ook weêr De Borron, daar hij bij zijn verhaal van Jezus' veroordeeling en kruisiging dezelfde beknoptheid in acht neemt, als de Fransche schrijver.

Wanneer hij gekomen is tot Jezus' dood en Jozef's verzoek om het lijk van den Heer te mogen begraven, wendt hij zich weder tot het Fransch, doch schoorvoetend en niet zonder uitdrukkelijk op het »romans" te wijzen als zijne eenige bron

1) »Come li pié blanchirent en l'orde eive où jè les lavai et i devindrent net, ne porra rien nuire as péchéors l'ordure des menistres qui les laveront par confeission."

(vs. 341). Wat daar als eene hoofdzaak uitvoerig verteld wordt, roert hij dan ook slechts met een paar woorden aan, omdat hij het blijkbaar maar half gelooft, namelijk dat Pilatus aan Jozef »den nap" schonk, waar, vs. 345,

»Jhesus die eerste misse in sanck" [1]),

en dien een Jood gevonden had bij gelegenheid van Jezus' gevangenneming — iets wat in strijd was met Maerlant's voorstelling van Jezus' gevangenneming in den hof bij den Olijfberg, maar in overeenstemming met die van De Borron, welke haar in het huis van Simon doet plaats hebben. In dienzelfden nap ving Jozef ook het bloed op, dat uit Jezus' wonden vloeide, vertelt ons Maerlant, maar weder met de uitdrukkelijke bijvoeging, dat het »romans" er van sprak (vs. 364).

Vs. 369—395 zijn vrij getrouw uit het Fransch vertaald, en van vs. 396 tot 408 wordt zeer in 't kort weêrgegeven, wat De Borron vertelt aangaande de overleggingen der Joden, om Jozef en Nicodemus gevangen te nemen; maar met vs. 409 begint weder de bestrijding van het »romans", dat vermeldt, hoe Jozef in den kerker lag

»Tot an denselven dach
Datene Vaspasianus uut dede";

maar, zoo gaat Maerlant voort,

»Maer dat es altemale logene mede:
So zoude hi daerinne XLII jaer
Hebben gelegen, dat is waer."

De aanleiding voor De Borron of den schrijver, dien hij gevolgd heeft, om Jozef twee-en-veertig jaar in den kerker te laten blijven, moet misschien vooreerst gezocht worden in de reeds door mij opgemerkte verwarring van Jozef van Arimathea met Flavius Josephus [2]), en vervolgens in de verkeerde lezing

1) 't Fransch heeft: »Là où Jhésu-Crist fu pris chiés Symon, si estoit ses vaissiaus remex en coi il sacrefioit."

2) Zie bl. 328.

van de geraadpleegde bron, de *Gesta Pilati* cap. XV. Daar toch geeft Jezus aan Jozef, als hij hem terstond na zijne opstanding uit den kerker verlost heeft, den raad: »Usque quadraginta dies non exeas de domo tua", en onmogelijk is het niet, dat daar »quadraginta duos (annos)" bij vergissing gelezen is. Hoe dat zij, Maerlant las beter, want nu de Evangeliën hem begaven, nam hij zijne toevlucht tot de *Gesta Pilati*, om er De Borron's werk aan te toetsen. Jozef's verlossing uit den kerker wordt door Maerlant geheel, schoon wat beknopter, verteld (vs. 426—449), zooals het XV^de^ hoofdstuk der *Gesta Pilati* ons die te lezen geeft. De Borron is hier veel uitvoeriger. Volgens hem werd Jozef slechts bezocht door Jezus, die zijnen volgeling bij die gelegenheid allerlei geheimenissen mededeelde en den nap teruggaf, welken hij verloren had. Maerlant stelt voor die geheele uitvoerige episode zijn uittreksel uit de *Gesta Pilati* in de plaats en merkt alleen op, dat, volgens het Walsch, Jozef van Jezus »sinen nap" ontving en »heimelike woert" leerde, en besluit die mededeeling met de opmerking, dat het van den nap en de woorden misschien waar kon zijn (vs. 415—426) [1]. Trouwens ook De Borron had erkend, dat van zijn verhaal niets in de Evangeliën gevonden werd [2].

Dat de inhoud van vs. 450—470 niet bij De Borron voorkomt, spreekt van zelf: Maerlant heeft hier cap. XIII van de *Gesta Pilati* gevolgd, ten deele zelfs woordelijk vertaald [3]. De

1) Dat Jozef den nap of schotel van Jezus ontving, zegt Maerlant ook, zonder eenigen twijfel te kennen te geven, vs. 1523. 't Was Maerlant misschien ook bekend, dat in 1247, zooals Mattheus Parisiensis meêdeelt, het door Jozef opgevangen bloed van Jezus door den patriarch van Jerusalem aan Hendrik III van Engeland was geschonken. Zie *Acta Sanctorum Martii* (17) II p. 508. Daarop doelt ook Albrecht's *Titurel* vs. 6175 vlgg. (uitg. Hahn, Quedl. und Leipzig 1842).

2) Zie de plaats bij Hucher, t. a. p. I p. 228.

3) Nagenoeg letterlijk vindt men bij hem deze woorden: »Iterum dicunt Judaeis custodes: audivimus quia Joseph, qui petiit corpus Jesu, inclusistis in carcerem et signastis anulis vestris, et aperientes non invenistis eum. Date ergo nobis Joseph et nos vobis dabimus Jesum Christum. Dixerunt Judaei: Joseph ivit Arimathiam civi-

opmerking, vs. 471 vlg.:

»Nochtan zeiden si dat openbaer
Pilatus, dat Jhesus verresen waer,"

heeft Maerlant gemaakt naar aanleiding van de *Epistola Pilati ad Claudium*, die ingevoegd is in sommige handschriften van den *Descensus Christi ad inferos*, en dus ook door Maerlant zal gevonden zijn in het handschrift, dat hij van dat werkje gebruikte [1]).

Nu komen wij tot de legende van Veronica, bij Maerlant vs. 473—581. Onze dichter heeft het Fransch van De Borron daarbij meer als leiddraad gebruikt, dan vertaald; doch veel nader heeft hij zich gehouden aan een klein legendair geschriftje, bekend onder den naam van *Mors Pilati*. Evenveel als dat van de *Vindicta Salvatoris* verschilt, verschilt Maerlant van De Borron. Enkele trekken in zijn verhaal heeft Maerlant aan de reeds aangehaalde *Epistola Pilati* te danken, en de gelijkstelling van Veronica, wier naam door hem niet genoemd wordt, met de vrouw, die Jezus »van der bloetsucht" had genezen (eene bijzonderheid, die bij De Borron niet voorkomt), heeft hij aan de *Gesta Pilati*, cap. VII ontleend, waar echter de tijd harer ziekte twaalf jaar genoemd wordt, terwijl wij dien bij Maerlant op achttien jaar gesteld vinden (vs. 555). Voor 't overige is het verhaal bij De Borron zeer veel uitvoeriger, ten deele ook omdat De Borron er de bevrijding van Jozef door

---

tatem suam. Dicunt custodes ad Judaeos: et Jesus, quemadmodum audivimus ab angelo, in Galilaea est. Audientes autem Judaei sermones istos timuerunt valde, dicentes: ne quando audiatur sermo iste et omnes credant in Jesum. Et consilium facientes Judaei, inter se protulerunt argenteos idoneos et dederunt militibus, dicentes: dicite quia vobis dormientibus venerunt discipuli ejus et furati sunt eum..... Milites vero accipientes sic dixerunt ut a Judaeis moniti sunt; et diffamatus est omnibus sermo illorum." Het laatste is geheel in overeenstemming met *Mattheus* XXVIII vs. 11—15

1) Men leest aldaar: »Sed cum accepissent pecunias, quod factum fuerat tacere non potuerunt: nam et illum resurrexisse testati sunt se vidisse et se a Judaeis pecuniam accepisse."

Vespasianus bij vertelt, iets dat Maerlant, zooals wij reeds zagen, onwaar noemde. De Borron komt daarop in het verder verloop van den roman nog meer dan eens terug [1]), en telkens heeft Maerlant dat dan weggelaten en Jezus als Jozef's bevrijder genoemd [2]).

Meestal heeft Maerlant stilzwijgend de bijzonderheden uit De Borron's werk, die hij voor onwaar hield, weggelaten; een paar daarvan echter vindt hij noodig opzettelijk te bespreken. Zoo zegt De Borron, dat Vespasianus Christen werd [3]). Maerlant echter wist beter, en zegt, vs. 582 vlgg.:

»Nochtan en was hi kersten niet,
Want die eerste kerstene keiser hiet
Philippus, unde dat was oeck daernaer
Over herde menech jaer."

Toch is ook de bewering van Maerlant onjuist, en is Philippus Arabs nooit Christen geweest, doch onze dichter kon zich ten minste op een geschiedwerk van gezag beroepen, namelijk het *Chronicon* van Hieronymus, waarin wij op 't jaar 247 lezen: »Philippus primus omnium ex Romanis imperatoribus Christianus fuit" [4]). Misschien heeft Maerlant aan dezelfde bron ook de voorafgaande bijzonderheid (vs. 576—581) ontleend, dat Tiberius het Christendom beschermde, en de senatoren strafte, omdat zij hem daarin niet wilden gehoorzamen [5]).

1) Bij Hucher, t. a. p. I p. 255, 260, 266.

2) Vs. 1065 vlg.; 1299 vlg.; 1524 vlg.

3) »Ensinc vanja Vaspasians la mort de Jhésu-Crist et lors se bauptiza Joseph et sa maisnée de la main Saint Climant et Vaspasians refist autretel." Hucher, t a. p. I p. 251.

4) Vgl. ook Eusebius, *Hist. Eccles.* VI 34.

5) Men leest bij Hieronymus, ad annum 38: »Pilato de Christianorum dogmate ad Tiberium referente retulit ad Senatum ut inter caetera sacra reciperetur. Verum cum ex consulto patrum Christianos eliminari Urbe placuisset, Tiberius per edictum accusatoribus Christianorum comminatus est mortem, scribit Tertulianus in Apologetico." Vgl. ook Eusebius, *Hist. Eccles.* II 2, die zich ook beroept op Tertullianus, *Apolog.* V.

Vervolgens bestrijdt Maerlant De Borron's mededeeling, dat het Vespasianus was, die, vs. 615 vlgg.,

»Van lazerscepe hadde ontfaen
By den beelde zine gesonde,
Unde hi daerna in korter stonde
Onsen Here wrack algader,
Unde dat Titus was zijn vader."

Het twee-en-veertigjarig verblijf van Jozef in den kerker en diens verlossing door Vespasianus, waarvan De Borron of zijn zegsman uitging, leidde er natuurlijk van zelf toe, om hem te doen aannemen, dat Veronica Vespasianus had genezen, en dat de daarop gevolgde bestraffing der Joden dus met hare geschiedenis en die van Jozef in verband stond. Maerlant volgde de *Mors Pilati* en volgens hem moest het dus Tiberius zijn, wiens »oevel", door hem niet met den naam van melaatschheid bestempeld [1]), door Veronica's afbeelding genezen werd, terwijl het eerst twee-en-veertig jaar na Jezus' dood was, dat »God gewroken wart van Tytus unde van Vaspasianus."

Met vs. 622 begint Maerlant nu, afwijkend van De Borron, en met het *Bellum Judaïcum* van Flavius Josephus vóór zich (volgens vs. 625), de geschiedenis der belegering en inneming van Jerusalem te vertellen; doch van dat verhaal bezitten wij ongelukkig alleen den aanvang. Het Hs. toch, dat tot het begin dezer eeuw ongeschonden bewaard was, kwam toen in handen van onbevoegden, met dit gevolg, dat er twee bladen — dus 312 verzen — werden uitgescheurd, en het daarna meer dan veertig jaar lang aan iedereen, de meest bevoegden niet uitgezonderd, werd geweigerd. Na die gaping zet het Hs. de geschiedenis voort met vs. 954; doch dan is er geene sprake meer van Flavius Josephus en volgt Maerlant weêr letterlijk den roman van De Borron, terwijl hij vertelt hoe Jozef van

1) Ook in de *Mors Pilati* wordt de ziekte eenvoudig »gravis morbus" of »infirmitas" genoemd.

Arimathea ter eere van de avondmaalstafel, waaraan Jezus had gezeten, eene andere tafel maakte: het voorbeeld voor de latere tafelronde; en hoe de graaldienst werd ingesteld [1]). Had Maerlant tot hier toe De Borron's roman aan andere, meer vertrouwbare, geschriften kunnen toetsen, nu begonnen die hem in den steek te laten, en alzoo houdt van hier af de polemiek op, en wordt Maerlant's werk eene op enkele kleinigheden na getrouwe vertaling van het Fransch.

V.

Het gedicht van Ons Heren Wrake.

In ons dichtwerk bepaalt Maerlant zich niet tot eene bestrijding van De Borron's werk, hij neemt tevens de gelegenheid waar, om terloops een gedicht te bestrijden, dat in zijnen tijd uit het Walsch in het Vlaamsch was vertaald. Reeds in zijnen proloog zegt hij, vs. 26 vlgg.:

»Eyn dichte *van onses Heren wrake*
Lestmen dat is wijde bekant
Unde makede eyn pape in Vlanderlant:
Dat saget dat boeck in zijn beginne;
Mar ick wene in mynen sinne,
Dat pape dat nicht en dichte,
Want men mochte nicht gescriven lichte
We vullich dat gelogen zij;
Unde dat zal ick iu proven waerbij,
In der historie, de komet hijr naer."

Maerlant houdt zijne belofte: vs. 224 vlgg. bestrijdt hij »dat Walsche van der Wrake," en vs. 589 vlgg. »Dat Dietsch van onses Heren Wrake."

't Is nu de vraag, welk werk daarmeê bedoeld wordt. Slechts één Fransch gedicht is mij, en dan nog wel alleen door eene

1) Vs. 954 vlgg., die midden in eenen zin beginnen, zijn de vertaling van »avoc moi menjoit et bevoit qui ma char trairoit," bij Hucher, t. a. p. I p. 253.

inhoudsopgave [1]) bekend, waarop de woorden van Maerlant betrekking zouden kunnen hebben. Het is ongeveer 2300 verzen groot en voor ons bewaard in twee handschriften, waarvan het jongste, met den titel »de Vespasian", van 1285 dagteekent. Gewoonlijk draagt het den naam van *La destruction de Jérusalem*, maar de dichter zelf spreekt er in den proloog van als van een gedicht »de la vangance au père," en zoo zal dus de titel moeten luiden. De *Mors Pilati* en het *Bellum Judaïcum* van Flavius Josephus schijnen er de hoofdbronnen voor geweest te zijn, doch vermoedelijk niet rechtstreeks, en evenmin uitsluitend, want wij vinden er ook eenige bijzonderheden, die nergens elders worden aangetroffen, ook niet in De Borron's roman, waarmeê het echter vrij wat punten van overeenkomst heeft. Het gedicht verhaalt de genezing van den melaatschen Vespasianus door het beeld van Vérone, dat door den sénéschal Guy was ontdekt op aanwijzing van Jacob, den vader van Maria; en verder de prediking van St. Clemens te Rome, het plechtig overbrengen van Vérone's doek naar de kerk van St. Simeon, en de belofte van Vespasianus om zich te laten doopen, als hij eerst den moord van Jezus op de Joden zou gewroken hebben. Dan volgt de geschiedenis van 's keizers tocht naar Palaestina, de inneming van het kasteel Iraphat tusschen Akers en Jerusalem, dat door Jaffat de Jaffa en Jozef van Arimathea verdedigd wordt [2]), de belegering van het door Pilatus en Archelaus verdedigde Jerusalem met de kunstmatige drenking van het Romeinsche leger, de verlossing van Jacob uit den kerker door eenen engel, geheel in overeenstemming met de reeds besproken verlossing van Jozef, het graven van diepe grachten rondom de belegerde stad, de vreese-

---

1) Ik bedoel de inhoudsopgave van *La destruction de Jérusalem*, gegeven door Paulin Paris in de *Histoire Littéraire de la France* XXII (Paris 1852) p. 412—416.

2) Hier is bedoeld de inneming van het door Flavius Josephus verdedigde Jotapat door Vespasianus. Zie *Bellum Jud.* III 7 en 8. Van Jaffat is daar geene sprake, wel van het naburige Japha. Flavius Josephus is hier, zooals men ziet, reeds Jozef van Arimathea geworden.

lijke hongersnood in Jerusalem, het vreemde verhaal der door de Joden doorgeslikte gouden sieraden [1]) en de overgave der stad met den verkoop van dertig Joden voor éénen penning. Het gedicht eindigt met den doop van Vespasianus en Titus door St. Clemens en het uiteinde van Pilatus te Vienne, in hoofdzaak volgens de *Mors Pilati.*

De Dietsche vertaling in verzen, van dit gedicht gemaakt, bezitten wij niet meer in den oorspronkelijken vorm, maar wèl hebben wij het over, tot een volksboek omgewerkt, dat, ofschoon ik het alleen heb aangetroffen in een paar negentiendeeeuwsche uitgaven [2]), zich toch doet kennen als eene vrij getrouwe overbrenging er van in proza, niet alleen door de middeleeuwsche uitdrukkingen, die er bij honderden in voorkomen, en de rijmen, die hier en daar nog best te herkennen zijn, maar ook door de nauwkeurige overeenkomst met het Fransch tot in kleine bijzonderheden. De titel van dat volksboek is: »*De historie van de deerlijke destructie en ondergang der stad Jeruzalem door den keizer Vespasiaan* met vele en verscheidene geschiedenissen der Joden."

Dat Maerlant het bovengenoemde werk op het oog had, toen hij tegen het gedicht *Van ons Heren Wrake* te velde trok, is wel niet geheel onmogelijk, maar blijkt eigenlijk niet uit de eerste plaats, die hij er uit aanhaalt, naar aanleiding van de dertig penningen, waarvoor Judas Jezus overleverde, vs. 224 vlgg.:

---

1) Dat vreemde verhaal vindt men in geene der bronnen, welke door den dichter gebruikt schijnen. Ook elders heb ik het niet aangetroffen, behalve in *Chronica, tijtboeck ende gheschietbibel* van Seb. Franck, Delft bij Aelbert Heyndricxs, 1583 fol. 26.

2) Ik heb zelf eene quarto uitgave „van nieuws overgezien en verbeterd," Deventer, Firma Wed. P. de Lange z. j. 24 bladz. Eene andere quarto-uitgave z. j. bij B. Koene te Amsterdam wordt vermeld door Mr. L. Ph. C. van den Bergh, *De Nederlandsche volksromans*, Amst. 1837 bl. 65—69, en bevindt zich ook in de Bibl. van Lett. te Leiden, evenals eene uitgave van S. en W. Koene 1804, 4°, en een met got. letters, Groningen, D. N. Greydanus, z. j. 4°.

»Darombe zeghet dat Walsche van der Wrake
Eene zeer logentlike zake,
Dat die penninge zonderlingen
Weren van guldenen ringen.
Die redene zi es al gelogen,
Unde die des gelovet, hi es bedrogen."

Niets heb ik gevonden in de *Destructie*, waarop dat betrekking kan hebben; maar de woorden van Maerlant zijn zelf allesbehalve duidelijk, zoodat wij hier wel met eene verminking van het Hs. te doen zullen hebben.

Ook de tweede plaats, waar Maerlant het gedicht *Van ons Heren Wrake* aanvalt, is niet in alle opzichten op de *Destructie* van toepassing, ofschoon er toch ook punten van overeenkomst zijn. Naar aanleiding van Tiberius' genezing en de wraak, door Vespasianus op de Joden genomen, zegt Maerlant, vs. 589 vlgg.:

»Nu lieget vele van derre vaert
Dat Dietsch van Onses Heren Wrake,
Want dat zeghet, in ware sake,
Dat Titus diegene was,
Die by den beelde daer genas,
Unde dat Vaspasianus weer
Van Aquitanyen die koninck meer,
Unde dat Herodes, zonder waen,
Die die kinder doet dede slaen,
Levede doe die romesche heren
Die Joden begonden onteren,
Unde hi hemselven oeck versloech,
Unde Archelaus crone droech,
Doe men wan die heilige stat;
Maer dat gelogen es al dat,
Wil ick proeven hier vorwaer;
Na des keyzers (l. Heren) geboerte, myn dan dre jaer,
Levede Herodes diene woude verslaen;
Achte jaer oeck mede, zonder waen,
Ofte min droech Archelaus krone,
Na zinen vader te lone,
Unde hi starf oeck in ellinden.
Dus mach ment in Josephus vinden."

De eerste fout, die Maerlant misprijst, namelijk dat in het gedicht Titus zou genezen zijn, en dat zijn vader Vespasianus in Aquitanië zou geregeerd hebben, komt in de *Destructie* evenmin als bij De Borron voor. Toch wordt die wel ergens gevonden, namelijk in de *Vindicta Salvatoris*, waar niet alleen Tiberius melaatsch heet en genezen wordt, maar ook gezegd wordt: »In diebus illis erat Titus (volgens andere Hss. Tyrus) regulus sub Tiberio in regione Equitaniae in civitate Libiae quae dicitur Burgidalla. Titus namque vulnus habebat in nare dextra propter cancrum, et habebat faciem dilaceratam usque ad oculum." De laatste bijzonderheid vindt men weêr in de *Destructie*, waar van de »vreeselijke ziekte," die Vespasianus was toegezonden, wordt gezegd, dat daarvan »zijn geheele aangezigt en baard doorvreten en vervuld werd."

De tweede fout, die Maerlant aan het gedicht *Van der Wrake* verwijt, namelijk, dat het Herodes, den moordenaar der Bethlehemsche kinderen, nog zou hebben doen leven en zich zelf van kant brengen tijdens de belegering van Jerusalem, treft men evenmin in de *Destructie* aan, waar echter wèl sprake is van den kindermoord, maar waar de zelfmoord gepleegd wordt door Archelaus, die dus volgens dat volksboek »crone droech doe men wan die heilige stat," zoodat de derde fout, waarvan Maerlant spreekt, door de *Destructie* inderdaad is begaan. In de *Vindicta*, ten minste in één der hss., vindt men beide fouten [1]), zoodat wij tot het besluit moeten komen, dat het Fransche gedicht en dus ook ons volksboek alleen dan het door Maerlant bedoelde gedicht kan wezen, als wij mogen aannemen, dat wij het in gewijzigden vorm bezitten. Toch aarzelde ik niet dit negatieve resultaat meê te deelen, omdat het mij wel van belang scheen de opmerkzaamheid op het schier vergeten volksboek te vestigen. In elk geval moet de *Vindicta*

1) »Et Herodes rex ita timefactus est ut diceret Archelao filio suo: Fili, accipe regnum meum et judica illud...... Et cum hoc dixisset, aumentavit (sic) lanceam suam et fixit eam in terra, et jactavit se super eam et fuit mortuus."

Salvatoris het werk zijn, waaruit de Fransche dichter van *Ons Heren Wrake* geput heeft, en waartegen Maerlant dus middelijk te velde trekt.

VI.

Het proces van Satan.

Wezen wij reeds op Maerlant's eigenaardigheid om al wat hij vertaalde aan een critisch onderzoek te onderwerpen en verbeteringen aan te brengen, wanneer hij dat noodig oordeelde, ook eene andere bekende eigenaardigheid van Maerlant komt bij het werk, dat wij nu bespreken, opnieuw uit, ik bedoel deze, dat hij zich zelden eenvoudig bepaalt tot het werk, dat hij onder handen heeft, maar er ook gaarne stukken van andere werken invoegt, wanneer de gelegenheid tot eene uitweiding zich voordoet. Men denke aan het geographisch overzicht in zijn *Alexander* en *Historie van Troyen*, aan de talrijke stukken uit classieke dichters, in dat laatste werk ingelascht, en aan de 10.000 verzen, waarmeê hij zijnen *Spiegel Historiael* verrijkte [1]).

Hetzelfde nu heeft Maerlant ook in dit werk gedaan. Van vs. 1927 tot 2012 heeft hij De Borron's *Merlin* op den voet gevolgd bij de beraadslaging der duivels over de middelen, die er aangewend moeten worden om de door Jezus' verlossingsdood en hellevaart verloren zielen terug te winnen; maar met vs. 2013 verlaat hij zijn origineel en voegt hij er de vertaling van een *Processus Satanae* in, die ongeveer negenhonderd verzen groot is en tot vs. 2900 voortloopt. Na een paar verzen (vs. 2901—2905), die eenen overgang vormen, hervat Maerlant dan weêr het werk van De Borron waar hij het had afgebroken, namelijk bij het daemonische plan om eenen man te maken, die het menschelijk geslacht zou verderven, zooals Jezus het gered had.

1) Zie mijn *Maerlant's werken*, bl 347—352.

Dat Satansproces, waarin Maskaroen als procureur van den duivel optreedt, was in onze letterkunde vóór de uitgave van den *Merlijn* niet onbekend. Wij bezitten nog zulk een proces, dat 1351 verzen lang is, en met het opschrift: »Dit es van Maskeroen" reeds in 1869 door Snellaert volgens een Oxfordsch handschrift is uitgegeven [1]), en vinden bovendien in »Een schoone historie van Mariken van Nimwegen," in 1615 te Antwerpen gedrukt [2]), het fragment van een wagenspel, waarin ook Masscheroen als Lucifer's procureur optreedt, om straf voor de menschen te eischen, maar door Maria wordt weêrsproken; doch niet alleen wordt daar het pleidooi niet afgemaakt, maar bovendien wijkt het te zeer van den *Maskeroen* en van Maerlant's *Satansproces* af, om er geregeld meê vergeleken te kunnen worden.

Door dat wagenspel verleid, beantwoordde Snellaert [3]) de vraag of de *Maskeroen* oorspronkelijk een mysteriespel was, bevestigend, en dat nog te eer omdat de strijd tusschen Gherechtecheit, Ontfarmecheit en Waerheit, door den kus des Vredes besloten (naar aanleiding van Psalm 85 vs. 11), tot de bekende episoden der mysteriespelen reeds in de twaalfde eeuw behoort, die o. a. ook in *Die erste bliscap van Maria* (vs. 1050—1502) voorkomt [4]). De gedachte om Gods rechtvaardigheid en zijne genade als met elkaar in strijd voor te stellen, was in de katholieke theologie echter reeds overoud, reeds uitvoerig door den wijsgeer Anselmus ontwikkeld, zoodat om die reden de bron van den *Maskeroen* niet in een mysteriespel behoeft gezocht te worden. Evenmin behoeft dat te geschieden voor den hoofdinhoud van den *Maskeroen* of van Maerlant's *Satansproces*. La-

1) In de *Nederlandsche Gedichten uit de veertiende eeuw van Jan Boendale, Hein van Aken en anderen*, uitg. door F. A. Snellaert, Brussel 1869 bl. 493—538.

2) Opnieuw uitgegeven door Dr. J. van Vloten, *Marieken van Nijmegen. Eene vaderl. volkslegende uit de 16de eeuw*, 's Grav. 1854.

3) Snellaert, t. a. p. bl. LXXIV.

4) In het Nederrijnsche zoogenaamde Paaschspel wordt er slechts met enkele woorden op gewezen, vs. 154 vlgg.

tijnsche geschriften, waarin de procureur van den Satan, hij moge dan Maskaroen [1]) of Belial heeten, of in 't geheel geenen naam dragen, voor Gods rechterstoel verschijnt om te procedeeren over het bezit der zondige menschen, zijn in de middeleeuwen en zelfs nog lang daarna bekend [2]).

Het oudste Satansproces, dat ik heb kunnen raadplegen, is ons bewaard in de bewerking van Bartolus de Saxoferrato (geb. 1313 † 1355), welke op eene oudere bron wijst, daar de dagteekening van het vonnis luidt: »Anno 1311, indictione II, die VI, mensis Aprilis" [3]). Later, op het einde van de veertiende eeuw, leverde Jacobus de Theramo weder zulk een proces, waarin Belial als advocaat van den duivel optreedt, en dat gesteld wordt »die penultima mensis Octobris, anno Domini 1382" [4]). Het is eene, uit juridisch oogpunt, veel betere bewerking van het door Bartolus geleverde proces en verscheen in 1503 ook in Duitsche vertaling [5]). Ongeveer honderd jaar later zag nog in het Duitsch een dergelijk zeer uitvoerig Satansproces het licht, naar het Latijn bewerkt door Jacob Ayrer [6]), welk werk nog in 1716 een derden druk beleefde.

---

1) Een woord van Arabischen oorsprong. Van 't werkw. *sashira* (bespotten) gevormd, beteekende *maschara* reeds in de 12de eeuw *hofnar*, *grappenmaker*. Zie Dr. M. J. de Goeje, *Ned. Spectator* 1867, reeds door Snellaert aangehaald.

2) Zie over het Satansproces Mr. Moerkerk van Steel en Dr. A. Réville in de *Nieuwe Bijdr. voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving* VI (1856) bl. 611—621 en VII (1857) bl. 569—573; vervolgens Dr. R. Stintzing, *Geschichte der populären Literatur des röm.-kan. Rechts in Deutschland*, Leipzig 1867 p. 259 vlgg.; Gustav Roskoff, *Geschichte des Teufels*, Leipzig 1869 I p. 349—355.

3) Men vindt dit proces in Bartolus, *Consilia*, *Quaestiones et Tractatus*, Lugduni 1552 fol. 134—137.

4) Gedrukt in 1484 onder den titel: „Reverendi patris domini Jacobi de Theramo Compendium perbreve consolatium peccatorum nuncupatum et apud nonnullos Belial vocitatum ad Papam Urbanum sextum conscriptum."

5) „Belial, zu deutsch, Ein gerichtzhandel zwischen Belial, hellischen Verweser, als kleger einem tail, und Jesu Christo, hymmelischen got, antwurter, anderem teile, Also obe Jhesus dem hellischen Fürsten rechtlichen die Helle zerstöret, beraubet› unn die teufel darin gebunden habe, etc. Alles mit clag, antwurt, widerred, appellierung, rechtsagung, etc. Strassburg, 1503."

6) De titel is: „Historischer Processus Juris, in welchem sich Lucifer über Jesum

Vergelijken wij nu Maerlant's *Satansproces* met dat van Bartolus en met den *Maskeroen*, dan merken wij al dadelijk op, dat Maerlant minder uitvoerig is dan de beide anderen, die ook verder meer met elkaar overeenkomen dan met Maerlant; maar dat daarentegen de naam van den procureur, Maskaroen, bij Bartolus niet genoemd wordt. De inleiding van den Maskeroen (vs. 1—54), die bij Maerlant ontbreekt, komt met die van Bartolus overeen, doch niet zóó nauwkeurig, dat wij aan eene vertaling te denken hebben. Van vs. 55 tot vs. 893 heeft de *Maskeroen* zóó groote overeenkomst met Maerlant's werk, vs. 2013—2718, dat wij in beide stukken wel niets anders kunnen zien dan twee vertalingen van hetzelfde, Latijnsche origineel, waarvan Bartolus' geschrift eene omwerking zou kunnen genoemd worden, doch met zóó weinig afwijking, dat het hier en daar zelfs zou kunnen gebruikt worden om bedorven lezingen in beide nederl. dichtwerken te herstellen. Den *Maskeroen* daarentegen, zooals men vroeger wel vermoedde, te houden voor een uit den *Merlijn* uitgelicht, en tot een op zich zelf staand geheel bewerkt stuk, is niet meer mogelijk, daar de rijmen bijna overal verschillen. De *Maskeroen* kan alzoo niet aan Maerlant toegekend worden.

Een overzicht van den inhoud moge het middel zijn, om op punten van verschil en overeenkomst tusschen de drie werken te wijzen. Maskaroen wordt door de duivels tot hunnen procureur gekozen, en was volgens Maerlant, vs. 2043 vlg., doch ook alleen volgens hem, de eerste procureur, die er ooit bestond. Hij verschijnt voor Gods troon en eischt de vaststelling van eenen dag om zijn goed recht tegen de menschen te kunnen bepleiten. De goede vrijdag wordt daartoe aangewezen, doch »dien dach viert men overal," zooals Maskaroen opmerkt,

---

darumb dasz er ihm die Hellen zerstöhret, etc. beklaget, durch Jacob Ayrern, beyder Rechten doctoren und Advocatum in Nürnberg." 2de dr. Frankf. a/M. 1611. De voorrede is gedagteekend van 1597, toen dus de eerste druk zal verschenen zijn. In 1716 zag het werk nog eens te Nürnberg en Frankfort het licht.

en dus is er weinig kans op, dat de menschen dan als partij zullen verschijnen. Reeds hieruit, dat juist de goede vrijdag bepaald werd, maken de duivels op, dat hun rechter hun vijandig gezind is, doch Lucifer troost hen met deze woorden, waarin ik, met het oog op den *Maskeroen* (vs. 196—201) en Bartolus [1]), een paar verbeteringen voorstel, vs. 2137 vlgg.:

»Men (l. Nu) zecht Cristus Gerechticheit wesen;
Dat valsch is duncket my in desen:
Want (l. Weder) hi es gerecht, zo zullen wy dan
Onse sake behouden, ende (l. ofte) proeven vortan
Uut sijns selves monde, zijt seker das,
Dat hy niet Gerechticheit es."

Op den bepaalden dag verschijnt Maskaroen; maar te vergeefs ziet hij naar de komst zijner partij uit. Als hij den geheelen dag in eenen hoek des hemels heeft gewacht, wordt het geding verdaagd; maar ook den volgenden dag komt niemand van het menschelijk geslacht op, en het zou derhalve bij verstek veroordeeld zijn, indien niet Maria als advocaat voor de menschen ware opgetreden. Daarmeê is Maskaroen echter niet tevreden, en zegt, vs. 2295 vlgg.:

»Drie persone heb ick vereyst [2]);
Den richter sie ick alset behoevet;
Dat ick eyscher ben isser geproevet
By mynen brieven, als men ziet;
Den sculdegen persoen en zie ick niet."

Eigenlijk is het onjuist van Maskaroen, dat hij den mensch voor den schuldige houdt: de mensch integendeel is het, waar-

---

1) Bartolus heeft: „Si aequitate pensata Dominus Jesus judex noster processisset, certe te procuratorem nequitiae infernalis audivisset. Ex quo enim aequo quis utitur, nemini facit injuriam. Sed ex quo te audire noluit, a juris tramite discedere non tardavit."

2) Het vers, dat hierop volgt: „Die vader, die zone, die heilege geyst," is zoo onzinnig, dat ik het ongaarne aan Maerlant zou toekennen, maar het liefst voor eene verknoeiing van den afschrijver houd. Bij Bartolus is van de drieëenheid geene sprake, evenmin in den *Maskeroen*, vs. 366 vlgg.

over geprocedeerd wordt; de ware schuldige was Jezus, maar deze moest, als persoon in de godheid, tevens de rechter wezen. De geheele aanleg van het proces is dus valsch. Daarentegen kunnen wij er vrede meê hebben, wanneer Maskaroen beweert »den sculdegen persoen" niet te zien, want Maria, die als voorspraak voor de afwezige menschheid optreedt, kon als zoodanig door hem gewraakt worden, daar zij 1° 's rechters moeder, en 2° eene vrouw is, die in rechten niet mag optreden. Zij antwoordt echter, dat zij op geheel andere wijze met den rechter verwant is, dan moeders dat gewoonlijk zijn, en dat zij wel eene vrouw is, maar dat ieder het recht heeft, hulpeloozen bij te staan, die door den »viant" in gevaar gebracht worden. Interlocutorisch [1]) wordt nu door den rechter beslist, dat Maskaroen en Maria partij kunnen zijn; en nu begint de procureur met vóór alles »restoer" te eischen. De menschen in de hel zijn hem ontroofd: hij eischt ze terug. Maria merkt echter op, dat als rechtsregel geldt »in rebus spoliatis restituendis," »dat es in dengenen [2]) gelike desen" (vs. 2422): wanneer iemand in rechten den eigendom van het een of ander eischt, waarvan hij zich te voren meester gemaakt heeft, dan kan van hem »restoer" geëischt worden, vóór het eigenlijk proces aanvangt; maar de »aanlegger" kan geene teruggave eischen, daar juist het proces moet uitmaken, of hij recht heeft op hetgeen hij eischt. Bovendien ook, zegt Maria, kan niemand »restoer" eischen van hetgeen hij nooit in eigendom had, en de hel met de menschen daarin was steeds eigendom van God geweest, die alles gemaakt had, terwijl de duivels nooit anders geweest waren dan »knapen der hellen," zooals Maerlant zegt, vs. 2438, »knechte ende dorwerders van der hellen," zooals het in *Maskeroen* vs. 548 vlg. heet, »custodes carceris inferni," zooals Bartolus ze noemt.

---

1) Wat dat is, wordt door Maerlant gezegd vs. 2375—2378, en in den *Maskeroen* vs. 459 vgl. De rechtsgeleerde Bartolus behoefde de verklaring van iets voor hem zoo gewoons niet te geven, en deed dat dan ook niet.

2) En niet *negene*, zooals Van Vloten emendeert.

Op dien grond wordt »restoer" aan Maskaroen geweigerd; en nu begint het eigenlijk proces, vs. 2477 vlg.:

»Die viant track die Bible uut
Uut enen sacke" 1),

en beriep zich op het vonnis, door God over Adam en Eva geveld, nadat zij van de verboden vrucht gegeten hadden. Maria ontzegt aan den duivel alle recht om zich op die gebeurtenis te beroepen, daar hij zelf de verleider der menschen was geweest. Maskaroen ziet nu wel, dat hij niet de ware persoon is, om als eischer op te treden, en trekt zich terug, nadat hij zijne zaak in handen gesteld heeft van Gods »heerlecheit," zeer juist opmerkend, dat een rechter verplicht is het recht te beschermen, »al en wroeget nyeman den sculdegen man." Op deze wending van zaken was Maria niet bedacht. Zij weet niet beter te doen, dan hare toevlucht tot tranen te nemen, en hare aanspraken op de genegenheid van haren zoon te doen gelden, die zich dan ook, zooals Maskaroen spijtig opmerkt, door »vleesch ende bloet," maar niet door »die hemelsche gerechtecheit" laat raden. De procureur stelt nu eene schikking voor om de zaak bij te leggen. Hij wil, dat de rechter ieder het zijne toewijze, de boozen aan den duivel, de goeden aan Maria; doch Maria neemt daarmeê geen genoegen; ieder toch heeft, volgens haar, zijn deel reeds verkregen bij den kruisdood van Jezus. Maskaroen bemerkt, dat hij gevaar loopt zijne zaak te verliezen: hij vraagt een paar advocaten, om zijn recht te bepleiten, en als hem dat is vergund, kiest hij »Gerechtecheit ende Waerhede." Ook Maria kiest twee advocaten, om haar bij te staan, »Ontfermherticheit ende Vrede," en nu, met vs. 2719, verandert het proces van karakter.

Stemden tot hiertoe Bartolus, Maerlant en de *Maskeroen* met

---

1) Vgl. *Maskeroen* vs. 600 vlg. Bartolus: „Tunc daemon stridens dentes missa manu ad marsupium extraxit foras libellum, et coepit legere in Genesi" enz.

elkaar, vaak zelfs in kleinigheden, overeen, nu beginnen zij van elkaar af te wijken. Wordt bij Bartolus wel op dezelfde wijze gepleit als in den *Maskeroen*, het is bij hem steeds de procurator, die tegen Maria aan 't woord blijft, terwijl bij Maerlant en in den *Maskeroen* de allegorische personen het woord voeren, en het pleidooi eindigen met den kus des Vredes, zonder dat een bepaald vonnis geveld wordt, zooals bij Bartolus. Bij hem lezen wij op het eind: »Jesus autem justus judex praecepit Angelo Gabrieli ut tuba aurea citaret beatam virginem Mariam advocatam humani generis ex una parte, et procuratorem nequitiae infernalis ex alia ad sententiam audiendam die paschatis resurrectionis Jesu Christi, et ita factum est per Angelum Gabrielem." Op den bepaalden dag wordt het vonnis uitgesproken en Satan in 't ongelijk gesteld. *Maskeroen* en Bartolus komen in zooverre meer met elkaar overeen dan met Maerlant, dat zij meer uitdrukkelijk op den voorgrond stellen, welk onderscheid er is tusschen de gevallen engelen (duivels) en de zondige menschen; dat de eersten namelijk zonder eenige aanleiding van God zijn afgevallen, terwijl de laatsten er eenigermate door het verbod toe zijn uitgelokt. Maerlant spreekt er slechts van, zonder dat het verband buitengewoon duidelijk is, vs. 2781—2813 (te vergelijken met *Mask.* 1160—1190), doch wat bij hem (vs. 2719—2780) en in den *Maskeroen* (vs. 894—1159) voorafgaat, levert meer punten van verschil dan van overeenkomst op. Zoo wordt ook *Maskeroen* vs. 1191—1242 niet bij Maerlant gevonden, maar het slot van Maerlant's Satansproces (vs. 2814—2900) stemt weder met het slot van den *Maskeroen* (vs. 1243—1351) overeen, behalve dat de allerlaatste verzen van den *Maskeroen*, waar gezegd wordt, dat men Maria ten gevolge van dit proces met de woorden »Eya ergo advocata" aanspreekt, niet met het slot van Maerlant's episode overeenkomen.

VII.

De Merlijn en de Spiegel Historiael.

Zooals wij gezien hebben, is Maerlant's vertaling van De Borron's dubbelroman een werk, den »vader der dietsche dichtren algader" ten volle waardig. Zijn historische zin en critische geest komt er duidelijk in uit, evenals en zelfs nog beter dan in den *Alexander* en de *Historie van Troyen*. Toch was het waarschijnlijk dit werk, met den roman van *Torec*, nog meer dan de beide andere gedichten, waarover Maerlant op lateren leeftijd berouw gevoelde, toen hij in den proloog van den *Rijmbijbel* vs. 64 vlgg. van God vergeving bad, dat hij zich had »besmet in logenliken saken," verleid door

»die lichtheit
Vander herten ende vanden zinne
Ende vander wereliker minne."

De *Alexander* en de *Historie van Troyen*, ofschoon ook wel door hem afgekeurd, moeten toen nog meer genade in zijne oogen gevonden hebben, want hij noemt ze ten minste nu en dan in den *Spiegel Historiael* als zijne werken; maar van den *Merlijn* spreekt hij na den proloog van de *Historie van Troyen* nergens meer. Blijkbaar wenschte hij dat geesteskind te kunnen verloochenen. De reden daarvan is niet ver te zoeken. Eensdeels zal hij vermoedelijk tot de overtuiging gekomen zijn, dat de Graal- en Merlijn-sagen een luchtje van ketterij aan zich droegen, anderdeels behoorde de *Merlijn* tot zijne uit het Fransch vertaalde werken, en meer en meer was het »Walsch is valsch" voor hem eene lijfspreuk geworden. Hoe laag hij aan het eind van zijn leven op het werk zijner jeugd moet hebben neêrgezien, bewijzen verscheidene plaatsen in den *Spiegel Historiael*, die allerlei feiten, welke in zijnen Graal- en Merlijnroman voorkomen, als ongeschiedkundig brandmerken.

Vooreerst dan gelooft hij van het *Graal* reeds niets meer. Minachtend spreekt hij van »die boerde van den Grale" (*Sp.*

Hist. Prol. I[1] vs. 55) of van »truffen van den Grale" (*Sp. Hist.* III[2] 42 vs. 15) en beklaagt hij hen, *Sp. Hist.* III[1] 36 vs. 109 vlg.:

»Die den cost so groot
Ane tGrael leggen, an Lanceloot."

Wanneer hij in den *Sp. Hist.*, I[7] 33, 36—39, de geschiedenis van Jozef van Arimathea vertelt, houdt hij zich met eenige bekorting aan Vincentius, die getrouw het Evangelie van Nicodemus of de *Gesta Pilati* gevolgd had, zooals Maerlant ook zelf zegt, *Sp. Hist.* I[7] 35 vs. 47 vlg.:

»Nychodemus ewangelie seget
Die dinc die hier na gheleget."

Al wat dus in Maerlant's *Jozef* aan de *Gesta Pilati* ontleend was, ook Jozef's verlossing uit den kerker door Jezus, vindt men hier onder meer terug, maar daarentegen niets van hetgeen de *Mors Pilati* toen geleverd had, zelfs niet de legende van Veronica. Van het graal en Jozef's geschiedenis na de verwoesting van Jerusalem, zooals Maerlant die uit het Fransch van De Borron vertaald had, is natuurlijk geene sprake; integendeel zegt Maerlant uitdrukkelijk, *Sp. Hist.*, I[7] 39, vs. 61—64:

»Van desen Joseph van Arimathien
Maken hare favelien
Die logenaren van den Grale,
Dat ic vor niet houde altemale."

Zonder zijn eigen werk te noemen, verwerpt hij het dus in de sterkste bewoordingen. Hij gelooft alzoo nog minder dan Vincentius aan de graalsagen, want die haalde ten minste nog de plaats van Helinand aan, die wij reeds noemden bij ons onderzoek naar eene Latijnsche bron voor de graalsagen [1]). Toch vertaalt Maerlant die plaats ook, zelfs met eenige uitbreiding, waarbij hij kennelijk De Borron's werk voor oogen heeft, *Sp. Hist.* III[8] 60 vs. 61 vlgg.:

1) Zie boven, bl. 321.

»In deser tijt seit Elynant,
Dat hi vorwaer gescreven vant,
Dat in Groten Bertaengen was
Een hermite, alsict las,
Dien dingel togede een visioen,
Dat menegen heeft wondren doen,
Van Josephe van Arimathien,
Den edelen ridder enten vrien,
Die Gode vanden cruce dede,
Ende vanden platele mede,
Daer God sijn leste mael uut at,
Doe hi met sinen jongers sat.
Dese hermite, weetmen wale,
Screef dystorie van den Grale,
Dats vander scottele, daer ic af seide,
Alse hi hem in Witten Donredach meide,
God, daer sine jongren saten,
Ende alle uut eenen vate aten."

Terstond evenwel laat Maerlant daarop volgen, wat hij niet uit Vincentius vertaalde:

»In weet wat sire Arture in trecken,
Maer alsic best can gemecken,
So was dystorie gescreven
Nadat Artuur liet sijn leven
CC jaer XXII min.
Dies wondert mi in minen zin,
Wat dat daer Merlijn in doet
Dient Walsch seget, alsic verstoet,
Dat hi dystorie scriven dede,
Ende noemet den hermite mede
Bi namen Basilis; maer Elynant
Seget dat hi niet en vant
Dese ystorie in Latijn.
Int Walsch vintmense also fijn
Alse alle Walsche favelen sijn.
Over niet houdet de herte mijn."

Deze plaats uit den *Sp. Hist.* kon, dunkt me, nog door niemand goed begrepen zijn, omdat bekendheid met De Borron's dubbelroman en Maerlant's vertaling daarvan noodig blijkt te

wezen. Nu wij die kennen, kunnen wij inzien, dat Maerlant er door eene vergissing toe gebracht is, Helinand's mededeeling te critiseeren en te onrechte te verwerpen.

Wat toch is het geval? Helinand vertelt eenvoudig, dat een zeker kluizenaar, wiens naam hij niet vermeldt, in 717 eene verschijning heeft gehad, die hem de geschiedenis van Jozef van Arimathea en het Graal vertelde met dit gevolg, dat hij daarop zelf een boek over het Graal schreef, welk boek Helinand niet in het Latijn had kunnen vinden, maar alleen in het Fransch. De mededeeling van Helinand nu werd door Vincentius overgenomen, en behoefde op zich zelf ook geene bedenking op te leveren, allerminst van chronologischen aard. Toch zag Maerlant er een anachronisme in, en dat was het gevolg van eene zeer verklaarbare vergissing. Terwijl toch vermoedelijk met het Fransche werk door Helinand de *Grand St. Graal* bedoeld was, zag Maerlant er den dubbelroman van De Borron in, waaraan hij natuurlijk in de eerste plaats moest denken, wanneer er van graalsagen gesproken werd. Hij hield dus stilzwijgend den ongenoemden kluizenaar voor Blasys uit den *Merlijn*, dien hij hier Basilis noemt, bedacht daarbij dat Blasys zijne berichten aan Merlijn heette te danken te hebben, en dat Merlijn in Artur's tijd leefde, dus bijna twee eeuwen vóór het jaar, waarop Helinand het werk van zijnen kluizenaar stelt. Zoo redeneerende moest hij de door Helinand vermelde graalgeschiedenis wel voor een onhistorisch werk houden. Maerlant is hier alzoo hypercritisch geweest, en heeft de geschiedkundige waarde van een hem onbekend werk betwijfeld, omdat hij het te onrechte hield voor hetzelfde werk, dat hij in zijne jeugd had vertaald. Had Maerlant in het door Helinand vermelde werk den *Grand St. Graal* gezien, dan zou hij tevens bemerkt hebben, dat daarin de kluizenaar zijne berichten volstrekt niet van Merlijn ontvangt, en dus ook niet ten tijde van Artur behoefde te leven.

Rekent Maerlant in zijnen ouderdom alles wat er van het Graal verteld wordt voor niets, anders beschouwt hij de geschiedenis van Merlijn. Van dien profeet vond hij het een en

ander bij Vincentius, dat hij in zijnen *Sp. Hist.* overnam, en zelfs op vele plaatsen uitbreidde, daar hij er ook de *Historia Britonum* van Godfried van Monmouth, waaruit reeds Vincentius grootendeels geput had, maar met bekorting van verscheidene bijzonderheden, bij gebruikte [1]), zooals hij die dan ook aanhaalt, en wel onder den naam van de *Bertaensche jeeste.* Al wat hij daarin niet vindt, houdt hij nu voor fabels, en alzoo zou eene vergelijking van den *Sp. Hist.* met den *Merlijn* over het algemeen voldoende kunnen genoemd worden ter bepaling van hetgeen De Borron uit Godfried's werk heeft overgenomen· en hetgeen hij van elders ontleend of misschien zelf verdicht heeft.

Van het geheele eerste boek van den *Merlijn* vindt men in den *Sp. Hist.* natuurlijk niets, doch van vs. 4510 af kan men den roman met stukken uit het geschiedwerk vergelijken. *Sp. Hist.* III^5 7 vs. 77—94 verhaalt zeer in 't kort (volgens Godfried VI 8 en 9), dat Aurelius Ambrosius en Uter uit hun land verdreven waren door Vortegrinus,

»Die int Romans heet Vortegier,"

zooals Maerlant zegt, en zooals hij dan ook in den *Merlijn* genoemd wordt, waar die geschiedenis uitvoerig wordt verhaald van vs. 4510 tot 4708. Hetgeen daarop in den *Merlijn* volgt, vs. 4709—4749 vindt men, en zelfs met wat meer bijzonderheden, *Sp. Hist.* III^5 8, volgens Godfried VI 10—13. Daarop verhaalt Maerlant *Sp. Hist.* III^5 13 vs. 41—88 en 14, volgens het slot van Godfried's VIde boek, met een uittreksel uit het VIIde, de *prophetia Merlini*, de geschiedenis van Vertegier's vruchteloozen kasteelbouw en het drakengevecht, met eenige profetieën van Merlijn, hetgeen veel uitvoeriger en met inlassching van verschillende episoden verhaald wordt in den *Merlijn* vs. 4750—5641. Slechts zeer in 't kort wordt in den *Sp. Hist.* III^5 19 (naar 't VIIIste boek van Godfried) achtereenvol-

1) Zie Inl. op den *Sp. Hist.* bl. XXIII vlgg.

gens verhaald, hoe Aurelius Ambrosius eerst Vortegrinus overwon, daarna Hengist doodde en de Saksen verdreef, maar later hen weêr terugriep, en op Merlijn's raad de groote steenen uit Ierland overbracht,

»die som noch staen
Ende som van ouden sijn tegaen;
Ende heet die *Dans van den Gyganten*,"

of volgens Godfried (VIII 10) de *Chorea Gigantum.* Eenige hoofdstukken verder, *Sp. Hist.* III[5] 31 en 32 vs. 1—42, verhaalt hij den door een wonderteeken aangekondigden dood van Aurelius Ambrosius, die door zijnen broeder Uter, bijgenaamd Pandragoen (i. e. caput draconis, zegt Godfried VIII 17), wordt opgevolgd, welke laatste dan eene beslissende overwinning op de Saksen behaalt en »van Bertaengen alt regioen" verkreeg. In den *Merlijn* vindt men dat alles weêr, maar veel uitvoeriger, doorspekt met allerlei profetische kunststukken van Merlijn, die hier ontbreken, en in eenigszins andere volgorde (vs. 5642—7205). Vooreerst heeft daar eene verwarring met de koningen plaats gegrepen: Aurelius Ambrosius, die er een paar maal genoemd wordt (vs. 5679 en 5721), is er geen koning, maar eerste minister van Uter's broeder Pandragoen, van wien hetzelfde verhaald wordt als, op Godfried's gezag, in den *Sp. Hist.* van Aurelius Ambrosius wordt verteld, zoodat Maerlant, die later deze verwarring opmerkte, dan ook zeide, *Sp. Hist.* III[5] 31 vs. 61 vlgg.:

»Dwalsch dicht seghet nochtan,
Dat sijn (d. i. Uter's) broeder, dander man,
Pandragoen bi namen hiet;
Ende alse hi sijn leven liet,
Dat Uter quamen beede die namen
Metten conincrike te samen;
Doch ghelovet die redene mine
Bet der ystorien in Latine;
Want soes met redene bet besceden
Ende seghet dleven van hem beeden
Ghelovelikere dant Romans,
Dat selden vray es ende ghans."

De geleerde uitgevers van den *Sp. Hist.* meenden, dat met het Walsch de *Brut* van Wace bedoeld was; er kan nu echter geen twijfel meer aan zijn, of Maerlant doelt hier op De Borron's *Merlin*, en dus ook op zijn eigen, door hem afgekeurd, dichtwerk. De sage van Stonehenge of den »dans van den Gyganten," die volgens Godfried en den *Sp. Hist.* onder de regeering van Aurelius Ambrosius plaats heeft, is in den *Merlijn* samengesmolten met het verhaal aangaande de oprichting van één gedenkteeken voor den gesneuvelden Pandragoen (d. i. Aurelius Ambrosius) vs. 7069—7205.

Van de instelling der tafelronde (*Merlijn* vs. 7206—7638) staat in den *Sp. Hist.* niets: Maerlant had er dan ook niets van bij Godfried gevonden. Daarentegen komt het verhaal van Uter's minnarij met Ygerne (vs. 7639—8572) in 't kort ook voor in den *Sp. Hist.* III[5] 32 vs. 43—76; maar daar bij Godfried Artur zijnen vader zonder eenige wederwaardigheden opvolgde, wordt alles wat bij De Borron (*Merlijn* vs. 8573—10398) voorkomt, door Maerlant logen genoemd, *Sp. Hist.* III[5] 32 vs. 77—90:

»Vele meer boerden seit de Wale
Van deser dinc in siere tale.
Dan die Bertaensche jeest in heeft:
Hoe dat Merlijn te houdene geeft
Keyen moeder te sogene tkint;
Hoe dat Keye daeromme sint
Ongenaturt was al sijn lijf,
Want sine amme was een quaet wijf,
Ende Artur siere moeder sooch;
Dat latic achter, want niet dooch.
Hets met boerden al gemeene,
Alse tswert dat stac in den stene,
Dat coninc Artur utetrac;
Want dLatijn niet daer af en sprac."

In 't kort vinden wij daar alles genoemd, wat in het laatste gedeelte van den *Merlijn* voorkomt. Later komt Maerlant nog eens daarop terug. Wanneer hij verteld heeft, dat Artur

zijnen vader opvolgde, noemt hij het, *Sp. Hist.* III[5], 48 vs. 59 vlgg., eene gebeurtenis

»Daer tRomans te vele toe seghet,
Daer mi niet an gheleghet,
Dat ict hier vertrecken soude;
Want ict over boerde houde."

Hij wil zich niet inlaten met de vele »boerden van menestrelen ende goliarden, die favelen visieren begaerden;" het speet hem zeker genoeg, dat hij er eens zelf toe had medegewerkt, om die onder de oogen van het volk te brengen.

Ten slotte spreekt hij nog »Van den savage Merline", *Sp. Hist.* III[6] 59 vs. 118 vlgg.:

»Daermen af leest in Artuurs lessen
Ende in anderen bouken mede,
Die loghene mingen metter waerhede."

Dit laatste nu was ook door De Borron gedaan: en zoo zag Maerlant dus op het laatst van zijn leven in het werk zijner jeugd »waarheid en verdichting," niettegenstaande hij er ook toen reeds op uit was geweest, zooveel mogelijk aan de geschiedkundige waarheid getrouw te blijven. Doch heeft Maerlant ons nu in zijnen *Sp. Hist.* aangaande Merlijn en de Britsche geschiedenis juister berichten gegeven? Niemand zal natuurlijk die vraag bevestigend beantwoorden. Evengoed als de Merlin van De Borron is de Merlijn van Godfried van Monmouth een gewrocht der verbeelding, en zelfs sommige van Godfried's tijdgenooten, zooals Giraldus Cambrensis en Willem van Newburg, hadden dat reeds ingezien en openlijk te kennen gegeven, maar waren door de loftuitingen, welke overal voor den bisschop van Azaph weêrklonken, overstemd. Tegenwoordig kunnen wij niet meer uitmaken welken geschiedkundigen achtergrond de wonderlijke figuur van Merlijn misschien heeft. 't Ging Maerlant met Merlijn evenals met Artur, Karel den Groote, Alexander en de Trojaansche helden; terwijl hij de Fransche romans, waarin hunne daden verhaald werden, als

leugenverhalen verwierp, vertrouwde hij ten volle op de geloofwaardigheid der Latijnsche werken, welke uit geene betere bronnen dan de romans hadden geput of ook zelf de eigenlijke bronnen der romans waren geweest. En toch, ondanks zijne vele dwalingen op historisch gebied, blijft Maerlant — de roman zijner jeugd, zoowel als het geschiedwerk uit zijnen ouderdom hebben het ons opnieuw bewezen — op het gebied der wetenschap en kunst eene achtenswaardige, bewonderingwekkende persoonlijkheid, die lichtzinnigheid en leugen bestreed, ernst en waarheidsliefde bevorderde, zooveel hij vermocht; en hebben wij het ook aan zijne rustelooze werkzaamheid te danken, dat wij tegenwoordig beter in staat zijn, waarheid en verdichting van elkaar te onderscheiden, en het verleden te beschouwen, niet alleen door den tooverglans der poëzie omgeven, maar ook bestraald door het licht der waarheid.

Groningen,
September 1881.

J. TE WINKEL.

